

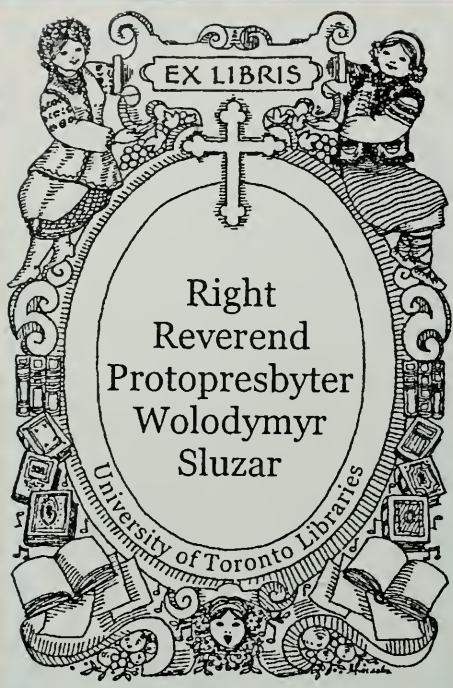

3 1761 08673059 5

ІВАН ФРАНКО

З ВЕРШИН І НИЗИН

EX LIBRIS

Right
Reverend
Protopresbyter
Wolodymyr
Sluzar

University of Toronto Libraries

ТОВАРИСТВО "ПРОСВІТА"
У ВЕСТ ФОРТ ВІЛІЯМ, ОНТ.

SOCIETY "PROSWEITA"
WEST FORT WILLIAM, ONT.

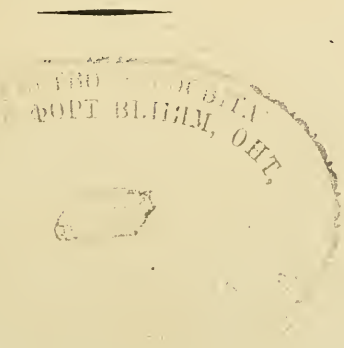

ІВАН ФРАНКО

З ВЕРШИН і НИЗИН

ЗБІРНИК
ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ
1873—1893

В ДОДАТКУ
ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЕ й ВЕЛИКІ РОКОВИНИ

Київ-Ляйпціг
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

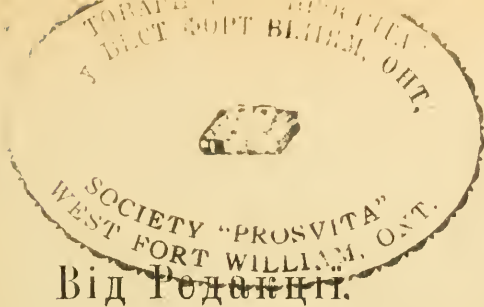
КОЛОМІЯ	WINNIPEG MAN.
Галицька Накладня.	Ucrainian Publishing.

Printed in Germany

Друкарня Шпамера в Ляйпцігу

Від Редакції.

Це видання «З вершин і низин» являєть ся третім із ряду й рівночасно першим посмертним виданням Франкових віршів із перших часів його поетичної творчости. Мета його — наскрізь практична: воно має своїм завданням дати в руки читача, головню ж, із молодого покоління, більшу частину поетичних творів найбільшого галицького письменника, ту частину, на якій виховувала ся галицька молодіж 90. років — бо друге видання давно випродане, а повного збірника творів Франка доведеть ся, з ріжних причин, здаєть ся, ще довго ждати.

Перед редактором цього видання стояла робота нелегка, бо ж треба було прилаштувати видання відповідно до вимог теперішнього читача. Та тут допомогла йому знана редакційна метода самого Франка. Я знав, що Франко ніколи не дивив ся на свої твори як на якісь історично-літературні документи, що він, не тикаючи в нових виданнях основної думки твору, все і все підправляв його щодо мови й вигладжував вірш, деколи навіть переправляв зміст, і ось я згори поклав собі новесті свою роботу в душі поглядів поета на його ж таки редакторську роботу його власних творів. Через те я дозволяв собі, де це тільки було можливо, підходити до тих домагань, що їх ставить до всяких видавництв сучасний читач, домагань, яких ніколи не спускав із ока і Франко, справляючи давні, нарічеві форми й замінюючи їх новими, приступнішими для всякого інтелігентного читача, головню ж, із Наддніпрянщини. Зразком для цієї моєї роботи були для мене нові видання поодиноких

віршів Франка зі збірника «З вершин і низин», порозміщуваних чи по иньчих виданнях, чи по альманахах, видаваних хоч ним самим (Акорди), хоч ким иньчим, але ж, думаю, не без порозуміння з поетом (Досвітні вогні, тощо). Крім того, в мене під рукою були два останні видання «Панських жартів», було львівське й київське видання «Зівялого листя» зі змінами, що їх поробив Франко, я займав ся ще й виданням «Захара Беркута» й мав змогу порівнювати різні видання иньчих творів у редакції самого поета (Мій Ізмарагд), то по змозі старав ся скрізь підійти під смак автора щодо вибору форм і проводити його інтенцію, заводячи деяку однастайність у фонетичних явищах його дуже цікавої, багатой й оригінальної своїми фразами й висловами мови. Я певен у тому, що коли б самому Франкові довело ся б було наново приготовляти до друку цей збірник, він був би зробив те ж саме, тільки ж ізпід його пера все вийшло б і гладчим, і кращим, а дещо зовсім переробленим, як це ми бачимо з його нових редакцій його давніх віршів (Товаришам із тюрми, Панські жарти, тощо). Така вічно жива й чутка людина, як був Франко, ніколи не лишала написаного ним у тому виді, як воно було надруковане колись; що більш, він дуже радо слухав порад і уваг сторонніх людей і, що вважав за справедливе, виправляв краще і зрозуміліше (так було зі мною колись, як я видавав його повість із молодих літ «Петрії й Довбушки» в Чернівцях 1911. р.).

Не знаю, чи прилаштовував Франко «З вершин і низин» до нового видання, чи полишило ся ще що в нього з того, що поміщене в цьому збірнику в уривках — це видання робило ся в таких часах, що про доступ до помертвого архіву поета і мріяти не можна було —, не відомо мені, чи полишали ся рукописи тих віршів, що поміщені в цьому збірнику, щоб могли порівняти їх із друкованим словом. Я мусів обмежувати ся друкованим примірником із 1893. р., й тими збірниками, в які

припадково попадали поодинокі поезії в новій редакції, й заводити їх у це видання в тій новій одежі — і скрізь я держався тої ж методи. Підправивши мову в дусі останніх творів Франка й його поправок у нових виданнях його писань, ним самим пороблених — я помістив у цілому в це видання все, що було у збірнику з 1893. р. Коли ж де захопив що зредаговане Франком наново, брав у видання нову редакцію.

Таким чином у новій редакції з'явився в мене вірш: *«Вічний революціонер»* (стор. 99) — з *«Акордів»*, антології української лірики від смерті Шевченка, укладеної самим Франком і виданої «Видавничою Спілкою» у Львові 1903. р. (стор. 113). З тої самої книжки взято редакцію популярних на цілій Україні *«Каменярів»* (стор. 153) [*«Акорди»* стор. 101]. Зі збірничка *«Із літ моєї молодости»* (стор. 9) взято редакцію сонета *«Народня пісня»* (стор. 261), яку поет зовсім переробив у дусі вимог ритміки сонету; звідтіля ж (стор. 119) передруковано в новій редакції вірш *«Думка в тюрмі»* (стор. 124). Заголовок вірша *«Не пора»* (стор. 175), а саме: *«Національний гімн»*, винято зі збірки *«Давне й нове»*, тільки ж текст полишений давній, бо ж у нас цей гімн уже став народньою піснею і співаєть ся з тими словами від 1898. р.

Велику поему *«Панські жарти»*, яку за другим виданням *«З вершин і низин»* теж заведено в цю збірку, друкуємо з четвертого видання цієї поеми з 1911. р., що появило ся коштом «Видавничої Спілки» у Львові окремою книжечкою, з передмовою й розділом на строфи. Строфову будову поеми збережено, тільки ж пропущено нумерацію стрічок, яка у практичному виданню, як оце, непотрібна. За те зміст кожної пісні подано на початку кожного розділу, а не окремо, як це зробив Франко в виданню з 1911. р.

Хоч *«Зів'яле листє»*, оця лірична драма Франка, ні своїм змістом, ні настроєм, який бе з цілої збірки, ні навіть своїм окремішнім значінням не підходить до ці-

лого цього збірника — то ми все-таки завели його в це видання. Зроблено це через те, що сам Франко вмістив був у виданню з 1893. р. ті вірші з «Зів'ялого листя», які в нього що-тільки складали ся на ліричну драму — хоч місце тій збірці визначене в нас мало не на самому кінці книжки. Зроблено і одне і друге зумисне. Бо поміщено «Зів'яле листе» у збірнику ще й через те, щоб читач мав доказ, як поет уже в тому часі, в 1893. р., коли видавав другим виданням своє «З вершин і низин», боровся сам зі собою, безнастанно зводячи бій між обов'язком — яким являло ся в нього т. зв. громадівство, і власним чулим серцем; а що відзначено збірці окреме місце, то через те, щоб додержати мало не до самого кінця характер самого збірника: наскрізь громадівський. Друкується «Зів'яле листе» з другого київського видання з 1910. р. тільки ж, само по собі, вміщено з львівського видання сконфісковані київською цензурою поезії (Із, III₁₈) й виправлено недобачені коректором місця (н. пр., в київському виданню пропущено одну стрічку з вірша «Даремне, пісню»).

Скрізь у поемах полишено Франкові вводи, такі дуже потрібні для зрозуміння самих творів, і такі характеристичні для нього самого. Річ у тому, що останніми часами Франко ні одного свого твору не випускав без відповідної передмови. Через те ми передруковуємо в цілому й передмову до другого видання «З вершин і низин». Вона дає теж дуже цікаві вказівки до пізнання й самого Франка, й його творчости, й його поглядів на його ж таки діяльність та взагалі на письменство.

Та, щоб заокруглити збірник, щоб із нього виглянуло цілим літературне обличчя Франка в дев'яťдесятих роках ХІХ. ст., довело ся до нього пододавати ще дещо з иньчих збірок, які повидавав поет кілька літ до своєї смерті. Це, думаємо, зроблене теж у інтенції письменника, бо ж сам він, ріжними часами, по ріжних збірках, передруковував і по двічі якусь річ (пор. вірш:

»Товаришам із тюрми«, поміщений у збірнику »Давне й нове« під заголовком »На зорі соціалістичної пропаганди«, стор. 165 і цілком перероблений у збірці »Із літ моєї молодости«, вірш »Не пора« з цього збірника помістив у збірці »Давне й нове« й т. д.), щоб надати їм якийсь певний характер, зробити їх щодо змісту чимось одноцільним: Та й додано небагацько — всього 5 віршиків зі збірки: »Із літ моєї молодости«, а саме: *Невільники* (стор. 122), *Товаришам із тюрми* (стор. 151), сатиру: *Поступовець* (стор. 205) і два сонети: »*Наука*« (стор. 261) і »*Дві дороги*« (стор. 262)¹⁾. Всі ці віршики найшли собі приміщення, відповідно до свого змісту, на відповідних місцях поодиноких розділів.

Зі збірки »Давне й нове« взяли ми до видання ще один памфлет: »*Думу про Наума Безумовича*«, який не ввійшов до другого видання »З вершин і низин« через те тільки, що колись був сконфіскований, й який хотіло ся, видно, Франкові у збірці мати, як це бачимо з передмови до другого видання (стор. 94). А щоб не затирало ся загальне вражіння від цілого збірника, щоби в уяві читача стояв заєдно Франко-громадівець із 90. років — на саме закінчення »З вершин і низин« передруковано »*Великі Роковини*«, прольог, написаний у 1898. р. для ювілейного обходу столітніх відродин українського письменства. Думки, які висловлює на кінці »*Козак-Невмирака*«, такі живі, такі глибокі, повні правди, і для Франка, як громадівця, такі характеристичні, що ця поема своїм змістом може належати тільки до цього збірника.

Не маючи ні найменшої змоги помістити цілого матеріалу, що склав ся на »З вершин і низин«, у хронологічному порядку²⁾, я залишаю в цьому виданню

¹⁾ Ці віршики поміщені в збірці »Із літ моєї молодости« ось як: »*Невільники*«, стор. 121; »*Товаришам із тюрми*«, стор. 118; »*Поступовець*«, стор. 51; »*Наука*«, стор. 124; »*Дві дороги*«, стор. 12.

²⁾ Спробу хронологічного порядку (за роками, по змозі за днями) подаю на кінці цієї книжки, стор. 717.

такий порядок (крім, звичайно, «Зів'ялого листя»), який був у другому виданню. Дати всі я задержав, тільки назви місяців дав українські — замість славянських, що були у другому виданню (бо так робив і Франко у своїх нових виданнях, пор. «Давне й нове», «Із літ моєї молодости»).

Щоб закінчити формальний бік видання я мушу ще додати, що, задля влекшення зрозуміння змісту, в деяких поемах постягано строфи (*Ботокуди*, *Вандрівка Русина з Бідю*, *Асимілятора*, *У цадика* й т. д.). З тої самої причини декуди пороблено иньчі відступи (*Сурка*).

А тепер дещо про правопис і мову. Ще в 1911. р. (як я видавав Франкових «Довбушуків») Франко напірав, щоб у виданнях його творів додержувати ся того правопису, якого вживає він сам. Знаючи це, я не зважив ся його змінити ні в одній книжці Франкових творів, що виходили під мою редакцією (Захар Беркут, Перехресні стежки, Основи суспільности) — і цього принципу я держав ся і в цьому виданню. Через те «З вершин і низин» виходить правописом, що ним користували ся до війни наші обидва наукові товариства: львівське й київське.

Трохи инакше я поставив ся до мови, та тут знов таки йдучи за самим Франком. Відомо, що поет радо вживав нарічевих форм, ось таких:

- а) орудн. одн. жін. роду імен. і прикм. та в заімениках на *-ов*, н. пр.:

силов (Веснянки, III), *утіхов* (Скорбні пісні, IX), *стежков* (Нічні думи, VIII) . . .

цілов (Нічні думи, IX); *млов густов* (Карта любови, III), *котров* (Знайомим, IV) . . .

піді мнов (Excelsior, IV), *з тобов* (Знайомимі, V) . . .;

- б) у м'яких (і шелест.) відмінах імеників уживав місцевика на *-и*, н. пр.:

в вогни (Нічні думи, VI), *по земли* (Думи пролетар. V, VI), *у грани* (Похорон) . . .,

- хоч дуже часто й де не треба було задля риму вживав і літературного *-ї*, н. пр.: *на старці* (Наймит), *на землі* (Ботокуди), *у печі* (Профілі, V), *в погоні* (Сонет X), *в полі* (Гадки на межі, Полюдські, II);
- в) шелестівкові відміни й іменики з шипучими пнями мають у нього здебільшого форми на *-и*, н. пр.: *очи* (Похорон), *ночи* — хоч бувають форми й на *-і*, н. пр.: *у печі* (Профілі), *ночі* (Нове життя);
- г) давальник одн. чоловічих імеників усе має закінчення *-ови*, *-еви* (я їх змінював на *-ові*, *еві*), н. пр.: *старцеві* (Думи пролет., II);
- г) зустрічаються форми:
очех (Баба Митриха), *грудех* (Гадки на межі, III), *в сінях* (Сурка), навіть: *очох*, *грудьох*, де й не треба було риму;
- д) заіменикові старі еноклітичні форми давальн.: *ми*, *ти*, *си* (мені, тобі, собі) і знахідника: *мя*, *тя* (мене, тебе) — зустрічаються дуже часто, головню в перших творах;
- е) Франко скорочував «ся» в 3. ос. одн. форми дієслів *е*-відміни, н. пр.: *бересь* (Весн., I), *хочесь* (Осінні думи, III), *гнесь* (Думки пролет., I), *здаєсь* (Excelsior II), *весь* (Профілі, IV) і т. д.;
- е) уживав, як це буває в західноукраїнських говірках, неподвоєних форм у імеників (*бажане*, *житє*), і закінчення дієслівних імеників в нього: *є*, не — *я* (так і лишено), хоч зустрічаються й подвоєння, н. пр.: *сіллю* (Гадки над мужицькою скибою), *цвіллю* (Тюремні сонети, XLIV. (всюди заведено подвоєння);
- ж) крім того, багато непослідовності в нього; він пише:

сего, йому, сі, него, сего — побіч: його, йому,
її, нього, сього,

пише раз: мінї, то знов: менї,

дїтей, коней — то знов: дїтий, коний (останніми часами він усюди виправляв ці форми на -ий, а -ей лишав тільки задля риму)

рве ся, опре ся і рветь ся й опрець ся

милосердним й милосернійши (Думи пролет. X) і т. д.

При редакції я всі форми робив одностайними, як цього вимагає наша літературна мова, а нарічеві форми там тільки лишав, де цього вимагав чи ритм, чи рим — за те під стрічкою давав пояснення: це для наддніпрянського читача. А то ще, порівнюючи тексти давніх і нових редакцій, я замічував, що Франко змінє архаїзми, москалізми й провінціоналізми на літературні вислови (опять — ізнов, вперед — колись, проч — геть, свобода — вільність, відтак — пізніш), і я так робив за ним. Подекуди я зустрічав подвійні форми слів (*остатній і останній, звони і дзвони, глибокий і глибокий, огонь, уха й вогонь і вуха, горячий і гарячий, пчілка і бджілка* (Поединок), *зйїли і ззіли* (Старе й нове), *слеза і сльоза* (Сонет XV) і т. д.), і на основі цього заводив скрізь тільки літературні (наддніпрянські) форми, щоб не викликати непотрібного непорозуміння між читачами.

Одне слово, відносячись до тексту як найбільш льояльно, я заводив тільки там зміни, де думав, що пересічний наддніпрянський читач, а для Наддніпрянщини в першій мірі призначене це видання — міг би *за форми* не схопити гаразд думки, чи не відчути тої краси, що замкнена в віршу. На теперішній переходовий час, коли українська школа не могла ще зазнайти Громади з тим незвичайним багатством і різноманітністю наших нарічевих форм — я вважав за необхідне поробити такі зміни. Може, друге по цьому видання не буде вже того по-

требувати — може, цікавий читач із захопленням ловить мене кожну на річеву форму, як ось тепер, із відомих причин, ізза неї кидає з пересердя книжкою. Чим швидче це настане, чим швидче закинуть це моє видання, тим буде для справи краще, й тим для мене буде більша втіха. А тепер інакше не можна було, й ніхто, що знайомий із обставинами, за це на редактора не кине каменем . . . Зрештою, нарічеві форми, менше зрозумілі слова пояснено під текстом; там же подано деякі річеві розяснення.

Саме видання попереджено коротким біографічним нарисом Франка.

Біркинвердер, у липні 1920. р.

Др. Василь Сімович.

І в а н Ф р а н к о , біографічний нарис.

Життєпис письменника настільки має вагу для Громади й настільки важний для письменства, наскільки він вяжесть ся з його діяльністю, наскільки подробиці з життя письменника мали вплив на його творчість. Тим то, в. пр., ніяк не можна відділити біографії Шевченка від його «Кобзаря», тим то незрозумілий буде для нас неширокий, правда, і не надто сильний, хоч сміливий голос Шашкевича, тяжко обійти ся без життєпису, читаючи Федьковича, і вже ніхто не розбереть ся в тій величезній літературній спадщині, яку покіннув нашому народові Франко, як не йти ме крок за кроком за його багатим на цікаві подробиці життям.

Бувають письменники, що з цілої їх нераз і доволі багатой літературної скарбниці ніяк не збагнеш, як їм жило ся, що впливало на розвиток їх чуття, творчої уяви, розуму. Читаючи твори Лесі Українки, того зразка наскрізь неубективного автора, ми виявляємо собі постать сильної, бадьорої, атлетичної людини-борця, — й ніколи не спаде нам на думку, що це була кволла, слаба жінка, що у своїому житті тільки підсонням, сонцем, санаторіями, курортами піддержувала своє від роду дряхле тіло — у творах тої великої письменниці ні на лік не найдемо хоч би згадки, які страшні фізичні болі переносила Лариса Косач-Квітка ціле своє життя: поетка у своїх творах наче самої себе відрекла ся.

Та не так воно з Франком. Його твори так тісно звязані з особистим життям поета, що, не знаючи біо-

графії Франка, не то не порозумієш значіння поодиноких творів, а то навіть нераз головної ідеї не схопиш. Річ у тому, що Франко належить до того типу письменників, які безпосередно беруть участь у громадському життю, які своїми ідеями годують громаду і своє власне життя старають ся з ними погодити. То ж не звертати уваги на життєпис Франка, значить те ж саме, що не дивляти ся до всіх духових прояв у житті Галицької України від сімдесятих років XIX. ст., — так кожне нове суспільно-політичне явище нерозривно звязане з імям його й тих, що виступали з ним на арені громадського життя.

Письменники такого зразка, як Франко, письменники-громадяни — не однакової зазнали долі з погляду на їх відносини до суспільства, серед якого доводило ся їм жити і працювати. Як Шевченко був у свій час гласом вопіючого во пустині, бо суспільство на яких сто літ не доросло було до того, щоб схопити його ідеї; як кволий тілом, слабкий Шашкевич, сходячи по гробу, забірав зі собою в могилу на яких двацять років, до подиху Шевченківського духа в Галичині, свої думки про відродження галицького народу; як Федькович і досі більше знаний у Галичан, ніж у своєму тіснішому рідному краю, на зеленій Буковині — так знов Франкові доля дала дожити тої хвилини, щоб із гордощами дивити ся на те, як, під впливом його думок, із пупанка розцвітаєть ся чарівна квітка громадянської й національної свідомости серед народу, і тільки важка недуга не дозволила впитати ся насолодою того квіту. Правда, на це склали ся причини не чисто індивідуальної натури, бо хоч Франко письменник дуже високої міри, та до геніяльності Шевченка таки не доходить, — ні силою слова, ні навіть сміливістю й шириною ідей. Але коли Франкові довело ся ще хоч на склоні свого життя побачити наслідки своєї роботи, так це пояснюєть ся широкою громадською діяльністю поета, діяльністю, опертою на широких колах грома-

дництва, які мали змогу, на протягу двох-трох десятків літ, розвивати ся на ідеях, голошених Франком. В часи Шевченка, чи Шашкевича національний плуг устиг був щотільки зверху здерти кору запусілої землі, а Федькович знов був не такий, щоб могли потягти за собою громаду: ні особисто, ні силою своїх думок. З того боку Франко був щасливіший за иньчих наших письменників-піонерів... Для самого ж народу — це величке засвідчення національно-політичної зрілости: він навчив ся цінити своїх учителів-виховників.

I.

Дитячі роки. — Перша наука. — Гімназія. — Перші літературні спроби.

Іван Франко, син селянина-хлібороба, побачив світ 15. н. ст. серпня 1856. р. в селі Нагуевичах, дрогобицького повіта, на галицькому Підгіррі. Батько — Яків, людина заможня, родом із поукраїнчених Німців, дуже запонадистий і роботящий, попри хліборобство, заробляв на життя й ковальством. Від нього у спадщині, здаєть ся, одержав Франко ту подивну роботячість, що нею визначав ся ціле своє життя. Мати — з Кульчицьких, із хосдачкової шляхти. Дітей у Франків було четверо. Крім найстаршого Івана, було ще двох синів (Захар і Онофер) та одна сестра, яка вмерла ще дитиною.

До сільської школи ходив Франко в сусідньому селі, в Ясениці Сільній. Там жив його дядько, Павло Кульчицький, людина письменна, що помагав йому вчити ся, й за ті два роки пробування в Ясениці Франко вивчив ся читати й писати по-українському, по-польському й німецькому, спізнав чотирі арифметичних дії й навчив ся співати до служби божої. Восьмилітнім хлопцем уже

бачимо Франка у Дрогобичі в німецькій нормальній школі¹⁾, що її вдержували оо. Василіяни²⁾. Та зараз-таки того року батько його переставив ся, а молода мати, щоб рятувати задовжене хазяйство, вийшла незабаром заміж за зайшого з Ясениці парубка Гриня Гаврилика, людину гарну, яку Франко ціле своє життя згадував як-найкраще. За його допомогою й його заходами Франко скінчив нормальну школу й перейшов до дрогобицької гімназії. Малий, невидний, несміливий, неохайний, визначував ся між усіма своїми товаришами «нечищеними по кілька неділь чобітьми, брудною сорочкою, подертим сурдутом, нечесаним волоссям — і першою льокацією³⁾». І хоч йому довело ся багато натерпіти ся у школі — він і народню школу й цілу гімназію переходив як не першим, то другим або третім.

Про дитячі роки Франка та про те, яке було його навчання у школі, ми маємо багато згадок у його оповіданнях, а то й цілі новелі присвячені тим часам (Грицева шкільна наука, Олівець, Борис Граб, Гірчичне зерно ...). І те, як його нагинали, щоб був як «усі люде» (Малій

---

¹⁾ Вона те ж, що народня; нормальними звали ся школи по містах через те, що сполучені були з препарандами, тобто, підготовчим курсом на вчителів. По деяких краях (у Ромунії) ще й досі вчительську семінарію так і звать нормальною школою для вчителів.

²⁾ Це ще по давній традиції з XVIII. в., коли Василіяни по цілій т. зв. польській Україні вдержували школи (сами там були й учителями). Та після сзутської реформи цього чина — Василіяни нїде вже тепер шкіл не вдержують. До того часу вони мали пизчу гімназію в Бучачі (на жаль, з польською викладовою мовою) й народню школу у Дрогобичі. За те дівочі школи та інститути (українські) удержують сестри Василіянки (Яворів, Станіславів, Львів).

³⁾ Льокації — місця у клясі за тим, як хто вчив ся; це зазначувано все й на шкільному засвідчінню, яку хто мав «льокацію». Їх знесено у вісімдесятих роках, хоч деякі вчителі в деяких гімназіях, теж по старій традиції, все з кінцем семестра розсаджували своїх учнів за льокаціями — ще на початку 90. років XIX. ст.

Мирон), і те, як своєрідні педагоґи (Schön-Schreiben, Отець-Гуморист) безкарно зпущали ся над мужицькими дітьми — все те кидало на його вразливу душу перше насіння: обурення, погорди і зненависти до всякого насильства, насіння, з якого виріє опісля гарячий протест проти утисків і всякої тиранії. А домашнє життя: кузня батька, в якій ніколи не погасав вогонь; столярська майстерня родича, в якого стояв на квартирі — і одне і друге доставляло йому безліч усе нових і нових вражінь; що-найдрібніша кривда (Мій злочин) вирізувала на його вразливій душі карби, яких не стерли ні роки, ні досвід, ні дрібні життєві клопоти. А так життя плило собі звичайною течією: шкільна наука, нудна для дитини, та ще з такою памятю, що лекцію історії, викладену вчителем на протягу цілої години, міг повторити майже слово до слова¹⁾ — то він і сидить собі в ослячій лавці, ніким не замічений, і довбає пальцями діри у стіні; на квартирі — життя з ремісниками, їх оповідання, пісні, розповідки, сам він утягаєть ся в їх роботу, співає з ними, розмальовує скрині; кінчить ся рік — хлопець привозить додому дуже гарнє засвідчіння — а на селі природа, сільська робота; він допомагає пасти товар, звозити сіно та збіжжя . . .

Ще в низчій гімназії Франко почав складати віршики, писати оповідання і збирати народні пісні, в яких кохав ся до безтями. У дрогобицькій гімназії були вже «відомі» віршики: Дмитро Вінцковський і Сидір Пасічинський, старші за Франка учні, що славили ся «поетами» і за їх слідами пішов і Франко²⁾.

---

¹⁾ Про це читаємо в автобіографії Франка, написаній у формі листа до М. Драгоманова й поміщеній у передмові до збірки новель п. з. «В поті чола», Львів, 1890, стор. VII.

²⁾ Перший його вірш п. з. «Великдень» був присвячений пам'яті його батька, що саме вмер уночі під Великдень 1865 р. Другий вірш із описом зими, поданий як шкільна задача вчителєві Іванові Верхратському, був предметом критики того ж учителя

У вищій гімназії кинув ся Франко до читання; читав багато, та без розбору, що запопав із німецької, польської і французької літератури, головню белетристику, тоді ж почав складати свою бібліотечку. Пера не кидав: то перекладав, то писав дещо оригінальне — та на всьому цьому так і видно сліди десь вичитаного, звідкілясь понахапуваного. Зпоміж учителів, що мали вплив на духовий розвиток Франка, він сам називає — Українця Івана Верхратського, відомого автора шкільних підручників із природознавства й фізйольога, що сам писав вірші, і Поляка Юлія Турчиньського, автора декількох цікавих повістей (деякі з них торкали ся українського життя, н. пр., повість про Довбуша). Від Верхратського одержав Франко до прочитання Шевченкового «Кобзаря», який зробив на нього таке вражіння, що він незабаром вивчив його цілого на-пам'ять. Тоді ж пізнав він і цнчих українських письменників: Стороженка, Руданського, Марковичку, Куліша й Мирного.

В шостій клясі стратив Франко матір, у дім увійшла мачуха. Скінчивши сьому клясу, він не поїхав на вакації до Нагуевичів, а вибрав ся на вандрівку селами Дрогобиччини та Стрийщини. В 1875. р. склав іспит зрілости і в осени того ж року подав ся на університет до Львова, везучи зі собою кілька зшитків своїх творів: любовних віршів, драм, поетичних оповідань, переклад Антигони й Електри Софокля, дещо з Одисеї, дещо з Біблії (Йов, Ісаїя), дещо з Нібелюнгів¹⁾ і т. д.

на годині української мови. «Своім звичаєм», пише Франко, «він чіпав ся поодиноких слів та зворотів, а у зміст не входив» (гл. Передмову до *«Петрів і Довбушуків»*, що вийшли моїм заходом, у Чернівцях 1913, як перша книжка другої серії видаваної мною «Бібліотеки для молодежи»).

¹⁾ Багато писаних Франком у гімназії творів попропадало. Сам він ізгадує, що (в пятій клясі) переповів віршем початкову історію Риму до Тулія Гостилія, написав (у шостій клясі) по-польському віршовану драму «Югурта» (як шкільну задачу вчителєві Парилькові), уривок німецької драми віршами «Ромуль і Рем» (учи-

Ще з гімназії вислав Франко до студенського журналу «Друг», що виходив тоді у Львові заходом товариства «Академічеській Кружок», свої вірші і там, у 3. ч. цього журналу за 1874. р., появив ся перший його друкований вірш «Народня пісня» під псевдонімом *Джезсалик*. Прийшовши до Львова і ставши членом «Академічеського Кружка», Франко кожне число заповнював своїми творами, по більшій часті, віршами, оригінальними й перекладними; там же почав друкувати свою першу фантастичну повість: «*Петрії й Довбуцуки*», написану під впливом німецького письменника А. Гофмана, французького Ежена Сі (Вічний Жид) та популярної італійської повісти «*Rinaldo Rinaldini*». Всі ті твори носять на собі признаки романтизму. Вони повні таємности, фантастичних пригід та замотаних ситуацій — усе це відгуки тої величезної начитаности Франка, а саме фантастичних оповідань і романів німецьких, польських та французьких авторів. Форма в них слаба, мова — якась мішанина української, польської й російської мови, не так із вини самого Франка, як власне редакції «Друга», що старала ся підроблюватись під благородну мову й виправляла народню мову й фонетичний правопис, якими користував ся в себе дома Франко — на свій нібито «общеруський» штиб. Щодо «Петріїв і Довбуцуків», то ця повість порушувала деякі цікаві й нові тоді питання (новий рух між Жидами, вірна характеристика ріжних верств у нашому суспільстві, тощо), і дарма, що зміст її фантастичний, що в ній багато неприродних сцен — вона, мало відбігаючи від подібних творів із того часу, все-таки виявляє деяку літературну вартість.

телеві німецької мови Рішці), одне оповідання з селянського життя (для вчителя укр. мови Охримовича), в сьомій і восьмій клясі почав писати гексаметром історичну поему п. з. «Пани Туркули», зміст якої трохі скидаєть ся на «Захара Беркута», а в восьмій написав драму «Два князі на один престіл», яку в перерібці М. Вагилевича виставили на сцені аматори-ученики (гл. Передмову до «Петріїв і Довбуцуків», стор. 5, 6).

А так, то зміст усіх тих перших творів невибагливий, хоч підходив під смак тодішньої публіки: колишня слава Руси, геройство князів, зітхання за давніми щасливими часами й заповідь кращого майбутнього.

Перші віршеві спроби Франка вийшли в 1876. р. окремою книжечкою п. заг. *«Письма Івана Франка, I. Балюди й розкази»*, і всі вони передруковані й видані самим Франком у 1913. р. у збірці: *«Из літ моєї молодости»* (стор. 53—107). Усе це — твори молодого фантазі, мало оригінальні, перерібки з чужих поетів (Пушкін, Гете, Толстой, Гайне), а то перевіршовані літописні оповідання (Аскольд і Дир, князь Олег, Святослав). Тільки ж не можна вже дивитись на них, як на твори позбавлені всякої літературної вартости, як досі думали. Попри недостатки в формі, в мові — вони сильно відрізняють ся від усього, що тоді появляло ся в письменстві; але ж усе-таки на них відбив ся тодішній письменницький смак галицької публіки, під який старав ся підійти молодий автор, і в тому цілий його гріх.

II.

Вплив Драгоманова на львівське студентство і зокрема на Франка. — Товариші Франка. — Народній напрям у редакції «Друга» і Франкові твори з того часу. — Перший арешт. — Франко й суспільство. — «Громадський Друг», «Дзвін», «Молот», «Дрібна Бібліотека», — звязки з польськими соціалістами. — Другий арешт.

У Львові Франко наскочив ув «Академічеськім Кружку» на великі суперечки поміж молодіжкою: хто ми такі й якою мовою треба нам писати, суперечки, які були для нього незрозумілі, і в яких він сам безпосередно не брав участі, але ж під впливом їх доводило ся йому безнастанно хитати ся поміж двома напрямками, що тоді панували в Галичині: поміж москвофільським і народнім.

Річ у тому, що ціле тодішнє галицьке суспільство було поділене на ті два ворожі один одному табори; ворожнеча зроджувала безнастанні дискусії, проявляючись на кожному місці і при кожній нагоді. Переглядаючи журнали та часописи з тих часів, мусиш усім дивом дивувати ся, на що то витрачала ся енергія галицького суспільства! Читаючи ту мізерну і смішну аргументацію з одного і другого боку, мимоволі мусиш знизувати плечима: такі дрібні, невидні речі підносили ся до значіння принципіальних справ, і за них ішло так багацько галасу! Бо ж ціла та боротьба вела ся тільки за те, чи Українці-Галичани окремий народ, чи частина російського, й чи виробляти їм своє власне письменство на основі народньої мови, чи прийняти за свою письменницьку мову вироблену вже, на основі московського наріччя, літературну мову Москви. До того всього прилучувала ся безглузна суперечка за азбуку, бо москвофіли твердо стояли за задержання в письмі всіх буквів церковного письма, а народовці деякі з них викидали й, нахиляючись до правопису Куліша, поки-що користували ся компромісовою ортографією Максимовича з ріжними дашками над *о*, *е*, *и* й т. д. Що далі, то та боротьба розгорювала ся ще більш, бо до неї долучила ся незрозуміла вже тепер, навіть і в Галичині, боротьба за чистоту греко-унїятського обряду, за дзвони, за клякання на службі, за органи по церквах і т. д. Всі ті суперечки розшматовували й так неспільний організм Галицької України і прм помічі газет почали добивати собі доступ і до мужика, який стояв собі з боку, нічого не розуміючи, і гнув ся під тягаром економічної неволі й безпросвітної темноти [гл. про це *«Ботокуди»*, стор. 223., 226. і 227. і даль.]

У практиці одначе між прихильниками обох партій великої ріжниці не було; одні тягли до Москви, другим у мріях убачала ся козацька Україна, оспівана Шевченком у перших його історично-романтичних поемах; одні писали дуже твердим «язичієм», називаючи ту страшну

польсько-московсько-славянсько-українську мішанину — руським язиком, другі ублагороднювали народню мову своїми власними видумками та прикрасами; але ж одні і другі однаково заходили ся коло австрійського уряду, запопадаючи його ласки, одні і другі дивили ся на себе, що вони природні провідники темного мужика, якого вони ведуть на путь спасення, й який, як нерозвинений і темний, повинен їх у всьому слухати ся — і однаково нічого не робили, щоб того мужика сяк-так піднести зі страшної економічної неволі. Освітні товариства почали творити ся в Галичині ще з кінцем шідесятих років ХІХ. ст.: «Просвіта» — народовська, «Общество Качковського» — москвофільське. Але ж останнє, створене для конкуренції з «Просвітою», хоч являло ся навіть декуди й зимось поступовіщим від «Просвіти», завівши н. пр., у свої видання гражданку — тоді як «Просвіта» вживала у своїх виданнях кирилиці (дарма, що всюди були дашки), щоб, мовляв, народа не відривати від його коріня, від церкви — та про те від самих своїх народин сіяло мертвеччину. Та й з тої поживи, що її давала «Просвіта» народові у своїх книжечках, і з неї народ не міг набрати ся ні свідомости, хто він такий, ні чого йому треба й ні того, як йому бороти ся за кращу долю. Ті демократичні думки, що їх у шідесятих роках посіяли на галицькому ґрунті Шевченкові твори, в сімдесятих роках десь порозвівали ся. Лишили ся тільки слова, зміст їх прикрито до своїх поглядів, і в життю лишала ся порожнеча.

За старим поколінням поділила ся на дві ворожі партії й українська молодіж; москвофіли мали свій «Академічеській Кружок», народовці — «Дружній Лихвар». Франко пристав до «Кружка», бо «Кружок» мав свій орган, і в ньому Франко міг містити свої твори. «Дружній Лихвар» мав характер більш касиново-забавового товариства¹⁾, а це не могло притягти до себе молодого ідеаліста, що рвав ся до якоїсь роботи. Уже через «Кру-

¹⁾ Гл. Ів. Франко: «Молода Україна», Вінніпег 1920, стор. 12.

жок» Франко опинивсь було навіть якійсь час членом «Общества Качковського».

Та саме під той час на галицький ґрунт упало благодатне зерно впливу Драгоманова, того «розуму українського народу», як його охрестили пізніші часи. Драгоманов звернув свою увагу на галицьку молодь, на студентство. Використовуючи те, що у «Друзі» зачеплено його статтю «Література російська, великоруська, українська й галицька», котра друкувала ся в «Правді» (1873/4. р.), Драгоманов почав посилати до редакції «Друга» свої листи, які редакція всі помістила: перший у перекладі на своє «язичіє», два останні по-московському¹⁾, зразу силкуючись відповідати на них, а де далі зовсім погодивши ся з поглядами Драгоманова. У тих своїх листах Драгоманов закидає молодежї, що вона далеко відстала від європейських ідей, що вона не думає, а сліпо йде за старими гаслами й т. д.; крім того, подає незбиті аргументи за те, що одинокий спосіб дати нашому народові європейську культуру — розвинути народню мову й користувати ся нею в письменстві. При тій нагоді Драгоманов указував «Другові», що те, чим він годує своїх читачів, нікуди не годить ся — що все це мертвечина, що редактори журнала, захвалюючи московську мову, тієї мови не знають, не знають і московського кращого письменства, а саме, поступового, демократичного, і називав кращі твори українського письменства, з якими молоді треба б зазнайомитись; нарешті, Драгоманов указував на обовязок молодого покоління служити народові і працювати для нього, щоб визволити його з темноти,

---

¹⁾ Всі вони передруковані в листуванні Драгоманова з Франком (Листи до Івана Франка й иньчих 1887—1895, Львів 1903), а перший ще й у книжечці Довбищенка про Драгоманова (Харків 1919. р.); листи ті друкували ся у «Друзі» так: Письмо в редакцію «Друга» ч. 11, 1875; Второе письмо въ редакцію «Друга» (Украинщина или Рутенщина) ч. 5. 1876 р.; Третье письмо Украинца (так підписував ся Драгоманов у всіх листах), в редакцію «Друга», ч. 13/14 з 1876 р.

неморальности, визиску, що молодіж ніколи не повинна забувати, що коли в нас витворила ся яка інтелігенція, то повстала вона коштом кривавої праці й поту народніх мас і т. д.

Ці листи зробили велике вражіння на Франка й багатьох його товаришів. Починаєть ся листування Франка з Драгомановом, що тягнеть ся аж до смерти сього останнього. Для того гуртка людей Драгоманов був «правдивим учителем і, вповні безкорисно, не жалував праці, писань і упімнень і навіть докорів, щоб наводити їх на кращі шляхи європейської цивілізації», він немов їх «за вуха тяг на той шлях, і коли з генерації, що більш або менш стояла під його впливом, вийшла яка користь для загального й нашого народнього діла, то це в найбільшій мірі заслуга Драгоманова¹⁾. Щодо самого Франка, то Драгоманов був усе й його добрим дорадником; він був перший і «майже єдиний чоловік, що додавав йому духа й охоти²⁾. Цей вплив Драгоманова зараз же й відбив ся не тільки на самій редакції «Друга», а й на творчості самого Франка. Вже від початку 1876. р. мова у «Друзі» куди більш народня. Франко у своїх «Довбущуках», що все ще далі виходили, розсипає думки про те, що «наша хоругов — плуг і книга; що плуг — то наша сила, просвіта — то наша будучність», і хоч не здер і з останньої частини тої повісти тої киреї таємничости й фантастичности, то все ж старав ся якось погодити одне і друге зі своїми новими поглядами на літературу в дусі реалізму³⁾. В тому ж році появляєть ся у «Друзі», як вислів віри в непереможну силу народу, такий його вірш, як «Наймит»

1) Гл. Передмова Франка до «Листів» із 1887—1895.

2) Гл. З листа Франка до Драгоманова — «В поті чола».

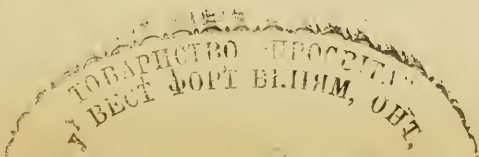
3) Цілу ту третю частину «Петріїв і Довбушуків» Франко у мойому виданню викинув, вважаючи, що, як пише у «Postscriptum» на стор. 290, вона «не посуває ніякої акції далі, а тільки являєть ся рядом сцен, без яких може обійти ся повість, доведена до кінця другої частини».

(гл. стор. 144), у 1877. р., той же «Друг» починає друкувати цикл його реальних образків із бориславського життя п. з. «Борислав» — а альманах «Дністрянка» в 1876. містить його чудову повелю: «Лисишина челядь», написану в душі Марка Вовчка, й оповідання «Два приятелі». Франко береться до перекладів із західноєвропейських письменників (із них у «Дністрянці» була надрукована «Повінь» Золі) — скрізь чується розмах поета, у темах є свіжість, від усього повіває якимось подихом нового життя. Тоді ж із під його пера виходять перші сатири на тодішніх провідників-інтелігентів і на їх т. зв. чесноти¹⁾ — письменницька риса Франка, яка ще краще зазначила ся в пізніщих часах. Псевдонім «Джеджалик» ізникає, з'являється другий — *Мирон*, як наче запевд чогось нового, свіжого.

Тимчасом у липні 1877. року, як «цегла на вулиці на голову», спав на Франка гарешт, а з ним загарештовано й його товаришів Михайла Павлика й Остапа Терлецького й загалом цілу редакцію «Друга» — за зносини з Драгомановом, котрого галицька поліція вважала головою якоїсь таємної міжнародної соціалістичної організації. Нагінки на підозрілих за соціалізм почали ся ще з початком січня — Франка ж арештовано на основі переловленого в польського емігранта Котурницького листа від Драгоманова, листа, адресованого й не до Франка, а до когось иньчого, та тільки в тому листі Драгоманов подавав указки, що робити українським поступовим гурткам у Відні та в Галичині, а Франкові радив обіхати Угорську Україну. Галицька польська влада, якій потрібні були в тому часі політичні процеси, щоб залякати й так уже залякане українське громадянство Галичини, скомпромітувати його в очах австрійського уряду та щоб таким чином могли безконтрольно господарити в тому, й так уже на

¹⁾ Ці «чесноти», це: діяльність, патріотизм і згідливість, гасла, які на словах виголошували тодішні провідники, гл. «Із днів моєї молодости», стор. 107—117.

її поталу відданому краю, тягла процес довго¹⁾, і врешті-решт прокуратурія засудила Франка на дев'ять місяців тюрми, дарма що він сам не був тоді свідомим соціалістом, а так тільки зі симпатії, як мужик, «бажав для скованих волі,

для скривджених кращої долі

і рівного права для всіх» (*Думка в тюрмі*, стор. 122), і далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий²⁾.

---

¹⁾ Це був саме час російсько-турецької війни, яка дала причину до різних нагінок на емігрантів із Росії й на все, що хоч трохи пахло російським «нігілізмом». Досить було нераз мати твори російських клясиків, щоб попасти в підозріння, а далі в тюрму. Та сама історія повторювала ся в Галичині частенько — останній раз у час світової війни. Гоголь, чи Достоевський ув українським перекладі ставали причиною арештовання, а то й заслання у славний «Талергоф».

²⁾ Загалом свій «соціалізм» характеризує Франко ось як: «Признаю ся, я ніколи не належав до вірних тої релігії (основаної на «догмах ненависти та клясової боротьби»), і мав відвагу, серед насміхів і наруги її adeptів, нести сміло свій стяг старого, щир о людського соціалізму, опертого на етичнім, широко гуманнім вихованню мас народніх, на поступі й загальнім розповсюдженню освіти, науки, критики й людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі провідирів, не на бюрократичній регламентації всеї людської будучини, не на парламентарнім шахрайстві, що має вести до тої світлої будучини» (висказ із 1898 р. гл. «Давне й нове» — Львів 1911, стор. X). У пізніщих часах пішов він іще далі й гострими словами виступив проти «недогадливости та тупоумія деяких наших молодших письменників та критиків, що, йдучи наосліп за покликами західно-європейських песимістів, у міщанським (буржуазійнім) життю бачуть синонім духового застою, неробства, дармоїдства, моральної гнилизни та браку естетичного почуття. Ті люди, очевидно, не почуваять усеї недорічности своїх осудів, не розуміють того, що новочасне місто, з його високо розвиненою торговлею та промислом, робить можливим жити на вищій культурній становіщі, ніж се можливе по селах, а своїми культурними, комунікаційними та просвітними засобами дає можливість освіченому чоловікові вповні та як-найширше розвивати свої духові та фізичні здібности, а навіть неосвіченому

Деять місяців тюрми були для Франка чимось страшним — тортурою. «Мене», пише він, «трактовано як звичайного злодія, посаджено між самих злодіїв та волоцюг, котрих бувало в одній камері зо мною по 14—18, перекидувано з камери до камери при непастанних ревізіях і придирках (це, бач, за те, що я «писав», т. є записував на випадково роздобутих карточках паперу олівцем піснї та приповідки з уст союзників, або й свої вірші), а кілька тижнів я просидїв у такій камері, що мала тільки одне вікно, а містила 12 людей, з котрих 8 спало на тапчанї, а 4 під тапчаном для браку місця. З протекції, для свіжого повітря, союзники відступили мені «найліпше» місце до спання — під вікном насупроти дверей; а що вікно задля задухи мусїло бути день і ніч одчинене і до дверей продувало, то я що-рана будив ся, маючи на голові повно снігу, навїяного з вікна¹).

Але ж не так сама тюрма добивала Франка, як те, як віднесло ся до нього залякане громадянство після тюрми, громадянство, яке, замість спочуття для поета, кинуло на нього свій засуд, «засуд сто раз тяжчий і несправедливіщий». «Мене», пише Франко, «викинено з «Просвіти», заборонено приходити на «Бесїду»²) [бо др. Шараневич, котрий пару разів побачив мене там, читаючи газети, настояв на тїм, щоб мені конче заказати прихо-

---

або малоосвіченому запевняє постійний і корисний заробіток та життє далеко вигідніше, як по селах. Розумїть ся, що й для розвою естетичного почуття новочасні міста навіть мало просвіченим масам людности дають далеко більше нагоди та можности, ніж се може навіть у снї марити ся навіть найзаможнїйшим селянам». (Петрії й Довбушукї, стор. 292, Postscriptum з дня 10—12/XI 1912).

¹) Гл. З листу Франка до Драгоманова (В потї чола, IX).

²) «Українська Бесїда» — казинове товариство (клуб) у Львові; Др. Шараневич, професор австрійської історії на львівськїм університеті, із поглядів москвофіл, був сеніором Ставропигійського Інститута, як він іще був у москвофільських руках — та народовці дуже забїгали коло нього через те, що він ув урядових колах мав деяке значіння.

дити, а то він виступить з товариства, і коли мені, справді, заказано, він таки виступив], а люде (з старших), котрі хотіли мати зо мною якенебудь діло, видались зо мною тільки в секреті, що мене ще дужше принижувало¹⁾».

Тепер перед Франком станули дві дороги: або розкаяти ся у своїх «прогріхах» і стати «порядним» членом тої громади, яка його проскрибувала зпоміж себе, або «стати добровільно в ряди проскрибованих та витручених і, не оглядаючись, іти шукати для себе такого самого товариства» (Моя стріча з Олексою). Франко вибрав те друге — і ось зараз із початком 1878. р., при грошевій допомозі Драгоманова, котрий дав на це всі ті гроші, що припали йому за відому працю «Историческія пѣсни малорускаго народа», написану вкупі з проф. Антоновичем, він і Павлик видають журнал «Громадський Друг», настрій якого зясовував поміщений на самому переді видання вірш Франка: «На зорі соціялістичної пропаганди» (гл. стор. 151) з заповіддю кращого життя:

Обривають ся звільна всі пута,
Що вязали нас з давнім життем:
З давніх брудів і думка розкута —
Ожиємо, брати, ожием! . . .

«Громадський Друг» сильно ріжнив ся від усіх дотеперішніх галицьких видань не тільки змістом — із кожної статті, вірша, оповідання віяло боротьбою, вірою в народ, у кращу майбутність людства, скрізь сміло виглядала Європа²⁾ — але ж і формою: видавці пірвали з компромісовим правописом народовців і перейшли на

¹⁾ З листу Франка до Драгоманова (В поті чола, X). Як за те спочутливо віднесли ся до нього люде з народу, про це оповідає Франко у своїх новелях: «У тюремнім шпиталі», «Панталаха», «Моя стріча з Олексою».

²⁾ «Кожний вірш, кожна повість, кожна стаття аж до бібліографічних нотаток на окладинках, усе було провокацією галицької рутини й інерції; всюди в різкій формі висловлювано думки досі в нас нечувані, еретичні, беззаконні» (Молода Україна, стор. 20, 21).

драгоманівку¹⁾), маніфестуючи паче тою ортографією тісний звязок із Драгомановом.

У «Гром. Друзі» появил ся відомий уже тепер скрізь вірш «Каменярі» (стор. 153), списаний, здаєть ся, під впливом староукраїнської легенди, яка оповідає про лупання скелі людьми, загнаними колісь Александром Македонським за непрохідні гори й заклепаними на довгі віки тяжкого життя: вони лупають скалу, щоб здобути для себе той гарний світ, що за нею. Цей вірш, написаний спокійно, але в певному тоні, являв ся програмою роботи цього нового покоління людей. Крім того, там друкувала ся гарна повість із бориславського життя «*Voia Constrictor*», той правдивий малюнок переходу від володіння землею до індустрії, там же друкував Франко критичні статті про галицьку інтелігенцію та про завдання літератури. Велику вагу клало видавництво на пропаґанду нових ідей, але ж «Гр. Друг» не міг виконати свого завдання, бо кожне число немилосерно конфіскувала цензура. І хоча за порадою Франка періодичне видання замінено неперіодичними збірками («Дзвін»; «Молот»), то лиху не зараджено, бо і збірники постигала конфіскація. Крім того, й обставини, серед яких доводило ся працювати Франкові, були дуже несприятливі. Ідеї були нові — то й читачів було обмаль, а ще менше було передплатників; самі ж редактори мусіли бороти ся з недосвідністю в журналістичній роботі, через те видання припізнявалось — і не минуло року, як видавництво довело ся звинутти.

Не кидаючи університетських студій (Франко слухав багато викладів: українська мова й письменство у

---

¹⁾ Драгоманівка — найбільш фонетичний і найбільш ориґінальний український правопис. Він відкидає: *я, е, ю, ї*, заводить на зразок Сербів латинське «*ја*», отже пише: *јад, једваб, јужт*, з другого ж боку: *коња, жистьтѣ, лубльу* й т. д., викидає *щ*, та ще на *ѣ* користуєть ся латинським «*g*». На жаль, цей дуже гарний правопис — у нас не прийняв ся.

проф. Огоновського, філософія у проф. Охоровича, римське право — проф. Зьрудловського, німецьке письменство — проф. Зав'єра, політична економія — проф. Біліньського), Франко заходився було видавати новий журнал *«Нова Основа»*, але з тих заходів нічого не вийшло. За те при допомозі кількох товаришів (Іван Белей — пізніший редактор *«Діла»*, Євген Олесницький — відомий галицький політичний діяч, Михайло Полянський, Михалина Рошкевичівна) він організує видавництво *«Дрібна Бібліотека»*, якої до 1881. р. вийшло 14 книжечок, що містили, побіч творів Франка, переклади європейських учених і письменників: *Байрон* (Каїн), *Золя* (Довбня), *Пісарев* (Бджоли), *Ляеле* — там же в одному випуску появилися *«Думи й пісні»* найзатніщих європейських поетів (Гете, Гайне, Фрайліґрат, Штраус, Гуд, Мур, Шеллі, Лермонтов) — усі в перекладі Франка.

Того ж року ввійшов Франко у близькі зносини з польськими соціалістами, щоб разом із ними працювати для поширення соціалістичних думок у Галичині. Сам він пише соціалістичний катехізм, цілі два роки викладає для робітників політичну економію, дописує до соціалістичної газети *«Ргаса»*, і разом із польськими соціалістами укладає програму роботи для польських і українських соціалістів Галичини, програму, яку польський соціаліст Лімановський видав у Женеві 1881. р.¹⁾

Знайомість із польськими соціалістами була для Франка ще й із того боку корисна, що через них увійшов він у зносини з польськими прогресивними журналами; від того часу він постійно співробітничав в них, подаючи там, по більшій частині, статті про українські справи. [Так, н.

---

¹⁾ Цікаво, що Франків проект тої програми мав мати заголовок: *«Programa socjalistów polskich i rusińskich w Galicji»*. Його на власну руку змінив собі Лімановський на *«Program socjalistów polskich we wschodniej Galicji»*, і аж, як проти цієї самовільної зміни піднесено протест, брошура появилася під написом: *«Program socjalistów galicyjskich»*.

пр. у журналі «Tydzień polski» з 1879. р. у статті «Ruteneŭ»¹⁾ змалював декілька насмішливих образків із відомих тоді провідників галицьких Українців.]

Та з другого боку для галицьких верховодів він стає відомим і «небезпечним» соціалістом, — і в цьому тільки треба шукати причин нових переслідувань Франка, які спали на нього з початком 1880. р. і зазначили ся другим арештом поета.

III.

Другий арешт. — Широка поетична діяльність. — «На дні». — «Світ». — «Фавст». — «Захар Беркут». — Співоробітництво в «Ділі», «Зорі» й «Зеркалі». — Подорож до Києва, одруження. — «Наукова Бібліотека». — «Літературно-Наукова Бібліотека». — В наймах у сусідів (Kurjer Lwow-ski). — Перше видання «З вершин і низин». — «Ідилля». — «Панські жарти». — «Веселка» й «Перший вінок». — «Тосариши». — Співоробітництво у «Правді». — «Смерть Каїна». — Третій арешт. — «Жидівські мелодії» й «Тюремні сонети».

Другий арешт Франка зчинив ся при досить цікавих обставинах. На початку 1880. р. (мабуть, із початком березня) виїхав він зі Львова до села Березова в коломишському повіті, щоб якийсь час пробути у близької йому людини, К. Геніка. Але ж у містечку Яблоніві його

---

¹⁾ Слово «Рутенець» для колишньої австрійської частини України відповідає «Малоросові» на Придніпрянщині. Обидва вони залякані, нічого не хочуть, нічого не бажать, на все завсіди згодні, до всього скрізь лояльні, «хитрі, та не дуже», як каже наш селянин. «Рутенець» не хотів нічого знати поза чорножовтими стовпами, «Малорос» почував себе мов у раю під червоно-синьобілим прапором, той «любив» свого цісаря, другому добре було під православним царем. А як що дадуть було з ласки, то й один і другий із подякою приймав і вихвалював своїх добродіїв . .

загарештовано і втягнуено, враз із тим же Геником та ще декількома товарищами, в процес, що саме тоді відбувався в Коломиї проти сестер Павлика. Всіх їх удержали в тюрмі три місяці та, не доказавши нікому провини, їх випустили на волю, а Франка, що не належав до коломиїського повіту, казали відставити до Нагуевичів. «Сей транспорт», пише Франко, «по поліцейських гарештах у Коломиї, Станиславові, Стрию і Дрогобичі належить до найтяжчих моментів у моєму життї». До Дрогобича приїхав він зі сильною гарячкою. Тут упаковано його в яму, описану ним у новелі «На дні», а звідти ще того самого дня (через протекцію) послано пішки з поліціантом до Нагуевичів. По дорозі впав сильний дощ, який промочив його до нитки так, що Франко набрався сильної лихоманки і, пролежавши в поганих обставинах дома тиждень, подався знов до Коломиї, щоб знов навідатися до Геника. В Коломиї прожив «страшений тиждень», написав повістку «На дні», «за останні гроші вислав її до Львова, опісля жив три дні трьома центами (шістьма сотиками, півтора копійки), найденими над Прутом на піску, а коли їй тих не стало, заперся у своїй кімнатці в готелю й лежав півтора дня, в гарячці й голоді, ждучи смерті, безсильний і знеохочений до життя»¹).

Від смерті спас його Геник, який вислав до нього одного товариша по тюрмі. Франко добув собі в Дрогобичі паспорт і подався знов до Березова, де, гуляючи по свіжому підгірському повітрі, поволі приходив після лихоманки до здоров'я. Але ж про його побут довідався коломиїський староста [начальник повіта] і казав жандармерії приставити його до Коломиї; а що у Франка не було грошей на підводу, то жандарм пігнав його пішки, і за час тої дороги Франкові повідпадали на пальцях нігті. Староста дуже розлютився, побачивши в Франка паспорт, але побувати в тих околицях Франкові таки не довелося.

---

¹) З листа Франка до Драгоманова (В поті чола, XII).

Він повернувся до свого села, і звідтіля в осени подався до Львова і знов записався на університет.

Рік 1880. багатий поетичною діяльністю — рефлексивною лірикою. Тоді повстали майже всі його «Веснянки»¹⁾, «Скорбні пісні», «Нічні думи», декілька сонетів, тричотирі сатири (Ботокуди, Ужас на Русі, Хлібороб; Гриць Турчій). Багато матеріялу дає тюрма, в якій довелося провести Франкові весну (березень — травень). Від усіх віршів дише життям, борнею, завзяттям, вірою в перемогу правди над брехнею (ст. 119, 137, 139), світла над темнотою, чується переконання, що дух, той «революціонер, що тіло рве до бою за щастя, поступ, волю», що він уже не дасться спутати, що немає на світі сили, щоб згасила той вогонь, яким загоряється з розсвітом днина (ст. 100), скрізь настрій бадьорий, воївничий. Весна навіває на поета порівняння з життям у світі: таємна дрож проймає народи, мільйони ждуть обнови (ст. 102), «трон Агримана хитається, й він чує, як Ормузд ясний молодий уже виринає з хвиль рожевих» (ст. 129). Сам поет цінить ту «малую міру мук, що їх прийняв за правду, за добро, за волю» (ст. 142) і гострим словом кидає в очі суддям закид несправедливості сучасного ладу, того ладу, що каже судити тих, які стараються «перевернути його правдою, працею, наукою» (ст. 135). Від суспільства, що знає для нього тільки милосердя або знижує плечима, дивлячись на його долю — нічого не потребує,

Іван Франко у 25. році життя [1881. р]

¹⁾ Друкувалися насамперед у «Світі» 1881, потім увійшли у збірник «З вершин і низин».

його милосердя з гордістю відкидає геть (ст. 136). Та до самих людей відносить ся вже вибачливо, знаючи, що не в них зло, а в «путах тих, котрі незримиими вузлами скрутили сильних і слабих з їх мукою і їх ділами» (ст. 141). Для себе самого бажає тільки: тої сили, щоб у бою стояти, вогню, щоб палити неправду, теплоти, щоб любити людей — і тої сили, щоб могли «працювать, працювать, працювати і в праці сконать» (ст. 104). [Загалом тоді вже скрізь у його творах продираєть ся цей пеан для праці, що її він ставить за одну мету життя¹⁾]. Той бадьорий настрій не тільки дозволяє йому переносити одностайність і бездушність тюремного життя (ст. 128), а ще й піддержує товаришів на душі (ст. 140), між якими А. П. (Павликівна) може являти ся зразком послідовности й боротьби (ст. 190) за правду. До всіх тих, що в них «серце чистее, руки сильнії, думка чесная» — до всіх тих у нього вириваєть ся заклик прокидатися, сїяти думки братолюбїя, набирати ся сміливости до бою за добро, щастя, волю всіх (ст. 103). І тільки в любови всіх — усіх зарівно, розуміє він і любов рідного краю — України (ст. 174). Часом, що правда, в нього прокидають ся й сумніви, чи доведеть ся човнові його доплисти до берега, адже ж стілько на морі їх гине; але ж зараз же таки зявляєть ся думка, що чому б саме йому не добити ся до ціли? (ст. 150) Вихід із тюрми і провідини рідного села трохи прохолоджують тої гарячий настрій поета: люде зустріли його як якого проклятого (ст. 124, 143), і тяжка пригноба в селі, недоля, безрадісність, що

¹⁾ Пор. сонет XI:

Лиш праця ржу зотре, що груди ззідає,
Чутте живе, неткнуге заховає,
Непроспхальную норґ живіть.
Лиш в праці мужа впробляєсь сила,
Лиш праця світ таким, як е, створила,
Лиш в праці варто і для праці жить. (стор. 264)

Або:

Пісня і праця — великі дві силі! (ст. 164)

його зостріли (ст. 166), виганяють його геть у світ, щоб усього того не бачити . . .

Досі Франко не говорив іще таким сильним, бадьорим словом — воно тепер що-тільки вперше залунало. Ми вмисне спинили ся довше над віршами з того часу, бо саме в них містить ся все те, за що Франко боров ся — його громадівство — це раз, а по друге, — все, що писане в паступних роках тільки доповнює їх новими образами, настрій, думки лишають ся ті самі, і тільки з часом жало дошккульної сатири сильніше буде давати ся відчувати на шкірі тих, на яких воно звертаєть ся. Власне, ці вірші з 1880. р. найбільш і надають характер цілій цій збірці, що ми її видаємо, вони, думаємо, склали ся на її назву: »З вершин і низин«, вони творять провідний мотив тої цілої поетичної діяльності Франка, що її охрестили — громадівством. Вірші ці тенденційні, за ними справжнього обличчя поета не видно. Франко від себе ховаєть ся, сказати б, відрікаєть ся себе, чи просто соромить ся за свої власні почування (пор. Передмову до першого видання *»Зівялого листя«* ст. 634], прикриваючись тим громадівством і проповідуючи його скрізь у цій збірці — аж до 1898. р. Так цілого його заняли громадські ідеї, так у його серце й мізок віло ся громадівство.

І форма всіх тих віршів сильно відбиває від давніших: вона куди гладша, що правда, все ще рапава, поет усе ще бореть ся з мельодійністю мови — віршеві його далеко ще до того, що його подибуємо пізніш у *»Зівялому листю«*, чи в *»Вишенському«*, — але за те строфи побудовані якомсь так, що бе з них енергія. І ще одне: від тих віршів віє вічно молодий дух поета, вічна молодість із її кращим розумінням життя, та молодість, що її звеличав Франко два роки пізніше в чудовому вірші *»Не забудь, не забудь, юних днів, днів весни«* (ст. 105). І коли *»Наймит«* із 1876. р. міг уже вказувати на те, що ми маємо до діла з великим талантом, хоч іще не можна було сказати, яким він шляхом піде, як розіветь ся;

коли «Каменярі» в наших очах являють ся гарною, сильною, програмовою віршею, прибраною в поетичну форму, але ж без того ввітхіння, захоплення, які саме творять поезію — то вірші з 1880. р. дають уже свідоцтво про сильний поетичний талант, і, читаючи їх, ти чуєш мимоволі ту дрож, яку відчував поет, пишучи їх, і тішиш ся з ним, що в зімг на той весняний квіт, що свідомо прокинувся до життя — немає вже сили (ст. 102). Тим віршам із 1880. р. (і подібним, що ними подоповнював Франко поодинокі відділи «З вершин і низин») завдячував Франко велику популярність між молодіжжю в 80. і 90. р., тоді як старше покоління воліло читати «Панські жарти», вважаючи всі ті вірші римованою прозою (гл. стор. 423). На тих віршах виховувало ся те молоде покоління, на них набірало ся духа й завзяття в боротьбі з пересудами та поглядами старині. Тоді був такий час, що тільки така поезія могла захопити молодь, поезія, що несла нові гасла, нові тенденції — а що вони були висказані гарним поетичним Франковим словом, то автор їх ставав для молоді напівбогом¹).

З початком 1881. р. почав у Львові виходити місячник «Світ» під редакцією Белея — але ж львову частину матеріялу й редакційної роботи давав Франко. За цілий час існування «Світа» [перестав виходити 1882. р. зза браку фондів й, як Франко каже, з вини редак-

---

¹) В тому часі (90 р.) почувало ся часто серед гімназистів, що вони, мовляв, волять Франка, ніж Шевченка, що це близький їм поет, що сильніший і т. д. Такі погляди виходили з того, що повного видання Шевченка молодь ізза великої на той час ціни (одиноке видання Огоновського коштувало 10 корон) дістати не могла, а сирепарований для шкільних читанок, відповідно до потреб польських панів, Шевченко не давав змоги пізнати їй величі Шевченкової Музи. Тимчасом збірка «З вершин і низин» була дешевша, і, що-найважливіше, належала до заборонених книг у гімназії, за яку могла читача постигнути кара — отже й читала ся більше!

тора Белея¹⁾], Франко помістив чимало статтів на суспільні теми, доволі літературно-критичних розвідок (про Шевченкові твори: Гайдамаки, Кавказ, Сон), велику силу перекладних і оригінальних віршів, між иньчим *«Галицькі образки»* (В шинку, Великдень, Максим Цюник, ст. 293) і початок, на жаль, нескінченої повісти *«Борислав смієть ся»*, в якій старався змалювати саморідний страйк бориславських ріпників²⁾, який закінчився пожежею Борислава в осіні 1873. р. *«Світ»* був журнал цікавий і хоч більш соціалістичний, ніж *«Громадський Друг»*, але ж тон його був спокійний, непридирчистий і поміркований, й через те ні одного його числа не сконфіскувала прокуратурія. Його напрямок приєднав йому співробітників і з Придніпрянщини (Кониський, Нечуй-Левицький, Лиманський), до нього дописують українські емігранти (Драгоманов, Вовк), у ньому вперше виступає зі своїми віршами Грінченко (під псевдонімом Перекотиполе).

Але ж у Львові вдержатися Франкові було важко, й через те, в піст 1881. р., виїхав він до Нагуевичів і звідсіля, живучи під доглядом жандарма, який, між иньчим, давав йому пораду постригти ся в черці, посилав статті не тільки до *«Світа»*, але й до київського журналу *«Заря»* та до женецького *«Вольного Слова»*, що виходило під редакцією Драгоманова. Жило ся тоді Франкові загалом погано, в ньому відбувала ся страшна душевна боротьба, й цей чорний настрій відбив ся в його тодішній віршівій творчості [пор. *Пісня геніїв ночі* (133), *Ще щечече у садочку соловій* (108), *Весно, ох, довго на тебе чекати* (109)], хоч як поет із ним боровся (*Догоряють поліна в печі*, ст. 130). Тут же докінчив Франко й вигладив переклад першої частини Гетового *«Фавста»*, перекладу, який, певно, тепер уже не відповість вимогам українського читача, але на той час, коли наша мова була така

¹⁾ Гл. Франко: *«Нарис історії укр. літератури»*, стор. 362; Франко: *«Молода Україна»*, стор. 23. ²⁾ ріпник = нафтовий робітник

мало вироблена, міг уважати ся просто клясичним¹⁾. Переклад появил ся 1882. р. заходом редакції «Світа» й за грошевою допомогою Драгоманова²⁾. Там же, на селі, написав Франко повість »Захар Беркут«, що одержала премію журналу »Зоря« й була в ньому надрукована в 1883. р. Повість цікава не тільки як малюнок життя наших прадідів у XIII. в., але й, і то ще більш, своєю появою в тому часі. Під маскою історичного оповідання, вона являєть ся проповіддю громадівства, таксамо, як усі пнчі твори Франка з того часу, але своїм сюжетом — звеличання нашого гарного минулого — підійшла під смак тодішньої публіки й зустрінула ся з великою прихильністю читачів.

З початком 1883. р. Франко приїхав до Львова і став тут, іще до смерти Володимира Барвінського, основника першого українського дневника »Діло«, співробітником тої часописи. Та з весною знов кидає Львів і, на запросини дідича Володислава Федоровича, їде до нього до Вікна, щоб тут зібрати матеріяли й на основі їх написати біографію його батька, колишнього посла до Ради Державної в 1848. р. Пробувши кілька місяців у Вікні, Франко знов навідуєть ся до Нагуевичів, де займаєть ся політичною й економічною історією Галичини з 1810—1848. р., а в осени повертаєть ся до Львова, щоб використати львівські бібліотеки та доповнити свої відомости з того поля³⁾.

Та тут під впливом нових течій у таборі народовців,

---

¹⁾ Франко сам це помічав і подібну думку висловив про цей переклад у своїому »Нарисі історії української літератури«, стор. 363.

²⁾ Ми маємо відомости, що Франко забирав ся було вигладити переклад »Фавста« відповідно до теперішніх вимог, та чи встиг це зробити — не знати. Що він усе займав ся »Фавстом«, на це вказує його чудовий переклад третього акту другої частини »Фавста«, друкований у »Літ.-Наук. Віснику« й випущений окремою відбиткою п. з. »Гелена й Фавст«.

³⁾ Із тих студій, крім популярно-наукової розвідки »Панщина й її скасування«, виданої з нагоди пядесятьлітніх роковин знесення кріпацтва в Галичині (1898) тов. »Просвітою« у Львові, вийшла поема »Панські жарты« [гл. ст. 421], уривок нескінченої поеми

течій, що перли до порозуміння між старшою й молодчою генерацією (Д. Гладилевич), Франка запрошено до редакції «Діла» й на співробітника журналу «Зоря», а, крім того, він дописує до гумористично-сатиричного журналу «Зеркало», в якому поміщує то свої сатири, то в формі літопису висміває всі події, які склали ся на політичнім галицькім овиді від січня по серпень 1884. р.¹⁾ Часи трохи змінили ся. В Галичині прокинувся, після скандального москвофільського процесу О. Грабар, живий рух, явний голосним відгомонам покотив ся по селах. В «Ділі» реферує Франко громадські й економічні справи (виготовлений ним економічний реферат, виголошений д. Нагірним на всенародньому вічі ві Львові, зробив у Галичині велике вражіння), а в «Зорі» містить ряд своїх новель та оповідань (Грицева шкільна наука, Мавка, Малий Мирон, Ліси й пасовиська й т. д.). У 1884. р. було вже так, що Франкові пообіцяно передати «Зорю» на власність — але ж, видно, провалля між «старими» й «молодими» було ще аж надто глибоке, і старі не так легко раді були здати свої позиції. Вони не тільки процenzуровували (Партицький) все, що давав до друку Франко, а то й відкидали, що їм не подобало ся, хоч воно мало свою

п. з. «Різуни» [стор. 511], цикль оповідань п. з. «З бурливих літ» (Різуни, Гриць і панич) і повість «Великий шум (1907). Франко задумував було на тлі польської ворохорбні в 1846 р. написати велику повість (по-польськи вона мала звати ся «Lelum-Polelum»), але ж із того задуму зродили ся тільки два оповідання: згадане вище «Гриць і панич» і друге: «Герої по неволі».

Про все те згадує Франко у передмові до збірки оповідань «З бурливих літ» (1903). Загалом Франко старав ся ні одного твору не випустити без передмови. Всі ті передмови відкривають джерело Франкової творчости, влегчують зрозуміння творів поета, й до них мусить усе звертати ся кожний, хто підходить до літературної діяльности Франка, з метою прослідити її та розібрати.

¹⁾ Той літопис передрукований у збірці «Давні й нове», стор. 192 до 222. Там же передрукував Франко деякі сатири, поміщені в «Зеркалі». Щоб одначе зрозуміти й літопис і сатири, до того потрібні окремі коментарії. Літературна вартість їх — невелика.

вартість¹⁾. Йшла тиха й завзятуща боротьба, не завсіди й чесна — й не диво, що «Зорі» Франкові не передано, хоч обіцяно, і що редактор Партицький, якого Франко змальовує як людину «різьку, самовільну й нерівну²⁾», передав її — Товариству ім Шевченка. Стало ся це з того приводу, що Франко взяв участь у похороні громадянина Нарольського, який казав себе поховати без участі духовенства, й народовці (й москвофіли) зрозуміли це як демонстрацію та ще накинули ся на учасників похорону мокрим рядном. Усе це Франка сильно вразило, він на початку 1885. р. пориває з народовцями й іде до Київа, щоб із тамошніми Українцями укласти плян окремого літературного журналу у Львові. Стало ся це за порадою Драгоманова, який відмовляв Франка від співробітництва в народовських органах, знаючи, що це може тільки Франкові вийти на шкоду, бо ж волі писати, що хоче й як хоче, йому не буде. Журнал мав звати ся «Прапор», напрямок його повинен був бути наскрізь поступовий, що задовольняв би Наддніпрянців і ширив поступові ідеї в Галичині. Та з проекту нічого не вийшло, бо Киїяни не дали відповідних фондів, і Франко, вернувшись з Київа, знов таки поступив на редактора «Зорі» і згодив ся, щоб його твори цензурував відповідальний редактор «Зорі» — Олександр Борковський. Цей крок так обурило Драгоманова, що мало не дійшло до розриву між ними обидвома, тим більш, що Драгоманову не подобало ся ще й поступовання Франка супроти народовців, яких він не щадив у своїх дописах до польських часописів «Prawda» (Варшава) й «Kraj» (Петербург)³⁾.

¹⁾ Оповідання «Муляр» повернув редактор «Зорі» Франкові назад, бо він, мовляв, такого факту, як його подає Франко в оповіданню, не бачив, і мулярі, на його думку, всі пляниці (Молода Україна, стор. 32), редакція «Діла» не забажала надрукувати в «Бібліотеці найзнаменитших повістей» Гоголевих «Мертвих душ» у Франковім перекладі.

²⁾ Ibidem, стор. 27.

³⁾ У своїм листі до Франка з цього приводу Драгоманов назвав

Та думки про окремих журнал Франко не кидав, і знов весною 1886. р. виїхав за допомогою до Київа. І тепер із того знов нічого не вийшло — тільки що Франко повернувся з Київа з молододу дружиною, оженившись там із Ольгою Хорунжинською. За гроші, що одержав від Киїян на журнал, Франко заснував «Наукову Бібліотеку» (в ній появилася, між иньчим, цінна праця Павлика про читальні в Галичині), яка згодом перемінилася на «Літературно-Наукову Бібліотеку»¹⁾. Із нечисленних поетичних творів з тих часів треба назвати чуюдову «Ідиллю», написану 1886. р. — загалом одну з найкращих речей ув українському письменстві.

Іван Франко з дружиною.

Та відносини між Франком і старшим поколінням тоді вже так загострилися, що в осени того ж року його таки викинули з «Зорі» за поміщення одного вірша Руданського й рецензії

це поведіння чимось гіршими, ніж ренегацтвом, а просто моральним маразмом, який видав ся йому дивним на такі молоді, як у Франка, літа. Тоді він радив Франкові загалом кинути політику, а писати тільки белетристичні твори і друкувати їх денебудь. (Листи до Івана Франка I, стор. 202—203).

¹⁾ У «Літературно-Науковій Бібліотеці» появилася 15 кни-

Грінченка, які в очах народовських цензорів виходили неморальними, дарма що Франко перед друком давав обидві ці річі до прочитання відповідальному редакторові.

Опинивши ся зі сімєю у скрутному матеріяльному становищі, Франко задля шматка хліба подав ся в «найми до сусідів», як він назвав той період від 1887—1897, коли був співробітником польського часопису: «*Kurjer Lwowski*», при якому «вибув свою десятилітню панщину» (теж його слова). Це була для Франка велика трагедія, яка дуже погано відбила ся на його літературній творчості: із письменника стає він наче платним ремісником, із українського поета робить ся польським публіцистом, і спис його творів, зладжених із нагоди його двадцятьпятилітнього ювілею, за те десятиліття аж роїть ся від польських заголовків, між якими тільки сям та там попадаєть ся який український твір. То правда, що й між польськими творами (здебільшого, економічного, літературно-наукового та критичного змісту) велика сила посвячена українським справам — але ж усе-таки це велика втрата для українського письменства, бо ж то був у Франка час його великого артистичного розвитку. У «*Kurjer«-i Lwowski«-ім він «не жалював своєї праці ні для якого відділу, та головни займав ся біжучими, економічними та соціяльними справами краевими¹⁾», а також справою організації польських демократичних елементів у партію, що могла б іти рука в руку з демократичною організацією Українців. Пізніше не жалював труду, також помагаючи при ор-*

жечок. Із Франкових творів друкувала ся там велика праця про Вишенського, поема «*Смерть Каїна*» та розвідка про Шевченкового «*Перебендю*». Там же вийшли «*Австро-руські спомини*» Драгоманова й його «*Чудацькі думки про українську справу*». Бібліотека перестала виходити 1892. р.

¹⁾ Цікавіші статті, друквані в «*Kurjer«-i* й по иньчих чужих журналах та часописах Франко переклав українською мовою й видав 1915 р. (за часів російської окупації Галичини, на книжці зазначено: «Дозволено военной цензурою») п. з. «*В наймах у сусідів*».

ганізації польської селянської партії, »Stronnictwa Ludowego«, організатором якої був Вислоух (теж співробітник »Kurjer«-а), а головним робітником з часом зробив ся співробітник »Kurjer«-а Ян Стапінькі¹⁾.

Розуміть ся, що опісля Франкові довело ся розчарувати ся в тій т. зв. згоді поступових Українців із польськими людовцями²⁾, але тоді в нього були дуже гарні наміри.

Крім публіцистичних праць, появляли ся в фейлетонах »Kurjer«-а деякі новелі Франка, хоч перекладні, хоч писані ним по-польськи (Маніпулянтка, Яць Зелепуга, Панталаха й т. д.). А крім тої газети, його твори друкують такі польські часописи й журнали: »Kraj« (Петербург), »Prawda (Варшава), Przegląd tygodniowy (Варшава), Przegląd społeczny (Львів), Kurjer warszawski, Głos (Варшава), Ruch (Львів), Kwartalnik historyczny (Львів) і т. д. Дещо появляється вже тоді перекладом німецькою мовою, і (від 1888) в »Кіевск«-ій »Старин«-ї друкують ся його оповідання в московському перекладі.

Та не можна сказати, щоб Франко в тому часі зовсім »зломив українське перо« та щоб нічого не видавав, не брав участі в редагуванню українських видавництв. За гроші Княн видає він 1887. р. збірку своїх віршів »З вершин і низин« — більшу половину якої виповняє велика поема »Панські жарти«, написана в січні й лютому 1887. р. — поема, яка виросла зі студії про становище українських селян до знесення панщини й польської революції в 1846. р. Як приняла громада цю поему, гл. стор. 422, яке значіння мали ліричні вірші, поміщені у збірці, сказано вже на стор. 37.

---

¹⁾ Гл. Нарис історії української літератури, стор. 368.

²⁾ »Треба було цілих десятих літ часу, треба було, щоб обі ті організації (укр. радик. партія й польська людова) зросли в силу і вплив, щоб переконати тих руських ідеалістів (отже і Франка), що їм відси (від Поляків) для руської справи нема що ждати помочі, і що, тільки сіючи на власній ниві, можна доробити ся власного хліба« (гл. Молода Україна, стор. 29).

В тому часі Франко допомагає виходові, а то й сам видає альманахи. У 1887. вийшло їх три: у Стрию заходом Василя Луквича *»Ватра«*, у Львові *»Веселка«* й *»Жіночий Альманах«*. При укладі *»Ватри«* Франко давав упорядчикові поради, відступав йому рукописи, що були в нього, — два ж другі альманахи вийшли під його редакцією, хоч на першому зазначений редактором Андрій Молодченко (фіктивне імя — статті до збірки з метою дати українській дівторі гарний образ рідного села укладали українські студенти), на другому Наталія Кобринська й Олена Пчілка. Обидві збірки дуже цікаві: перша з педагогічного боку й досі не втратила свого значіння, друга — жіночий альманах із працями і творами українських жінок (Пчілка, Кобринська, Кулішиха, Л. Українка) та статтями про жіночий рух — альманах із досить цікавим і різнородним змістом, являєть ся документом тих перших кроків, які ставила українська жінка на полі своєї еманципації — в літературі. Для Франка, як редактора обох альманахів, важні вони тим, що вказують на його близькі зносини з Наддніпрянщиною.

Крім тих збірників, Франко заходить ся тоді видавати періодичний журнал у радикальному дусі, і з тих заходів повстає в липні 1888.: *»Товариш«*, під редакцією Франка, але як орган гуртка університетської молодіжі радикального напрямку. На жаль, видання на першій числі закінчило своє існування, хоча заповідало ся гарно й цікаво. Франко подав у ньому одне оповідання (Домашній промисел), фейлетон і деякі перекладні вірші.

В осени 1888. р. відновило ся видавання *»Правди«* (почала виходити 1866. р., в році 1870. видавання ввірвало ся, в 1872. знов відновлено її з ріжними змінами, потім знов перестала виходити), як *»місячник політики, науки й письменства«*. Відновлено її заходом О. Кониського, який у тій справі приїхав був на довший побут до Львова й думав було притягти до *»Правди«* й Драгоманова, що навіть написав до першого числа статтю. Вважаючи *»Прав-*

ду» поступовим органом, згодився до неї дописувати і Франко. Але ж як виявилось, що «Правда» повертає у клерикальний і угодовий бік і сходиться на дорогу особистих нападів, Франко відвернувся від неї, як це зробив і Драгоманов [її кипув і відповідальний її редактор Євген Олесницький, довідавшись, що «Правду» нишком субвенціують Поляки]. Таким чином розлізлася друга, чи третя спроба поєднати ся з народовцями. Що правда, від 1889. р. Франко починає ще містити статті в тижневику для народа «Батьківщина», що виходив під умілою редакцією Ю. Романчука і вважався одним із найкращих народніх часописів¹⁾ — але ж і це співробітництво не протягло ся довго.

В р. 1889. надрукував Франко одну з найглибших своїх поем, легенду «Смерть Каїна», так мало зрозумілу для тодішнього суспільства²⁾, а таку характеристичну для Франка старанням збагнути мету існування — гармонія

¹⁾ Сам Франко ось як характеризує «Батьківщину»: «Селяни не чули ще такого простого, ясного й симпатією навіяного слова . . . То ж не диво, що «Батьківщина» робила всюди велике вражіння; її дожидали люде цілими гуртами геть за селом, визираючи післанця, що мав принести номер із пошти; її відчитували письменні на цвинтарях під церквою по неділях перед цілою зібраною громадою, що, слухаючи непривичних для себе слів, звісток і порад, забувала про їду й недільний відпочинок» (Молода Україна, стор. 21, 22). Співробітником «Батьківщини» був якийсь час і Михайло Павлик.

²⁾ За цю поему проклинав Франка з амвона, на т. зв. маєвих богослуженнях, один зі сучасних великих достойників церкви ще в 1898. р. (він тоді був іще незначний катедральний проповідник і сотрудинок), і то за те тільки, що Франко осмілювався змалювати Каїна не так, як у Біблії. Слухачі мало-, а то й неграмотні селянки з підміського села так тоді зі своїм душпастирем обурювали ся на Франка, що почали було своїх дітей лаяти: «А ти, Франку, ти!» Це автентичне, я сам чув це на власні вуха. Тоді той достойник полемізував, теж перед неграмотними жінками (не знаючи, на що й чому), кидаючись із піною ненависти на радикалів, і з Кобринською, за її вислів, що вона, мовляв, не розуміє, як міг Христос ізродити ся з Діви — і мав великий успіх, бо всі жінки . . . плакали.

життя (чуття) і знання (розуму), — з його змаганням зрозуміти душу проклятої Богом людини, яка після довгої одчайної боротьби доходить до думки, що кожен носить рай у своєму власному серці, береться проповідувати ту нову правду, та його постигає смерть із руки сліпого, повного пересудів діда (темної маси). У цій поемі продовжує Франко ідею Байронового «Каїна», доводячи свого героя до душевної рівноваги, й каже йому не тільки шукати власного щастя, а й головою накласти за погляди, які йому самому приносять те щастя. Твір вийшов незвичайно гарний — і в цілому, і в подробицях.

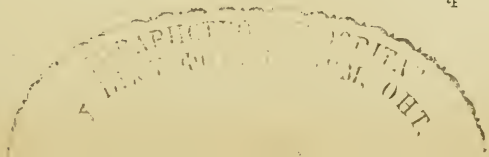
В тому самому році довелося Франкові утретє, і в останнє, навідати тюрму (літом 1889. р.). Сталося це саме перед виборами до сойму, і така була й мета уряду, щоб кинути між народом пострах, аби він не вибрав радикалів на послів. Тоді ж арештовано й Павлика й Вислоуха wraz із кількома польськими емігрантами, загарештовано гурт київських студентів, що прибули на вакації до Галичини, та ще декого із львівської молодезі. З арештованих не знав ніхто про причину арештів, не довідалися про неї й українські соймові послы, що внесли в тій справі інтерпеляцію в соймі. Розуміється, що польський уряд ізнову рад був винайти якусь державну зраду, робив силу ревізій і судових допитів по цілій Галичині — та все це ні на що не здалося, й після трох місяців слідчого гарешту, всіх випущено на волю.

В гарешті Франко написав цикль сонетів п. з. «*Тюремні сонети*», щось наче віршований дневник — хоч у цілому вони далеко виходять поза рямки дневника, даючи страшну ілюстрацію того, що значить: тюрма, неволя, й як людство через невимовні муки кращих своїх представників добивалося й добивається визволення від її пут (стор. 289) — і декілька оповідань із життя Жидів: прозою — «*До світла*», відоме з перекладів на різні мови, і віршами — «У цадика, Сурка, З любови, По

людські» — поміщені в цій книжці в відділі: *»Жидівські мелодії«*.

Крім своєї вартости як поетичні образки (передусім великою простотою й сердешністю вражає незвичайно гарна *»Сурка«*, ця апотеоза материнної любови), *»Жидівські мелодії«* мають свою вагу ще й тим, що Франко перший із галицьких письменників підійшов ближче до жидівського народу. В українському письменстві, й загалом серед українського суспільства, відомий був тільки один, і то негативний, тип гнучкого Жида-арендаря, який вислуговуєть ся панам і разом із ними висисає кров із темного мужика. І Франко знає такі типи (Панські жарти), і він не замикає очей на бориславських і иньчих Жидів-баритівників та спекулянтів, але ж у *»Жидівських мелодіях«* відтворив він ті трагедії, що їх переживають у своєму відокремленому життю, невідомому нашому селянинові, всі ті бідні жидівські наймички, онучкарі, й скільки їм доводить ся терпіти від своїх таки, щасливіщих, багатіщих братів по расі й вірі.

Жидівські теми порушує Франко не вперше, бо ж іще, під впливом жидівських погромів на Україні в 1881. р., написав два вірші: Пірря (1882) і Самбатіон (1883), складені на основі народніх жидівських повіррив. Крім того, його здавна займала справа т. зв. європеїзації Жидів, асиміляції жидівських верхів до народів сильних, що мають у своїх руках владу, й відносин Жидів до українського народу, зокрема, до селян. Цю справу порушив він уже в 1875. р. в *»Довбущуках«* (Бляйберг), та ще краще зясував її пісніще у своїх *»Перехресних стежках«* (Вагман). Про відносини Жидів до селян говорить він то поверховно (Сурка), то широко (По-людські) і в *»Жидівських мелодіях«*, там же виявляє погляд самого жидівського народу на справу асиміляції (Асиміляторам), неможливість якої звязує він з його релігійними переказами й забобонами. До всіх тих повіррив та пересудів підходить Франко поважно (У цадика) і стараєть ся

схопити чужу нашому чоловікові психологію непосидючого крутія-гешефтьяра, що з порядної людини може стати злодієм. Із усіх тих оповідань ясно виходить на зверх співчуття Франка до духово й політично поневолених Жидів, — річ, яка під той час на галицькім овиді являла ся чимось зовсім новим.

IV.

«Народ» і засновини радикальної партії. — «В поті чола». — Поєми для дітей. — Друге видання «З вершин і низин». — Франко доктор філософії. — Справа з університетською катедрою. — «Життє і Слово». — Вибори до Ради Державної. — «Зівяле листє». — «Ein Dichter des Verrates». — «Niщо о собі саму». — «Мій Измарагд».

Початок дев'ядесятих років XIX. століття зазначив ся великим підняттям духа серед українського суспільства Галичини — прокинули ся з просоння селянські маси й забалакали таким словом, що, хто їх слухав, не міг із дива зійти. То почало сходити зерно тих ідей, що їх кинув на галицький ґрунт Франко й иньчі учні Драгоманова. Скріпши самі в собі, опираючись на досить уже поважний гурт прихильників, вони з початком 1890. р. приступають до видавання двотижневика *«Народ»*. Редакторами нової газети стали Франко й Павлик, і незабаром зосередили довкола себе багацько талановитих дописувачів не тільки зпоміж інтелігенції, але й народу. *«Народ»* був редагований дуже добре. Держачись середньої лінії між інтелігенцією й освіченим селянством, він був однаково доступний і одним і другим, визначав ся таким незвичайним багатством змісту, як рідко який український часопис. До *«Народа»* дописував із нового свого осідку, зі Софії (Болгарія), Драгоманов, який цілою душею радів зростові нових ідей у Галичині й аж до самої своєї смерті (1894) підпомагав видавництво,

засилаючи туди статті й забезпечуючи його матеріальною допомогою з Наддніпрянщини.

В осени ж того самого року гурт, що стояв близько до «Народа», зорганізував ся в окрему партію, і «Народ» зробив ся органом партії, яка прибрала назву: «Русько-українська Радикальна Партія». Була це перша в Галичині в європейському розумінню політична партія з ясною економічно-політичною програмою, і перша, що опирала ся виразно на народніх масах. Партія вважала себе соціалістичною і старала ся в ціле національне, політичне, економічне й культурне життя українського народу вводити т. зв. мінімальну програму ниньчих соціалістичних партій Європи (автором програми був Франко й д-р Северин Дашилевич), маючи передусім на увазі потреби українського мужика Галичини й лічачись із його психологією. У практиці молода партія завзяла ся нищити все, що пахло відсталістю, заскорузлістю й т. зв. рутенством (гл. стор. 33, помітка 1), і в першу чергу виступила проти т. зв. «нової ери», себто, згоди, яку деякі народовські послы (саме з кінцем 1889. р. відбули ся вибори до галицького сейму й дуже добре випали для народців) за деякі уступки на культурному полі (обіцянка нових катедр на університеті у Львові, нових українських середніх шкіл) завели з польською шляхтою, зрікаючись політичної й економічної боротьби.

Нова партія, хоч заснована без участі селян, розвинула галицьке селянство до небувалих розмірів. Нові гасла, кинені між народ: загальне виборче право, свобода слова, друку, реформа податкової системи, аграрні справи — незвичайно захопили народ, скрізь по Галичині почав ся великий вічевий рух. На вічах референтами виступали не тільки інтелігенти-радикали, але й між селянами находили ся чудові промовці, що своїми промовами електризували вічевиків. Найсвідоміща частина селянства стає під прапор радикальної партії — і хоч як бореть ся з радикалами-селянами москвофільство, яких

засобів не вживають народовці, і голосно духовенство обох таборів, щоб радикалізм серед народа вбити, радикальна партія постійно росте, її безнастанно поповнюються кадри радикальної інтелігенції. Повстає й окремиї орган для народу «Хлібороб» — і скрізь бачимо Франка. Він пише статті всякого змісту, та передовсім без жалю, ядом і сатирою бичує «неполітичну політику» москвофілів і народовців і не щадить гострих та уціплених слів на адресу своїх політичних противників (гл. *Оси*, стор 197), виявляючи назверх усе політиканство тодішніх провідників. Крім того, пише агітаційні брошури, іздить на віча по цілій Галичині, де тільки засновується радикальний гурток — словом: Франко являєть ся душею партії.

Того ж року виходить у Львові збірка Франкових новель — образків із життя робітного люду, п. з. «*В поті чола*», до якої передмову написав Драгоманів, і в якій Франко помістив свою автобіографію в формі «відривка з листа Ів. Франка до М. Драгоманова». Збірка вийшла велика, на поверх 300 сторінках поміщувала 20 оповідань із життя всіх тих, що в поті чола заробляють на свій хліб. Майже всі оповідання в цьому збірнику; як пише сам Франко, «показують дійсних людей, котрих я знав, дійсні факти, на котрі я дивився або про котрі чув від свідків, малюють крайобрази тих закутків нашого краю, котрі я, як то кажуть, переміряв власними ногами; в такім розумінню — всі вони частки моєї автобіографії». Але ж і дійсно-автобіографічних новель у збірнику доволі (Малий Мирон, Грицева шкільна наука, Оловець, Schön-Schreiben, На дні), — а далі мов у калейдоскопі переходять попри нашу уяву всі ті люде: визискувані селяни, що терплять від несправедливого ладу (Добрий заробок, Ліси й пасовиська, Сам собі винен), нещасні робітники (Муляр), Жиди (Слимак), злодії (Хлопська комісія), арештанти (До світла, На дні), цигани (Цигани), беззахисні дівчата (Маніпулянтка, Межи добрими людьми, Лисинина челядь), — і мов у ясному світлі сонця в по-

гідний палкий день переливається ся в них гаряче чуття з легким гумором, а то й сатирою (Довбанюк, Історія моєї січкарії, Два приятелі), сатирою, джерелом якої являли ся різні недостатки громадського життя, несправедливий суспільний лад. А так, то були такі оповідання, яких у Галичині ніхто ще не писав. (Їх писав Франко здавна, ще від 1880. р.¹⁾), але ж, порозкидані по різних видавництвах, вони не давали одноцільного образу; за них виходили непорозуміння між Франком і старшим поколінням — нове ж покоління, яке могло їх як слід порозуміти, що-тільки підростало). Це був той реалізм, якого домагали ся радикали для творів мистецтва: справжня дійсність життя, зогріта щирою прихильністю до людей, яких письменник береть ся змальовувати. І все це бе з того першого збірника Франкових новель: так і чуєть ся, що той піт, який серед важкого життя, за працею, проливають герої Франка, змішуєть ся з потом, і то кривавим потом самого письменника, який цілою душею відчуває людське горе й переходить його враз зі своїми героями.

В тому ж році починає Франко видавати поеми для дітей, що зпочатку друкували ся в дитячому журналі «Дзвінок», а далі виходили окремими книжками: «Лис Микита» (1890 — все ще під псевдонімом *Мирона*) — ця незрівнянна, вічно молода, тепер скрізь уже на цілій Україні²⁾ відома майстерна українська перерібка старо-

¹⁾ Гл. Вибрані твори українського письменства: Іван Франко — В поті чола — видання філії Товариства Учительська Громада в Коломиї, 1910. На стор. VI. вводу д. Крушельницького списані всі ті оповідання (й иньчі) у хронологічному порядку.

²⁾ Не відомо, на що й чому взяв ся «Лиса Микиту» ніби то «перекладати» на придніпрянську мову (без дозволу автора) Мусій Кононенко (гл. Хвилини, т. V). Перерібка вийшла невдала, бліда, без тої свіжости, гумору й талановитости так, що шкода було стілько тих пуристичних заходів українчити українську поему! Досі появил ся «Лис Микита» шостим виданням; між иньчим дуже гарне кнївське видання з малюнками Бурячка.

німецького епоса — а за ним пішли другі: *«Пригоди Дон Кіхота»* (1891), перевіршовані на основі відомого лицарського роману Сервантеса, *«Абу Касимові канці»* (1892) [а далі в такому самому жанрі перерібка *«Коваль Басім»* (1899.)], що друкувала ся у львівській *«Свободі»*, звідкіля вийшла окремою книжкою в *«Українській Видавничій Спілці»* — для селян] і збірка байок для дітей *«Коли ще звірі говорили»* (накладом Українського Педагогічного Товариства, 1903).

В 1893. р. вийшло друге, сильно поширене й побільшене видання віршів: *«З вершин і низин»*, прийняте з великим захопленням цілим молодшим поколінням Галичини¹⁾. Збірка приносила з собою щось нове не тільки щодо свого цікавого й різнородного змісту, але для галицького письменства являла ся чимось цілком новим і щодо форми. Наслідування т. зв. коломийкових і иньчих народніх ритмів, безпардонне перевіршовування Шевченка в тодішніх галицьких письменників заступили Франкові європейські ритми й гарні строфи, що переплітають ся одні з одними у своєму великому багатстві; на місце старих, раз-у-раз перемелюваних поетичних образів з'явили ся нові, оригінальні. Та на тому виданню видно ще, як Франко бореть ся з мовою, як наближає її до загальної, літературної, як підправляє її відповідно до того, як вона поступила у своєму розвитку.

Із незгаданих іще досі творів увійшли в нове видання *«З вершин і низин»* індійська легенда *«Цар і Аскет»* (з 1892), поема *«Пяниця»* (1892) її сатира: *«Вандрівка*

---

¹⁾ З великими похвалами віднесло ся до збірника й нове покоління москвофілів. Відомий москвофіл, н. пр., Юліян Яворський, помістив дуже прихильну рецензію на нього у *«Бесѣд»-ї*, що являла ся літературним додатком до гумористичного журналу *«Страхопуд»* — та тільки побажав авторові, щоб покинув *«діалект»* і звернув ся до *«общерусскої»* літературної мови. Про захоплення між молоддю вже сказано на стор. 38.

Русина з Бідюю (1893) з характеристикою тодішніх партій і діячів і з явними симпатіями до радикального руху і провідників радикальної партії. Там же поміщене все, що поет мав уже в тому часі готового з пізніщої ліричної драми: *Зівяле листе*, перший жмуток із епілогом (гл. стр. 636), та деякі сатири (Оси).

У тому ж році видає Франко першу — й рівночасно найліпшу — свою драму, що з непорозуміння одержала тільки другу премію на конкурсі галицького Краєвого Виділу, п. з. *Украдене щастя*; за нею пішли пізніше й інші драми: *Сон князя Святослава* й *Кам'яна душа* (1895), комедія *Учитель* (1896), найкраща після *Украденого щастя*, — всі вони друкувалися в *Життю і Слові* — галицький театр виставляє в тому часі його недруковану досі драму *Рябина*¹⁾.

Рівночасно Франко не кидає науки. В роках 1892 — 1894. їздить на студії до Відня, і в 1894. р. за монографію про Івана Вишенського, яку подав проф. Ягічеві як свою дисертацію, одержує ступінь доктора філософії. Саме тоді по смерті проф. Огоновського звільнилася була катедра української мови й літератури на львівському університеті, і Франко почав робити заходи у справі своєї габілітації. Ціле поступове громадянство, головню молодіж, із великою втіхою й захопленням прийняли звістку, що філософічний факультет львівського університету допустив Франка до викладу, який і відбувся 18. лютого 1895. (на тему *Наймичка Тараса Шевченка*) й випав незвичайно гарно, і що після того колегія професорів предклала Франка на затвердження міністерства. Та міністерство відмовило в затвердженню — задля політичного минулого (*politisches Vorleben*) Франка. Сталося це за вказівками тодішнього намісника Галичини гр. Казимира Баденія,

---

¹⁾ Крім того, Франко полишив ще такі драматичні нариси: *Майстер Чирняк* (1902, ремесло й фабрики), *Будка* ч. 27 (1902), *Чи вдурила* (1904).

який не міг допустити на катедру людини, що тричі сиділа в гарешті — та з таким поглядом згідна була й та частина українського суспільства, що стояла ближче до польських сфер: їй теж було не до шмиги, щоб професором став той, що ходить »w podartym surducie¹⁾ — і Франко лишився без катедри . . .

В початках 1894. р. оснував Франко у Львові науковий двомісячник *»Життя і Слово«* — вісник літератури, історії і фольклору, перший справді європейський у нас журнал. Він виходив до 1897. р., перемінившись по упадку *»Народа«* у 1896. р. на політичний і літературно-науковий журнал, як орган радикальної партії. Крім великої сили критичних і публіцистичних статей, літературних оглядів, крім розвідок, поезії, перекладів та оповідань, Франко помістив у журналі на протягу його існування дві цікаві повісті: *»Основи суспільности«* [1894, 1895 — недокінчена²⁾] і *»Задля домашнього огнища«* (1897). Там же надрукованій, переклад Софоклевого *»Царя Ойдипа«* й п'ять драми, про які сказано на стор. 55.

Рівночасно Франко збагачує українське наукове письменство. Крім згаданої монографії про Івана Вишенського, яка появилася друком 1895. р., у *»Записках Наукового Товариства ім. Шевченка«* починає в 1895. р. друкувати ся його велика студія *»Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовий роман і його історія«* — і від того часу ледви чи одна книжка цього наукового журналу виходить без якої невеличкої праці або хоч би рецензії Франка. Приєднати до *»Записків«* Франка встиг новий організатор Наукового Товариства, професор Михайло Грушевський, що 1894. р. обняв катедру української історії на львівському університеті.

¹⁾ у подертому сурдуті, гл. *»Niemo o sobie samym«* у збірці польських новел п. з. *»Obrazki galicyjskie«*, стор. IV.

²⁾ Вийшла в *»Українській Накладні«* як XXX—XXXI випуск *»Бібліотеки українських і чужих романів«*.

Широка наукова й літературна діяльність Франка почала потрохи вже прихиливати до нього і старше покоління, хоч гострий тон Франкових статей у «Життю і Слові», звернених на адресу «старих», усе-таки не до-

Іван Франко.

в сороковому році життя [1896. р.]

зволяв їм явно до того признавати ся. Та нишком ішла таки його слава як великого поета, головно від того часу, як у 1896. р. появили ся окремою, чепурно виданою книжечкою перли його любовної лірики, його незрівняне «Зівяле листе» з тим багатством чуття й форми, якого

досі не знало ще українське письменство Галичини. Правда, «поклони Будді» (стор. 687) й «Оцей маленький інструмент» (стр. 692) — усе ще викликували згіршення у дрібничкового громадянства, посипаного попелом галицького своерідного клерикалізму — але вже підносили ся думки, що «Зівяле листе» виявляє справжнє обличчя Франка як поета, а не його попередні твори й не його сатира, й такі думки зєднували йому чим раз більше прихильників. Що правда, були люде, що дошукували ся у збірці декадентизму (др. Щурат у своїй рецензії «Зівялого листя» в «Зорі» 1897. р. явно назвав Франка декадентом), але ж таких голосів було мало. Загалом почувало ся, що суспільство до Франка «привикає», й чуло ся, що воно якось наче перероджуєть ся, саме того не помічаючи. Тим то, а далі симпатією серед народніх мас, треба собі пояснити, що коли в 1897. р. в березні радикальна партія виставила Франка кандидатом на посла до Державної Ради з селянської (Перемисьль-Мостиська), а далі з загальної курії, то ні москвофіли, ні народовці, які тоді склали були між собою політичний союз¹⁾, не поставили проти нього своїх кандидатів. І хоч Франко, через неймовірні виборчі зловживання й шахрайства, перепав при виборах, — симпатії більшости суспільства були по його боці . . .

---

¹⁾ Цей політичний союз, відомий у Галичині під назвою «консолідація», був великим гріхом із боку народовської партії, що дала ся в нього втягти. Це найпоганіший час у історії українства в Галичині — і як читати з того часу народовські газети, то сором робить ся за тодішніх політиків. На консолідації вийшли добре тільки москвофіли, які, ось-ось уже над гробом, нараз убили ся в колодочки, москвофілство страшно почало підіймати голову і грозило небезпекою для народнього організму. Проти консолідації гостро поставились радикали, проти неї одною лавою станула молодіж (відомий інцидент на Високому Замку з нагоди народовсько-москвофільського святкування пядесятьліття знесення панщини 1898. р.), що просякла була здебільш радикальними думками. «Консолідація» покінчила ся в 1899. р., гл. стор. 68.

Та в тому ж році Франкові довело ся перегризти твердий, сям разом уже останній горіх, щоб, нарешті, вирівняли ся непорозуміння, що все ще нависали між ним і суспільством, яке чим раз більше дозрівало й було вже на добрій дорозі, щоб поста зрозуміти. В тім же році довело ся йому поробити обрахунки і з польським громадянством, котрому вислугував ся він цілих десять років.

Якось, два місяці після виборів, у віденському тижневнику *»Die Zeit«* появилa ся в числі 136. за 9. травня 1897. стаття Франка (Франко віддавна містив уже там статті про галицькі справи) п. з. *»Ein Dichter des Verrates«* (поет ізради). У тій статті Франко проводить думку, що головним мотивом цілої поетичної діяльності польського поета Адама Міцкевіча, головню на основі його поеми *»Konrad Wallenrod«* (*jedyną bronią niewolnika jest zdrada* — одинока зброя невольника зрада), являеть ся звеличування зради. Стаття, що кінчила ся словами: *»сумно мусить бути з нацією, що без усяких застережень уважає такого поета своїм національним героєм і пророком і все нові й нові покоління годує отруйними плодами його духа«*, стаття, написана під впливом кривавих виборів у 1897. р.¹⁾, які Поляки зробили в Га-

¹⁾ Ось що про них пише Франко: *»Міністер внутрішніх справ гр. Казимір Бадені, їдучи до Відня з інспекції львівського намісництва, де видав докладні вказівки для переведження виборів, зупинив ся пару днів у Кракові й там на якимось польським зібранню виголосив промову, в якій з цинізмом, гідним фігурувати в історії польсько-українських відносин, заявив з патетиком: »Wybory w Galicji odbywaja się całkiem legalnie (вибори в Галичині відбувають ся цілком легально)!«* І се в ту саму пору, коли біля моїх вікон у Львові день-у-день водили десятки закованих і скатованих Давидівських селян (Давидів — село під Львовом, мазурська кольонія, та там живуть і Українці), яких тягнуно до в'язниці за вбивство виборчого комісара, коли до мене, хорого, німечного й розбитого, день-у-день і ніч-у-ніч надбігали розполохані *»легаліністи«* виборів міщани й селяни то з Комарна, то з Цеброва, то з мостиського, то з перемиського, то з Бог зна яких иньших повітів, благаючи

личині й які розвіяли у Франка ілюзію, що може, мовляв, прийти до згоди між Поляками й Українцями на основі спільної демократичної програми і праці — ця стаття викликала величезне обурення серед усіх верств польського суспільства. Вся польська преса накинула ся на Франка з невимовною лайкою, всі знайомости Франка з польськими колами повривали ся, зараз же після того Франка усунуно з редакції «Kurjer«-а «Lwowsk«-ого» — і Франко лишив ся без хліба й заробітку . . .

І того самого року довело ся Франкові попасти в конфлікт і зі своїм громадянством — цим разом ув останне. Під кінець весни 1897. р. в польському видавництві «Biblioteka Mrówki» появили ся в польському перекладі новелі Франка п. з. «Obrazki galicyjskie». з передмовою, що її написав Франко ще в 1895. й оголосив тепер тут п. н. «Niесo o sobie samym» (Дещо про себе самого). Ця передмова, то щось наче сповідь. У ній Франко «признаєть ся до гріха», що не любить Українців (Rusinów), що мало найшов між ними «характерів, а за те багато дрібничковости, тісного матеріяльного егоїзму, безхарактерности

поради й, бодай, захисту, переночувати їх та прогудувати кілька днів, поки минуть страховища легальних виборів. Слова міністра гр. Баденія розтелеграфовано скрізь по світі, й заграничні газети не хотіли приймати дописей про галицькі вибори, заслоняючи ся тим, що чей же ексцеленція граф Бадені запевнив урочисто, що вибори відбувають ся легально. А львівська прокураторія конфіскувала статті про вибори та дописи з провінції про вбивства, каліцтва та масові арештування, знов таки на тій підставі, що ексц. гр. Бадені заявив, що вибори відбувають ся легально, значить, усякі дописи про нелегальности мусять бути брехнею. Та не досить того: в ту саму пору я зазнав іще важкіших ударів від людей і груп, близьких і дорогих мені серед польської суспільности; я побачив, як довкола мене валив ся весь той світ ідей, чи ілюзій, над реалізацією якого я працював, і в хвилі розпущи я кинув каменем у прірву й усунув ся набік, покинув на завсіди експериментування з працею на двох загонах і дав собі слово присвятити всю свою працю своєму рідному народові». (Літ.-Наук.-Вістник, 1906, кн. I: Українсько-польська згода й українсько-польське братання).

їй гордовитости», і що навіть України (Rusi) не любить
»так і в такій мірі, як це роблять або вдають, що роблять,
патентовані патріоти«¹⁾. Коли ж одначе почуває себе
Українцем (Rusinem) і по своїх силах працює для Украї-
ни, то не з сентиментальности, а з почуття собачого
обов'язку. »Бувши сином українського мужика», роз-
яснює Франко, «вигодуваний чорним мужицьким хлібом,
працею твердих мужицьких рук, я почуваю ся до обо-
в'язку панщиною цілого життя відробити ті шаги, що їх
витратила мужицька рука, щоб мені можна було видря-
пати ся на височінь, де видно світло, де чути дух волі,
де зоріють вселюдські ідеали. Мій український патріот-
тизм — то не сентимент, не національні гордоці, а тяжке
ярмо, що вклала мені на плечі доля. Можу здригати ся,
можу нишком проклинати долю, що поклала мені на
плечі це ярмо, але скинути його не можу, не можу шу-
кати иньчої батьківщини, бо зробивсь би падлюкою перед
власним сумлінням. І коли що влекшує мені двигати
це ярмо, так то образ того українського люду, що, хоч
гноблений, темний і деморалізований довгі віки, хоч

¹⁾ Цю свою думку розвиває Франко далі ось як: «Що мені
в ній (Україні) любити? Щоб любити її як географічну тямку,
то для цього я занадто великий воріг пустих фраз, занадто багато
бачив світа, щоб сказати, що ніде нема такої гарної природи,
як на Україні. Щоб любити її історію, для цього занадто добре
її знаю, занадто гаряче люблю загально-людські ідеали справедливості,
братерства і свободи, щоб не відчувати, як мало в історії
України прикладів справдішнього громадянського духа, справдіш-
ньої посвяти і справдішньої любови. Ні, любити цю історію дуже
важко, бо майже на кожному кроці треба б хіба плакати над нею.
Чи може мені любити Україну як расу — ту расу отяжілу, не-
здисципліновану, сентиментальну, без гарту й сили волі, так
мало здатну до політичного життя на власному смітті, а таку
плодощу в перевертнів найріжнішого роду? Чи може мені любити
світлу будуччину тої України, якої не знаю і для світлости якої
не бачу ніяких підстав?» . . .

Як страшно відбиває остання думка від кінця прольога «Мой-
сея», написаного вісім літ пізніше!

тепер убогий, неповоротний і безпорадний, усе ж поволі прокидаєть ся, у що раз ширших масах відчуває жаждобу світла, правди, справедливости й шукає шляхів до них. То й варто працювати на користь того люду, й ніяка чесна праця не піде намарно».

Оця сповідь викликала серед галицького суспільства велике заворушення. Звідусіль посипали ся гострі закиди на голову Франка, на які він відповідав то афоризмами в «Життю і Слові»¹⁾, то знов чудовими віршами, що їх помістив у збірці «Мій Измарагд», котра появилa ся на початку 1898. р. заходом і коштом львівського студентського товариства «Академічна Громада». В відділі: «Поклоні» Франко в формі розмови з Україною розяснює, як він розуміє любов до рідного краю і працю для нього, [Та праці тої, мамо, в нас так мало! Лежить облогом лан широкий твій]²⁾, при чому Україна радить йому не звертати уваги на тих, що підняли на нього галас: «Не любить Руси він ні раз!»:

Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз³⁾.

Про свою любов до України всупереч любові до

---

¹⁾ Пор. Декілька афоризмів у альбом «Ділу» (Житте і Слово VI, 264); ось зо два-три з них:

«Любов не обовязкова, та почуття обовязку обовязкове».

«Хто твердить: люблю свій народ, а не сповняє своїх обовязків супроти нього — той брехню твердить».

«Посол Вельovejскі прилюдно заявляє, що любить Русинів. Ну, кого такі пани люблять, того я зі спокійним сумлінням можу не любити» — — — —

²⁾ Гл. Давне й нове, стор. 16.

³⁾ Після цього в нього повстає рефлексія — що «важке ярмо рідного краю» й не легкий його тягар, і він для України благає з неба, «щоб з горя й голоду не бігли від неї її найкращії сини,

«Щоб сіячів її їх власне покоління

На глум не брало і на сміх;

Щоб монументом їх не було те каміння,

неї в усіх тих, що на нього обурювались, говорить у відомому вірші «Сідоглавому», який кінчить ся словами:

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови, —
Я ж не люблю її
З надмірної любови¹⁾.

Хоч у всіх тих словах містила ся правда, то все-таки треба сказати, що ціла та сповідь, поміщена в часах загостреної польсько-української боротьби в польському видавництві, могла заболіти українське суспільство, й являла ся дуже нетактивною. Але ж вона пояснюєть ся тільки тою, як справедливо замічує др.

Яким в відплату за плодючеє насіння
Ще при життю обкидувано їх (Давне й нове, стор. 15)

¹⁾ Ось цілий цей цікавий віршик:

Ти, брате, любиш Русь —
Я ж не люблю, сарака! (= сердега, бідняга)
Ти, брате, патріот, —
А я собі собака.

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала —
Я ж гавкаю раз-в-раз,
Аби вона не спала.

Ти, брате, любиш Русь,
Як любиш добре пиво, —
Я ж не люблю, як жнець
Не любить спеки в жциво.

Ти, брате, любиш Русь
За те, що гарно вбрана, —
Я ж не люблю, як раб
Не любить свого пана.

Бо твій патріотизм —
Празнична одежина,
А мій — то труд важкий,
Гарячка невдержима.

Лозинський¹⁾), рисою особистої вдачі Франка, що давав ся захоплювати своїм хвиловим настроям («увлеченіям» — на які вказував іще Драгоманов), які казали йому »проти рожна перти«: писати несправедливі обвинувачення на Павлика (1905. р.) тоді, як ціле суспільство, без ріжниць партій, уважало Павлика праведником і зразком характерности, і змальовувати як не слід Драгоманова (в передмові до першої частини його листів до Франка), як усі вже признавали його величезні заслуги для Галичини, і писати статтю про Міцкевича саме в переддень великих ювілейних свят у честь поета в 1898. (століття народин), й оголошувати друком »Niесo o sobie samym« саме тоді, як ось-ось уже мало наступити порозуміння між ним і тими, »що він їх не любив« . . . Це, здасть ся, відчув і сам Франко, що це була річ зайва, і в нових виданнях »Obrazk«-ів »galicyjsk«-их казав передмову пропустити.

Тільки ж українське громадянство Галичини тоді вже настільки підросло, що цілий той інцидент не полишив по собі серед нього глибших слідів, і, як проминуло перше вражіння, про нього позабуто. До цього причинила ся в великій мірі згадана вже збірка »Мій Ізма-

---

Ти любиш в ній князів,
Гетьманне, пануванне, —
Мене ж болить її
Відвічне стражданне.

Ти любиш Русь, за те
Тобі і честь, і шана, —
У мене ж тая Русь
Кривава в серці рана . . .

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови, —
Я ж не люблю її
З надмірної любови.

(Давне й нове, стор. 15, 16)

¹⁾ Др. М. Лозинський: »Іван Франко«, Відень 1917, стор. 26.

рагд», що появилася ще взімку, на початку 1898. р. й розяснювала як слід становище Франка. А далі й те, що, порвавши з польським громадянством, Франко всі свої сили віддав українському письменству й науці, й таким чином мимоволі роззброював усіх своїх противників. Що більш, можна сказати, що від того часу його особа стає чим раз більш популярна, він починає тішити ся чим раз то більшим признанням Громади.

Що ж до самої збірки *«Мій Ізмарагд»*, складеної Франком серед важких обставин, у недузі, то вона сильно відрізняєть ся й від книжки *«З вершин і низин»* і *«Зівялого листя»*. Тон її лагідний, м'який, спокійний, із віршів говорить уже — не гарячий громадівець, а зрівноважений поет, проповідник любови, правди, справедливости, педагог, що веде своє суспільство на шлях братолюбія й гуманности. У цю книжечку замкнув Франко свою практичну життєву філософію (через те й назва: *«Мій Ізмарагд»*, усупереч до тих староукраїнських збірників, що звали ся просто *«Ізмарагдами»* й мали подібний зміст), до якої протягом п'ятнадцятих років збирав матеріял, ті свої справжні *«Schmerzensfinder»* (він писав їх у темній кімнаті з зажмуреними очима), як він узиває всі ті гарні строфи (на тему багатства, аскетизму, праці, молитви, мудрости, милосердя, гніву, злости й т. д.), притчі (про життя, про любов, красу, приязнь, вдячність, покору, радість і смуток, піст, смерть, нерозум), й легенди (указ проти голоду, свята Доместика, про життя Селедія, про вічне життя, чуда св. Николая), все те, що поміщене у збірнику¹⁾. При тому всьому, як каже дуже цікава й гарна передмова, й як це видно зі самої збірки, Франко являєть ся вже в *«Ізмарагді»* речником толеранції й вирозуміння для чужих поглядів і вірувань, і навіть для людських прогріхів та промахів — річ і для нього самого

¹⁾ Друге видання *«Ізмарагду»*, сильно побільшене, доповнене великою збіркою давніх віршів п. з. *«Із злости дня»* вийшло 1911. р. п. з. *«Давнє й нове»*.

їй для діяльності його незвичайно цікава. Крім тої т. зв. практичної філософії, помістив Франко в «Ізмарагді» цикл віршів п. з. «По селах» — болючі образки з галицької нужди, і невідрадли малюнки галицької еміграції п. з. «До Бразилії»; в ньому містив ся й автобіографічний відділ, п. з. «Поклони», про який ми згадували вгорі. Ціла збірка має велику літературну стійність; мова в ній пливе вже зовсім гладко, форма (вірш) — лискуча.

V.

Літературно-Науковий Вісник. — Вибори до сойму 1898. р. — Розлім радикальної партії. — Франко член національно-демократичної партії. — Франко кидає політику. — Ювілей двадцятьп'ятилітньої літературної діяльності Франка. — «Великі Роковини». — Франко на вершках творчости: «Із днів журби», «Поеми», «Мойсей», «Semper tiro». — Наукова діяльність Франка.

Під кінець 1897. р. Наукове Товариство ім. Шевченка, що видавало досі для «руських родин» літературний двотижневик «Зорю», ухвалило оснувати поважний європейський літературний журнал, а щоб прихилити до нього весь загаль українського громадянства, намітило редакційний комітет, до якого запрошено представників усіх тодішніх українських партій: дотеперішнього редактора «Зорі» О. Борковського — від народовців, О. Маковея, редактора «Буковини» — від угодовців і від радикалів — Франка; туди ж увіходив голова Наукового Товариства ім. Шевченка проф. М. Грушевський. Журнал названо «Літературно-Науковий Вісник», і він почав виходити з початком 1898. р. що-місячними книжками в обемі 12—20 аркушів друку.

Хоч редакція на протягу часу змінювала ся, то, власне, до часу перенесення «Вісника» до Києва в 1907. р., дійсним його редактором був Франко, заповнював усі книжки

своїми оригінальними й перекладними белетристичними творами й літературними та критичними оглядами, виправляв рукописи до друку, переводив коректуру, притягав до журналу нових письменників, для яких ніколи не жалкував часу на поради, поуки, тощо. Зараз же в першому річнику «Вісника» появили ся його дуже цікаві статті п. з. «Із секретів поетичної творчости», а далі пішли літературні огляди діяльності тогочасних європейських письменників: Золя, Гавптмана, Лілієнкрона, Конрада Ферд. Маера, Зудермана, Врхліцького, — літературно критичні студії про Лесю Українку, Старицького, Самійленка, Тобілевича, просторі нариси про Петрушевича, Гушалевича й загалом про «Стару Русь» — і цікаві статті «З останніх десятиліть ХІХ. в., з яких виросла досить велика книжка п. з. «Молода Україна» (1910) й т. д.

І загалом у цілому літературному руху відчуваєть ся зараз же вмiла рука Франка, чуєть ся його прияву. Того ж року з нагоди столітніх роковин появи Енеїди Котляревського заснувала ся для поширення літературної продукції «Українсько-руська Видавнича Спiлкa» у Львові, яка від 1899. р. почала свою діяльність — і Франко вкладає в це видавництво велику силу своєї праці, то видаючи там свої оповідання, вірші¹⁾, то редагуючи для неї цінні твори європейського письменства²⁾, а то й даючи

¹⁾ Від. 1899. р. появляли ся заходом «Укр. Видавничої Спiлки» такі твори Франка: Поеми (1899), Полуйка (1899), Коваль Бассім (1900), Сім казок (1901), Захар Беркут, друге видання (1902), На лоні природи (1905), Украдене щастя, друге видання (1905), Місія, Чума, Казки й Сатири (1906), *Semper tūro* (1906), Маніпулянтка (1906), *Voas constrictor*, друге видання (1907), Великий шум (1907), Панські жарти, четверте видання (1911), Зівяле листе, друге видання (1911), Давне й нове, друге видання «Ізмарагду» (1911), Батьківщина (1912), Вавилонські гимни й молитви (1913), Учитель, друге видання (1913), Мойсей, друге видання (1913), Панщина й її скасованне, друге видання (1913), Із літ моєї молодости (1914).

²⁾ Згадати б передусім зразкову редакцію творів Шекспіра в

свої переклади¹⁾ з відповідними літературно-критичними вводами та поясненнями. Словом — усе, що Франко творить від 1898 р., або видає наново, все те майже все появляється як не в «Віснику», то в виданнях «Спілки».

А так загалом треба піднести, що від 1898. р. Франко чим раз більш усувається від політичного життя, віддаючи свої сили виключно письменству й науці. Формально він далі ще працює в радикальній партії; що більш, у червні 1898. р. кандидує від партії на посаду до союму, й тільки через зловживання уряду й пасивність народовців не попадає в сойм (перепав усього десятьма голосами); він і далі ще являється духовим її провідником, і як із початком 1899. р. в партії вибухла криза, й частина членів виступила з домаганням переміни її на соціально-демократичну, то Франко своїм авторитетом так вплинув на наради, що партія надалі залишила ся, хоч сильно обскубана і вже без того впливу, що давніше²⁾. Та це був і останній активний виступ Франка в партії. Вже під осінь 1899. р. переорганізовується народовська партія: частина опозиційних її членів, що противились консолідації з москвофілами (їх орган був двотижневник «Будучність»), порозумівши ся з правим крилом радикалів, виробила спільну програму (взяту майже дослівно

перекладі Куліша з обширними передмовами й поясненнями Франка — усіх десять: Гамлет, Приборкана гоструха, Макбет, Кориолян, Юлій Цезар, Антоній і Клеопатра, Багато галасу знечевля, Ромео й Джулієта, Король Лір, Міра за міру. Крім того, зредагував Франко переклад Куліша Байронового Чайльд-Гарольда.

¹⁾ Пор. Курцій Руф — Фільотас, Золя — Напад на млин, Повінь, Лукіян — Юпітер у клопотах і т. д. Там же почав видавати Франко зі своїми поясненнями й літературно-критичними оглядами тексти творів українських письменників, н. пр., Бодяньського «Наські українські казки» (Львів 1903).

²⁾ Ті, що не згодили ся з поглядами Франка (Павлика, Трильовського й т. д.) вийшли з партії і з тими Українцями-соціал-демократами, які працювали досі в польській с. д. партії, створили окрему соціал-демократичну українську партію, що 1900. р. почала видавати свій орган «Воля».

від радикалів), і так утворила ся національно-демократична партія; на її програму згодили ся і старші народовці і ввійшли до нової партії (давня народовська партія щезла з овиду). Чи то міркуючи, що в новій, поєвропеїській трохи партії він могли ме більше зробити, чи думаючи, що вже, справді, українська інтелігенція переродилась, — до тої партії приступив і Франко, і з ним і проф. Грушевський, який досі активно не брав участі в політиці. Вихід Франка з радикальної партії зробив велике вражіння у краю. Одним (старше покоління) довело ся до того досить довго звикати, за те радикально вихована молодіж привітала цей крок із великим ентузіазмом, сподіваючись від того його кроку цілковитих переродин народовської політики, і за Франком зачала приставати до нової партії. Та сам Франко, хоч ізпочатку забрав ся щиро до праці в новій партії, написав декілька статей у її органах (Діло, Свобода) — довго в ній місяця не закрив: праця з консервативними елементами з колишніх народовців, що їх іще багацько було в новій партії, не могла бути йому до душі, й він, разом із проф. Грушевським, що теж розчарував ся в новій партії, непомітно усунув ся від неї. Радикальна партія стратила свого духового провідника — хоч, правда, Франко після виходу з національно-демократичної партії повернув ся був назад зі своїми симпатіями до радикалів і навіть писав статті до їх органів, але ж це було тільки доривочно —, за те ж Франко став понадпартійною людиною, духовим батьком цілого народу, однаково, з малими виїмками (крім фанатиків ізпоміж молодчого духовенства), тішачи ся признанням усіх українських партій. Суспільство Галичини встигло вже було настільки підховатись і політично дозріти, що навчило ся шанувати відмінні політичні погляди й відчувати вагу того, що для цілої нації дала невинна двацятьпятьлітня праця Франка.

Річ у тому, що саме на 1898 р. припадав ювілей чвертьстоліття літературної і громадської діяльності

Франка, і гурт його прихильників: радикальна партія, поступова молодіж і його приятелі 31. жовтня т. р. владили в його честь скромне ювілейне свято. Заснував ся комітет, який із нагоди ювілею видав чепурну книжку п. з. «Привіт Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності складають українсько-руські письменники» і «Спис творів Івана Франка за перше 25-ліття його літературної діяльності», зладжений Михайлом Павликом (цілих 127 сторінок заголовків!), з цілого краю посипали ся складки на дар ювілятові (з частини грошей видано композиції ріжних авторів [Лисенка, Воробкевича, Людкевича] до слів Франка) — а саме свято, що відбуло ся в готелю Жоржа у Львові, було одним із найкращих хвилин у життю Франка. Всі промовці (Гнатюк, проф. Грушевський, селянин С. Новаківський, Н. Кобринська, Гарматій, Павлик) підносили у своїх промовах заслуги Франка для українського народу, для його розвитку, для письменства, для культури, науки, з усіх усюдів Галичини привітними письмами й телеграмами вітала ювілята молодіж, величаючи його своїм учителем, схилиючи голови перед його муками за поступ і щастя рідного народу. Характер свята був неофіційний — народовці обмежили ся тільки повідомленням про свято в «Ділі», так за те дуже щирий, сердешний, повний захоплення для поета.

На всі привітання ювілят відповів дуже цікавою промовою, в якій подякував не тільки всім своїм прихильникам-влаштовникам свята, але і противникам, що своїми виступами проти нього тільки підштовхували його до нової праці. До своєї діяльності відніс ся в цій промові Франко критично; він, мовляв, не вважав себе ніколи «ані таким великим талантом, ані жадним героєм, ані таким вірцевим характером, щоб його особа могла загріти всіх до себе»¹⁾, а вважав себе тільки звичайним

¹⁾ Гл. статтю О. М(аковea) в «Літературно-Науковому Віснику» з 1898. р. за падолист: Ювілей 25-літньої літературної діяльності Івана Франка

»лекарем, що пече хліб для домашнього вжитку« або мулярем, що цементом і облімками заповнює в будівлі всякі люки і шпари. »Як син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом«, — казав Франко — »я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я відмалку засвоїв собі дві заповіді. Перша — то було саме почуття того обов'язку, а друга — то потреба настаєнної праці. Я бачив відмалечку, що нашому селянинові ніщо не приходить ся без важкої праці, пізніше я пізнав, що й нам усім, як нації, ніщо не прийде задармо, що нам ні від кого ніякої ласки не надіяти ся. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше придбання, і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром«. У дальшій промові заявив, що у своїй діяльності бажав він усе бути »не поетом, не вченим, не публіцистом, а перед усього чоловіком« — і через те розстрілював ся у своїй діяльності, бажаячи обняти »цілий круг людських інтересів«. Ціле свято Франко прийняв як »симптом того, що в широких колах нашої громади займаєть ся або й сильно вже горить те саме бажання освіти, свободи й широкого індивідуального та громадського розвою«, бажання, виразом якого є його писання, й закінчив свою промову тими словами: »Нехай пропаде моє ім'я, але нехай росте й розвиваєть ся український народ!«

На бенкеті, владженому після самого свята, Франко виголосив іще одну цікаву промову, в якій повчив громаду, щоб ішла, як у війську, лавою, не ламаючи рівного ряду — і вказав на ту велику нашу національну недостачу: що в нас, мовляв, було й є за мало людей і до найпростішої роботи ¹⁾.

¹⁾ »Це одна хиба громади (нема людей до чорної роботи). Друга — в нас уже така вдача, що любимо — уживши прикладу

Та коли це ювілейне свято було все-таки ще не загальне, бо в ньому не взяло ще участі ціле українське громадянство Галичини, то духова участь Франка в ювілейнім обході з нагоди столітніх роковин відродження українського народу у Львові у днях 31. жовтня — 1. падолиста 1898. р., та участь давала вже заповідь того, що склалося рік пізніше: Франко ставав усенароднім поетом. Річ у тому, що для того свята Франко написав відомий прольоґ: *»Великі Роковини«*, який перед виставою *»Наталки Полтавки«*, в салі театру Скарбка у Львові, виголосив знаний серед львівської громади декляматор, письменник Лев Лопатинський. Цей прольоґ, останнє слово Франка-громадівця, повен високої поезії й захвату, ефектовний зі сценічного боку, з увагами, що потрапляли в саме серце суспільства, достроений до піднесеного настрою громади — таким ентузіазмом сповнив учасників, що, здавалося, поет зливав ся з ними в одне нерозривне ціле, таке ціле, якого вже ніщо ніколи не могло роз'єдинити. Всі відчули тоді, що коли Франко з Козаком-Невміракою виголошував:

Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре;
Та ми крикнім: *»Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмер!»*

— всі відчули, що коли *»Ще не вмерла«* в Галичині і що *»ніколи не вмер«* — то в тому велика заслуга автора цих захопливих слів!

І відтепер потекло життя Франка в порозумінню з громадою. Ще раз у 1899. р. доводить ся йому в поемі *»Похорон«*, написаній 1898. р. і поміщеній у збірці *»Поєми«* (там же містять ся чотирі переклади, чи перерібки з иньчих

з війська — свого *»Flügelmann«*-а (що на крилі) вічно штуркати (штовхати), щоб схибив із дороги й не йшов рівно з другим. Я зазнавав цього штуркання безнастанно від своїх і чужих. Оце поштуркування й випахання другого не дозволяє нам іти рівним рядом. Як би з мого досвіду я мав подати громаді яку науку, то вона була б така, як у війську: *»Richtung halten!»* Рівнясь! (*ibidem*)

літератур: «Істар» — старовавилонська поема, «Сатні й Табу» — староегипетська, і дві старонімецькі: «Бідний Генрих» і «Поема про білу сорочку»), зачепити справу праці для народу, боротьби за ідеї й тих жертв, які в тій боротьбі потрібні, і порушити раз іще справу зради в імя любови народу й кращої його будуччини (зрада «Мирона» має дати масам ідеал, який їх із маси повинен зробити народом), іще раз засудити її, як засуджував у 1897 р. Міцкевіча.

Все ж иньче, що появляеться від того часу, визначається вже зрівноваженням, спокоєм. Франко починає розбирати ся у своїй минулому життю й робити з ним підрахунки. Тон у віршах скрізь мінорний — Франко зазначає, «що щасливим він не був», що хоч робив без

Іван Франко
в сорок п'ятому році життя [1901. р.]

віддиху, а зробив так мало, то й боїть ся, що «не скінчить своєї пісні». Деколи доходить навіть до духової пригноби, в нього опадають крила («у мене зблідли давні ідеали, і люде видалися таким дрібним мізерним кодром, що для мене стали чужі й далекі — треба бути дурним, щоб задля них у бій іти!»), але ж усе те тільки малюнки хвиливих настроїв¹⁾. Франко відчуває, що «ще не старий, ще не згинув для нього життя зміст», хоч журба, хоч горе тисне, він іще «не песиміст!»

¹⁾ Такі думки проскакували у Франка вже давніше, пор. «Вниз котить ся мій віз» у збірці: *Мій Ізмараґд*.

Такими думками просякнута наскрізь збірка гарних ліричних віршів, що появили ся в 1900. п. з. *«Із днів журби»*.

У тому ж збірнику помістив Франко дві поеми: *«Іван Вишенський»* і *«На Святоюрській Горі»*. Перша з них являєть ся вслідом довголітніх студій поета над тою цікавою постаттю з нашого минулого, постаттю, що вже у свій час була анахронізмом зі своєю проповіддю старовізантійського благочестія: Франко стараєть ся відгадати душевні переживання того великого українського патріота з XVII. ст. — і ці переживання трохи змодернізованого Вишенського й являють ся змістом тої чудової поеми. Невідомий у історії кінець життя Вишенського зв'язує Франко з відходом послів із Луцька, з їх відпливом Вишенський, після довгої душевної боротьби, кидаєть ся в море. Друга поема оспівує відому відповідь Хмельницького польським послам у 1665. р. з її повсякчасним політичним гаслом Українців супроти Поляків: *«Розмежуймо ся як слід: хай вам буде ваша Польща, Україну нам лишіть!»* Це те ж саме, що Франко вписав був ще в 1882. році Полякам у альбом на тему братання, до якого на словах усе нас кликали Поляки:

Рятуємось в біді, та тямуймо

Докладно слова ті хороші:

«Брат братом, а бриндзя — за гроші» (ст. 177)

В 1900. році друкувала ся в цілому річнику *«Літ-Наук. Вісника»* гарна повість Франка *«Перехресні стежки»*, основана на тлі прокиду зі сну галицького села і труднощів яких доводило ся зазнавати в громадській роботі першим піонірам того нового руку, що його викликав у Галичині радикалізм. У дальших річниках цього журналу містить Франко свої довші оповідання: *«Хома з серцем і Хома без серця»* (1904) — гуцульські: *«Як Юра Шикманюк брив Черемош»*, *«Терен у нозі»* (1908) і згадані вже на стор. 41. оповідання з сорокових літ

XIX. в. «Гриць і панич» (1899), повість «Великий Шум» (1907) та декількаменьчих.

Літом 1904. р. (між 23. червнем і 23. липнем) викладав Франко на львівських «Наукових Курсах», що їх уладило було «Товариство прихильників української літератури, науки і штуки», історію українського письменства (Огляд української літератури від найдавніщих часів до кінця

XIX. віку, — 18 годин), і в тому ж році помістив статтю на ту саму тему в російському лексиконі Брокгауза - Ефрона п. з.: «Южно-русская литература». Подібний огляд нашого письменства надрукував Франко в 1898. році в чеському журналі «Slovanský Přehled», що виходив у Празі під редакцією Черного (Literatura ukra-

Іван Франко й Борис Грінченко
[підчас побуту Грінченка у Львові з кінцем
вересня 1903. р.]

jinsko-rusinská) й подавав багато звісток про наше культурне життя (стаття появилася перекладом і українською мовою в Чернівцях 1898. р. заходом редакції «Буковини» п. з. «Русько-українська література»).

В 1905. році виходить у світ Франків «Мойсей» — найвище слово, що він дав у поезії, найсильніша й найкраща з мистецького боку річ, яка появилася в нас від смерті Шевченка, поема, яка без сорому може стати побіч най-

кращих перлин усесвітнього письменства. Частини, як «Прольог», десята пісня (Добігало вже сонце до гір . . .), діяльог між Мойсеєм і Азазелем, образи Палестини в бідах, притча про терен — це поезія невимовної краси, своїм змістом глибока, зворушлива, захоплює читача до дна душі. «Мойсеєм», що змальовує відносини поета-провідника до народу, дійшов Франко до найвищих вершків своєї творчості. Мойсей — це справді «весільний подарунок народньому генієві», слізьми злитий завдаток будущині свого народу, який іти ме «в вандрівку століть із печаттю духа» Франка¹).

За «Мойсеєм» пішла в 1906. р. збірка ліричних поезій п. з. «*Semper tiro*» [Повсякчас новик]²) — збірка віршів, по більшій частині, на ті ж теми, на які, як заголовок каже, писав Франко, як був іще новиком у письменстві, на громадські теми. Тільки ж із них говорить до нас не

---

¹) Із «Мойсеєм» обіжджав Франко, вже в часі своєї недуги, більші міста Галичини й Буковини, і всюди з великим ентузіазмом вітало його українське громадянство — і передусім шкільна молодь, якій усе ще укладчики офіційних шкільних читанок уперто не давали змоги зазнайомити ся з Франком із шкільної лавки. Цікаво, н. пр., що н о в і підручники українського письменства для середніх шкіл та вчительських семінарій подавали вже виїмки з творів (ураз із біографією) Кобилянської — а Франка все ще не було (пор. Вибір українсько-руської літератури для III. і IV. року учительських семінарій, уложив Олександр Барвіньський, у Львові 1910). У Чернівцях літком 1913. р. приїзд Франка з Мойсеєм — був для поета великим тріумфом. Без огляду на страшну зливу молодь облягла двірець і, серед величезного дощу, випрягнувши коні, сама повезла Франка до «Народнього Дому». Так Чернівці вітали ще тільки в 1904. р. Лисенка, хоч Буковина загалом привикла до різних офіційних тріумфальних брам і політичних фаєрверків . . .

«Мойсей» діждав ся досі перекладів на московську (П. Дятлів) й німецьку мову (А. Ш. Вуцкі) — оба переклади гарні, дарма що перекладчики мали поборювати великі труднощі.

²) Лат. слово «*tiro*» означало: молодого вояка, некрута, а далі значить стілько, що: початковець, новик, перший період у якійсь справі.

запальний молодець-борець, а виступав перед нами розважний громадський діяч, зрівноважений, із довгим досвідом, виступав перед нами зі своїми порадами. Із цілої збірки справжніми перлами являють ся поезії в відділі, названім »На старі теми«, а в ньому вірш »На ріці вавилонській« — вірш, писаний кровю серця проти рабських інстинктів у нашого народа. Ціла збірка може гідно стати поруч із Мойсеєм — такий поважний її тон, стільки в ній чуття, така в ній сила вислову й такий лискучий у ній вірш. Вона відслонює нам справжнє обличчя Франка у громадських справах: суворе, затягнене смутком і болем, із оком, що певно дивить ся в майбутнє, а не те обличчя, що правда, боеве, але ж покалічене подекуди іддю та іронією — те обличчя з перших часів його літературної творчости . . .

Із незмірного багатства його видань під той час наведемо ще »Акорди« — антольоґія української лірики від смерті Шевченка, 1903 (накладом Укр. Видав. Спілки). Вибір творів поодиноких ліриків до антольоґії вказує на літературний смак Франка й дає свідоцтво про те, як він ставив ся до поодиноких поетів, і до котрих із своїх віршів прикладав вагу¹).

Тими часами розвинув Франко незвичайно широку наукову діяльність. І староукраїнське (Слово о Лазареві воскресені, св. Климент у Корсуні) і старо-

---

¹) Ось які свої вірші помістив Франко в »Акордах«: Каменярі (З вершин і низин), Маєва елеґія (Із днів журби), Зелений явір, Як почуєш часом, Оце тая стеґечка, Коли часом, Над великою рікою, Поклін тобі, моя зівяла квітко, Я не жалуюсь на тебе, доле (Зівяле листе), Ой, ідуть, ідуть тумани (Із днів журби), Де не лили ся ви, На ріці вавилонській (Semper tūro), Ходить вітер по житі (Із днів журби), Важке твоє ярмо, Гей, розіллялось ти, руське горе (Мій Ізмараґд), Вічний революціонер (З вершин і низин). Цілий цей вибір творить заокруглену цілість. Видання »Акордів« дуже гарне, на сильному білому папері, прикрашене ілюстраціями артиста Панькевича, було перед війною настільною книжкою.

славянське (Псевдоматвієве Євангеліє, Варлаам і Йосаф) -й середньукраїнське (Про Острозьку Біблію, Charakterystyka literatury ruskiej XVI—XVII wieku в «Kwartalnik«-у «historyczn«-ім із 1892. р., Карпато-руське писменство XVII—XVIII в., Шумлянський, Вишенський) і нове писменство (літературні огляди, гл. стор. 67. Спомини про Терлецького, Молода Україна), і апокрифи [монументальне видання українських апокрифів із рукописів із науковими вводами]¹⁾, і середньукраїнська вірша (До історії вірші на Україні; Козак Плахта), і пасхальні й вертепні драми, інтермедії, вертеп, і фольклор (дуже важний збірник галицьких приповідок, Хмельниччина в сучасних віршах, Жіноча неволя в укр. піснях, Наші колядки, Студії над українськими народніми піснями, Пісня про Правду й Неправду), і Шевченко (видання його творів), і Федькович (видання його поезій), і українська, і всесвітня історія — все те однаково його цікавить, на всіх тих полях він працює, і з усіх тих піль появляють ся одна за одною його цінні розвідки і праці. І коли Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові — Франко був головою філільогічної секції Товариства — зискало признання в колах європейських учених, то, побіч проф. Грушевського, найбільша в тому заслуга Франкова. За його наукові праці університет у Харкові дав йому титул почесного доктора, поміж членами російської Академії Наук у Петербурзі ходили розмови про те, щоб вибрати Франка дійсним членом Академії. Нарешті, головний виділ найповажнішого в Галичині товариства «Просвіта» предклав загальним зборам у 1908. р. вибрати Франка почесним членом товариства — і збори прийняли це з великим захопленням.

В тому ж часі, як забалакали в Галичині про від-

---

¹⁾ Апокрифи й легенди з українських рукописів (Памятки укр. мови й літератури, т. I—V), Львів 1896—1910; сюди ж належить: «Къ исторіи южнорусскихъ апокрифическихъ сказаній», що друкували ся в «Кіевск«-ій «Старин«-і 1891, 1894. р.

криття українського університету, Франко почав було робити заходи, щоб одержати катедру славянських літератур — але ж, тимчасом, заскочила його недуга, яка в коріні підкосила його здоров'я і вдаремнила всі пляни Франка. Почала ся боротьба з недугою, яка серед невідрадних домашніх умов і несприятливих обставин тягла ся ще цілих вісім років . . .

VI.

Домашні обставини Франка. — Недуга. — Дальша літературна й видавнича праця. — Сороклітній ювілей. — Світова війна. — Заповіт. — Смерть. — Похорон. — Закінчення.

З недуги виходу не було.

І це була тим більша трагедія, що Франко в тому часі, після довгої важкої боротьби за елементарне існування, міг, нарешті, зі сімєю важити сяким-таким людським життям. Сімя Франка була невелика — дружина й четверо дітей, і хоч заробітки були не які великі, то все ж останніми часами вона не потребувала голодувати. Супроти тяжких заробітків перед вступом до редакції «Kurjer»-а, супроти голодівок і безвиглядних надій на поправу матеріяльного становища, супроти важких хвилин, які викликували такі вірші, як «Олі» (стор. 193), супроти того, що доводилось і йому й сімі переживати 1897. р. — постійний заробіток у «Науковому Товаристві» і «Видавничій Спілці» давав змогу Франкові спокійніше віддавати ся праці й почувати себе незалежним, та ще до того у власній хаті, що її собі придбав було Франко в 1901. р. Правда, домашнє життя поета ніколи не було заслане рожами, бо до різних матеріяльних скрут долучувала ся недуга нервово-хорої дружини, недуга, що безнастанно повторювала ся й закаламучувала спокій письменника нарівні з иньчими клопотами особистої і громадської натури.

Та все-таки хоч будуччиною дітей не потребував журити ся Франко.

Недуга, що в гострій формі вибухла з початком 1908.р., відразу перемінювала спокій на безнастанну метушню: лікарі, лічниці, поїздки на Адрійське Море (1909) та до

Хата Івана Франка у Львові
[вул. Понівського, 4]

Лішку в Хорватії. Нарешті, як наслідок недуги, прийшла втрата влади в обидвох руках, з яких, як йому видавало ся, безнастанно сипав ся пісок, і появил ся психічний неспокій, наслідком якого його вухо стало, як він казав, ловити слова духів ... І тільки непереможна сила волі мужицького сина й та любов та звичка до праці не дали Франкові знидіти

відразу, і його дух, серед геройських змагань із тілом, працював іще цілих вісім років . . .

У часі недуги Франко пітрохи не кидає роботи: пише, перекладає, видає — в писанню допомагає йому

Іван Франко в Льоврані весною 1909. року.

зпочатку син Андрій, а після його смерті (1913) Франко сам собі рисує букви на зразок друкованих . . . Маєть ся вражіння, що поета щось жене, що він поспішаєть ся, щоб повикінчувати позачинане, повидавати давне та призабуте, не тільки твори своєї власної молодечої Музи

(гл. «Петрії й Довбушуки», «Із злости дня» у збірнику: «Давне й нове», «Із літ моєї молодости») — а й чужої (Вавилонські гимни і співи, «Герман і Доротей» Гетого, друкований у «Всесвітній Бібліотеці» — там же заповіджений «Венецький купець» Шекспіра, Гезіод . . .) — а то ладить нові видання своїх творів (Давне й нове, Панські жарти, Зівяле листе, Лис Микита) з просторими вводами та заввагами, і людині, не зазнайомленій із фізичним станом письменника, і через голову не може перейти, що автор більш уже ногою в могилі, ніж на землі . . . Що більш, на ті часи припадає його *«Нарис українсько-руської літератури до 1890. р.»* (Львів, 1910, VI + 444) з систематичним викладом історії нашого письменства від найдавніших часів до п'ядесятих років XIX. ст. і з великою збіркою матеріялів від 50. р. по 1890. р., з відповідними Франковими оцінками авторів і їх творчости. Майбутній історик українського письменства тих часів черпати ме з того нарису, як із незглибної криниці, всі подробиці, які йому будуть потрібні.

Та вже на цій праці слідна трохи недуга Франка, про яку він не скриває у своїйому «Передньому Слові» до «Нарису». Ще більш її видно з виданого Франком драматичного твору анонімного польського автора п. з. «Wielka Utrata». Опираючись на тому, що сам Міцкевіч ніби нашептав йому, що він, Міцкевіч, автор цього твору, Франко видав його за твір великого польського поета, і в передньому слові зазначає цей аргумент. Польська критика, що не знала стану здоровля Франка, прийняла видання твору з посмішками, а Науковому Товариству ім. Шевченка, яке не хотіло робити прикроси Франкові й перебрало на себе наклад, довело ся знищити майже все видання . . .

У 1913. р. західна Україна святкувала сороклітній ювілей літературної діяльності Франка. Ювілейні свята відбували ся не тільки у Львові, а і скрізь по провінції, і в деяких із них брав участь сам Франко, викликаючи велике захоплення між громадою. З нагоди ювілею

Наукове Товариство ім. Шевченка визначило поетові постійну платню на вдержання; у Львові відбула ся велика академія в честь Франка, а ювілейний комітет зібрав до 30 000 австр. корон на ювілейний дар поетові, який дуже йому став у пригоді в часи московської оку-

Іван Франко, Михайло Коцюбинський і Володимир Гнатюк
у часі переїзду Коцюбинського через Львів 1909. р.

пації Галичини і в останньому році недуги. Крім того, з нагоди ювілею мав вийти 1914. р. й літературно-науковий збірник¹⁾ у честь Франка.

¹⁾ Через вибух війни збірник цей появил ся великою книжкою (стор. 183+390) аж 1916. р. п. з. «Привіт Іванові Франкові в со-рокліття його письменської праці 1874—1914». В ньому взяли

Московську окупацію довело ся Франкові перебувати серед важких недостатків (до російських часописів часто доходили звістки зі Львова, що Франко голодує), та все-таки він роботи не кидає: пише вірші, в яких малює ся тодішній його настрій, і що найважливіше, видає

Іван Франко
в 1910. році.

друком у перекладі збірник своїх цікавіших статтів із часу 1886—1890, що їх тоді поміщував у чужій пресі, п. з. «В наймах у сусідів» — статтів, які для українського читача досі були недоступні, а які ще й досі не втратили свого значіння.

Та здоровля чим раз гіршало. Опущений, самий (донька перед війною виїхала на Україну, сини на війні, дружина в лікарні) — Франко що раз більше занепадає і тратить сили. В осени 1915 р. було знати, що кінець не за-

барить ся . . . Та все-таки зиму перебув він іще під дбайливим оком дра Овчарського й Комітету Українських Січових Стрільців у львівській стрілецькій станиці — а на весну 1916. р. переніс ся до своєї хати. Там же

участь визначні українські письменники й учені (Винниченко, Мартович, Л. Українка, Бордуляк . . . Щурат, Крепякевич, Томашівський, Стрипський, Сумцов, Гнатюк, Возняк, проф.

дня 9. березня зладив свої заповіт, записуючи весь свій масток і авторські права своїм дітям, а бібліотеку, рукописи, листування, записки — Науковому Товариству ім. Шевченка. Щодо своєї хати, то часто висловлював побажання, щоб вона не перейшла часом у неукраїнські руки, щоб коли його діти хотіли б її продати, то щоб її куплено на якусь народню ціль. У квітні і травні в поета не стало вже змоги ходити; він або сидів, або лежав — і в неділю 28. травня в 4. год. зполудня замкнув на віки очі, до останньої хвилини зберігаючи повну пам'ять¹⁾.

Ціла галицька преса, українська й польська, заговорила про смерть Франка, українські часописи вийшли з чорними об'ярками; забалакали про Франка й великі віденські часописи, подаючи то більші, то менчі огляди діяльності поета; подали сумну звістку й більші берлінські газети; з'явилися згадки й по російських часописах, і в білоруських, болгарських, чеських

Іван Франко
в сороклітті його літературної діяльності
[1913. р.]

Тимченко, Зілинський...) та й чужі автори, прихильники поета (Короленко, Горький, Полівка, Тодоров, проф. Корц, проф. Шахматов, проф. Ягіч, проф. Єнзен, проф. Брікнер, проф. Бодуен де Куртене й т. д.)

¹⁾ Про останні хвилини життя Франка оповідає М. Колодій

журналах та часописах появили ся то більші, то менші статті.

Звістка про смерть Франка відбила ся сумним відгомном по цілій Україні; крізь окопи докотила ся вона й до Київа, добила ся і скрізь туди, куди позакидало наших людей воєнне лихоліття: Відень, Прага, Будапешт, Льованна, Берлін. табори виселенців у Гмінді, Хоцені, Во льфс-

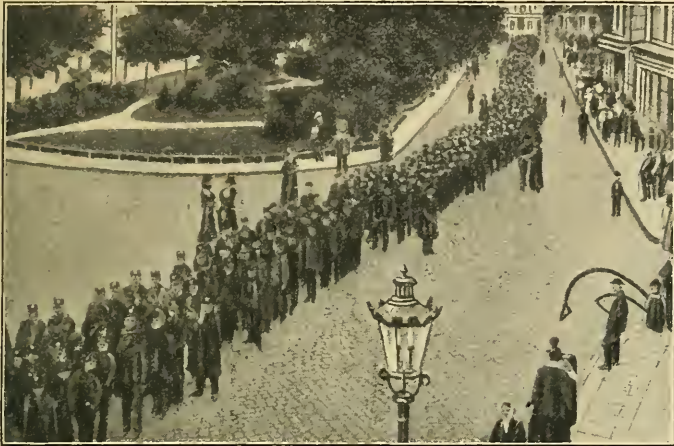
Іван Франко
на початку 1916. року.

бергу, табори полонених Українців у Австрії й Німеччині — Фрайштадт, Раштат, Вецляр, Зальцведель, Голешів, Будапешт, Візенбург, відбила ся вона й на Волині, занятій австрійськими військами. Наукове Товариство

у львівському «Українському Слові» з 30. травня 1916. р. ч. 134. Оповідання передруковане у книжечці М. Возняка п. з. «Памяти Івана Франка», Відень 1916, стор. 44. Там же поданий дуже докладний опис похоронів поета.

ім. Шевченка у Львові одержало силу-силенну спочутливих телеграм, а там за воєнною лінією, в Києві, заяви спочуття приймала дочка покійного й сім'я дружини. Відгукнулися прихильники поета: проф. Шішманов із Софії, др. Виростек (с. д.) з Пйотркова й т. д.¹⁾

Похороном зайняло ся Наукове Товариство ім. Шевченка. Воно взяло на себе кошти похорону й запорядило все, щоб він випав як-найвеличавіше. Похоронний обряд назначено на 31. травня 1916. р. на 5. год. зполудня, та

Похорон Івана Франка.
Похід шкільної молоді.

далеко вже до того часу ціла вулиця перед хатою була запруджена гістьми жалоби: українська молодіж із усіх львівських шкіл із учителями, українські організації, Українські Січові Стрільці, представники провінції... Не було тільки, як би треба було, селянства. Як не сама війна, то гострі закони воєнного часу не пустили селян ув-останнє віддати пошану великому своєму

¹⁾ Усе це дуже докладно зібрано у згаданій що-тільки книжечці М. Возняка, стор. 53—57, 84—85.

Вчителів. Прийшов дехто з колишніх товаришів Франка Поляків — похоронний похід налічував до 10 000 учасників.

Домовину з дому й на Личаківському кладовищі несли на своїх плечах Січові Стрільці, співало багато різних хорів. Була восьма година, як похід спинився перед воротами кладовища. Вкладено тіло до гробниці. Гробницю геть дочиста відкрили вінки. По похоронній відправі почалися жалібні промови. Працювало свого

Похорон Івана Франка.

Дівочий і чоловічий хор перед домовини.

невсипущого члена Наукове Товариство ім. Шевченка (проф. Колесса), свого піонера українська преса (др. Лозинський), свого творця радикальна партія (др. Трильовський), була промова від Січового Війська (сотник Носковський), від Волині, від рідної Дрогобиччини (Василь Ратальський), від студенської модолежі (Федорців), від українського жіноцтва (О. Величківна), від української соціально-демократичної партії (М. Ганкевич), була, нарешті, промова й від молодих письменників і артистів (С. Твердохліб). Нахилився до спочинку чу-

довий весняний день, доходила десята година. З погідного неба тисячами дивилися зорі, як над свіжою могилою свого Мойсея сумує ця закутиша великої української землі...

Учасники почали розходити ся, несучи в душах гострий біль і невимовний смуток... Смерть Франка серед страшної воєнної завірюхи навівала непевність і страх за долю Рідного Краю. Почувало ся, що зарано він нас кинув...

* * *

Франко належить у нас до типу письменників-універсалістів, як ось Куліш, Кониський, Грінченко, письменників із дуже широкими культурними, політичними, громадськими інтересами. Через те така широка й різноманітна його діяльність. І як обхопити її цілу, то не знати, чому дати першенство. Чи Франко більший письменник, чи вчений, чи публіцист, чи громадський діяч. І в письменстві — чи його характеризує суб'єктивна поезія, чи більший у нього епічний талант, психолог він, чи рефлексист, чи вдаєть ся йому краще вірш, чи оповідна форма, чи новеля його поле діяльності, чи лірика. Одне тільки певне, що краще виходить у нього оповідання, ніж повість, ліпша знов повість, ніж драма. За те важко рішити, що більше найде читачів: чи безсмертний, хитрий, веселий крутій Лис Микита, чи глибокий відлюдок Каїн — хоч і одне і друге твори дуже високої літературної стійности.

Тим то Франко й перевищає всіх своїх товаришів-універсалістів у українській літературі, хоч так, як і вони, затикає всі діри, де тільки їх бачить, у національному життю, лишаючи за собою для грядучих поколінь гарне наслідство. Тим то він і ріжнить ся від других універсалістів своїм педагогічним хистом — і на тому пункті підходить близько до Шевченка.

Він являєть ся творцем окремої школи в нашому письменстві, реалістичної школи, названої радикальним

напрямок у нашій літературі — і велика сила т. зв. радикальних письменників, що працюють у його душі, цілком перероджують літературу: із бідного на око галицького ґрунту добувають золото та самоцвіти (Стефанік). Зразок безпретенсійности, розуміння, що може й чого не може, зразок роботящости, що не цураєть ся й найбільш чорної роботи — Франко зявить ся перед нашими очима аж тоді в повній своїй величі, як розкриєть ся перед нами ціла його бездонна криниця творчости, як появить ся його ціле листування, як у друк піде кожна й найменша дрібничка, колинебудь ним написана, коли стане відомою так тісно звязана з його творчістю й діяльністю кожніська подробичка з його багатого життя. Бо так, як воно тепер, то нам деь тільки здалека мрієть ся щось велике, енергічне, з молотом у руках, вічно в роботі, всюди його повно, скрізь, де він, кипить боротьба, де він, там народжують ся нові ідеї, загоряєть ся нове життя, і скрізь лунає його голос . . . . Із усіх же слів так і найбільше доходить до вух: »будь чоловіком, хоч хвилиночку« . . .

Нові покоління ще більш будуть учити ся на Франку, ніж ті, що хапали кожний його новий твір, як яку принадну їжу, і, проковтнувши всі ідеї, замкнені в ній, знов із нетерплячкою ждали появи свіжого твору. Чим для нас був Франко, що для поправи то тягав нас за вуха, то знов як батько простягав нам свої обійми — те ми всі потрохи пізнаємó, та чим іще він буде — це покаже краща будучина . . .

Василь Верниволя.

З ВЕРШИН І НИЗИН

Переднє слово Автора до другого видання.

Весною 1887. року вийшла невеличка збірка моїх віршів п. з. *»З вершин і низин«*, у котрій, крім кількох десятків дрібних пес, ліричних і епічних, містила ся також поема *»Панські жарти«*. Книжечка ся, ласкаво прийнята читаючою громадою Галичини й України, розійшла ся досить швидко, і вже від двох років вичерпана у книгарському торзі. Довго я носив ся з думкою видати наново або цю збірку, або, бодай, *»Панські жарти«*, коли оце явила ся змога видати у світ обширнішу збірку моїх віршів, у котру ввійшло б також усе те, що було у книжечці 1887. року. Книжці тій я лишаю старий заголовок *»З вершин і низин«*, хоч обем її, як усякий бачить, трохи не вчетверо більший від першого видання¹⁾. Може, під старим стягом не покине її й старе щастє.

Громадити в сій книжці все, написане мною в віршованій формі за 20 літ моєї письменницької праці, не було в мене ні думки, ні охоти. Багато з того, що за той час було мною надруковане, не варто тепер навіть читання, не то передруку. Кожному, що слідив за розвитком галицького письменства в тих 20 роках, ясно буде й без довгого викладу, що инакше й не могло бути з писаннями чоловіка, що ввійшов на літературне поле молодим і невиробленим, а й опісля, замість щирої поради й науки, аж надто часто стрічав болючі удари, цинічні насміхи, а найчастіше тупий індіферентизм і грубе незнання. Хибá

¹⁾ Друге видання *»З вершин і низин«* мало стор. 468 VI.+

трьох-чотирьох людей міг би я назвати, котрих приязнь і щире співдяння помагали мені вироблювати мову й форму моїх поетичних складань, їх композицію й основні думки. Думаю, що, наводячи тут імена В. Коцовського й Ів. Белея, хоч у часті віддячуєсь їм за те, що вони зробили для мого розвитку.

З моїх найдавніших віршів, друківаних у *«Друзі»*, подаю тут тільки дві-три пески, більш як документи моїх тодішніх поглядів, ніж для їх літературної стійности. Пропускаю зовсім збілочку: *«Баляди й розкази»*, видану в р. 1876¹⁾. Пропускаю також два політичні памфлетики: *«Дума про Маледикта Плосколоба»* й *«Дума про Наума Безумовича»* — сей другий задля того, що, по видрукованню в *«Молоті»*, був сконфіскований²⁾. Натомісьць друкую тут уперве сатиричну поемку *«Ботокуди»*, написану в коломийській тюрмі зимою 1880. р., та й з неї даю тільки виривки, переплітані прозовим рефератом з того, що, по моему, не стоїть тепер друкувати так, як тоді було написане.

І в иньших частинах сеї збірки найдуть читачі чимало *«фрагментів»* та виривків. Не хотілось мені зовсім викидати за пліт деяких розпочатих мною і не докінчених праць поетичних. Мов бервена старої, розваленної хати, в котрій не одно пережило ся й перетерпіло ся, ті виривки нагадують мені не одно таке, без чого й житте, може, не житте б було. Звісно, з тих неподокінчуваних або

---

¹⁾ Вибір віршів, що друкували ся у *«Друзі»* й всі вірші зі збірки *«Баляди й розкази»* видав Франко в 1914. р. під заголовком: *«Із літ моєї молодости»*, збірка поезій Івана Франка з пятиліття 1874 до 1878. Цікава, як звичайно, передмова до того збірника.

²⁾ Ці обидва памфлети появили ся у збірці *«Давне й нове»*, Львів, 1911. р., перша на стор. 166—178, друга на стор. 179—186. Обидва вони не великої літературної вартости, але ж один із них *«Думу про Наума Безумовича»* ми взяли у збірник, бо з цих слів, що їх Франко вгорі подав, ми відчули, що йому хотіло ся було мати її у збірнику, а що-тільки колишня конфіската була причиною, що він *«Думи»* не вмiстив у другому виданню *«З вершин і низин»*.

набік відеунених поем, що лежать між моїми паперами, я подаю тут тільки те, за що хоч сяк-так можу взяти на себе одвіт перед своїм художницьким сумлінням — решта пехай іде мишам на снідання.

Укладаючи матеріал для сеї книжки, я покинув думку про хронологічний порядок, зовсім непригожий у книжці так ріжномасного змісту, котрій про те хотілось мені придати яку-таку артистичну суцільність. Та де тільки можна було, я під поодинокими віршами поклав дати, коли вони заховали ся чи в рукописі, чи у друку.

Не потребую й додавати, що вибираючи свої давні вірші до отсеї збірки, я не вважав їх історично-літературними документами, котрі повинні друкувати ся, не змінюючи «ніже титли, ніже тії коми». Я користував ся авторським правом і, не тикаючи основної думки, підправляв мову, виробленне котрої до ступня мови літературної за останніх 20 літ усе ж таки значно посунулось наперед, може, й не без моєї скромної підмоги. Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, се ще тим лекше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх у тім часі!), де панувало намагання притлумити почутте живої, чистої народньої мови, котре змалку ще було в мене сильно розвите. На мені в мініятурі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили й закаламутили чистоту народньої мови.

Переглядаючи тепер ті віршовані листочки, між котрими так багато перед часом зівялого листя, почуваю разом і сум і радість. Двацять літ життя і праці — може, не так пильної, не так свідомої й суцільної, як би треба було, та все-таки, смію сказати, подиктованої щирим бажанням загального добра й поступу, щирою любовю до рідного народа й Рідного Краю . . . Не один широкий ровмах наївної думки, не одна блискуча надія — а які скромні здобутки! Та в другого боку потішає мене певність,

що лід проломаний, що рух наш обще-народній, такий слабій, несмілій і несвідомий ще перед 20 літами, сьогодні став уже куди-куди не той. Помиляємось не в одному і тут і там, шкутильгаємо й падемо інколи — ще й як погано падемо! — та все-таки сума наших сил більшає, сума здобутого нами здорового й чистого зерна більшає, сума доброго, братерського, теплого почуття по сей і по той бік більшає. І в тому радісному почуттю я сміло говорю сам собі, що тих 20 літ, що пройшли між написанням сонета про *»Котляревського«* (стор. 260.) й вірші про *»Вандрівку Біди по Галицькій Русі«* (стор. 238.), хоч і не дали мені того, про що я колись зеленим хлопцем марив, то все-таки ані для мене ані для мого Рідного Краю не пройшли марне.

Львів, д. 27. березня, 1893.

Іван Франко.

DE PROFUNDIS.

ГИМН.

Замість прольога.

Вічний революціонер
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастє ї волю, —
Він живе, він ще не вмер.
Ні пошівськії тортури,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпіонське ремесло
В гріб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч літ родив ся,
То аж вчора розповив ся
І о власній силі йде.
І простуєть ся, міцніє,
І спішить туди, де дніє;
Словом сильним, мов трубою,
Міліони зве з собою —
Міліони радо йдуть,
Бо се голос духа чуть.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По верстатах ремесницьких,
По місцях недолі ї сліз.

І де тільки він роздасть ся,
Щезнуть сльози, сум нещастя,
Сила родить ся й завягтє —
Не ридать, а добувати
Хоч сиnam, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.

Вічний революціонер
Дух, наука, думка, воля
Не уступить пiтьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотила ся лявіна, —
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов вогень¹⁾,
Розвидняючий ся день?...

1880.

---

¹⁾ = вогонь (бойк. форма)

ВЕСНЯНКИ.

I.

Дивувалась зима,
Чом се таять сніги,
Чом леді присли всі
На широкій ріці?

Дивувалась зима,
Чом так слабне вона,
Де той легіт¹⁾ бересь,
Що теплом пронима'?

Дивувалась зима,
Як се скріпла земля
Наливаєсь теплом,
Оживає що-дня?

Дивувалась зима,
Як посміли над сніг
Прокльнутись квітки
Запахуці, дрібні?

І дунула на них
Вітром з уст ледяних,
І пластом почала
Сніг метати на них.

---

¹⁾ легкий, весняний вітер

Похилились квітки,
Посумніли, замклісь¹⁾;
Шуря-буря пройшла —
Вони знов піднялись.

І найдужше над тим
Дивувалась зима,
Що на цвіт той дрібний
В неї сили нема.

27. березня, 1880.

II.

Гремить! Благодатна пора наступає,
Природу розкішна дрозь пронимає,
Жде спрагла земля плодотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий,
І з заходу темная хмара летить —
Гремить!

Гремить! Тайна дрозь пронимає народи,
Мабуть, благодатная хвиля надходить...
Міліони чекають щасливої зміни,
Ті хмари — плідної будуччини тїни,
Що людськість мов красна весна обновить...
Гремить!

1880.

---

¹⁾ скороч. форма: замкнулись

III.

Гріє сонечко!
Усміхаєть ся небо яснее,
Дзвонить пісеньку жайвороночок,
Затонувши десь в бездні-глибині
Кришталевого океану...

Встань,

Встань, орачу! Вже прогулі вітри,
Проскрипів мороз, вже пройшла зима!
Любо дихає воздух леготом;
Мов у дівчини, що з сну будить ся,
В груди радісно бєсь здорова
Молодая кров,
Так і груди землі диха-двигаеть
Силою¹⁾ дивною, оживущою.
Встань, орачу, встань!
Сій в щасливий час золоте зерно!
З трепетом любви мати щирая
Обійме його,
Кровю теплою накормить його,
Обережливо виростить його.

Гей, брати! В кого серце чистее,
Руки сильні, думка чесная, —
Прокидайте ся!
Встаньте, слухайте всемогущого
Поклику весни!
Сійте в головах думи вольніі,
В серцях жадобу братолюбія,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, щастє й волю всіх!
Сійте! На пухку, на живу ріллю
Впадуть сімена думки вашої!

28. березня, 1880.

¹⁾ = силою (зах. форма)

IV.

Вже сонечко знов по лугах
Почало весняную роботу ;
І знов по широких полях
Полілись ріки людського поту.
По тихій, по чистій ріці
Знов сріблястая риба гуляє ;
По голій, тійній толоці
Знов худоба худа шкандибає.
Дзвенить птахів співами ліс
І возуля кує коло кладки ;
Дорогою тягнеть ся віз —
Секвестратор¹⁾ в село за податки.

28. березня, 1880.

V.

Земле, моя всеплодючая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою спільнійше стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чутте і відновлює кров,
Що до людей безграничну будить
Чисту любов!

Дай і вогню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам — в серце кривді влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать!

1880.

---

¹⁾ збірщик податків

VI.

Розвивай ся, лозо, борзо,
Зелена діброво!
Оживає помертвіла
Природа наново.
Оживає, розриває
Пути зимовії,
Обновляєсь в свіжі сили
Й свіжії надії.

Зеленій ся, рідне поле,
Українська ниво!
Підойми ся, колоси ся,
Достигай щасливо!
Й щоб усяке добре сімя
Ти повік плекала,
І щоб світу добра служба
З твого плоду стала!

1880.

VII.

Не забудь, не забудь
Юних днів, днів весни, —
Путь життя, темну путь
Проясняють вони.

Злотих снів, тихих втіх,
Щирих сліз і любові,
Чистих поривів всіх
Не стидайсь, не губи,
Бо минуть... далі труд
В самоті і глуші,
Мозолі наростуть
На руках і душі.

Лиш хто любить, терпїть,
В кїм кров живо кипить,
В кїм надїя ще лїк,
Кого бїї ще манїть,
Людське горе смутить,
А добро веселить, —
Той цїлий чоловік.

То ж, як всю життя путь
Чоловіком цїлим
Не прийдеш тобі быть, —
Будь хоч хвилечку ним.

А в поганїї днї,
Болотяні днї,
Як надїя пройде,
І погасне чутге,
Як з великих доріг
Любви, бою за всіх
На вузькі та круті
Ти зійдеш манівці,
Зсушить серце жура,
Зколють ноги терні, —
О, тоді май життя
Вдячно ти спомани!

О, тоді ясні сни
Оживлять твою путь...
Юних днів, днів весни
Не забудь, не забудь!

10. червня, 1882.

VIII.

Лице небесне прояснилось
І блиском роскоші займилось,
Надії румянцем паліє¹⁾ —
Мені в тюрмі аж серце мліє.

Нараз в безмірному просторі,
Мов парус на далекім морі,
Маленька хмарка виринає
І звільна, зтиха надпливає.

Щось в ній мутіться і трепече,
Немов у серце молодече
Ввірветься думка сумовита,
Тривоги хмаркою вповита.

Та промінь сонця гнеть²⁾ зцілує
З лица небес хмаринку тую,
Лиш на рісницях золотистих
Дві-три краплиночки зависли.

О, небо, кришталеве море,
Що зацеміло в серці твоїм
В тій хвилі? Чи землі дрібної
Велике, непроглядне горе?...

29. березня, 1880.

---

¹⁾ паленіє, займаєть ся, горить

²⁾ як-стій

ІХ.

Ще щебече у садочку соловій
Пісню любую весноньці молодій,
Ще щебече, як віддавна щебетав,
Своїм співом весну красную витав.

Та не так тепер в садочку, як було:
Вечір в маю, співом все село гуло,
По вулиці дівчатонька, наче рій,
На вишеньці висвистує соловій.

Не так нині, як бувало! Півсмерком
Не йдуть селом дівчатонька ходіркою,
Не виводять співаночок на весь двір
Соловієві на вишеньці всупір¹⁾.

Ось з роботи, перемучені, спішать,
Руки й ноги мов відрубані, болять,
Не до жартів їм, сердешним, та пісень,
Лиш спочити б, наробивши ся весь день!

Важко якось соловію щебетать,
Важко весну, хоч як красну, зустрічать,
Голосить²⁾ природи радість на весь мир,
Наче людському нещастю на докір.

А ще жаль йому й супірниць, що їх спів
По селу враз з його свистом гомонів.
Що то жде їх?... Шлюб з нелюбом, рій дїтий,
Та відливая свекруха й муж лихий.

1881.

---

¹⁾ всупор, наперекір ²⁾ обявляти, оповіщувати

Х.

Весно, ох, довго ж на тебе чекати!
Весно-голубко, чому ж ти не йдеш?
Чом замість себе до вбогої хати
Голод і холод, руїну і страти
В гості ти шлеш?

Бач, уже май починаєть ся! Маю,
Чом же мерцем ти приходиш на світ?
Пусто і мертво по полю, по гаю,
Лиш оловянії хмари вкривають
Ввесь небозвід.

Стогін іде по селищах убогих,
Діти гуртами на задавку¹⁾ мруть,
Сіна нема й стебельця в оборогах²⁾,
Гине худібка, по долах розлогих
Води ревуть.

»Згинем«, люд шепче. »Та ж горе не саме
Звикло ходить. Або пошесть прийде,
Або — не дай, Боже, — Польща настане«.
От як сей рік зустрічають селяне,
Весно, тебе.

1881.

---

¹⁾ або задавлячка — жаба, ангіна

²⁾ Оборіг — це покрівля зі соломи на чотирох дрюках, під якою складають сіно

XI.

Рад би я, весно, в весельшії¹⁾ нути
Радісним співом витати тебе,
В твоїй красі ненаглядній втонути,
Злить ся з тобою, забути себе.

Рад би я ястрібом плавать в блавітї,
Травкою ніжною пнятись з землі,
Хвилею бурхать о скали розбитї,
Мушкою грать ся в вечірнім теплі,

Вмерти, з життя розплисті ся на волю,
В рідній землиці спочити від сліз,
Щоб не чуть в серці пекучого болю,
Людської муки не бачити скрізь!

1881.

XII.

Ой, що в полі за димове?
Чи то вірли крильми бють ся?
Нї, — то Доля грядки копле²⁾,
Красу садить, розум сіє,
Примовляє, приспівує:
»Сходи, красо, до схід сонця,
Ти, розуме, зпозаранку!
Рости, красо, до пояса,
Ти, розуме, вище мене!
Іди, красо, поміж люде,
Ти, розуме, громадами!

---

¹⁾ = веселіші

²⁾ копає (старша форма)

Не дайсь, красо, тому взяти
Хто ти¹⁾ хоче світ звязати;
Не дайсь, красо, тому в руки,
Хто тя²⁾ хоче в пута вкути!
А як впадеш у неволю,
То розплинь ся слізеньками,
То засохни без розплоду!

»Ти, розуме, бистроуме,
Порви пута віковії,
Що скували думку людську!
Двигни з пільми люд робочий,
Двигни з пільми — та до мене!
Розхитай в нїм ясні думи,
Розрости бажанне волї,
Виплекай братерську згоду,
Поєднай велику силу,
Щоби разом, дружно стала,
Щастя, волї добувала!

23. червня, 1880.

XIII.

Веснянії пісні,
Веснянії сні,
Чом так безутїшні,
Безвідрадні ви?

Чи для вас немає
Зеленї в лісах,
Чи для вас не сяє
Сонце в небесах?

---

¹⁾ — тобі   ²⁾ — тебе

Чи для вас весела
Квітка не цвіте,
Що лиш вбогі села,
Людський біль здрите? ¹⁾

Ох, живі діброви,
Ясний сонця світ,
Лиш життя, любови
В людських душах ніт! ²⁾

Втішно птиця лине,
Гамір, співи, крик...
Тільки бідний гине
З голоду мужик.

Цвіти серед поля
Долом і горів ³⁾, —
Тільки тьма й неволя
Пе народню кров.

Краще б то для моди
Заспівати, бач,
Про красу природи,
Ніж про людський плач.

Але не для моди
Се співаю я,
То й сумна виходить
Пісенька моя.

1882.

---

¹⁾ бачите

²⁾ немає

³⁾ = горюю

XIV.

Думи, діти мої,
Думи, любі мої!
З усміхнутим лицем
В тій понурій тюрмі!

Наче запах весни
Налітаєте ви,
Скорбне серце моє
Потїшасте ви!

Де жура душу глить¹⁾,
Живе серце болить,
Де в важкій боротьбі
Духа втома вялить,

Де хитаєть ся ще,
Сумніваєть ся ще
Ум, де думка нова
Загоряєть ся ще, —

Там ви, думи, летїть,
Слабосилих крішїть,
В горя її сумніву змріє¹⁾
Лийте радісний світ!

6. квітня, 1880.

XV.

Vivere memento!

Весно, що за чудо ти
Твориш в моїй груді!
Чи твій поклик з мертвоти
Йї серце к живнї будить?

---

¹⁾ глїти = зжирати

²⁾ поль. zmrok = смерк, сутїнь

Вчора тлів, мов Лазар, я
В горя домовині —
Що ж се за нова зоря
Мені блисла нині?
Дивний глас мене кудись
Кличе — тут то, ген то:
»Встань, прокинь ся, пробудись!
Vivere memento!«

Вітре теплий, брате мій,
Чи твоя се мова?
Чи на гірці світляній
Так шумить діброва?
Травко, чи се, може, ти
Втішно так шептала,
Що згід криги мертвоти
Знов на світло встала?
Чи се, може, шемріт¹⁾ твій,
Річко, срібна ленто,
Змив мій смуток і застій?
Vivere memento!

Всюди чую любий глас,
Клик життя могучий...
Весно, вітре, люблю вас,
Гори, ріки, тучі!
Люде, люде! Я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кровю рад
Ваше горе змити.
А що кров не зможе змить,
Спалимо вогнем то!
Лиш боротись — значить жить...
Vivere memento!

14. жовтня, 1883.

¹⁾ шемріт — джуркіт, шепотіння (поль. szmer, szemrać)

ОСІННІ ДУМИ.

I.

Осінній вітре, що могучим стоном
Над лісом стогнеш, мов над сином мати,
Що хмари люто гониш небосклоном,
Мов хочеш зиму, сон і смерть прогнати,

Що у щілинах диким виєш тоном
І рвеш солому із сільської хати,
Зівяле листе гоном-перегоном
По полю котиш — вітре мій крилатий.

Я довго, пильно слухав стону твого,
І знаю, чом так стогнеш ти і плачеш:
Тобі жаль сонця, цвіту, дня літнього!

О, вітре-брате! Як мене побачиш
Старим, зівялим, чи й по мні заплачеш,
Чи гнівно слід буття завієш мого?...

9. жовтня, 1882.

II.

Журавлі.

Понад степи і поле, гори й доли,
Понад діброви, зжовклим листом вкриті,
Понад стернища, зимним вихром биті,
З плачем сумним, мов плач по кращій долі,

Понад селища бідні, непошиті
Хатки, обдерті і пусті стодóли,
Понад люд темний, сумовитий, голий —
Ви пливете по млистому блакиті.

Куди? Куди? Чи в кращий край зелений,
Залитий світлом, зіллям умаєнний,
На нитку мов напизані мчитé ви?

О, ждѣть! Ось в млистій і вогкій ярузі
З крилом підтятим брат ваш сохне в тузі!
Візьміть мене в путь, браття! Де ви? Де ви?...

* *
*

Післанці півночі, в далекім юзі,
В прекраснім краю барв, багатства, пісні,
Перекажіть про сірі, безутішні
Мли, що стоять на нашім видокрузі!

Перекажіть про бідність, сльози вічні,
Про труд безсонний в болю і натузї,
Про чорний хлїб твердий, печений в спузї¹⁾,
Про спів жалібний, мов вітри долїшні!

Перекажіть про те, що вас прогнало
З нещасного, хоч рідного вам, краю,
Щоб всяке щире серце й там ридало!

Та сли¹⁾ й там бідні схнуть, терплять, ридають.
Сли й там земля ссе кров їх, сльози й піт,
А хлїб дає не їм — мовчіть, мовчіть!

20—21. жовтня, 1883.

¹⁾ Спуза (спуз) — попіл

²⁾ Сли = якщо

III.

Тихенько річка котить хвилі чисті,
Так тихо, що в ній чуєш, як тріпочесь
Сверцок, що виутавсь у зівялім листі, —
Що і самому розлистісь в ній хочесь.
Тихенько зорі моргають некресті...
Зірниці промінь, мов дитя, хлюпочесь
В хрустальних водах; голії, безлисті
Нависли лѳзи — їм заснути хочесь.
На дні перловім щука спить спокійно,
Лїново зїви шевелить¹⁾ крївавї,
І рак з норї виповзує повільно.
І в серці людськїм зорі золотавї
Мигтять, та й щука лютає дрїмає,
І задрїєть гострі щипці виставляє.
1881.

IV.

Паде додолу листє з деревини,
Паде невпинно, чутно, сумовито,
Мов слѳози мамї, що на грїб дитини
Прийшла і плаче, шепчучи молитов²⁾.
Осики лист крїлавий із гилни³⁾
Паде, немов ножем його пробито;
Жалїбно жовте листє березни,
Здаєть ся, шепче: »Лїто, де ти, лїто!«
Лиш дуб могучий, жолудьми багатий,
Спокійно в темну, зимну даль глядить, —
Та ж він не дармо тепле лїто втратив!
Хай вяне листє, хай метїль гудить,
Се сил його не зможе підірвати,
І плїд його прийметь ся й буде жить!
1881.

¹⁾ зїви = зябри; шевелити (моск.) = рухати

²⁾ молитву

³⁾ гилячки

СКОРБНІ ПІСНІ.

I.

Не винен я тóму, що сумно співаю,
Брати мої!
Що слово до слова нескладно складаю —
Простіть мені!

Не радість їх родить, не втіха їх плодить,
Не гра пуста,
А в хвилях неволі, задуми тяжкої
Самі уста

Їх шепчуть, безсонний робітник заклятий
Склада їх — сум:
Моя бо й народня неволя — то мати
Тих скорбних дум.

9. травня, 1880.

II.

Бувають хвилі, серце мліє
І скорбних мислей рій летить,
Мов чорна хмара небо криє,
І грім у хмарі гуркотить.

І поглядом німої злоби
Гляджу на небо й світ живий
І жду, що з земної утроби
Ось-ось прорвесь вогонь страшний,

І вміть спалить всю землю тую
З всіма неправдами її,
Перелама хаос твердую
Шкарлоцу скріпної землі...

І наче золото в горнилі
Сей світ очистить ся зовсім —
І чиста, в невичерній силі,
Засяє правда й воля в нїм.

2. квітня, 1880.

III.

До моря сліз, під тиском пересудів
Пролитих, і моя виплила краплина;
До храму людських змагань, праць і трудів
Чень¹⁾ і моя доложить ся цеглина.

А як, мільонів куплений сльозами,
День світла, щастя й волі засвітає,
То чень в новім, великім людськім храмі
Хтось добрим словом і мене згадає.

2. квітня, 1880.

IV.

Нехай і так, що згину я,
Забутий десь під тином,
Що всі мої думки, діла
Слідү не лишать, мов та мла
На небі синім —

Нехай і так! Я радо йду
На чесне, праве діло!
За нього радо в гору вмру
І аж де гробу додержу
Свій прапор ціло.

31. травня, 1880.

---

¹⁾ чень, ачень = а ось, адже, може

V.

Тяжко-важко вік свій коротати
У незнання сумерці німім,
І хилитись, і в ярмі стогнати —
До могили простогнати в нім.

Тяжко-важко вік цілій боліти,
А не знати навіть, де болить;
Мучитись у горю, і не вміти
Того горя й крихточку вменьшить.

А ще тяжше бачити всю муку,
Знати добре джерело її,
Але не могли подати руку
Тому брату, що так стогне в тьмі.

А ще тяжше гаряче бажати
Волі, правди, братньої любови,
Шарпатись у путах, гризти ґрати,
А на волю встати не могли!

1878.

VI.

Вій, вітре, горою
Над сею тюрмою,
Заплач наді мною,
Як рідний, як брат!

Розвій ті надії
Злудні ¹⁾, хоч яркії,
Що серце мов змиї
Гризуть і палять!

---

¹⁾ обманливі

Зморозь кров кипучу!
Невиспну, пекучу
Втиши думок бучу,
Що в мізку бурлить,

Щоб дні нам за днями
Безслідно минали,
Мов шум понад скали
Безслідно шумить.

13. березня, 1880.

VII.

Думка в тюрмі.

Ой, рано я, рано устану,
На яснеє небо погляну,
А небо, як синій кришталь,
А в серці важкий сум і жаль.

Всміхаєть ся небо без зміни,
Глядить на тюремнії стіни,
А стіни пожовкли від сліз,
Що ними просякли наскрізь.

Гей, яснеє небо, чому ти
Глядиш, так чудово всміхнуте,
По що в ту проклятую кліть¹⁾
Ти шлеш такий любий привіт?

Тут слъози ти, радість голосиш:
Ти вільности запах приносиш,
А тут ось понура тюрма,
Могила тісна та німа.

---

¹⁾ клітка, комора

Живий у могилу заритий,
Гляджу я на світлом облитий,
На вільний, веселий той світ, —
Кров жаром у жилах кипить.

За що мене в пута скували?
За що мені воленьку взяли?
Кому я, і чим завинив?
Чи тим, що народ свій любив?

Бажав я для скованих волі,
Для скривджених кращої долі
І рівного права для всіх —
Се ввесь і єдиний мій гріх.

1877.

VIII.

Невільники.

Лежу я безсонний. Ніч темна,
І дощ цюпотить у вікно...
Бог зна-що верзеть ся на яві,
А думка усе про одно,

Усе про ту волю святую,
Що страчена так дорога,
Так чудно-хороша. На серце
Знов сум цілоденний ляга.

Розпука обхоплює душу
І чорні думки шевелить:¹⁾
»Ні, воля — то сон, а на світі
Ніхто не зазнав і не вздрить.

---

¹⁾ гл. стор. 21., пом. 1.

»Гляди у вікно лиш щоденно,
Де вулиці видно циту —
Там люде проходять усякі, —
Та їх придиви ся життю!

»Ось бідний, обдертий зарібник
Голоден стоїть, як туман, —
Се черева свого невільник,
А черево — найстарший пан.

»Там служниця зранку на ринок
Із кошиком пильно біжить, —
Невільниця пані лихої,
З добра не пішла чей служити.

»А онде бабуся старенька,
В руках молитовник — пішла
У церкву — не Бога святого
Невільниця, але попа.

»Он в по́возі¹⁾ муж із жоною,
Напевно, в театр імчать,
Держать ся за руки, а з рук тих
Невольниці пута брязчать.

»Чи се ж та захвалена воля,
Де тисячі, тисячі сплять,
Живуть, і вмирають, і навіть,
Як ти, про свободу й не снять?»

Ні, що ж то? Хиба ж я не бачу?
В блискучих колясах летять
Построєні²⁾ дами й панове,
Колеса о брук гуркотять.

¹⁾ карета

²⁾ дуже гарно одягнуті

Постровні дами й панове
Глядять так свобідно на світ,
Сміють ся так голосно... Сміх їх
В мою аж доносить ся кліть.

»Се ж вільнії люде,« — згадав я
На хвильку. — »Та ні бо, й вони
Невільники забагів своїх,
Дурниць, зіпсуття та нудьги.«

А втім погадав я про сльози,
Про тисячів працю та кров,
Що ллеть ся в рабів тих кишені
Горючов ріков золотов.¹⁾

І довго я мучивсь думками
Про світ той, домівку рабів:
Кров стукала сильно о мозок,
Неначе палив її гнів.

Кров стукає сильно о мозок,
І чорнії думи летять,
Мов панські коляси блискучі
По тімю в бігу торохтять.

1878.

IX.

Віддурали ся люде мене!
Сей та той надійде і мине!
Тільки боязько скоса зирне...
Чи боять ся ті люде мене?

Я блукаю, мов звір серед гір,
Серед шуму вулиць містовіх,
В серці чую слова мов докір:
»Ти проклятий один серед них!«

---

¹⁾ = горючою рікою золотою

Самотою ходжў я, мов блуд,
З горем в серці нестерпно важким...
Всі знайомі минають, ідуть —
Поділити ся горем ні з ким.

Як би в слъози кривавії знов
Міг я все своє горе розлити,
Я би виплакав всю свою кров,
Щоб нічого з людьми не ділити.

18. падолиста, 1880.

Х.

Мій раю зелений,
Мир-зіллям маєний,
Стели ся круг мене
В далекую даль!

Пречудний ¹⁾ спокою,
Вітай наді мною,
Святою рукою
Прогоною мій жаль!

Як сонічко ссяє!
Як вільно гуляє
По вільному краї
Мій погляд кругом!

Луги за ланами,
Село між садами,
І мир між хатками,
Спокій над селом,

---

¹⁾ = на причуд гарний

А люде щасливі,
Брати мов зичливі
На прадідній ниві
Працюють поспів...¹⁾

І пісня лунає
Від краю до краю:
Тут пана немає,
Немає й рабів!

О, краю мій, світе!
Щоб раз тебе вздріти,
Я рад був терпіти
Весь вік у ярмі.

Тебе днесь що-днини
З утіхов²⁾ дітини
Видаю, єдиний,
У снах, у тюрмі.

14. березня, 1880.

---

¹⁾ поспів, разом

²⁾ = з утіхою

НІЧНІ ДУМИ.

I.

Ночі безмірні, ночі безсонні,
Горе моє!
Мозок наляжуть думки невгомонні,
В серці грижа, мов павук той, полонній
Сіти снує.

Виром невпинним бажання сердечні
Рвуть ся, летять —
Вічно невтишені і безконечні...
Мов на свої мене крила безпечні
Схопить хотять.

Де ви так рвётесь, куди ви літаєте
Думи-орли?
В гості до зірки ви чень не бажаєте?
Є земним зіркам же ви й стежки не знаєте
Тут по землі.

О, моя ясна, блискуча зірниченько,
Де ти живеш?
Чи за життя ще я вздрю твоє личенько?
Чи аж по смерти на гріб мій, горличенько,
Плакати прийдеш?

12. грудня, 1882.

II.

Непереглядною юрбою
Ідуть за днями дні мої,
Так страшно одностайні всі,
Як олов'яні хмари ті,
Що звільна линуть наді мною.

Без діл, з закутими руками,
Без мислей деревію я,
Минає молодість моя,
Мов чиста річка степова
Безслідно гине між пісками...

Гинь, гинь, хоч жити ще не вспів,
І слід загине за тобою,
Розлизнеть ся, мов сніг весною —
Лиш в серці тиск важкого болю
Єдиний слід минулих днів.

14. березня, 1880.

III.

Світ дримає. Блідолиций
Місяць задрімав над ним, —
Знать, замкнули в небі двері
І послуло ся святим.

То ж все горе світове,
Що від сонних уткло,
На мою безсонну душу
Мов горою налягло.

23. вересня, 1880.

IV.

Чи олово важке пливе у моїх жилах
Так сонно, звільна, зимно замість крові?
Чи мізку рух чия рука спинила
І бистрий потік мислей загатила,
Вгасила іскру дотепу її розмови?
Так важко, звільна хвиль, години і днів
Повзуть безбарвні, непроглядні стада!
І дух у тілі, бачить ся, зомлів,
Мов в купелі пливак відважний ослабів,
І тисне к дну його лінивих хвиль громада.

14. березня, 1880.

V.

Безкраї, чорні і сумні
За ночами минають ночі,
І безутішному мені
Схід сонця снить ся. Бачуть очі
Крізь мур тюремний, як лютує
Завзята боротьба в природі.
Ще темний Агріман панує,
Розпершись гордо там на сході.
Та в царстві своїм чує він
Таємну дрож. Ось легкокрилі,
Мов стріли, до понурих стін
Летять від сходу світла хвилі.
Лютує Агріман, гасить
Ненáвисне промінне враже,
Та хвиля світла все біжить,
Хоч що він робить, що він каже.
Хитаєсь трон його твердій,
І чуєсь Чорному цареві,
Як Ормузд ясний, молодий
Вже виринає з хвиль рожевих.

16. квітня, 1880.

VI.

Догоряють поліна в печі,
Попеліє червоная грань...
У задумі сиджу я вночі
І думок сную чорную ткань.

І коли ж то той жар догорить,
Що ятрить ся у серці мені?
І чи скоро те горе згасить
В моім мізку думки вогняні?

Ох, печуть і бушують вони!
Гризе душу й морозить нуда!
Кров кишить і нутро все в вогні, —
Вколо ж мур і неволя біда.

Я боротись за правду готов,
Рад за волю пролити свою кров,
Та з собою самим у війні
Не простоятн довго мені.

18. падолиста, 1881.

VII.

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай, важкая думо-муко
Над людським горем, людською журбою!

Рви серце в мні, біда журо-марюко,
Не дай заснуть в постелі безучастя —
Не покидай мене, гриже-гадюко!

Не дай живому в домовину класть ся,
Не дай подумать ані на хвилину
Про власну радість і про власне щастя,

Докіль круг мене міліони гинуть,
Мов та трава схне літом під косою,
І від коліски аж по домовину

Живуть з бідною, наче брат з сестрою.
Докіль житте тяжким нас давить валом,
На шні ламає силою страшною, —

Докіль ще недосяглим ідеалом
Для міліонів ситість, тепла хата, —
Докіль на лицях сльози, ніби ралом,

Воробзи риють, — доки зимна ґрата
Тюремна руки путає робучі,
Мруть з голоду бездомні спротятя,

Пишають ся під небом ті блискучі
Гнізда рознусти, зопсуття й обмани
І світ заражують, — докіль можуть

»Стовпи« отруту лють в народні рани,
Думки кують, для прихоті своєї
Люд трупом стелють люті Тамерляни —

Ох, загіздись на дні душі моєї,
Важкая думо! Сильними кліщами
Стискай те серце, якщо б від твоєї

Схибнув я стежки! Ночами і днями
Шепчи над вухом: «Ти слуга нещасних!
Працюй для них словами і руками

Без бажань власних, без вдовольень власних!»

VIII.

Місяцю, князю!
Нічкою темною
Тихо пливеш ти
Стежков¹⁾ таємною...
Ніжно хлюпочеть ся
Воздушне море,
Так в нїм і хочеть ся
Змить з серця горе.

Місяцю, князю,
Ти чарівниченьку!
Смуток на твоїому
Ясному личеньку.
Із небозвідної
Стежки погідної
Важко глядїть тобі
В море бездонне,
В людськості бідної
Горе безсонне.

Місяцю, князю!
В пїтьмі будучого,
Видно, шукаєш.
Зїлля цілющого,
Зїлля, що лиш цвіте
За райських меж...
Ох, і коли ж ти те
Зїлле найдеш?...

16. липня, 1883.

¹⁾ = стежкою

ІХ.

Пісня геніїв ночі.

По боях земного життя,
Чи в повії свіжих сил,
В утомі з довгого пуття,
Чи в першім маху крил,
Чи вниз літа склонили скрань¹⁾,
Чи в серці рай весни, —
Сюди, вандрівче, ти пристань!
Засни! Засни! Засни!
Що земний шлях, що земний бій,
Ненависть і любов?
Тут ніч, тиша і супокій
Без спів і без оков.
Тут болю ані втіх нема,
Морозу, ні весни,
Тут забуття, спокій і тьма —
Засни! Засни! Засни!
Припадь істотою цілою²⁾
Природі до грудий,
Туди вернись, відкіль прийшов,
Напій безсмертя пий!
Почате в бою тіло те
Знов в вир бездонний пхни,
Що вічно смерть з життям плете —
Засни! Засни! Засни!
А дух? Се ж искорка лишень,
Се вогник, нервів рух!
Розпадєсь мозок, то й вогень
Погасне, згине дух.
Воскресних не лякайсь казок,
Хай для дітей вони!
Останній біль — побідний крок!
Засни! Засни! Засни!

¹⁾ виски ²⁾ = цілою

ДУМИ ПРОЛЄТАРІЯ.

I.

На суді.

Судіть мене, судді мої,
Без милости фальшивої!
Не надійтесь, що верну я
З дороги »нечестивої«,
Не надійтесь, що голову
Пред вами смирно схплю я,
Що в добрість вашу вірити
Буду одну. хоч хвилю я.

Судіть мене без боязни,
— Та ж сильні ви, те знаєте!
Судіть без стиду, та ж ви стид
На привязі тримаєте;
Судіть, як каже право вам,
Судіть гостріще, тяжче ще, —
Та ж ви і право, то одно
В одній машині колісце.

Одно лишень прошу я вас,
Скажіть виразно й сміло ви:
Яка вина моя і тих,
Що враз зі мною йдуть і йшли?
Скажіть виразно: «Люде ті,
То зрадники! Вони хотять
Перетворить, перевернуть,
Звалити наш суспільний лад!»

Тай ще скажіть, за що хотять
Перетворити лад цілій?
За те, що паном в нім багач,
А гнесь слугою люд пімній;
За те, що чесна праця в нім
Придавлена, понижена,
Хоч ввесь той ваш суспільний лад
Піддержує й живіть вона;

За те, що дармоїдство тут
З робучих рук ссе кров і піт;
За те, що тут з катедр¹⁾, амбон²⁾
Ллесь темнота, не ясний світ;
За те, що ллесь мілліонів кров
По прихоті панів, царів;
За те, що люде людем тут —
Кати, боги, раби гірш псів.

А ще скажіть, як той лад
Перевернути хочем ми?
Не зброєю, не силою
Вогню, заліза і війни,
А правдою, і працею,
Й наукою. А як війна
Кривава понадобить ся —
Не наша буде в тім вина.

Та ще скажіть, що ви й самі
Не відмовляете нам то, —
Що правду ми говоримо,
Що прямо, чесно ми йдемо
За правдою... Все те скажіть,
Судді мої, по щирости,
Тоді в імя сього ладу
Судіть мене без милости!

30. квітня, 1880.

¹⁾ університетських

²⁾ амбона = амвон, проповідниця (поль.)

II.

Милосерним.

Нехай і так, що, мов червяк,
Затоптаний в багно життя,
Оскорблений¹⁾, унижений,
З гнівом в душі вмираю я;
Нехай і так, що, в старця мов,
Похилий мій, нужденний вид,
Та все ж ваш дар непрóшений
Глибоко груди мені раніть.
Нехай і так, що добрі ви,
І чесні ви, і щирі ви,
Що з милосердя даєте
Старцеві милостині ви;
Та милостині вашої
Я не благав, я не просив, —
За що ж ви дар той тічете,
Щоб руку мні наскрізь палив?
І хто ж вам право дав таке,
Щоб млиувались ви сейчас²⁾
Над кождим, у кого лице
Не так щасливе, як у вас,
В кого уста безкровнії,
Погас в очах веселий жар,
І одіж драна голосно
Говорить: бач, се пролетар?
Хто знає, може, драний той,
Блідий, нужденний пролетар
Не хоче милости, вважа
Пощочиною всякий дар?
Хто знає, може, слова лиш
Прихильного від вас він жде,
А, може, найвдячнійший вам
За ваше мовчанне будé?

¹⁾ покривджений ²⁾ зараз же

А, може, дар той, за котрий
Вас ваша совість похвалить,
Його важким униженнем,
Мов п'ять, додолу повалить?
А, може, за той дар, що в вас
Із милостивих рук плине,
Він милість вашу дешеву,
І руки ваші проклене?...

12. червня, 1880.

III.

Semper idem!

Проти рожна перти,
Проти хвиль плисті,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий несті,
Правда — проти сили,
Боем — проти зла,
Між народ похилий
Вольности слова,
З світочем науки
Проти брехні й тьми —
Гей, робучі руки,
Світлії умї!
Ще те не вродилось
Гострее залізо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарізав!
Ще той не вродив ся
Жар, щоб в нїм згоріло
Вічне діло духа,
Не динь вутле тіло!

3. квітня, 1880.

IV.

Ідеалісти.

Під пнем перегнилим в болоті гнилому
Вертають ся, клублять ся дрібні червяки:
І вродились, вирости й гинуть у ньому,
А другі їх тілом живуть залюбки.

І снить ся їм, бідним, у пітьмі кромішній:
Деь сонце горить у всім чарі весни,
А в сонця промінню, у радости вічній
Гуляють і золотом сесяють вони.

Ті сні свої черви складали в системи
З заключеннем¹⁾: так є найліпше, як є;
Читали промови, співали поеми
Про гарне, щасливе в болоті житте.

Втім люде той пень відвалили й поперли,
І дійснеє сонце вказалось зза мли;
На сонце те глигнули черви й померли
І, мручи, убійчеє світло клялі.

1882.

---

¹⁾ = із висновком

V.

Всюди нівечить ся правда,
Всюди панус брехня,
В ваших серцях лиш, о, браття,
Хай не постане вона!

Там ви для правди святої
Сильний збудуйте опліт¹⁾,
Там ви вогонь негасимий
Чесної думки паліть!

Твердша від сталі твердої,
Сто раз тривкіїша²⁾, ніж мур —
Щирх, мягкіх серць твердня
Супроти громів і бур.

Там з поколінь в покоління
Правда простобіть ціла,
Поки не зломить ся лютий
Вал лицемірства і зла.

І мов те древо зимою,
Зверху безлисте, мертве,
В бурі, в морози пускає
Вічно корінне нове;

І мов нора та підземна
Триска ключем зпід скали —
Трисне зпід зла й пересудів
Правда жива на землі!

6. квітня, 1880.

---

¹⁾ мур, загорожу

²⁾ триваліща

VI.

Супокій.

Супокій — святеє діло
В супокійній часи;
Та як в час війни та бою
Ти зовеш до супокію —
Зрадник або трус esi.

Бо коли народи в згоді
Враз працюють, щоб природі
Впрвать тайну неодну,
В тьму життя влить світла дóсить —
Горе тому, хто підносить
Самовільную війну.

Та коли в робучу піру
В нашу хату і комору
Закрадаєсь лиходій,
Щоб здобуток наш розкрасти,
Ще й на нас кайдани вкласти —
Чи й тоді святий спокій?... .

15. липня, 1883.

VII.

Товаришам.

І вас зі своїх зборів проженуть
Старих порядків лицарі гордії,
Імя і діла ваші прокленуть,
І крикнуть: »Зрада! Пагубній мрії!
І вашу добру славу оплюють
Брехнею, й вас полічать між злодії,
Отрутою, замучених, напоють,
Надії ясні жовчею затроять.

На суд потягнуть вас, начинять вами
Всі тюрми, все покличуть проти вас —
Людей і Бога. Ділом і словами
Не проминуть рани́ти раз-у-раз
Мякшеє серце ваше, мов тернами.
Подумасш: »Оттак жити!« — і нераз,
Самому страшно, зацемить у груди...
Чи ж так живуть з людьми-братами люде?

Не так повинні! Щоб не так жили,
Щоб брата і в найменшому пізнали,
За те якраз до бою ви пішли,
На поклик правди проти брехні стали...
Боріте ся! Терпіть! По всій землі
Рівняйте стежку правді! Де застали
Лиш гложже, терне, там по вас нехай
Зазеленіє жито, наче гай!

19. квітня, 1880.

VIII.

Не люде наші вороги,
Хоч люде гонять нас, і судять,
І запирають до тюрми,
І висмівають нас, і гудять.

Бо люде що? Камінне те,
Котре, розбурхана весною,
Валами котить і несе
Ріка розлитая з собою.

Не в людях зло, а в путах тих,
Котрі незрими́ми вузлами
Скрутили сильних і слабих
З їх мукою і їх ділами.

Мов Ляокбон серед змій,
Так люд увесь в тих путах веть ся...
Ох, і коли ж той скрут страшний
На тілі велетня порветь ся?

9. квітня, 1880.

IX.

Не довго жив я в світі ще,
Та встиг чимало вже зазнати.
Не що й далó мені житте,
Та все ж далó досіть багато.

Далó мені пізнать добро,
Далó побачить світ науки,
Бажанне правди у душі
І дві тверді, робучі руки.

Далó і приязнь, і любов
Взаїмну, хоч і не щасливу.
Сказало: »Сій, хоч не твоїов¹⁾
Руков пожате́ буде жниво!«

І ворогів далó, котрі,
Кленуть, гнетуть мене, бо сильні;
Далó й прихильників, котрі
Найбільш самі собі прихильні.

Та над усé цїню я ту
Малую мірку мук і болю,
Котрі приняв я в сїм життю,
За правду, за добро, за волю.

1. квітня, 1880.

---

¹⁾ = твоєю рукою

Х.

Ви плакали фальшивими сльозами
Над моєю недолею, жаліли
Мене, махали жалісно руками,
Та допомогти мені не вмiли й не хотіли.

»Жаль бідного! З дороги марне збив ся
І згиб! Ми се згори вже добре знали!
Дурний був, за пусту роботу, бач, вчешив ся,
І ось куди його фантазії загнали!«

А другі, ще милосерднїйші, бiстро
Здвигаючи плечима, промовляли:
»Ось до чого веде погане товариство,
Сліпая віра в мрії-ідеали!«

Пожалували всі мене, а далі
Пішли — хто на обід, хто в карти грати,
А хто судить запертих в криміналі,
А я лишивсь під тином умірати.

31. травня, 1880.

EXCELSIOR!

I.

Наймит.

В устах тужливий спів, в руках чепіги плуга —
Так бачу я його;
Нестаток, і тяжка робота, і натуга
Зорали зморщками чоло.
Душею він дитя, хоч голову схилив
Немов дідусь слабий,
Бо від колиски він в недолі пережив
І в труді вік цілий.
Де плуг його пройде, залізо де розриє
Землі плідної пласт;
Там незабаром лан хвилясте жито вкриє,
Свій плід земляця дасть.
Чому ж він зрібною¹⁾ сорочкою окритий,
Чому сіряк, чуга²⁾
На нім, мов на старці, з пошарпаної свити?
Бо — наймит він, слуга.
Слугою родить ся, хоч вольним окричали
Багатирі його;
В нужді безвихідній, погорді і печалі
Сам хилить ся в ярмо.
Щоб жити, він життє, і волю власну, й силу
За хліба кусник продає,

---

¹⁾ зі сирового полотна

²⁾ верхня одежа, щось наче свитка, без рукавів і коміра, з сукна, косматого зверха; її носять, н. пр., Войки; у Лемків вона вже инакша трохи

Хоч не кормить той хліб, і стать його похилу
Не випрямить, і сил не додає.
Сумує німо він, з тужливим співом оре
Те поле, оре — не собі,
А спів той — наче брат, що гонить з серця горе,
Змагатись не дає журбі.
А спів той — то роса, що в спеці підкріпляє
Напів-зівялий цвіт;
А спів той — грім страшний, що ще лиш глухо грає,
Ще здалека гремить.
Та поки буря ще нагряне громова,
Він хилить ся, проводить в тузі дні,
І земельку святу як матінку кохає,
Як матінку сини.
Байдуже те йому, що для добра чужого
Він піт кривавий лє,
Байдуже те йому, що потом труду свого
Панам паніванне дає.
Коб лиш земля, котру його рука справляла,
Зародила опять,
Коби з трудів його на других хоч спливала
Небесна благодать.

* *
*

Той наймит — наш народ, що поту лє потоки
Над нивою чужою.
Все серцем молодий, думками все високий,
Хоч топтаний судьбою.
Свої доленьки він довгі жде століття,
Та ще надармо жде;
Руїни перебув, татарські лихоліття,
І панщини ярмо тверде.
Та в серці, хоч і як недолею прибитім,
Надія кращая живе —

Так часто під скали тяжезної ґранітом
Нора холодна бє.
Лиш в казці золотій, мов привид сну чудовий,
Він бачить доленьку свою,
І тягне свій тягар, понурий і суровий,
Волочить день по дню.
В століттях нагніту його лиш рятувала
Любов до рідних нив;
Нераз дітей його тьма-тьменна погібала,
Та все він пережив.
З любовю тою він, мов велетень той давній,
Непоборимий син землі,
Що, хоч повалений, опять міцний і славний,
Вставав у боротьбі.
Байдуже, для кого — співаючи, він оре
Плідний, широкий лан;
Байдуже, що він сам терпить нужду і горе,
А веселить ся пан.

* *
*

Ори, ори й співай, ти велетню, закутий
В недолі й тьми ярмо!
Пропаде пільма й гніт, опадуть з тебе пута,
І ярма всі ми порвемо!
Не даром ти в біді, пригноблений врагами,
Про силу духа все співав,
Не даром ти казок чарівними устами
Цього побіду величав.
Він побідить, порве шкарлюці пересіду —
І вольний, власний лан
Ти знов орати меш — властивець свого труда,
І в власнім краю сам свій пан!

II.

Б е р к у т.

З укритого гнізда в скалистій десь щілині
З тяжким він розмахом рванувсь під хмари сині —
З таємних мов джерел гнівлива думка рветь ся,
Облётить світ, і аж о неба звід опреть ся,
І бє важким крилом, де лиш сягнути зможе,
І зве: »Де правда та? Де ти, великий Боже?
Всі зорі збігла я, атоми всі в природі
Перешукала скрізь, тебе ж спіткати годі.«

* * *

*

В блакиті він завис недвижний, розпростертий,
Мов над життям грізний, невпинний образ смерти.
Здаєсь, що до небес він гвоздями прибитий,
Та чуєш, що він гнеть ¹⁾ вниз вёржесь ²⁾ — кров пролити.
Ти чуєш се, і жах тебе проходить зимний:
Та ж над тобою теж завис бергут нестримний!
Він не хибіє тебе, хоч як високо вісіть!
Чи много то ще хвиль тобі гуляти лишить?...

* * *

*

Ось рушив він. Пливе без маху крил в блакиті,
Мов човник Долі тче днів наших пасма скриті.
Спокійно колесить, знижаєсь, знов зриваєсь,
За хмару криєть ся, в лазурі розпливаєсь.
Лиш гострий крик його вістить, що він голодний!
Так в час тиші нераз прорветь ся плач народній,
І защемить в душах вельможних біль таємний,
Мов землетрясення віщун, той грім підземний.

¹⁾ як-стій

²⁾ кинеть ся

* * *

*

Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте,
За те, що в грудях ти ховавш серце люте,
За те, що кров ти пеш, на низьких і слабих
З погордою глядиш, хоч сам живеш із них,
За те, що так тебе боїть ся слаба твар —
Ненавиджу тебе за теє, що ти цар!
І ось блищить мій кріс, ціль добра, вистріл певен.
І вбійчев ядро під хмари понесе він.
І замість нести смерть згори на земне ложе,
Ти сам спіткавш смерть під хмарами, небоже.
І не як божий суд, але як труп бездушний
Ти впадеш, судові тих моїх куль послушний.
І не останній ти! Нас є стрільців стосот:
І все, що звесь беркут, полоще кровю рот,
Ввищуєсь над мир, тривогу й пострах сіє —
Те кулі не уйде, як слухний час наспіє.
А труп бездушний ми без жалю, без промови
Ногою копнемо, й підємо дальш на влови.

22—24. травня, 1883.

III.

Христос і хрест.

Серед поля край дороги
Стародавній хрест стоїть,
А на нїм Христос розпятий
Вісїв теж від давніх літ.
Та зчасом прогнили гвозді,
Вітер хрест розколїтав,
І Христос, вгорі розпятий,
Із хреста на землю впав.
Зараз же трава висока,

Що росла вокруг хреста.
Радісно в свої обійми,
Мягко прийняла Христа.
Подорожники й фіялки,
Що там пахли зміж трави,
Звілись, мов вінець любови,
У Христа край голови.
На живім природи лоні,
Змитий з крові, ран і сльоз,
Серед запаху і цвітів
Сумирно спочив Христос.

Та якісь побожні руки
Спать йому там не дали,
І, хрестячись, зпоміж цвітів
Знов угору підняли
Та, нових не мавши гвоздів,
Щоб прибити знов Христа,
Хоч з соломн перевеслом
Привязали до хреста.

Так побожні пересуди,
Бачучи за наших днів,
Як з старого древа смерти,
Із почитання богів,
З диму жертв, з тьми церемоній,
Із обмани, крові й сльоз,
Словом — як з хреста старого
Сходить між людей Христос,
І як, ставши чоловіком,
Близчий, вищий нам стає
І святим приміром своїм
Нас до вольности веде, —
Силують ся понад людськість,
Вудь-що-будь, піднять Христа,
І хоч брехні перевеслом
Привязати до хреста.

IV.

Човен.

Хвиля радісно плюскоче та лестить ся до човна.

Мов дитя, цікава шепче і розпитує вона:

— „Хто ти, човне? Що ти, човне? Відки і куди плывеш?
І за чим туди шукаєш? Що пробув? Чого ще ждеш?“

І повзе ліниво човен, і воркоче, і бурчить:

»Відки взяв ся я — не знаю; чим прийдець ся закінчить
Біг мій вічний — теж не знаю. Хвиля носить, буря рве,
Скали грозять, надять-просять к собі береги мене.

»Хвилі — то життє, то гріб мій, пестоці і смерть моя;
Понад власним гробом вічно ховзаюсь трівожно я.
Поти лиш живу правдиво, поки гріб той піді мнов¹⁾:
Вітер гонить, хвиля ломить — і я вже на дно пішов.

»Що ж тут думать, що тужити, що питати ся про ціль?
Нині—жити, завтра—гнити, нині—страх, а завтра—біль.
Кажуть, що природа-мати нас держить, як їй там тре²⁾;
А, вкінці, мене цілого знов для себе відберє.

»Що ж тут думати? Тримає — то тримає, а візьме —
То візьме, ні в сїм, ні в тому не питати ме мене.
Непогідний, несвобідний день мій, вік мій: жий, чи гинь —
Все одно! Шукати ціли? Вік борись, плисти не кинь!»

Хвиля вєсело плюскоче та лестить ся до човна,

Нїжна, мов дитина, шепче і пришіптує вона:

— „Човне-брате, втїх шукати серед смерти, верх могил —
Се ж не горе! Глянь на море, скілько тут несесь вітрил!

1) — мною

2) треба

— „Не один втонув тут човен, та не кождий же втонув,
Хоч би її девять не вернуло, то десятий повернув
І дійшов же до пристані. Та піде той не дійде,
Хто не має ціли. Човне, як пливеш, то знай же, де!

— „Та ж не все бурхає море, тихеє бува частіш.
Та ж і в бурю не всі човни гинуть — тим себе потіш!
А хто знає, може, в бурю саме і спасеш ся ти?
Може, тобі саме вдасть ся і до ціли доплисти!“

Стрий, 13. червня, 1880.

V.

Товаришам із тюрми.

Обривають ся звільна всі пута,
Що вязали нас в давнім життєм:
З давніх брудів і думка розкута —
Ожиємо, брати, ожием!

Ожиємо новим ми, повнійшим
І любовю оґритим життєм:
Через хвилі мутні та бурливі
До щасливих країв попливем.

Через хвилі нещастя і неволі
Мимо бур, пересудів, обмов
Попливем до країни святої,
Де братерство, і згода, й любов.

Ми ступаєм до бою нового
Не за царство тиранів, царів,
Не за церков, попів, анї Бога,
Нї за панство неситих панів.

Наша ціль — людське щастє і воля,
Розум владний без віри основ,
І братерство велике, всесвітнє,
Вільна праця і вільна любов!

Треба твердо нам в бою стояти,
Не лякаться, що впав перший ряд,
Хоч по трупах наперед ступати,
Ні на крок не вертати ся взад.

Се ж остання війна! Се до бою
Чоловіцтво зі звірством стає,
Се поборює воля неволю,
»Царство боже« на землю зійде.

Не моліть ся вже більше до Бога:
»Хай явіть ся нам царство Твоє!«,
Бо молитва слаба там підмога,
Де лиш розум і труд у пригоді стає.

Не від Бога те царство нам спаде,
Не святі його з неба знесуть,
Але власний наш розум посяде,
Сильна воля і спільний наш труд!

VI.

Каменярі.

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна, та пуста, і дика площина,
І я, прикований ланцом¹⁾ залізним, стою
Під височенною ґранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кожного чоло життє і жаль порпи,
І в оці кожного горить любови жар,
І руки в кожного ланці мов гадь обвіли,
І плечі кожного додолу похилились,
Бо давить всіх один страшний якийсь тягар.

У кожного в руках тяжкий залізний молот,
І голос сильний нам згори мов ґрім греміть:
»Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас! Зносіть і труд, і спрагу, й голод,
Бо вам призначено скалу сесею²⁾ розб'ить.«

І всі ми, як один, підняли вгору руки,
І тисяч молотів о камінь загуло,
І в тисячні боки розприскали ся штуки
Та відривки скали; ми з силою розлуки
Раз-по-раз гримали о камяне чолó.

Мов водопаду рев, мов битви гук кривавий,
Так наші молоти греміли раз-у-раз;
І пядь за пядею ми місця здобували.
Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

---

¹⁾ = ланцюг, ланц, рl. ланци

²⁾ подвоєна форма заім.: сесь, сеся, сесе = оцей, оця, оце

І кожний з нас те знав, що слави нам не буде,
Ні памяти в людей за сей кривавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люде,
Як ми пробем її та вирівняєм всюди,
Як наші кости тут під нею зогниють.

Та слави ж людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не багатирі,
Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розібемо скалу, роздробимо граніт;
Що кровю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець¹⁾, і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Який ми кинули для праці, поту й пут,
За нами сльози льють мамі, жінки і діти,
Що други й недруги гнівнії та сердиті
І нас, і намір наш, і діло те кленуть.

Ми знали се, і в нас не раз душа боліла,
І серце рвало ся, і груди жаль стискав;
Та сльози, анї жаль, ні біль пекучий тіла,
Ані прокляття нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не випускав.

Отак ми всі йдемо в одну громаду, скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі,
І щастє всіх прийде по наших аж кістках.

1878.

---

¹⁾ битий шлях

VII.

І д и л л я.

Давно було. Дітей маленьких двоє,
Побравши ся за руки, по квітчастих
Лугах підгірських, стежкою вузькою
Поперек нив, в жарку літнью днину
Ішли з села.

Старшенький хлопчик був —
Біловолосий, з синіми очима,
З конем вербовим у руці. У нього
За пазухою добрий кусень хліба,
І квітка на кайстровім капелюсі.
А дівчинка вела його за руку,
Хоч менша. Наче терен оченята,
Мов вуглики, жаріли ся і живо
Все бігали кругом. Мов миший хвіст,
Косичка ззаду висіла, а в ній
Червона стрічка вплетена була.
В маленькій запащній підпнятії,
Знать, кілька бульб¹⁾ печених, а стручки
Зеленого гороху визирали
Зза пазухи.

Нерадо якось хлопчик
Ішов і боязливо озирав ся,
А дівчинка невпинно щебетала,
Додаючи товаришу відваги.

— Стздай ся, фе! Такий великий виріс,
А плакати хоче! Хлопець, а боїть ся!
Чого боятись? Як тої я кажу,
То мусить бути правда. Вже мої
Бабуня не такі, щоби брехали!

---

¹⁾ картопель

А ти диви, хіба то так далеко?
На сей горбок, а відтам Діл близенько,
А там Ділом угору та все вгору,
Аж на сам верх! Тай годі! Там спочинем —
А може ні, чого ще спочивати,
Коли вже відтам близько!... Крикнем: У!
Тай просто враз побіжимо до тих
Стовпів залізних, що підперли небо.
А там сховаємось за стовп і тихо-
Тихенько аж до вечера пробудем.
А ти щоби не смів мені і писнуть,
Не то що плакати! Чуєш? А то я
Тобі задам! А як настане вечір
І сонечко прийде додому на ніч,
Застукає до брами — то ми тихо-
Тихесенько прокрадемо за ним.
А знаєш, що бабуся говорила?
У нього є донька така хороша,
Що просто страх! Вона то відчиняє
Що-вечір браму батькові й що-рана.
А вже дітей вона так дуже любить,
Що просто страх! А сонце не пускає
Дітей до неї, щоб із ними разом
У світ не втікла¹⁾. Але ми тихенько
Прокрадемо, тай шусть, і вхопимось
Її за руки, то вже сонце нам
Ніщо не зробить. Тільки ти не бійсь
І плакати не смій! Та ж то так близько,
І на дорогу маємо досіть,
А та нам панна надає багато
Всього, чого лиш будемо просити.
Ану, чого би ти просив?

Поглянув

На неї хлопець, палець вихав до уст

---

¹⁾ = втекла

Тай каже:

»Мозе б' лїпшого коня?»

— Ха, ха, ха, ха! — дівча зареготалось.

»Ну, що з, то, мозе, капелюх новий?»

— Преси, що хочеш, а я знаю, знаю,
Що я просити буду!

»Сцо таке?»

— Ага, не скажу!

»Ну, скази, а то

Заплацу!»

— Овва, плач, то я сама
Піду і, не візьму тебе з собою.

»Ну, а цому з не сказес?»

— Знаєш, ти

Дурний! Мені бабуся говорили,
Що в неї яблучка є золоті.
Кому вона те яблучко дарує,
То той ввесь вік щасливий, і здоров,
І гарний-гарний буде всім на диво.
Але ті яблучка лиш для дівчат.

»Я хоцу яблuczка!» — заплакав хлопець.

— Не плач, дурний, лиш не забудь просити —
Я вставляюсь вже, щоб і тобі дала.
А як по яблuczку таким дістанем,
То вернемось додому і нікому
Не скажемо. Не скажеш?

»Нї, не сказу.»

— Ну, памятай! А скажеш — відберуть.
Чи так?

»А так«, рік хлопець.

І пішли.

Пройшло чимало лїт від того дня.
Далеко над сподіванне дітей

Тяжкою вийшла й довгою дорога
До сонішних палат. І трави, й ниви,
І небо, й сонце, все-усе змінилось
У хлопчика в очах. Лиш не змінилась
Подрўга та, провідниця його.
Щебетанне її веселе, любе,
І усміх, і надія неугасима,
Се та жива струя, що вяже в серці
День нинішній з вчорашнім і грядущим.
І ціль їх не змінилась за той час,
Лиш виросла, розвілась, роз'яснилась.

І ось великим шляхом многолюдним
Посеред тиску, свару й товкітні
Ідуть вони, ховаючи у грудях
Дитячі серця, як найкращий скарб.
Минає їх гордій, надутий дурень —
І розмієсь; мина пишній вельможа —
То і не гляне; зустріне мужик —
То в спрагу дасть погожої води
Напити ся, і стежечку покаже,
І підночує, в слоту захистить.

Вони ж, побравши ся за руки, тихо
І радісно, без огляду й тривоги,
Ідуть на стрічу сонцю золотому.

ПРОФІЛІ Й МАСКИ.

ПОЕЗІЯ.

В життю, мов на шляху, лиць сотні стрічаєш,
Та в поспіху їх безучасно лишаєш.

Часом лиш попáдєсь лице характерне,
Що зір по-неволі до себе приверне.

Зирнеш, заговориш і стиснеш за руку —
Найблизча хвилина приносить розлуку.

Та довго ще в тямці відтіль і відсіль
Нераз визирає приязний профіль.

Та де з ким тіснійше злучив тя¹⁾ шлях долі
Чи в бою, чи в праці на рідному полі.

Живеш поруч нього, смієш ся і плачеш,
Здасть ся, всі думи в душі його бачиш.

Здасть ся, все ясне, і гнів його, й ласка —
Аж глянеш пильнійше: все маска і маска.

Лиш маску ти знаєш, її ти любив,
Що криєсь за нею — і хто ж се зглибив?

Часом лиш припадок ту маску відхилить —
Зирнеш і зжахнеш ся: »Чи зір мене милить?

Чи знав я сю постать, чи бачив уже?
Лице мов знайоме, та зовсім чуже!»

---

¹⁾ тебе

Профілі і маски — ось поле розлоге!
Ось все, що дає нам життя наше вбоге.

І вбогі жили б ми, понурі як мари,
Як би не поезії дівнії чари.

Вона ті профілі хапа на легу,
Дає їм безсмертне життя, теплоту;

Всі маски свobodно вона відхиляє,
І в душах, мов в книзі, вигідно читає.

Укритеє щастє, мов мати дитину,
Вона обгортає у теплу ряднину.

Незримії сльози, що плаче душа,
Вона поцілуєм своїм осуша.

30. березня — 1. квітня, 1893.

ПОЕТ.

I.

Пісня і праця.

Пісне, моя ти сердешна дружино,
Серця відрадо в дні горя і сліз,
З хати вітця, як єдине віно¹⁾,
К тобі любов у життє я приніс.

Тямлю як нині: малим ще хлопчиною
В мамині пісні заслухувавсь я;
Пісні ті стали красою єдиною
Відного мого, тяжкого життя.

»Мамо, голубко,« було налягаю,
»Ще про Ганусю, Шумильця, Вінки!«
— „Ні, синку, годі! Покіль я співаю,
Праця чекає моєї руки.“

Мамо, голубко! Зарана в могилі
Праця й недуга зложили тебе,
Пісня ж твоя в невмираючій силі
В мійому серці яснїє, живе.

Ох, і нераз тая пісня сумненька
В хвилях великих невгóдин життя
Тихий привіт мені слала, мов ненька,
Сил додала до важкóго пуття.

¹⁾ придане

— „Синку, кріпи ся,“ мені ти твердила,
— „Адже ж не паном родив ся ти чей!
Праця, що в гріб мене вчасно вложила,
Та лиш тебе доведе до людей.“

Правда, матусю! Спасибі за раду!
Я її правди не раз досвідив.
Праця дала до життя мні принаду,
Ціль дала, щоб в манівцях не зблудив.

Праця ввела мене в тайники темні,
Відки пісень бє чарівна нора,
Нею дивá прояснили ся земні,
Загадка нўжди людської стара.

Пісня і праця — великі дві силі!
Ім я до скону бажаю служити;
Череп розбитий — як ляжу в могилі,
Ними лиш зможу й для правнуків жити!

14. липня, 1883.

II.

Чим пісня жива?

Кожда пісня моя
Віку мого день,
Протерпів її я,
Не зложив лишень.

Кожда стрічка її —
Мізку мого часть,
Думи — нерви мої,
Звуки — серця страсть.

Що вам душу стрясе —
То мій власний жаль,
Що горить в ній — то се
Моїх сліз хрусталь.

Бо напнятий мій дух,
Наче струна-прім:
Кождий вдар, кождий рух
Будить тони в нїм.

І дарма, що пливе
В них добро і зло —
В пісні те лиш живе,
Що житте дало.

7. березня, 1884.

III.

Співачові.

Будь ти, співаче, як божа пшениця,
Пісня твоя — золотее зерно!
Як у лушпині доспіє воно,
Колос униз починає хилить ся.

Знає той колос, стебло і лушпина,
Що для зерна вони тільки й росли,
Що лиш тоді воно повне, коли
Весь живий сік свій в нїм зложить ростина.

Знає той колос, стебло і лушпина,
Що як доспіє зерно золоте,
Серп їх нещадний зітне і змете,
І що зерно те їх смерти причина.

Але ж, деліючи в темній обслоні
Сочні зерняточка, знає стебло,
Що на-буду́ще воно принесло
Нове, багатше життє в своїм лоні...

Так весь свій мозок, і нерви, і серце
Ї ти в свою пісню, співаче, вкладай,
Біль свій, і щастє, й життє їй віддай,
Будь її колос, лушпина й стебелце!

4. червня, 1888.

IV.

Рідне село.

Й знов бачу я тебе, село моє ріднине,
Як бачив ото́ді, коли життє дитинне
Плило немов малий потічок серед трав,
Що весь несміло між дрібними камінцями.
Дрібних утіх і я тут зазнавав,
Задля дрібних гризот лице росив сльозами.
Тоді цікаво ще на світ я поглядав,
Не знав, що далі там, за твоїми хатками,
За лісом, що шумить довкола. І нераз
Питав я річки, де пливе вона від нас,
І думкою гонив її тихенькі хвилі
Поза закрутину далеку і стрімку.
І дуба-велетня в сусідському садку
Нераз розпитував, на чій він могилі
Щасливій виріє так високий і розлогий?
І люде всі були мені так близькі, милі,
І знав я всі стежки довкола, всі дороги,
І зрідка лиш моя душа за обруб¹⁾ твій
Летіла в ширший світ.

---

¹⁾ за межу (поль. obręb)

Та чи дитям у тобі
Я був щасливий? Дух дитячий мій
Чи ж перших вдарів зла тут не зазнав на собі?
Чи ж перші золоті надії
Не розвівались тут, мов квіти веснянії,
Морозом збитії? Чи пориви гарячі
Мягкої ще душі сміхом тут не топтались,
Докором не душились? Чи ж не лялялись
Найперші сльози тут, найщирші, дитячі,
Під тиском вчасних ще і не дитячих мук?
Хибá ж душа моя, ще чиста, ніжна, біла,
Тут в рідному селі уперве не щеміла
Під дотиком твердих, брудних і грубих рук?
Хибá ж не почала ще тут всисатись в груди
Та трута лютая, що й досі духа тлить?
Хиба ж не в тобі я пізнав сиріцтво, труди
І боротьбу з життям?

Чого ж тепер болить
Душа моя, коли по довгому часі
Я в тобі опинивсь, на сугорби отсі
Злим віхром загнаний? Стоїш ти, як стояло,
Самотне і дрібне, дитя мов, що сховало
В зелені буряни голівку кучеряву.
Довкола ліс гуде тужний, таємний спів,
Що ще круг моєї колиски гомонів,
Тебе мов обтулив в полу свою темнаву.
І річка та сама хлюпочеть ся, трівожно
Повзе поміж високих берегів,
І верби ті самі, і дуб той, що шумів
Понад дитиною...

Чого ж так судорожно
Щось тисне грудь мою у тобі, ріднеє
Село? Чи жаль мені за тим тісним спокоєм,
За тим життям, що, хоч так бідне
І сірее, пливе коритом ¹⁾ тихим своїм?

¹⁾ русло

За щастєм слимака тогó, що в шкаралюці
Ховаєть ся? За незнання смерком?
Чи жаль мені, що я у світ пішов пішком
На бурі, громи й град, шукати, де сцілющий
Потік знання пливе?

О, ні, о, ні!

Не тогó так сьогодні жаль мені,
Не тим душа моя так важко заболіла,
А тим, що тяжна ще пригноба тут засіла
На лицях, голови недоля вниз хляє,
Під віддихом її вся радість завмірає,
І приязнь гасне враз з любовою,
Котрої сімя тут мені у серце впало.
Отгим то тяжко так мені у тобі стало.
Прощай, село моє! Що тут мене держало, —
Те щезло; що тепер держить —
Таке важке, що мов гора тяжить
На серці. Геть іду — і плачу над тобою.

14. червня, 1880.

V.

Поєдинок.

Клубами вив ся дим. Ревли гармати,
Свистіли кулі, мов незримі змії,
Сичали, вілись, лускали гранати.

Красили землю струги¹⁾ кров'янії,
І рвались серця повні сил, відваги,
В крові тонули тисячні надії.

---

¹⁾ потічки

Униз валились найпинішіі стіги,
Валились трони, що ще вчора, певно,
Й не думали дожити до зневаги.

В ряді борців, заляканий смертельно,
Блідий, в знесилі, пилом весь укритий
Ішов і я, щоби боротись ревно¹⁾).

Я на лиці чув жар несамопитий,
І в серці чув докору крик зловіщій —
Я йшов в вогонь, мов зрадник стидом битий.

А прецінь²⁾ я, підданий найвірніщій,
Ішов під стягом законної влади,
Сповняв свій обовязок найсвятіщій:

Йшов проти тих, що розірвать на части
Хотіли всі порфіри і корони,
З престолів у печі вогонь накласти!

Через буйні пшеничніі загони
Йшли ми, мов повинь³⁾. Доки око сягне,
Все наших купи. Ген десь плачуть дзвони —

Село палає... Вітер димом тягне...
Реве музика, гонить геть всі мисли...
Кров міцно бєсь, душа ніщо не прагне.

І вже ось-ось ми ворога натисли!
Ряди їх бовваніють перед нами,
Пощарпані над ними стяги звисли.

Вони там перед нашими рядами
Бліді, втомлені, поганенько вбрані,
Та к зброї кожний мов приріс руками.

---

¹⁾ щиро, зі щирого серця

²⁾ адже, одначе, тимчасом (поль.)

³⁾ повідь, розлив

Як гонять пільму блиски сонця ранні,
Як птахи з гнізд сполохані фуркочуть,
Так з стрільб¹⁾ їх кулі грають оловяні.

Та ба! Мов зёрна градові толочуть
Буйний загін, мов буря снігом віє,
Так наші кулі стеляють їх, друхочуть²⁾.

»Гей, хлопці, далі! Поки воріг вспіє
Отямитись, на нього! Хай ні оден
Нам не втече, хто бунтувати сміє!

Валіть! Коліть! Пардону він не годен!³⁾,
Так генерал нас загівав до бою —
І верглись ми, мов в стадо вовк голоден.

Не тямив я, що діялось зі мною,
Лиш весь тремтів, палав, немов у грані,
Не бачучи, куди біжу, де стою.

Лиш тямлю, що в крові бродив ногами,
Що по мерцях топтав ще незастиглих,
Топтав нескріплі ще, глибокі рани,

Що дикі крики в слух мені ломались,
Що дим гриз очі, що свистали кулі,
І купи йшли, ревли, кляли, молились.

Та очі, вуха, ноги мов нечулі
На весь той безмір людської розпуки
Летіли, мов бджола в кишачий вулії.

К стрільбі мої немов прилипли руки,
І блискало раз-в-раз кривою з неї,
І вилітали вогняні гадюки.

---

¹⁾ рушниця

²⁾ розшматовують

³⁾ гідний, варт

»Смерть бунтарям!« — із груди враз моєї
Крик вирвався і, залізо мов гостріне,
Прошло мене безмірною брехнею.

А втім з пожегу вийшов проти мене
Бунтар з такою ж, як і я, стрільбою,
Одягнений у шматте все черлене ¹⁾).

Та що се? В кожній черточці зі мною
Однакий вид, і ніс, і очі, й губи,
Немов я сам перед собою стою!

Я остовпів. Хоч гучно грають труби,
Я з нього вже звести не можу ока,
Від нього мов жду ласки або згуби.

Якась безмірна, темна і глибока
Тривога ледом обдала все тіло,
Мов пташці, що загляне в очі смока ²⁾).

А він глядів на мене ясно, сміло,
Глядів з докором на ту кров гарячу,
Що тут лилась, мов се — моє все діло.

І чув я, що під поглядом тим трачу
Останню решту сили, віри в себе,
І закричав я: »Ти, котрого бачу

В рядах врагів — хто ти? Чом так до тебе
І дух, і око безупинно рветь ся,
Бо в тобі бачить форму, зняту з себе?«

Він мовив твердо, що він Мирон зветь ся,
Вказав і місце те, де я родив ся,
Де вчивсь, що діяв, як мені ведеть ся —

---

¹⁾ червоне (гуц. слово)

²⁾ змії, дракон

Все те про себе кажучи, хвалив ся.
»Брехня!« я крикнув. »Вороже безщасний,
Се я той Мирон! Зрадно ти підшив ся

Під назву, рід, ба й під мій вигляд власний!«
Та він всміхнувся і каже: — „Звільна, звільна,
Мій друже! Лиш не будь такої напáсний!

І назва й доля вся обом нам спільна,
Лишень що я живий, правдивий, дійсний,
А ти мій привид, ти мара свавільна,

Нервової гарячки твір безвісний!“ —
Слова ті він сказав так прямодушно,
Мов доктор, діагнозою утїшний.

Мені ж зробилось страшно, тїсно, душно...
Адже ж життє, буттє, імя і тїло
Сей привид в мене відбирав бундючно!

»Нї, сам ти привид!« відповів я сміло.
— „А чим же дійсність ти свою докажеш?“ —
Сказав тамтой. — „Лиш за високе дїло,

За волю люду, на котру ти важиш,
За хлїб для бідних, за добро обдертих
Правдивий Мирон бєть ся — що ти ж скажеш?

Лиш на тирана в обороні жертви,
На кривду в обороні правди стане
Правдивий Мирон, не злякаєсь смерти.

А ти, що йдеш під стягами тирана,
Облитий кровю праведних героїв,
Ти смієш Мирона імя погáнить?

Гєть, привиде! В небутність, із котрої
Повстав, ось тут тобі назад розлить ся,
Щоб не спиняв мя¹⁾ від борні святої!“ —

---

¹⁾ мене

Та хоч той голос, наче гостра криця,
Рвав серце в мені, з місця не вступавсь я,
Лиш враз до ока піднялась рушниця...

— „Ха, ха!“ — двійник мій з мене реготав ся,
— „Стріляти хочеш? Що ж, стріляй, прояво!
Я тіни куль ніколи не лякав ся!

Ось груди моя! Намір і вистріль жваво!
А як живий від твоїх куль простою,
На тебе стрілить буду мати право.

І, кулею прошиблена святою,
Оттою кулею, що освячена
До найсвятішого за людськість бою,

Щезати мусить всяка твар мерзена,
Усякий привид злудної¹⁾ уяви,
І пересуд, і вся мара злиденна!“

Я мовчки дүло в груди його направив
І стрілив — та не чути й грюку того,
А воріг мій ані змігнув з постави.

— „Сам бачиш марність поривання свого,“ —
Сказав. — „Під вид мій дурно ти підшив ся,
Ніщо еси, щезай же до нічого!“

Він стрілив. Я між трупи повалив ся.

6.—9. січня, 1883.

---

¹⁾ обманливої

УКРАЇНА.

I.

Моя любов.

Вона так гарна, ссяє так
Святою, чистою красою,
І на лиці ярів знак
Любови, щирости, спокою.

Вона так гарна, а про те
Так нещаслива, стільки лиха
Знесла, що квілить лихо те
В її кождіській пісні зтиха.

Її пізнавши, чи ж я міг
Не полюбить її сердечно,
Не відректи ся власних втіх,
Щоб їй віддатись доконечно?

А полюбивши, чи ж би міг
Я божую її подобу
Згубити з серця, мимо всіх
Терпінь і горя аж до гробу?

І чи ж перечить ця любов
Тій другій і святій любови
До всіх, що ллють свій піг і кров,
До всіх, котрих гнетуть окупи?

Ні, хто не любить всіх братів
Як сонце боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, коханаю Україно!

II.

Національний гімн.

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й Ляхові служить!
Довершилась Україні кривда стара, —
Нам пора для України жить.

Не пора, не пора, не пора
За неvigласків лить свою кров,
І любити царя, що наш люд обдира, —
Для України наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор,
Хай пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапór!

Бо пора се великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю, і щастє, і честь,
Рідний Краю, здобути Тобі!

III.

Ляхам.

І ми братали ся з Ляхами.

Т. Шевченко.

І що ж, що ми з вами братались?
Все-таки ми в дурнях остались.
Було колись волі доволі
Для нас і для вас на Вкраїні,
І хліба доволі на полі,
Лиш жити б та бути до нині.
Та біс підкусив вас »брататись«,
Братерство ж навпак повернути:
Над братом панами остатись,
В ярмо його шию пригнути.
І що ти братерства ціною
Загарбав у нас те, що наше —
Сусіди обох нас з тобою
І тиснуть, і днуть, брате Ляше.
Та мало для тебе науки!
Як власти лиш крихту у руки
Дістав ти з німецької ласки,
Як крихта нам впалась свободи —
Для нас тобі жаль тої частки,
Нас тиснеш і кличеш — до згоди!
»Братаймось!« — кричиш, і над нами
Знов панство нове закладаєш,
Немов під братерства словами
Братерського серця не маєш.

Братаймо ся, Ляше, та щиро,
Громадою, ділом і миром,
Братаймось, як з рівними рівні,
А не як пани і піддані!
Користи хай вяжуть нас спільні,

А не пересуди погані.
І кожний на своєму полі
Для себе і жиймо й працюймо
Для власного щастя і долі!
Рятуємось в біді, та тямуймо
Докладно слова ті хороші:
»Брат братом, а бриндзя — за гроші.«

21. падолиста, 1882.

IV.

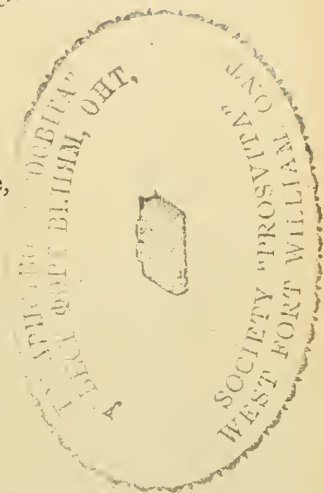
Розвивай ся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуть ся пута віковії,
Прокинуть ся люде.

Розпадуть ся пута віковії,
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогамп
Україна встане.

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяна-річки
Одна, нероздільна.

Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всі діти
Теплою рукою:

»Діти ж мої, діти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годі ж бо вам в сусід на услугі
Свій вік коротати!

»Підіймайтесь на святе діло,
На щирую дружбу,
Та щоби ви чесно послужили
Для матері службу.

»Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і Ляхові?
Чи ще ж то ви мало наточились
Братерської крові?

»Пора, діти, добра поглядіти
Для власної хати,
Щоб газдою¹⁾, не слугою
Перед світом стати!»

Розвивай ся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Гей, уставаймо, єднаймо ся,
Українські люде!

Єднаймо ся, братаймо ся
В товариство чесне,
Хай братерством, щирими трудами
Вкраїна воскресне!

17. березня, 1883.

---

¹⁾ хазяїном, господарем

КАРТКА ЛЮБОВИ.

I.

Зближавсь час, і з серцем бючим в грудн
Я вирву ся, щоб бачити тебе,
Порвати пута фальшу і облуди,
Що тисне нас і по душі скребе,
Пробить стїну, котрою людська злість
Нас, друже мій сердешний, розділила,
Не знаючи, що в наших сёрцях сила,
Котрої ржа упідлення не злість.

Зближаєсь час, і, радісно тремтячи,
В твої обійми щірі кинусь я,
І скаже поцілуй мені гарячий,
Що будь, що будь, а ти повік моя!
Моя і невідлучна! Бо сльозами
І горем ти знітована¹⁾ зі мнов!²⁾
Нема стїни, перегород між нами!
Не знає стїн, перегород любов!

Всі пута, що засліпленне її зла воля
На нас вложили, нам на біль — порвем!
Отруту, що нас нею щедро доля
Поїла — виллем з сёрця, і затрем
Усякий слід тих споминок важких,
Котрі мов черви сёрце підгризали,
Щоб навіть тїни темнії від них
На наше вольне щастє не лягали.

¹⁾ лютувати, споювати (нім.)

²⁾ зі мною

Зближаєсь час, коли подібно нам
По довговічних боях, муках люде
Прокинуть ся, гнилий розмечуть грам,
Що їх давив, і широко груди до груди,
Уста до уст притиснуть, мов брати
Приязним, щирим словом заговорять,
Позбувшись пут недумства, темноти
І зависти, і людовладства, й горя.

1. травня, 1878.

II.

Плив гордо ястріб в лазуровім морю,
Широко круг за кругом колесів,
А на горі, в ожиданню і горю,
Лежав я й лету ястріба слідив.

Я ждав її, свою єдину зорю...
Мов ястріб бистро я сюди спішив —
Від ранку жду, думками поле брю —
Нема голубки! Серце біль здушив.

Нема голубки! Тільки ястріб вєть ся!
Нема голубки! Дармо серце бєть ся!
Вже ніч. — В розпуці знов я гєть пішов.

А за лїском на тій ж горі чекала
Вона ввєсь день мене, і виглядала,
Й тужила важкє, й плакала за мною.¹⁾

10. травня, 1878.

---

¹⁾ мною

III.

Від того дня вже другий рік пройшов.
У чистім полі знов лежу я в горю,
Гляджу на небо ясне... Наді мнов¹⁾
Знов плавле ястріб в лазуровім морю.

Обколесів, тепер шибнув стрілов¹⁾...
Оттак і я простір думками порю,
Та темно в нїм, на віки млов густов¹⁾
Закрила доля мою ясну зорю.

Так темно, зимно! Наче серце стине,
І думка в мізку мов пилина гине,
І ворухнуть не можу я рукою,

Коли спімну, що ні одно гаряче
Дівоче серце не зітхне, не сплаче
І не затужить нищечком за мною.

10. травня, 1880.

IV.

Тріолет.

І ти лукавила зо мною!
Ах, ангельські слова твої
Були лиш обліском брехії!
І ти лукавила зо мною!
І нетямущому мені
Затрули²⁾ серце гризотою³⁾
Ті ангельські слова твої...
І ти лукавила зо мною!

---

¹⁾ Це все нарічеві форми: мною, стрілою, млою густою

²⁾ затроїли (поль)

³⁾ грижа, печаль

Неначе правдою самою,
Неначе золотом в вогні
Без казни¹⁾ чшченим — ох, пі,
Неначе правдою самою,
Так в добрі і нещасні дні
Я величав ся все тобою!
Мов злотом чшченим в вогні,
Неначе правдою самою.

Та під плінною золотою
Ховались кази мідяні,
І цвіт розцвілий на весні
Під пишнотою золотою
Крив червяка! Ох, чи не в сні
Любились щиро ми з тобою?
І серце бідне рвесь в мені,
Що ти — здукавила зо мною!...

1880.

V.

Я не лукавила з тобою,
Клену ся правдою святою!
Я чесно думала й робила,
Та доля нас лиха слїдила:
Що щирая любов ділала,
Вона на лихо повертала;
Що чиста щирість говорила,
Вона в брехню перетворила,
Аж поки нас не розлучила.

---

¹⁾ без хибн

Ти ж думаєш, я не терпіла,
В новії звійзки радо бігла?
Ти ж думаєш, я сліз не ліла,
По почаях темних не тужила?
Не я лукавила з тобою,
А все лукавство в нашім строю
Дороги наші віддалило
І сёрця наші розлучило,
Та нашої любви не вбило.

1880.

VI.

І ти підеш убитою дорогов¹⁾,
Котрою день-в-день тисячі ідуть!
І ти пониження й неволі путь
Пройдеш, як другі, до кінця самого.

Тепер ще ти борониш ся, небого,
Ще молодою кровю жили бють,
І свіжі думи сили додають,
Та швидко опору не стане твого.

В глиб звільна втягне тя¹⁾ багно гниле
І в кров усіми порами ввіссеть ся,
Повітре вколо тебе затрує²⁾,

І сили волі в тебе не найдеть ся,
Щоб опиратись довше! Затонеш ти,
І, труп живий, безвладно поплинеш ти!

---

¹⁾ нарічеві форми: дорогою, тебе

²⁾ затроїть (поль.)

VII.

Я буду жити, бо я хочу жити!
Не щадячи ні трудів, ані поту,
При ділі, що наш вік бересь вершити,
Найдү й свою я тихую роботу.

З орлами я не думаю дружити,
Та я опрусь гниючому болоту;
Щоб через нього й другим шлях мостити —
На те віддам свій труд, свою охоту.

А як часом моя послабне сила,
І серце в грудях біль сціпить пекучий,
І людська злість зморозить кров у жилах,

То човник мя¹⁾ перенесе летючий —
Твоя любов підніме мя¹⁾ на крилах,
Аж поки вал не зломить ся ревучий.

1880.

---

¹⁾ мене

ЗНАЙОМИМ І НЕЗНАЙОМИМ.

I.

Корженкові¹⁾.

Душно і хмарно,
Важко бурливий час!
Чи гинуть марно,
Щоб світ не знав про нас?
Йти в небезпечний бій,
Чи гнутись плазом?
Друже сердешний мій,
Ходімо разом!

Щастя не ждімо,
Щастє не де, а в нас!
К сонцю спішімо,
Хоч його промінь згас —
В день буде знов ясніть
Чистим алмазом.
В правди і волі світ
Ходімо разом!

З гнетом і тьмою,
З розбратаннєм братів
Сміло до бою
До кінця наших днів,
За серця й совісти
Ясним показом
В збройній готовості
Ходімо разом!

22. жовтня, 1882.

---

¹⁾ псевдонім В. Коцовського (гл. Передмову, стор. 94.), який під ним писав вірші

II.

Данилові Млаці¹⁾,

прочитавши його віршик: *«Не можна всім догодити»*.
(Календар «Просвіти» 1883.)

Отче Данпле, ще не все той вільний,
Хто з своїх пут смієть ся і кепкує;
Не все ще той поет великий, чільний²⁾,
Хто вірші пише і слова римує;

Не все ще той святий, хто богомільний,
Ні той високий, хто ся вгору дус;
Не все нас сміх розвеселить весільний,
Ні розсльозить нас той, що все сумує.

Не в тім, співаче, сила слова твого,
Щоб ти раз-в-раз мок в сльобах, кис у горю,
Ні щоб сміявсь, чи є, чи не є³⁾ з чого.

Ти будь керманч наш в бурливім морю,
Щоб в тобі бачив люд привідця свого
І все чув добре слово в добру пору.

17. грудня, 1882.

¹⁾ псевдонім буковинського поета Сидора Воробкевича (пан-отця)

²⁾ передній, визначний (чоло)

³⁾ бойківська (й лемківська) форма: немає

III.

Молодому другові.

Чом голівку ти схилив додолу,
Спер на ручку скрань¹⁾ ту мармурову,
А очима в далі десь блукаєш,
Наче в далі доленьки шукаєш?
Що задумавсь, молоденький друже?
Ой, не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже:

З разу ссяє, сонце мов весною,
Наліває світ увесь красою
І чарує твоє серце й очі,
Наче любка у весільнім строю²⁾,
Наче зірка моргає з дна ночі,
Наче бджілка мід з квіток громадить —
Та як того меду покоштуєш,
Жар незнаний в серденьку почувеш,
І тоді вона тебе ізрадить!

Сонця блиски на дрібки розщипле,
Зорі в бездну темную розсипле,
В квітів барві вкаже стрась кипучу,
В птахів піснях вкаже зойк розпучи,
У погоді вкаже скриту тучу,
У роскоші вкаже скриті муки,
В кожній перлі на красавиць шії
Вкаже зсілі нещасливих сльози,
І твої всі втіхи молодії
Мов мороз нещадний поморозить.

---

¹⁾ висок (поль.)

²⁾ в весільнім одягу

Ох, і зблідне щічка та румяна,
А чолó, що добра доля зрана
Цїлувала, стратить блиск слоновий
Й поореть ся зморщинами живо,
А твій зір свободний, лазуровий
Потемніє — самому на диво.
Бо важкий, колючий шлях розуму,
Кожний крок щемить у серці, друже!
Ей, не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

1883.

IV.

N. N.

Виступаєш ти чемно, порядно,
І говориш розумно і складно,
І лице твоє гарне та ясне,
— Заглядіть ся дівча не одно —
Та мене щось відтручує власне,
І смутить, і трівожить воно.

Все здасть ся мені, що налитий
Ти сльозами і кровю селян,
Що людською ти кривдою ситий,
Що твій батько — дерун і тиран,
За життя носить пекло у груди,
Заливає вином червяка,
Та як з світом прощати ся буде,
То пекельная кара тяжка
За всі зла, за грабованне враже,
За обдерте, збідніле село
Як клеймо братовбивчеє ляже
На твоє мармурове чолó.

І почувеш ти жар негашéний,
Що палити ме серце твоє,
І трівога, мов меч нагострénий,
Твої думи зсіче і побє.
В твоїх грудях, мов вихор в погоду,
Дикі страсти зірвуть ся грізні,
І як вихор збентежує воду —
Так тебе вони впурають в багні.
І рука твоя кривдов¹⁾ сплюгáвить ся,
Перемінить ся в злòбу любов —
Ось чого моє серце кривавить ся,
Як подумать, що буде з тобов¹⁾.

І дарма, що такий ти приемний,
Що друзяка ти з діла і з мови,
Що ти людяний, тихий і чемний,
Що бажавш і стоїш любови!
Людська кривда, котров¹⁾ ти годований,
На добро не виходить нікому —
Так вогонь, у солomé захований,
Спалить двір весь, не лиш ту солому!

15. березня, 1883.

V.

Михалині Р.

Ні! Не однако для всіх сонце ссяє,
Хоч безучасно над всіми блищить.
Бідний слізьми його блиск заливає,
Щасним воно і терній золотить.

Серце дівоче! Краснійше сіє
Щирість твоя, аніж соняшний світ:
Радісний усміх для щасного має,
Сльози для горя, пораду й привіт.

7. квітня, 1882.

---

¹⁾ нарічеві форми: кривдою, тобою, котрою

VI.

Анні П.

Дівчина встала рано, рано:
»Піду я в поле мамо, мамо!
Піду я в поле до роботи,
Злоту пшениченьку полоти.
Годі сидіти дома тута:
Глушить пшеницю хопта¹⁾ люта,
Бурян буяє рісно-рісно,
За ним пшениці тісно-тісно,
Повій²⁾ плететься геть на диво,
Хилить пшеницю криво-криво.»

— „Рано ще в поле, доню, доню,
Зимнії роси в полю, в полю!
Зимнії роси, зціпнуть ноги,
Бодяччем вкриті перелогі!“

»Та доки ж мамо ждати, ждати?
Не сходить сонце, не видати!
Зимнії роси що ж удіють?
Та вони хопту гріють, гріють.
А пок зійти ще сонце мусить,
Хопта пшеницю здушить, здушить.»

— „Ей, доню, доню, бач, з півночі
Чорная хмара валом точить,
Чорная хмара, буйна злива —
Що ж зробиш в полю, нещаслива?“

»Я не боюся хмари, зливи!
Що мені вітер той бурхливий?
Я про ті тучі сміло-сміло

---

¹⁾ бурян; рісно = рясно

²⁾ кручені паничі, березка

Буду робити чесне діло.
Нехай і повінь валом бухне,
Моя відвага не потухне,
Знесу я всяку злую долю,
Та не покину праці в полю.
Робити буду без ушину,
І перестану — як загину!»

1880.

VII.

N. N.

Будь здорова, моя мила,
Я не твій!
Розлучила
Нас могуча сила.

Де поставить кого доля,
Там і стій!
Моя ж доля —
Вітер серед поля:

Стогне, віє, рве і свище
В грі страшній...
Ближче, ближче
Наше боевище...

Важко, душно, нітьма груба,
Лютій бій...
Ось-ось, любя,
Жде мя¹⁾, може, згуба.

А як гинуть, то самому!
Голос твій
З бою-грому
Звав би мя¹⁾ додому.

---

¹⁾ мене

То ж не плач! Очиць, мов зорі
Пожалій!

Згасне вскорі¹⁾)

Блиск їх у сліз морі.

Розійшлись, мабуть, по волі

Судьбинній

Наші долі,

Мов дороги в полі.

14.—18. грудня, 1883.

VIII.

К. П.

Гарна дівчино, пахучая квітко!

Оком і словом стріляєш ти мітко

В серця чутливий потайник укритий --

Хто тебе бачить, той мусить любити.

Тільки ж не гнівайсь за щирее слово:

Світ і життя ти береш поверхово,

Мислиш, хто спів твій полюбить і очі,

Той вже нічого на світі не хоче.

Сли²⁾) для очей і для пісні твоєї

Кинь він все, боротьбу за ідеї,

Працю для тих, що їх тиснуть окупи --

Вір мені, серце, не варт він любові.

Сли²⁾) ж крім очей і крім слова дзвінкого

Ти не даси йому в житті нічого,

В бій не загриєш і ран не загоїш,

Вір -- і сама ти любові не стоїш.

Блиск чарівничий очей потускліє,

Змінить ся голос, і спів заніміє --

Сли²⁾) ж в твоїм серці і думці пустинно,

Чим ти тоді причаруєш, дівчино?

¹⁾ незабаром

²⁾ якщо

ІХ.

О лї.

Коли часом на вулиці побачу
Вдову убогу, сиротя мізерне,
Що к менї руку простяга жебрачу¹⁾,
В нїмїм благаннї очі к менї зверне,

Тремтить в лахміттю, босе на морозї,
Слотою бите й гордуваннєм ситих —
Вогнем на серце капають ті сльози,
Той жаль голодних, нищих і неврких.

І думась менї: »Не довго, може,
Коли мене важка прийме могила,
І ти отак підеш на роздорожже
Хліба просить, моя дружино мила!

І зжовкне, звяне те лице, що нинї
Так любим сяйвом, щирїстю яснїе,
Погаснуть очі, що смїялись к менї,
Жура звялїть тебе, моя надїє!

І дїти нашї — ох, аж серце вяне! —
Слотою биті, босі, у лахміттю,
На сльози й горе непросвітно-тьмяне
Як сиротята геть підуть по світу.«

І тайком я, тремтячою рукою
Останнїй грїш їм ткну, й гадаю: »Може,
Колись хтось змилуєть ся й над тобою,
І сиротятам нашим допоможе.«

1886.

¹⁾ старчачу; жебрак = старець, нищий
Іван Франко

Х.

О. О.

»Сумоглядні ваші співи,
Все лиш горе та неволя,
Мов нема ніяких квітів
Крім бодяччя серед поля.
Чорним вкривалом жалоби
Ясне небо ви закрили,
В людських серцях горе, злѳбу
Й зопсутте лиш ви відкрили.
Зависти пожар зловіщій
Серед люду ятрите ви,
Замісць радощів, любови —
Всіх до бою зовете ви.
Брудом буденним сплямили
Чисту красоти святиню,
Ви в шинок з висот небесних
Затягли пісень богиню!»

Так гнівним говорять словом
Ситі сѳддї естетичні
І ридають, що засохли
Давні хвилі поетичні.

»Висхли хвилі, заніміло
Чистее вітхнєння слово;
Як не ми його відновим,
То не відживе наново.»

Хухають вони і шепчуть
Естетичніі формѳли¹⁾,
Крають, латають і ліплять
Світ будѳщий із бібули²⁾.

---

¹⁾ приписи

²⁾ промочний папір

А житте йде своїм ходом.
Хвиля мислі, хвиля духа
Розливаєсь, їх ридання,
Ані ф́ормул їх не слуха.

1881.

XI.

Тетяна Ребенщукова¹⁾.

Старці²⁾ і книжники грізно накинупись
Камінувати тебе:

Всіх їх некритая, непідсолоджена,
Правда по серці скребе.

Горе сердешнее, людське, велике
Серць їх не ткнуло брудних;
Те лиш їх гніває, чом так без стра́ху ти,
Прямо стаєш перед них?

Чом так покірно, так тихо, так прямо ти
Йдеш, куди серце веде,
Йдеш, не на р́оскоші, йдеш, хоч виразно ти
Бачиш там горе бліде?

Чом не навчилась ти ніжностей, хитростей,
Підлостей світських жінок,
Чом ти закинула мову їх, клятви їх,
Пути звичаїв, думок?

Чом ти їм совість і серце поставила
Перед фальшивим лицем:
Хочеш отверто, свобідно те діяти,
Що вони діють тихцем.

5. квітня, 1880.

¹⁾ Героїня відомого оповідання М. Павлика. *Прим. автора.*

²⁾ старе покоління

ХІІ.

Гриць Турчин¹⁾.

Муштруй ся, рекруте-небоже,
Слізьми оружжє обливай!
Хились, корись, а тільки, брате,
Оружжя з рук не выпускай!

Учись владати²⁾ ним, учи ся
Стріляти цільно і в лице
Безстрашно смерти заглядати:
Важкого бою час іде.

Прийдесь за правду твердо стати
Хлоп-в-хлопа і плече-в-плечє,
Прийдесь на ворога стріляти,
І кров рікою потече.

На віковічну неволю,
Пониженнє і гніт твердий,
На зло, що наче гадь неситя
Сє кров із людськості грудий,

Прийдесь стріляти й не одному
Життє покласти в боротьбі.
Учи ся ж, рекруте, хоч прикро
Нєраз приходить ся тобі!

Учись, щоб був ти сильним мужем,
Як засвітає день новий!
Учись, щоб в ряд ти став готовим,
Як крик роздасть ся боєвий!

7. квітня, 1880.

¹⁾ Герой вірші про рекрутське життє (Молот, стор. 1—8), написаної селянином Романом Гудзманом. *Прим. автора.*

²⁾ заправляти (поль.)

ОСИ.

I.

Ми осн, ми осн!
Хто любить приноси,
Хто любить чуже
До себе горнути,
Хто голлх стриже,
Хто вмє тягнути
З робучих людей
Останнюю свитку,
Сирігських дітей
Здирає як лишку,
Хто надто турбуєть ся
Сусідським добром,
Нехай нас пильнуєть ся,
Бо тнемо жалом!

Ми осн, ми осн!
Хто кльоцом¹⁾ і досі
Чепить у багні,
Освіти лякаєсь,
Сучасні вогні
Клене-проклинає,
Хто Рідний наш Край
Твердою стіною,
Неначе Китай,
Бажає обдати,
Гужвою міцною

---

¹⁾ колодою (нім. Klotz)

Наш поступ скувати,
Плащем єзуїтським
Нам сонце затьмить,
Туманом несвітським
Нам баки забить¹⁾,
Хай стихне й не рұхаєсь,
Хай геть біжить ціло,
Бо швидко почұхаєсь
Там, де й не свербіло!

20. березня, 1893.

II.

Був у нас мужик колись,
Що їв хлїб і сало —
Днесь такі перевелись,
Хлїба всїм не стало.

Був і піп у нас колись,
Працював як люде —
Днесь такі перевелись,
І вже їх не буде.

Був співак у нас колись,
Що співав »Буй-Тура«¹⁾ —
Нинї в нього, подивись,
Банко-агентура.

Твердоруський був колись
З чорним піднебіннем²⁾ —
Нинї смирним став, дивись,
Ляцьким сотворіннем.

---

¹⁾ обдурити, затуманити

²⁾ Богдан Дідицький, москвофіл, написав поему: »Буй-Тур Все-волод«³⁾ страшною мішаниною (язичієм)

³⁾ Так лаяли Поляки г. зв. твердих Русинів (москвофілів)

Народовець¹⁾, прогресист,
 З кутасом мав шанку —
 Пшиї, смирий канцеліст²⁾,
 Лиже старшим лапку.

Вільнодумець, що робив
 Богу все обекції³⁾,
 Пшиї смирно йде, ади⁴⁾,
 В Юр⁵⁾ на реколекції⁶⁾.

Боже, що за дивний світ!
 Що за переверти!
 Чи сміятись, чи жаліть,
 Чи просити смерти?...

1881—1893.

III.

Якось то буде!

З голоду й нужди вмірає мужик,
 Крадіж, рабунки⁷⁾, весь край — один крик.
 Мати вбиває голодну дитину,
 Батько кидає кохану родину,
 В Росію, Молдавію тягнуть плачущі
 На заробітки отарами люде...
 Радьте, розумні! Рятуйте, маючі!
 — Якось то буде! Якось то буде!

¹⁾ Українофіли (народовці) — носили молодими козацькі шапки з кутасиком (китичкою)

²⁾ дрібний канцелярський урядовець

³⁾ закиди

⁴⁾ скороч.: а диви!

⁵⁾ церква св. Юра у Львові; Юр — осідок клерикально-на-
 задницької партії

⁶⁾ церковні науки, владжувані для духовенства, сполучені з
 постом, проповідями, молитвами, сповіддю й т. д.

⁷⁾ грабіж (нім.)

Поле мужицьке в жидівські йде руки,
Школи мужицькі не сіють науки,
Але незгоду й ненависть народню;
Слово правдиве і думку природну
Тривлять ¹⁾ газети, хорти мов летючії,
Право, сумління потоптані всюди...
Радьте розумні! Рятуйте, могучі!
— Якось то буде! Якось то буде!

1880.

IV.

Послухай, сину, що премудрість каже:
Коли два стільці мавш до вибору:
Тут користь власну, тут святу льяольність,
То на обох старай ся разом сісти.
І будь неначе те теля покірне,
Що ссе дві мамі за свою покору.
Та ще мудрійшим можеш показатись,
Коли стілець льяольности поставиш
На користи стілець, і аж наверху
Сам сядеш, вищий понад тих нездарів,
Що на самих худих льяольних стільцях
Сидять, худі, мов сім корів з Єгипту.
Аміль, аміль, кажú тобі, мій сину,
Що не худі товстих ззідять корови,
Але товсті худих ззідять з кістками
І не подохнуть, тільки потовстіють.

1881.

---

¹⁾ цькують

V.

»Хлібороб«¹⁾.

Гей, хто на світі кращу долю має,
 Як той, що плугом святу землю оре?
 Святую землю в банку заставляє²⁾,
 В довги впадає, як в бездонне море,
 І поти беть ся, аж остання рація³⁾
 На нього спаде — ґрунту ліцитація⁴⁾,
 І поки в найми не пошкандибає —
 Гей, хто на світі кращу долю має?

Гей, хто на світі кращу долю має,
 Як той, що вірно цісареві служить,
 В касарні⁵⁾ нишком рід свій споминає,
 Зітхає нишком, і клене, і тужить,
 Махає »ґвером«⁶⁾, в »ґліді« машерує,
 На варті мерзне, в »шпанґах« крепірує,
 В »ібунках« пріє, »коміснях« снідає —
 Гей, хто на світі кращу долю має?

Гей, хто на світі кращу долю має,
 Як той, хто щирим патріотом зветь ся,
 Податки точно рік-за-рік складає,
 Шанує власть, перед жандармом гнеть ся,

---

¹⁾ Є це парафраза вірша гал. поета, пан-отця М. Устіяновича: »Хлібороб«, який вихвалював селянський рай. Вірш цей починаєть ся такими ж словами, як у Франка.

²⁾ закладає

³⁾ правда, пайка

⁴⁾ спродажа на аукціоні

⁵⁾ казарма

⁶⁾ Все це слова з вояцького жаргону: касарня (Kaserne) — казарма; ґвер (Gewehr) — рушниця; ґлід (Glied) — чета; шпанґа (Spange) — заліззя, якими сковували в австрійському війську за кару ногу з рукою; крепірувати (krepieren) — мучити ся; ібунки (Übungen) — муштра (вправи); коміснях — черствий вояцький хліб (Kommissbrot).

Цілуєсь в вознім¹⁾ і, хоч дуже бідний,
Як треба дати, дасть і гріш послідний,
А на що, за що дав, і не питає —
Гей, хто на світі кращу долю має?

Гей, хто на світі кращу долю має,
Як той, що все лиш ту науку чує,
Що тільки бідних Господь Бог карає,
Що ласка божа тільки багачу є,
Що чорт усюди чоловіка кусить,
А бідний все в покусі впасти мусить,
Що хлоп²⁾ лінюх, п'яниця і св... є —
Гей, хто на світі кращу долю має?

1880.

VI.

»Ужас на Русі«³⁾.

Лихо, сусідо! Ой, горе нам, свату!
Світ вже кінчить ся! Вже буря гуде!
Чув ти? На нашу нещасную хату,
Кажуть, страшенная змора⁴⁾ іде.

Десь проявились якісь нігілісти —
Кажуть, що се людодіди, хотять
Русь нашу матінку з кашею ззісти,
Перевернути теперішній лад.

---

¹⁾ щось наче прїстав

²⁾ мужик

³⁾ Такий крик підіймали звичайно по своїх часописях галицькі москвофіли. Та ця сатира відносить ся до всіх, що стояли проти радикального руху.

⁴⁾ кошмар, примара

Все перевірнуть униз головами:
Учні професора¹⁾ стануть навчати,
А як азбуки не вмів — різками,
Як він їх шнурів, будуть його прати.

Вірні тоді нарастає будуть правити,
Але поклони під бити не сам;
Купчик над склепом сей напис поставити:
»Хто дасть найменше, товар йому дам.«

Суд буде також для них відповідний:
Неук судити не вчених панів.
Хто вкрав, а хитро — той виїде свобідний,
В цюлу — хто вкрасти хотів, а не вмів.

Красти, ошукувати всім буде вільно,
Чесний зарібок — отсе буде стид,
Злодія зловши в коморі — постій-но!
Злодій тебе до уряду тащить.

Не хлоп державі з кривавого поту
Буде, як досі, податки зносити,
Але держава за хлопську роботу
Премії буде рік-річно платити.

Волі назадники²⁾ стеклі запрагнуть,
А ліберали її прокленуть,
Взад поступовці³⁾ мов раки потягнуть,
Прямо вперед невидючі підуть.

Вівці муть, кумочку, пастиря пасти⁴⁾,
Яйця муть, кумочку, курку учить;
Люде легальні муть грабити й красти,
Чесних почнуть злодіяки тіснить.

---

¹⁾ в галицькій звичайній говірці — вчитель (народної й середньої школи)

²⁾ ретрогради, консерватисти; стеклі = скажені, завзяті

³⁾ прогресисти

⁴⁾ = пасти муть, вчити муть, грабити муть, красти муть

Горе, сусідо! Ой, лихо нам, свату!
Світ вже валить ся! Тріщать вже стовпи!
Треба покинуть і жінку, і хату
Та вандрувать на кубанські степи.

14. грудня, 1880.

VII.

З екзамену.

3 іспитової кімнати
Вибіг лютий кандидат;
Збіглось в сїнях товариство
І давай його питать:
»Ну, а що, ти здав екзамен? ¹⁾
Маєш вчительський диплом?« —

Він мовчить, лиш чорна хмара
Вісить над його чолом.
Далі каже: »Ні, камраття ²⁾,
Правди нині не зіськать!
Той професор зоології —
То тиран і лютий кат!
Три завдав мені питання,
Як закон йому велить,
Два я знав, не знав одного,
І він смів мене спалить! ³⁾

— Був ти у саду? — питає.
»Був«, — говорю сміло я.
— Бачив ти бджолу? — питає.
»Бачив«, — кажу сміло я.

---

¹⁾ звичайна фраза, як хто відповів на екзамені (видержав)

²⁾ товариші (нім. Kameraden)

³⁾ це шкільні слова, означають стільки, що »провалити на екзамені«; ще кажуть: спекти (гл. далі)

— Скільки ж ніг бджола та має?

— »Ніг я їй не рахував«...

І за се одно питання
Спік мене, бодай пропав!»

13. вересня, 1888.

VIII.

Поступовець.

Оадей роди Івана.
Іванъ роди Петра:
Отъ дѣдушки болвана
Какого ждять добра?

А. С. Пушкин.

Він щирий чоловік — ні слова проти того!

Він любить все своє і не попустить свого,

Хоч рака лазь!

Він кождому якраз у очі скаже сміло:

»Се зле, а се дурне!« і »Не твоє в тім діло.«

»До сього зась!»

Він чесний чоловік. Коли свариться з вами,

Доказувати вам не стане кулаками,

Що »Ось я прав!»

Він чесно вас зганьбить, хоч в запалі не знає,

Що правди й логіки в словах його немає,

Мов біс їх взяв.

Та лиш одно біда, що хоч іще й пів копи

Не чіслить лїт, уже одну незмінну вхопив

Ідею він:

Уже якраз дійшов до джерела науки,

Всю мудрість висьорбав без праці і без муки,

І лиш гуде, мов дзвін.

Тепер уже ні кус! Він чоловік скінчений.
Йому й які думки, аби й який учений —

Не новина.

Хоч думаєш: »Де він того ума набрав ся?
Хибá тоді, як ще із букваря навчав ся,

Що *нам-аз* — на.«

Та жарт набік! Він муж май-моцно¹⁾ серіозний.
Для нього ввесь ваш труд нікчемний, куріозний,
Дитяча гра.

Він впріє вже давно із праці для народа.

»Гм, гм, бо то мені часу і труду шкода,

Робить на себе гра!«²⁾

Та хоч не Ціцерон, хоч не оратор славний,
Він на слова скупий, та воріг вічний явний

Екстремів всіх:

»Я, я за поступом. Та ті гадки новії —

То згуба наша. Гм... і на екстремі тії

Пристати — гріх.

Люблю я свій народ! Та хто ,ъ' викидає²⁾,

Де можна, там якісь провінціялізми пхає,

Той воріг мій.

Я згоди хочу, та не зміню гадки своєї³⁾,

Бо так чіпати ся раз тої, а раз сеї,

То... гм... застій!

Люблю я свій народ! Та хто ,ъ' викидає,

Той — будьте ласкаві... Усе тут упадає!

То... то... дарма!

Хай буде поступ, та екстремі — хрañь нас, Боже!

А, впрочім, говоріть хоч сто літ — не поможе!»

Даруйте! Коли так, то ради вже нема.

1876.

¹⁾ у буковинськiм (і покутськiм) говорі значить стілько, що: сильне (май = ром. більше, дуже)

²⁾ треба; »ъ« — читай: »йор«

³⁾ у волинськ. говірі — своєї

ІХ.

Дума про Наума Безумовича¹⁾

Ой, були віки Трояна
Славні, кажуть, і багаті,
Хоч ні один ще Рутенець²⁾
Не сидів тоді в райхсраті.³⁾

Густо-часто ще й опісля
Сонце і на нас світило,
Хоч про книжечки «Просвіти»⁴⁾
Ще й нікому і не снилось.

Була, кажуть, честь і слава,
Військова, козацька справа,
Що по світі гомоніла,
Гомоніла, тай пропала.

Все пропало! З тіла Руси
Облетіли давні шматки, —
Тра⁵⁾ нового вже кожуха,
По новому треба вбрати.

Все пропало, — а пропале
Ніщо в пісні й споминати,
В нас нові тепер герої,
Про нових нам і співати.

¹⁾ Ця сатира має на оді провідника галицьких москвофілів із 60. років Івана Наумовича, відомого москвофільського діяча, популярного письменника (Наука), основника «Общества ім. Качковського», посла до Державної Ради в Відні. Сатира й малює його діяльність у «райхсраті» (Державна Рада)

²⁾ Рутенець — насмішлива назва для всіх галицьких Українців Галичини (гл. стор. 33). «Рутенців» добре характеризує ще Франко в «Ботокудах», стор. 215

³⁾ райхсрат (Reichsrat) — Державна Рада для цілої Австрії

⁴⁾ Львівська «Просвіта» (заснов. 1868. р.) видавала що-місяця книжечки для народу; тільки ж під той час змістом вони були нецікаві

⁵⁾ треба

Гей, засіли депутати
Гень у Відні, пане брате, —
У віденському райхсраті
Є й рутенські депутати.

Є там славні »батьки Руси«¹⁾, —
Се нові у нас герої,
Се надія нам — вони нас
Виведуть з біди старої.

О, вони нам, бра', обчистять
Не лиш тіло, але й духа
Від піянства, від лінивства²⁾,
І від ґрунту й від кожуха —

Геть обчистять! Будем, брате,
Чисті, вільні, мов святії,
І тоді для всеї Руси
День свободи надоспіє.

О, тоді аж увійдемо
Наче Лазар із берлога,
З того падолю податків
І додатків в царство Бога.

О, тоді аж станем легкі,
І свобідними устами
Заспіваєм так, що Христе!..
Словом — рай будé між нами.

Лиш заждім! До благодати
Лиш дрібниці нам хибують;
Решту наші депутати
Незабаром домайструють.

---

¹⁾ насмішлива назва на тодішніх провідників

²⁾ так усе нарікали »провідники« на наш народ, що він, мовляв, пиячить і лінивий

Лиш заждім! А поки ждати
Тої з неба благодати,
Слухаймо, що депутати,
Будуть в Раді глаголати!

II.

Пан міністер хоче грошей
На казарми, на гармати,
На мундури, окунац'ї¹⁾, —
Райхсрат гроші мусить дати.

Пан міністер чемно просить
Грошей зо сто мільонів,
І рахунок розкладає
Серед жартів і уклонів.

Хоч рахунок недокладний,
Аж крізь діри вітер віє, —
Але що кому до того,
Де міністер гроші діє?

Хоч край в нїждї, темний, бідний,
Та міністер бо хороший,
Такій милий, такій чемний,
Так то любо просить грошей!

Тра нові мундури шити,
Тра нові гармати ляти.
»Тра піддержати повагу²⁾...
Тра в розвою не вступати³⁾...

---

¹⁾ Тут поет має на думцї окупаційні краї: Босну й Герцеговину

²⁾ розуміть ся: держави

³⁾ розуміть ся: иньчим державам

Грошей тра сто мілїонів,
Правда, що здалось би більше,
Та на сей рік досить того, —
Решту додасьте пізнійше.»

Пан міністер красно просить,
Чому б, бачить ся, не дати?..
Але райхсрат починає
Розговори і дебати.

Розговори і дебати:
Чи все дати, чи не дати,
Чи край може, чи не може,
Чи потрібні нам гармати?

Розговори сюди-туди,
Пан міністер чус нуди ¹⁾...
»Що« гадає, »плести дуби? ²⁾...
Як я схочу, так і буде!»

Пан міністер добре знає,
Куди діло за чуб взяти, —
Камердіна ³⁾ посилає
Між рутенські депутати:

»Камердінер, осьде пачка!
Що в тій пачці, не питай ся, —
На — де посол Безумович, —
Швидко д ньому перепхай ся,
Дай йому.« Слуга полетїв.
Пан міністер вже не дбає.
Що гадає — Господь знає,
Але райхсрат знать не знає.

---

¹⁾ його нудить, робить ся млісно

²⁾ дурниці говорити, крутити

³⁾ послугача (нім. Kammerdiener)

У райхсраті при дебаті
Всі Рутенці шепчуть зтиха:
»Треба дати й без дебати, —
По що крику, по що лиха!«

Тільки славний Безумович,
Прозваний Рак Поступович,
Мідгортає сивий волос, —
Просить сміливо о голос.

Пан міністер тебе бачить,
І думки йому віщують:
»Безумович бере гроші,
А Рутенці голосують!«

III.

»Гей, панове депутати,
Австріяцькі вірні люде!
Слухаю я вашу мову,
Тай гадаю: Що то буде?
Що то буде з нашим краєм,
І з урядом і з церквами,
Коли дух гордій, безбожний
Вкоренив ся вже між вами?
Пан міністер хоче грошей
На мундури і гармати,
А ви в гордості плетете:
„Чи все дати, чи не дати?“
Пан міністер! Ви згадайте,
Що се власть! А час вам знати,
Що усяка власть від Бога, —
А власть може розказати!

Уважайте: він не каже,
Тільки просить дуже гречно¹⁾, —
Ще вам мало?.. Раджу: дайте!
Бо не дати — небезпечно!
Він рахунки розкладає,
І толкує²⁾ перед вами,
А ви смієте сварить ся
Богохульними словами!
Впрочім — ох, мої панове,
Важко серце розпороти. —
Ви ж згадайте: хто ви? що ви?
Ви австрійські патріоти!
Так ви стоїте на стражи
Чести і поваги краю?
Честь, повага упадає,
Сторожі міністра дають!
Ох, панове депутати,
Сумно навіть погадати:
Пан міністер грошей хоче,
Ви вагаєте ся дати!
Уважайте лиш на мене:
Я ось і мої собрати!
Пан міністер зажадає, —
Ми не смієм відказати.
І не думайте, панове,
Що в нас роскіш і достатки!
Ні, і в нас не одна нужда
Обдирає з пліч манатки.
Наш народ страшенно бідний,
Так страшенно, депутати,
Що не буде вже мав далі³⁾...
За що службу⁴⁾ раз наняти!

---

¹⁾ чемно (к речі)

²⁾ розясняє

³⁾ не мати ме (наріч.) ось-ось уже

⁴⁾ розуміють ся: — службу богу — за яку, звичайно, попам платять

В нас хати — свинячі кучі¹⁾,
А церкви мов обороги²⁾, —
Люд живе в нас лободою,
Аж 'му³⁾ пухнуть руки й ноги.
В нас Йиди друк за горілку,
Ґрунт за лихву ліцтують⁴⁾,
А Ляхи ще нашу мову
І наш обряд геть нехтують.
Ми досить уже терпіли,
Така була воля неба,
Та протерпимо ще більше,
Коли того буде треба.
Бо терпіти і корить ся,
Сього нас батьки навчили,
І як треба, мем корить ся³⁾
І терпіти й до могили.
Отже ж, хоч таке в нас горе,
Хоч так тяжко крешіруєм⁵⁾,
То про те ми сміло, явцо
За міністром голосуєм.
Ми не були ворохобні
І не будемо ніколи, —
Треба побільшить податки,
То й побільшуєм поволи.
Ми австрійські патріоти, —
Ми для Австрії готови
Не то гроші — кров віддати
Як би було треба крові.
Що ми скажем, люд те зробить,
Лиш як слід його стиснути.
Край великий, — сто мільонів
Можна буде ще добути!

1) хлів на свині

2) оборіг, гл. стор. 109., пом. 2

3) 'му = йому (наріч.); мем корить ся = коритимемось

4) продають на авкціоні

5) мучити ся (нім.)

Ми, австрійські вірні діти,
Не покинем неньки свої,
Будем вірні їй до смерти, —
Ні, до торби дідівської!
Хоче грошей пан міністер, —
Як ми сміємо не дати?
За міністром голосуем,
Бо ми руські депутати!
Лиш одну надію маєм,
На міністра... Ясний пане, —
Чень же, хто вам вірно служить,
То й заплату той дістане?
Ми за вами, більшість з нами,
Що ви хтіли, те і буде.
Але зважте, — ось отрінгельд¹⁾
Просять бідні руські люде.
Просять руські депутати,
Що терпіли так багато,
Щоб ви зволили за вірність
Їм маленький трінгельд дати!
Як вода потрібна морю,
Хлопам полотняник зрібний²⁾,
Як волам потрібна паша,
Так і трінгельд нам потрібний.
Як належить Богу свічка,
Хрест владиці, а серп женцям,
Так і трінгельд, ясний пане,
Нам належить ся, Рутенцям.
Як дожджу чекає каня³⁾,
А душа спасення з неба,
Так чекаєм ми трінгельду,
Бо трінгельду всім нам треба.»

---

¹⁾ Те, що ми кажемо: «на чай», як дають прислузі по гостинницях (нім. Trinkgeld), питне

²⁾ з сирового полотна

³⁾ шуліка (що хапає курчат)

IV.

Так преславний Безумович
 Говорив при тій дебаті,
 І пішла хороша слава
 Про Рутенців у палаті.

Говорили ріжні люде,
 Говорили сюди й туди,
 А міністер усміхнув ся:
 »Як я хочу, так і буде!«

Пан міністер усміхнув ся,
 І думки йому віщують:
 »Безумович бере гроші,
 А Рутенці голосують.«

Влітку, 1878. р.

X.

Ботокуди.

Від Автора.

В лютім і березні 1880. року під сим заголовком написав я був невеличку сатиричну поемку, в котрій під назвою Ботокудів осміяв відому часть нашої галицько-руської інтелігенції й деякі моменти з її історії від 1848. року. За радою М. Драгоманова я не друкував її досі. Прочитавши тепер рукопись, я побачив, що друкувати сю поемку в цілости не стоїть, хоч деякі її уступи й досі не стратили інтересу. Не хочачи перероблювати цілости в дусі теперішніх моїх поглядів політичних і артистичних, я зважив ся подати тут тільки деякі шматочки моєї поеми, зліплюючи їх у одно коротенькими прозовими переповідками того, що пропущено.

Поема починаєть ся апострофою до Музи:

Музо, мученице бідна,
 Не від вчора, не від нині
 В повитуху зелепугів
 Здеґрадована з богині!

Всяк тебе зве з того часу,
Як Гомер ще довгобразий
Запросив ти¹⁾ скандувати
Гексаметри для гімназій.

Гей, се давня, давня штука,
Ще тоді дівчам була ти, —
Та як з рук до рук пішла,
Стало чорт-зна-що з дівчати.

І багато ти, небого,
Ой, багато нагрішила,
І недородків ти много
На сей світ понаводила.

Днесь в кого лиш є пустая
Голова, а повне пузо
І лїннї руки, зараз
Кличе к тобі: «Музо! Музо!»

І через таких то ти
Віру стратила, небого —
Дехто нинї вже за тебе
І гроша не дасть дурного.

Жаль менї тебе, та що ж —
Старість, бач, не радість! Лихо
Молодити ся старому,
Лїпше вже сидїти тихо.

Я як ні, то не до співу,
Не до любощів, причудів,
Не до вигадок би братись,
А до серйозних трудів.

---

¹⁾ тебе; скандувати = вибивати такт, читаючи

*Далі йде коротка характеристика краю Ботокудів;
з погляду цих останніх:*

В краю тім живуть прикупі
Всумішку троякі люде:
Неприятні елементи,
Бидло й праві Ботокуди.

*Під «неприятними елементами» розуміють ся Поляки,
котрих характеристика кінчить ся словами:*

Діл їх якось не видати,
Лиш страшній чути вісти,
Що всіх правих Ботокудів
Вони раді б в каші ззісти.

Бидло — що сказать про нього?
З масти сіре, їсть невпинно
(Як є що), спить, робить, родить,
Ну... і Богу душу вино.

Але третій люд — герої,
Просвічені, грубо вчені;
Не живлять ся лободою,
А що-день їдять печені.

Ботокуди, — то підпори,
То стовпи порядку й віри:
Латають усім сумління
А в сорочці роблять діри.

Ботокуди, — то борці:
Бють ся сміло, мов Горації
За посади, ад'юнктури,
За стипендії та дотації.

Ботокуди — ціцерони,
Ботокуди — то артисти:
Як говорять — то з амбони,
Як співають — акафисти.

Ботокуди — лікарі!
На нервовую дразливість
Бидла мають ліки: піст
І святую стремезливість¹⁾.

Ботокуди — педагоги:
Щоб у бидла відібрати
Всю охоту до науки —
Требника дають читати.

Ботокуди — мудрі люде!
Що там ваші європейські
Ліберали, націонали!
Кращі в нас свої — рутенські!

Не хвали ся ж ти, Європо!
Шкода твоїх праць і трудів!
Що там маєш, те і маєш,
Та не маєш — Ботокудів.

Другий розділ оповідає про початок Ботокудів. Стан краю перед 1848. роком характеризуєть ся отсими словами:

Кажуть люде: зпочатку
Світ тонув у тьмі кромішній;
Зверха уносивсь канчук,
Внизу гнулись душі грішні.

Грішні душі, просте бидло
Гнуло в праці карк свавільний,
А канчук гуляв свобідно,
Лад піддержував суспільний.

І тиша була. Міг кожний
Преприємно проживати,
Хто при свисті канчука
Мав охоту танцювати.

¹⁾ поздержливість (поль. wstrzymieźliwość)

*Надійшов 1848. рік, «дивний гедзень на народи»,
бидло розгуляло ся, канчук пропав, а в Галичині урядник
Стидіон, по словам неприязних елементів, натворив
Ботокудіє.*

»Ну, відомо, Стидіон¹⁾
Не був Бог, то й ті особи,
Що він натворив, не мали
Ї крихти людської подоби.
Руки в них — лиш к собі горнуть,
Рот кричить лишень, чоло
З міді й юхту, ані мізку,
Ані серця не було.»

*Проти такої клевети протестують праві Ботокуди
гаряче:*

»Брешете, щоб Стидіон
Не на людську подобу
Сотворив нас і за те
Гріх тяжкий поніс до гробу.
Не якийсь там Стидіон
Сотворив нас мов нелюдство,
А сам Пан-Біг сотворив
Нас і наше ботокудство.
І зпоміж усіх народів
На землі лиш ми єдині
Так як вийшли з рук Господніх,
Так лишили ся й до нині.
Так, до нині ми лишились
З серцем, з розумом дитини,
Наче вчора духом своїм
Оживив нас Бог із глини.
І та глина — ми те чуєм —
В нашій ще лежить істоті,
Вічно нас манить і тягне
В ріднім бабратись болоті.»

---

¹⁾ Стадіон [то про нього казали, що він вигадав Українців у Галичині]

Коротко розказано далі важніші факти від р. 1848: завязання «Ботокудської Ради» й заснування «Голодного Дому». Докладніше описано мало відомий епізод із гербом сеї інституції.

Славна «Ботокудська Рада»¹⁾
Аж спотїла вся в утомі,
Три дні радивши, який би
Герб дати на «Голоднім Домі»²⁾.

Три дні радять — годї врадять!
Вже четверта днина чеше,
І урадили такий герб:
«Злотий пес на сонце бреше.»

Рік робили того пса,
Рік несли, і рік ставляли.
«Стій же тут на нашу славу
І бреш!» — вони сказали.

І стоїть той лютий пес
На «Голоднім Домі» й досї,
Став на ковбицю ногами
І до сонця морду зносить.

І сидить в «Голоднім Домі»
Ботокудська Рада й досї,
Проти мрії, думок, теорій
Сміло голос свій підносить.

Але тихо ясним небом
Сонце радісно пливе, —
В ботокудським тихім краю
Племя родить ся нове,

---

¹⁾ «Руська Рада», що зробила ся з часом політичним москвофільським товариством

²⁾ Народній Дім, що був дарований «Русинам міста Львова», та його захопили були у свої руки москвофіли

Племя люте і безбожне,
Що смість ся з тих героїв,
Зі стовпів тих ботокудських
І з покори їх старої.

Але біс їм, тим новим!
Не вони нас тут обходять,
А ті древні Ботокуди,
Що діла великі плодять.

Бо чень кождей догадась,
Що на псі вони не стали,
Але далі в світ широко
Ботокудство прославляли.

Правда: пес той золочений,
Що на дах аж виліз сміло,
Безперечно й непохибно,
Був найвищеє їх діло.

Вище вже не йшли вони,
Та за те в недовгій хвилі
Вшир і вдовж усю країну
Наче морські хвилі вкрили.

Про широку ту діяльність,
Що лилась, мов ріки з моря,
Ось яке в той час писала
Славна »Ботокудська Зоря«¹⁾:

»Слава Богу, час минає!
Не те диво, що минає,
А те, що, збудившись раз,
Наш народ вже не дримає.
Не дримає і не спить,
А кріпиться і ликує,

---

¹⁾ Газета »Галицкая Зоря«, виходила до 60. років XIX. ст.

Славить Бога і монарха,
З ворохобників кепкує.
Бог нам дав життє й здоровле,
Цар — руїни з академії¹⁾,
Ще як би нам хто дав грошей,
То були би ми в Едемі.
Ми льяльні! Ми за волю
Шабельками не махали, —
Що дали — ми брали смирно,
Ще й у ручку цілували.
Ми тверді, бо мов скала
Стоїмо на віри ґрунті.
В вірі вся будучність наша,
А не в вільнодумнім бунті.
Ми й учені! Ще дяки
Нас псалтир читати вчили;
З книг святих вся мудрість наша,
І плювать нам на машини!
Ми великі! Сян, і Буг,
І Дністер наш безконечний —
Се гряницї наші! Тут
Ботокудський край сердечний.
Для своєї вітчизни
Ми дамо без тіла душу,
Ми в вогонь підєм за неї,
В воду, найрадше — на сушу.
Та ж вона, багата й щедра,
Не залишить нас ніколи —
Ми не лишимо її,
Аж доробимось поволи.
Доки молоком і медом
Ти пливеш, наш Рідний Краю,
Доки вєсело, в достатку

---

¹⁾ Інститут «Народній Дім» — подарував «Русинам міста Львова» австрійський цісар. Це були звалища давнього університету.

Череди твої гуляють —
Доти й ми усе при тобі,
Невідступні патріоти,
Аж дійдемо ми — до панства,
Ти — до голої голоти.»

Черговий розділ поеми описує найважнійше діло Ботокудів — славу битву за азбуку.

О, преславні Ботокуди,
Де ж я гідних слів найдю,
Щоб як слід ізвеличати
Вашу першу боротьбу!

Ні давнійше, ні пізніш ви
Не робили стільки гуку,
Як тоді, коли вела ся
Славна битва за азбуку.

Неприятні елементи,
Люд підступний і завятий,
Ваші найлюбійші букви
Ъ, ѵ¹⁾ вам хтіли взяти.

Ба, не лишъ, ѵ, ѝ —
Всю кирилицю забрати
Хтіли, а за те накинуть
Альфабет латинський клятий.²⁾

Ще в додатку величались:
»Ми не вороги вам, де там!
Ми лиш просвітити раді
Вас латинським альфабетом.

Та ж слова всі ботокудські
Альфабетом мож писати,
А тоді писання ваші
Буде світ увесь читати.»

¹⁾ У Галичині ці букви звалися: йор (ъ), йори (ѵ), ять (ѝ),
ір (ѵ).

²⁾ Ці заходи виходили нераз і від Українців.

Але ви, герої добрі,
Не дали сям піддуритись,
Бо то ж вам ішло за теє,
Щоб від всього світа скритись.

»В йорах, ятях« — ви сказали —
»Тут вся наша вартість людська,
Вся будучність, сила, слава,
Вся надія ботокудська!«

І ви сміло підняли ся,
Щоб за них до бою стать,
І що-сили закричали:
»Згинем за йори, за ять!«

Ви три дні й чотирі ночі
Ненастанно так кричали,
Тимчасом підпори ваші
Три брошури написали.

В них показано доочне,
Що вся мудрість, всі науки,
Всюди і у всіх народів
Почали ся від азбуки,

Що за тим народ усякий
Над всі скарби сього світа
Найвище цїнить азбуку,
Бо азбука — то освіта.

Та не тим так Ботокудам
Їх азбука дуже мила,
Але тим ще, що походить
Прямо від отця Кирила.

Правда, що святий Кирило
Ботокудом не родив ся,
В Ботокудії не був
І для неї не трудив ся.

Та його азбуки ми
Не повинні відчужитись
Раз: тому, що він святий,
Міг би в небі прогнивітись,
А по-друге, що вона
Тисяч літ уже тріває,
І прекрасно від Римлян
Та Жидів нас віддаляє.
А по-третьє, що тоді,
Як її зробив Кирило,
Нею всі слова славянські
Мож було писать, аж мило.

»Ба, що більш, азбука — верх
Всеї мудрости й науки:
Вся наука й мудрість наша
Не йде далі від азбуки.
Хай вам ваші академії,
І гімназії, і школи
Промислові — лиш азбуки
Нам не рушайте ніколи.
Так, не рушайте азбуки
Нам, кирилиці святої!
Ми за ню¹⁾ й на смерть готові,
Ми, азбучні герої!
А латинських альфаветів
Ми не хочемо і знати,
Злі вони для нас, бо ми
Їх не вміємо читати.«

Так твердої сили волі
Вороги злякались куді
І лишили Ботокудів
При їх мудрости й азбуці.

---

¹⁾ за неї

Знаменитій обрядовій боротьбі посвячені три розділи поеми, з котрих тут наводжу тільки децю.

Найсвятійше в чоловіка —
Як він Ботокуда хватський —
Крім азбуки, є святий
Обряд греко-уніятський.
Та бо ж обряд се хороший!

І таке його багацтво
І краса його така,
Що ніхто його докладно
В повній цілості не знає!
Чи клякати, чи стояти,
Чи раз, два, чи три дзвонити,
Чи «мир православний», чи
»Правовірний« говорити,
Як вітварі будувати,
Як ікони малювати,
Чи попам лице голити,
Чи їм бороди держати —
Все те вкрите тьмою спорів
Ритуально-догматичних,
Все те тягне до таборів
Папських або схизматичних.

Неприявні елементи при помочі відомої польської інтриги роздувають сі спори для ослаблення Ботокудів. Ті спіймали ся на сю принаду.

Мов на знак: одні в церквах
Всі дзвінки покасували,
Другі знов позаводили
Ще й органи та цимбали.

Почали ся спори — зразу глухі, далі по газетах.

А вкінці ревнули крпки,
Свари, лайки, що аж страх —

По соборчиках¹⁾, касинах²⁾,
По пиварнях і шинках.

Роздала ся давня пісня;
»Зрада! Схизма! Гей же! Гала!«
Декуди отверта навіть
Революція настала.

*Як характерний епізод тої боротьби виведена історія
о. Нещасного Филимона.*

У турецьким здиханаті³⁾
В горах, борах з всіх сторон
Жив преславний Ботокуда,
Звавсь Нещасний Филимон,
Муж великий во язиці.
(Ботокуди всі великі,
Кождий в чімбудь). От заки ще
Почались за обряд крики,
Филимон зібрав до себе
Із цілого здиханату
Ботокудів. Як зійшли ся,
Він казав заперти хату,
Заслонити вікна й так
До згромаджених промовив:
»Ботокуди, стережіть ся,
Бо чорт лапку нам зготовив!
Слухайте, яку покусу
Наводив сам Бог на мене!
Слухайте, й вогнем надії
Серце розпалить студене:
В третій день святого посту
Ляг я, трошки утруджений,

¹⁾ попівський зїзд

²⁾ клобах

³⁾ = деканат — адміністраційна одиниця; тут поет має на думці Турку над Стриєм; декан — щось наче благочинний

І такий мені нараз
Сон приснив ся божеств'єний.
Десь немов входжу́ я в церкву,
Придивляюсь: що за диво!
Не свої якісь ікони,
Тай стоїть вся церква криво.
Ба, гляджу: іде священик,
Причякнув і щось потихо
Шепче, і лиш раз хрестить ся...
— „Ов!“ гадаю, „що за лихо.“
Слухаю: органи грають,
Хлопці десь дзвінками дзвонять,
Люде раз-в-раз то клякають,
То встають... Гадаю: „Он як!
Певно, я в костьолі!“... Ні!
Придивляюсь: край престола
На іконах тут святій
Михаїл, а там Микола.
Я задеревів. Аж чую:
Роздаєть ся голос з неба:
„Хай такий ваш обряд буде!“
— „Ні, такого нам не треба,
Господи!“ — відмовив я.
— „Чом, хиба ж вам сей поганій?“
Знов питає голос з неба,
І гудуть при тім органи.
— „Не кажú“ — відмовив я —
„Щоб поганій, сохранный, Боже,
Та сумлінне ботокудське
Зжитись з ним ніяк не може.“
— „А як я вам сам наkáжу,
Зробите по моім слові?“
— „Господи, ми й проти тебе
За свій обряд стать готові!“

Оттоді просяла церков
Світлом велієм без міри,
І проніс ся голос: „Радуйсь,
Мужу камяної віри!
Так твердого обрядовства,
Як в тім смирнім Ботокуді,
Не було ні в Авраамі,
Ані в Якові, ні в Юді.
То ж за тебе й через тебе
Ввесь той рід благословлю я.
Стійте вічно при одним
І співайте аллилуя!
В вашім краю хай вовік
Релігійних війн не буде!
Не за віру, лиш за обряд
Ботокудські бийтесь люде!
І вовіки твердо стійте,
Хоч би як враги вас тисли,
Не за зміст, а лиш за форму,
За слова, а не за мисли.
Мов апостолам, даю вам
Дар пречудний¹⁾ і великий
Говорити всуміш всіми
Іностранными язика.“
Ледво втих небесний голос —
Все довкола відмінилось:
З храму щезло все латинство,
Православне все зробилось:
Всі ікони візантійські
З сонцем, місяцем, звіздами, —
Попри мене йдуть ереї
З отакими бородами.
Всі по три разі хрестять ся,
І поклони покладають,

---

¹⁾ чудовний

І трираменні хрести,
Де поглянь, усюди ссяють.
І сліду нема органів,
Лиш дяків зо сто нараз
Прогреміло ,аллилуя'
І тропар на п'ятий глас.»

*Зі свого сну Нецасний Филимон пророкує будуці на-
пади на обряд, загріває Ботокудіє до твердості й сам
запускає довгу бороду, за котру опісля закинає довга й
уперта боротьба. Та даремно власти духовні і світські
напирають із ріжених боків на Нецасного Филимона —
він не піддає ся.*

І та борода його
Історичною зробилась,
Ботокудія на неї
З гордощами вся дивилась.

Навіть чув я, що зложились
Ботокуди околичні,
Щоб по смерті Филимона
Заховать на віки вічні
Бороду його. Є думка,
Щоб, немов святії моці,
Дать її в »Голодний Дім«
І поставити на дощці
У плящині хрусталевій,
Намочену в оковиті.
А над нею написати
Ті слова, зі срібла лїті:

»Тутки спочиває з Богом
Ботокудії прикраса —
Борода, що наче прапор
В лютім бою нам здала ся.
Сила сильних, ум розумних
Не могли дійти до того,
Щоб сю бороду звернути

З раз повзятої¹⁾ дороги.
 Той, що виплежав її,
 Побідив у лютім бою,
 Та не силою, умом,
 А отсею бородою.
 Ввесь свій вік на бороді
 Опиравсь той Ботокуда —
 Ні давнійше, ні пізнійше
 Не було такого чуда.
 То ж зітхніть і тямте час той
 Ви, потомки молоді,
 Як все ботокудство висло
 На ось тій тут бороді!»

Дальший розділ посвячений боротьбі за календар, у котрій також побідило ботокудство. В тих побідах розвилися і зложилися його ідеали, ілюстровані в поемі при помочі ось якої параболі:

Уявіть собі: ввесь світ —
 Величезний книш плескатий,
 Зверху сонце — як цибуля,
 Місяць — як часник лукатий.

Звізди — мак, котрим ввесь книш
 Поприсипуваний згуста,
 А в нутрі його лежить
 Всяке благо, мов капуста.

В середині є земля,
 Мов варена бараболя,
 Нею ж по Господній волі
 Ботокудська править воля.

На землі такий порядок:
 У долині бидло сіре
 Робить, мре, хрестить ся, й твердо
 Все держить ся предків віри.

---

¹⁾ надуманої (поль.)

Понад ним віті¹⁾, жандарми,
Поліцейські своїм трудом
Лад піддержують суспільний,
Шлях рівняють Ботокудам.

Наверху ж вони всі стали
У великій церкві враз
І по всіх безбожних правлять
Соборовий парастас.

В труні перед аналоєм
Разом складені розличні
»Ізми« неблагоподобні
І всі мрії еретичні.

А у-стіп хреста на віку
Цвяхами прибиті в ряд
Черепи Прудона, Штравса,
Маркса й Дарвіна стоять.

Се той ідеал, котрий
Всі правдиві Ботокуди
Серед сварів всіх і боїв
Невідступно носять в груди.

Розохочені побідами, вони пускають ся пропагувати сей свій ідеал у сусідніх краях, а поперед усього в Холмщині, та тут пропадають. Також проби навернути решту Європи на сей ідеал не повели ся, з чого в поемі виведено ось яку мораль:

Добре риbam у воді,
Але кепсько їм в окропі;
Добре Ботокудам дома,
Та загибіль їм в Європі.

---

¹⁾ сільські старшини

За одною невдачею йдуть другі. З Холмщини на-
ходять Холмаки й забирають Ботокудам чимало масних
посад. У головній ботокудській Газеті наступає такоюж
зміна: уступає первісний редактор, а його місце займає
новий, про котрого сказано:

Муж той, хоч великий ростом,
Не дістав за дотеп премії,
І свою всю мудрість виніс
З угнівської¹⁾ академії.

Ставши шефом у »Ослові«²⁾
Зараз він завів засаду:
Не читать його ніколи
Ані зпереду, ні ззаду.

От така надмірна скромність
Здивувала вже й самих
Ботокудів, і ходили
Дивні вісти поміж них.

Неодин питав: »Чи правда,
Що новий редактор, де
Треба підписатись, тільки
Знак св. хреста кладе?«

Другі говорили: »Де там!
Се правдивий геній в нас!
Все, що тільки він уміє,
Він навчив ся »в адін час«.³⁾

Інші мовили: »Він хитрий,
Лиш прикидуєсь дурним,
Та колись як проговорить,
То всі щезнуть перед ним.«

1) Угнів — містечко на північ від Львова, славить ся своїми шевцями та хитрими (на свій спосіб) міщанами.

2) москвофільське »Слово«, шеф його від 1871. р. (після Ді-
дицького) — Венедикт Площанський

3) Була така брошура »В адін час научіть ся малоросіянину па-
велікарускі«; її написав Б. Дідицький, який, до речі, уміраючи
80 літнім дідусем, усе ще не вмів по-московськи

Оттак міркували Ботокуди, не знаючи, що новому редакторові суджено було раз за свій вік зробити чудо, а більш нічого. Він проглаголав до Ботокудів ось якими словами:

»Всечеснійші, премудрійші,
Любезнійші Ботокуди!
Дух святий, що всюди є,
Хай і в ваших серцях буде!
Наша слава не загине,
Не загасне наша зоря,
Наші діла всі запише
В своїх примітках історія.
Каже приповідка: „Кождий
Про свою хай дбає хату“ —
То ж з вас кождий хай спішить ся
Заплатить пренумерату¹⁾.
Дикими звірями люде
Без релігії стать готові;
Тож статі з «Москвитянина»
Я друкую вам в «Ословік».
Неприявні елементи
Нанесли нам шкоди много,
Та в письменстві нашім видно
Новий зворот до старого.
Знавці кажуть, що явіть ся
Геній в нашій літературі —
Та бо й зародів багато
Гарних в нашій є натурі.
І в політиці на нашу
Користь появляєсь зворот,
Та про се сотрудник мій
Пньшим разом поговорить.
Тільки вражі елементи
В своїй злости безграничній,
Напосіли ся і нам

---

¹⁾ передплату

Творять пакости розличні.
 Не говорю вже про те,
 Що забрали нам всі школи,
 Але жаден з них мені
 Не поклонить ся ніколи!
 Але чистий ще наш обряд,
 І наш Бог не спить сю днину,
 Він трираменним хрестом
 Всіх змолотить їх на трину¹⁾».

*Слова ті справили чудо: весь ботокудський народ
 заснув відразу сном блаженним.*

Ріжні сні бувають. Є
 Сон невинної дитини:
 Так сплять старці ботокудські,
 Раду радивши за днини.

Інший знов є сон голодний,
 Де в лиці терпінне видно:
 Сном таким, як кажуть, спить
 В Ботокуді тільки бидло.

Інший знов розкішний є
 Сон здорової телиці:
 Сном таким, відомо, сплять
 Ботокудські красавиці.

Інший сон злодійський, спить ним
 Ботокуда, й на нім шкура
 Вся трясесь, як в нього в хаті
 Є часом »така брошура«.

Але кожний зрозуміє,
 Що зовсім інакший буде
 Сон, як весь народ засне,
 Ще й такий, як Ботокуди.

¹⁾ труха, потерть

То вже буде сон медведя,
Що у гаврі¹⁾ зазимує:
Хай шумить, гремить і віє,
Він не бачить і не чує.

Оттаким зимовим сном
Ботокуди всі заснули,
Тай то разом, скоро тільки
Маледикта мову вчули.

Що там час несе з собою,
Відки вітер в світі віє,
Як іде наука, думка —
Їх се не студить, ні гріє.

Все те, мов пусті вітри,
Понад ботокудським краєм
Прошумить і пролетить,
Наче хмара понад гаєм.

Довго здавлювана правда
Просипаєсь в серцях людських,
Тільки тихо, темно, сонно
В сонних серцях ботокудських.

За добро, за правду ллеть ся
Кров широкою рікою,
Та се й крихти не бентежить
Ботокудського спокію.

Повстає кругом по світі
Племя сміле, воєвниче,
Що для люду права, хліба,
Волі і освіти кличе.

Тільки в ботокудським краю
Не чувати бою, стуку,
Тільки храп²⁾, часом лиш сонним
Снить ся битва за азбуку.

---

¹⁾ зимовий берліг ведмедя

²⁾ хрпіт

Попад сонним краєм сонце
Пробігає неохітно¹⁾,
Радо б перескочить, щоб там
Ніч стояла безрозсвітно.

Спіть борителі²⁾, герої!
Хай вам буде сон спокійний!
Сніть про обрядові бої,
Про свої азбучні війни!

Спіть, нехай вам дійсність люта
Супокієм не трівожить,
Хай вам сон новую славу
І папованне ворожить!

Най ніколи вам не сниться
Хлоп обдертий і голодний,
Хай ніколи не щемить
В серці вашім плач народній!

Спіть, моральности підпори:
Світ так красний і багатий!...
З чистим серцем у перині
Так солóдко, любо спати...

Спіть, покіль зима лютує —
До весни ще довго ждати...
Змеркни, сонце! Стихни, світе!
Щоб нам тихо, тихо спати!

1880.

---

¹⁾ неохоче, нерадо (поль.)

²⁾ Слово «боритель» (= борець) має в Галичині іронічне значіння; його часто вживають і Поляки (borytel) у своїй пресі в відношенню до Українців.

XI.

Вандрівка Русина з Бідою.

Їхав Русин понад воду,
Здибав Біду, як колоду;
Їхав Русин понад Сян,
Здибав Біду, не рад сам.

Каже Біда: »Гей, Русине,
В тебе Біда не загине —
Візьми мене на свій віз,
Поїдемо на обїзд!«

Ізняв Русин рукавицю,
Почухав ся в потилицю;
Ізняв Русин клепаню¹⁾,
Садить Біду як паню.

Приїхали до Лежанська —
Як кинеть ся псарня панська,
Ну ж від хати до хати
На Русина брехати.

Біда псарні підморгує,
Хай Русина підторгує:
Деруть світу на шматки,
Ще й хапають за литки.

Стали на ніч в Ярославі:
Лежить Русин десь на лаві,
Всю ніч ока не стулив,
Костомахи надавив.

Біда собі пішла просто
На латинськеє пробство²⁾,
Там радила з ксьондзами,
Як Русь пустить з торбами.

---

¹⁾ гуцульський бриль ²⁾ попівщина, оселя пароха

Тай зробила у Тучапах¹⁾
Таке, що аж пішов запах
На всі села, на весь край,
Що хоч носа затикай.

Крикнув Русин: »Щезай лихо!
Біда каже: »Сиди тихо!
Зв'язи язик у пута,
Коли Roma locuta!²⁾«

Почухав ся Русин дуже,
Біда ж йому моркву струже³⁾;
Скуливсь Русин як борсук,
Біда ж дуєсь як капшук.

А як стали в Перемійшлі,
Русинові очі блисли,
Веселійше відітхнув,
Добру новину почув.

Розняв рота й дивуєть ся:
Твердий⁴⁾ з м'яким цілуєть ся,
Антоневич і Горбаль
Аранжують руський баль.

Біда зразу сумна стала,
Аж зубами скреготала,
Далі каже: »Гов, га-гов!
Чи на довго ся любов?»

Пита Русин: »А де ж Пелеш?⁵⁾
Біда каже: »Що ти мелеш?
Хпба ж місце владиці
Тут при танцях, музиці?»

---

¹⁾ Свого часу ціле село Тучапи перейшло на латинство

²⁾ п'яничими словами: пропало (католицька фраза: що як, мовляв, сказав Рим, то все скінчене, — а Рим станув за перехід)

³⁾ Стругати моркву = тріумфувати

⁴⁾ Москвофіл (Антоневич) із Українцем (Горбалем); »твердимп« звали москвофілів, »мнякимп« — Українців

⁵⁾ єпископ, др. теології, автор великої праці »Історія злуки української церкви з Римом«

Каже Русин: »Годі, Бідо!
Я до нього в хату піду!
Веди мене ід вікну,
Хай на нього хоч зирну.«

Русин в вікно зазирає,
А там Пелеш походжає
По покою, сарака¹⁾,
Сам до себе балака.

То на голос, то знов зтиха,
Мов та леді Макбетиха:
»Ось ще пляма є одна!
Тутки витер — там вона!«

Русина, що був несвічний²⁾,
Аж мороз пройшов трагічний.
»Чи він хорий, чи він спить?
Біда каже: »Та бо цить!
Пригадай собі помалу,
Як він в соймі сік Качалу³⁾,
А пани його, аж страх,
Цілували по руках.
Ось тепер ті поцілуї
. . . . .
. . . . .
. . . . .«

Іде Русин, поплакує,
Біда при нім підскакує.
Каже Русин: »Ночуймо!«
Каже Біда: »Кочуймо!«

Виїхали з Перемішля,
Стала Біда кінець дишля;
Приїхали в густий ліс,
Ізламала Біда вісь.

---

¹⁾ сердешний   ²⁾ несвідомий, необзнайомлений   ³⁾ Степан Качала, провідник »народовців« у 60 роках, тоді опозиціоніст

»Гей, Русине, бігай просто,
Ось тут живе Жид за мостом:
Він тут держить мою часть,
Він нам зараз раду дасть.«

Побіг Русш, втешенив ся¹⁾,
Жиду низько поклонив ся:
»Гей ти, Хаїм, чи чуєш,
Чим ти тутки торгуєш?«

— „Ни,“ — Жид каже — „чим торгую?
Я все тутки арендую:
Коршму, шлябант²⁾, баюри,
Мости, кости й фігури³⁾.
Чи горівки, чи підківки,
Чи парубка, або дівки,
Чи козу, чи телицю,
Чи там свічку в каплицю —
Все у мене дістать можеш,
Як лиш гроші мені зложиш;
Коваль, стельмах, швець, кравець —
Як я скажу, все найдесь.“

Дав наш Русин, що жадали,
Зараз вісь йому зладнали;
Він хрестить ся тай дріжить:
»Та то дідько, а не Жид!«

Помаленьку, покрадемки
Приїхали аж на Лемки —
Там їм була парада:
Обступила громада.

---

¹⁾ найшов ся на місці, прийшов

²⁾ царпну, рогачку (Schlagbaum)

³⁾ Фігурами звуть у Галичині камінні статуї, але і справочні стовпи, що вказують, куди веде дорога, яке село й т. д.

Лемки Біді не пізнали,
Капелюхи поздіймали,
Приязненько витають,
»Відки пані?« — питають.
»А, може, ви з Америкі?
Що там наші вуйки, стріки? ¹⁾
Що мій тато? Що мій внук?
Заробляють грошей гук?« ²⁾

Каже Біда: »Стійте, люде!
Вже ж без Біди й там не буде.
Є там моя прислужка:
Андрухович і Грушка ³⁾.«

Приїхали до Сянока,
Там Русь тверда як опока ⁴⁾,
Кричить мов би впала в дур:
»Русь од Сяна по Амур.«

Каже Русин: »Добре, братку!
Хай вам буде й по Камчатку!
Та мені здаєсь чомусь:
Як би мала наша Русь
Навіть двісті міліонів
Отаких, як ви, патронів ⁵⁾,
То й тоді б з них, накінець,
Ще не був один мудрець.
Поки за Русь ,великую'
Наші тверді викрикують,
То Жиди, тимчасом, тут
Нам зпід ніг ,малую' рвуть!«

---

¹⁾ дядьки; вуйко = брат матері, стрійко = брат батька

²⁾ Лемки дуже емігрували до Америки.

³⁾ відомі свого часу емігранти-попи, які в Америці нарobili були багато скандалів

⁴⁾ скеля, мур

⁵⁾ Патрон — опікун; тут у насмішливому значінню: людців.

Їде Русин чагарамі:
Там вівчарі з отарами.
»Чиї вівці?« — „Газдівські¹⁾.“
»Чиї гори?« — „Жидівські.
Колісь були гори наші,
Досіть було сира й наші;
Нині вівцю в гурт даєш,
Кварту сира дістаєш.«

Русин далі поганяє,
Він сю пісню здавна знає:
Жид, шинк, векслі — поміщик,
Хлоп, шинк, крейдка²⁾ — небіщик.

Приїхали аж на Турку,
Ходять Бойки як на шнурку —
Біда з ними знайома,
Поміж ними — як дома.

Каже Біда: »Гей, ви Бойки,
Скачіть мені полегойки!
Покажіть нам в тій хвилі,
Яких штук вас навчили!«

— „Навчили нас патріоти
Вчора шити, днесь пороти:
Вчора-м посла викляли³⁾,
Днесь наново вибрали.“

Каже Русин: »Чи здорова
Ваша Рада Повітова⁴⁾,
Та не тая торічна,
А та давня, предвічна?«

---

¹⁾ хазяйські

²⁾ що нею записують собі коршмарі довги, які роблять у них селяни

³⁾ ми викляли

⁴⁾ галицькі »Повітові Ради« — автономічні повітові установи, щось як повітові земства, мали дбати про »повіт« (селян), але їх склад (дякуючи виборчому закону) був такий, що з них користі селянам не було

Кажуть Бойки: — „Давню Раду
Засушили-м¹⁾ про парад,
Тай нову в тую ж мить
Здало ся би засушити.“

Пита Русин: »Є в вас школи?«
— „Є, та дуже вчать поволи:
Школа в селі вже літ сто,
А письма не зна ніхто.“

А в Хирові Єзуїти
Засіли ся Русь ловити²⁾.
Русин живо тікає,
Біда за ним гукає:

»Гей, Русине, не спіши ся,
Єзуїтам поклонися!
Вони дітей навчають,
Добра твого бажають.«

Русин каже: »От то й глупо!
Добра в мене й собі скупо,
А всі його бажають,
Мене голим лишають.«

А в Самборі okazji³⁾:
Щось луснуло в гімназії
І вилетів — не гранат,
А директор-ренеґат.

Приїхали у Дрогобич.
»От тут, Бідо, що нам зробиш?
Русин послом, бурмістром,
Гімназії міністром!«⁴⁾

¹⁾ ми засушили

²⁾ Під Хировом, у селі »Бонковіце« Єзуїти удержують гімназію; у ній учили ся панські діти, яким денде було »за тяжко«. Чимало там було й українських дітей (поповчів), які набіралися там польського, шляхецького духа.

³⁾ притчина: директор — Керекярто, зроду Українець, потім був у Станіславові

⁴⁾ Ксенофонт Охримович, що належав у парламенті до групи угодовців

Каже Біда: »Лиш помалу!
Доберу я причадалу:
Тут доносів, там винця,
Тай доїду їм кінця!«

З Дрогобича у Боріслав
Русин Біду саму вислав.
»Йди, Бідо, не гай ся,
Здоровенька вертай ся!«

Їдуть Жиди по дорозі,
Двацять штирі в однім возі,
Ще й шакапами худими —
Сіла й Біда між ними.

Бачив Русин як сідала —
Три дні потім пропадала,
Аж четвертої ночі
Ледви ноги волочить.

Забризькана, захляпана,
Аж по вуха вталапана,
Вид подряпаний увесь,
А голодна, як пан пес.

Сіла мовчки, не питає,
Саламаху уплітає.
Пита Русин по хвилі:
»Якже пані гостили?«

Каже Біда: »Що питаєш?
Глянь на мене, сам пізнаєш!
Сьорбала там солене,
Аж за много для мене.
Здохну, як ще туду піду!
Там, небоже, біда біду
Осідлала, як коня,
Ще й бідою поганя!

Як я тільки там вказалась,
Між такі Жидки попалась,
Що мені б ще в них вчитись,
Як над людьми глумитись —
Вони гар-гар: „Яка мана?
Візьмім її за гамана!“
Обіцяли три шістки¹⁾,
Перебили всі кістки.
Там би мені й смерть негладка,
Та здивав ся Стефан Пятка²⁾,
То він мені Борислав
Ввесь дрібненько описав
Тай говорить: „Ні, небого,
Тут вже твоїх сестер много!
Тікай відси що-духу,
Щоб не було розруху!“
Як те слово я почула,
З Борислава дременула,
Не діждавши й заплати —
Хай їм дідько кудлатий!«
А у Стрию славнім місті
Там Русинів більш як двісті
Зібрало ся на віче —
Відси Біда геть втіче.
Каже Русин: »Чекай, Бідо!
На те віче і я піду,
А ти собі лишай ся,
Іди в Стрию³⁾ скупай ся!«
Пішов Русин на ті збори,
Прислухуєсь — хлоп говорить,
І гуде народу клич:
»То наш Берник з Лисятч.«

¹⁾ шістка — 20 сотників

²⁾ Степан Ковалів — письменник, автор оповідань із бориславського життя

³⁾ місто Стрий лежить над рікою Стрием

Як промовив Олесницький,
А потому Могильницький,
А нарешті Давидяк ¹⁾,
То аж Русин геть розмяк,
Тай міркує: »Таких нам шлїть
По два, по три в кожний повіт,
То б з нас Біда не кпила,
Швидко б вязи скрутила!«

В Болехові баталія,
Там Кобринська Наталія ²⁾
В величезний будинок
Всіх збрала Русинок.

Одна варить, друга місить,
Третя хлопські діти тішить,
Ті годують маленьких,
А ті мнють пеленки.

А Натальця з старшенькими,
Пильно держить школу з ними,
Учить хлопців і дівчат,
Як з Бідою вовають.

Каже Русин: »Щасть вам, Боже!
Отсе справді діло гоже!
Вперве бачу не в жарті,
Що й попівни щось варті!«

Приїхали в Станиславів,
Русин Біду знов зіставив,
Поклонитись пішов сам
Желехівського ³⁾ кісткам.

---

¹⁾ відомі тодішні діячі й послі: Євген Олесницький, Андронік Могильницький — Українці, Василь Давидяк — москвофіл

²⁾ відома укр. письменниця і громадська діячка

³⁾ Євген Желехівський, відомий автор німецько-українського словаря, похований на станиславівському кладовищі

По Липовій по вулиці
Іде панок, аж кулить ся,
Несе пачок зо сорок
Навязаних до торок.
Іде, потом обливаєсь,
А так втішно усміхаєсь,
Що аж Русин задививсь,
Йому чемно поклонивсь:
»Чи купецтвом, панцю, крутиш?»
Панок каже: — „Я звусь Лукич¹⁾.
Я не купчик, підрядчик,
Але »Зорі« впорядчик.
Чи бач, дядьку, як плигаю!
Все письменство я двигаяю,
Драми, казки, поемки,
Віршів три оберемки:
Від Карпенка і Чайченка,
Подоленка, Школиченка,
Жука, Жарка і Панька,
Ще й від Кримського Хванька,
Від Кеніра сто-дві байки,
Ще й від Пчілки, Лесі, Чайки,
Зірки, Дарки, Монтаря,
Дрозда, Щогля й Комаря.«

Каже Русин: »Що за зміна!
Розмахалась Україна!
Зняв клепаню з голови:
»Боже вас благослови!«

Приїхали в Коломию,
Похилила Біда шию;
Приїхали аж на міст,
Підтулила Біда хвіст

---

¹⁾ Василь Лукич (Володимир Левицький), довголітній редактор »Зорі«, був нотарем у Станиславові й жив на Липовій вулиці; йому закидали, що в »Зорі« містить майже виключно твори Наддніпрянців

Тай говорить: »Слухай, брате,
Обідьмо те місто кляте!
Радикали тут сидять,
Вони мене ізв'їдять.«

Іще Біда не скінчила,
Аж тут радикалів сила
З усіх боків, знай, летить,
Давай Біду молотить.

З сього боку Данилович,
А з того Гарасимович,
А з третього Трильовський
Беруть Біду на гоцки¹⁾.

Запаренюк з заду парить,
А Сандуляк²⁾ в груди жарить,
А всі кричать укуші:
»Стовчїм Біду у ступі!«

Тільки П'авлик простяг руки:
»Не рвіть її так на штуки,
Не мордуйте захланно,
Треба з нею гуманно!«

Одні кричать: »Не дармуймо!«
Другі кричать: »Поміркуймо!
Живцем її візьмїм враз
До музея на показ.«

Стали вони перечитись,
Якби Біду звнївечити, —
Біда ж тому вже й рада,
Як балака громада.

¹⁾ дошкулювати когось

²⁾ відомі селяни-радикали

Помаленьку відітхнула,
Тай Русина в плечі пхнула,
Той по конях, коні в чвал —
Втекла Біда — дуже жаль!

В Матіївцях¹⁾ ще хлипала,
У Снятині вже нипала,
А як стала в Чернівцях,
То минув ся її страх.

Русин шукá кладóвища,
Почтити гріб Федьковича,
Біда ж спішить у той двір,
Де Русинів видно збір.

Там стовп стоїть чорножовтий²⁾,
При нїм руських людей ровти:
Православні й папісти,
Прості, вчені й юристи.

Самі бють ся, як ворони,
Перед стовпом бють поклони,
А хто у стовп чолом грим —
Кошне того, що за ним.

Кричать, плачуть, а товплять ся...
Стала Біда їх питать ся:
»Чого ви так тóвшитеся?
Чи до стовпа молитесь?»

Їй говорять: — „Ой, світику,
Ми робимо політику,
Покірненько, як той трус³⁾,
Спасасмо бідну Русь.“

¹⁾ село за Коломиєю, заліз. станція

²⁾ австрійський державний колір; буковинським Українцям усе закидували їх австрійський «патріотизм» і сміяли ся з їх «льояльності» та угодової політики

³⁾ крілик

Каже Біда: »Ось пародії
Спасителі новомодні!
Товчіть, товчіть лобами,
Хай утішусь ще вами!»

Довго вона там дивилась,
Як Русь чолом у стовп билась —
Аж спотїла, зомїла,
Далї їхать велїла.

В Садагурі¹⁾ Біду знають,
Жиди її там витають,
Цадик вийшов назустріч,
Виголосив довгу річ.

Хоч як Біда спішила ся,
А тут на ніч лишила ся;
Її цадик чтив, як міг,
Дав вечерю і нічліг.

Приїхали до Кіцманя²⁾,
Надїбали поліціяна:
Щось міряє, палькує³⁾,
По паперах мишкує.

Біда його питаєть ся,
Чим так пильно займаєть ся.
Зразу не чув нібі-то,
Потім буркнув сердито:

»Та ось маю турбацію:
Мушу робить реляцію.

¹⁾ містечко під Чернівцями, славить ся своїм чудотворним рабіном (цадиком)

²⁾ Кіцмань — місто; боротьба за гімназію (яку, нарешті, Українці дістали в 1904. р.) тревала цілих двадцять років; ворожі елементи (Німці, Волохи) здали все на несвідомих (неграмотних) радних міста Кіцманя, які довго заявляли, що ніякої гімназії їм непотрібно

³⁾ забиває палі

Тут Русь наша здуріла,
Гімназії схотіла.
Вписали політично,
Вчислили статистично,
Що гімназія потрібна,
Тай вислали до Відня.
З Відня ноту шлють завзяту
До нашого магістрату,
Чи справді ми так нагле
Гімназії забагли?
Магістрат взяв під розвагу
І дав мені сю бумагу,
Щоб я на ню відповів,
Русь всю *ad absurdum* звів.
Маю вказать до листика,
В чім хибна їх статистика,
Нефахові їх пляни,
Ввесь рахунок поганий.
Все те б я ще сяк-так зробив,
Та ось чим Бог мене побив:
Як писати сю хрію?
Скорописи не вмію.»

Доїхали до Заліщик,
Став наш Русин як небіщик,
Так при Біді зоох і схуд,
А конята ледви йдуть.

Сам він мов дід, обдерши ся,
Біда ж кричить, розперши ся:
»Хоч на смерть їх тут замуч,
Вези мене понад Збруч!«

Не хтів Русин сварити ся,
Мусів Біді корити ся:
Хоч як нерад тому був,
На Мельницю повернув.

А над Збручем на вигоні
Плеңце Біда у долоні,
Регочеть ся як пугач,
Йй вторус лóдський плач.

Глядять Русин: Що за диво?
Юрба люду біжить живо,
Чоловіки і жінки,
Старі, слабі й дїтвакі.

Одні на Збруч уплав ідуть,
Другі з дїтьми убрід бредуть,
Иньших гонить дикій страх
По баюрах, тросниках.

Русин крикнув: »Ой, Господи,
Що се тутки за рóзпуди?
Чого вони тікали?
Чи Татари напали?«

Каже Біда: »Щоб ти знудивсь!
Се мене так люд напудивсь,
Та ось на лоб, на шию
Утікає в Росію.
Про їх втечу я не дбаю,
Я за Збручем сестру маю;
Вони біжать чорт-зна де,
А вона вже на них жде.«

Їде Русин байраками,
Аж тут пани з собаками,
З арканами в долоні,
За збігцями в погоні.

Біжать, біжать, спотикають ся,
Кричать, кричать, задихають ся:
„Ой, лишенько! Ой, біда!
Вся двіря нас покида!

Ой, рятуйте! Поможіте!
Ловіть хлопів, задержіте!
Се ж маніть московський цар
Наш робучий інвентар!
Гей, жандарми, гей, фінанси¹⁾,
Держіть „людек найкоханьши“²⁾
Ще й кордон хай військовий
Стане понад Збруч цілий!
Ловіть хлопів, розбійників,
Бо в нас нема робітників!
Як всі за Збруч забіжать,
То не буде кому жать,
Ані жати, ні косити,
По п'ять центів³⁾ молотити,
По п'ять центів від руки,
Ще й по штири канчуки!
Ловіть, держіть, арештують,
Вяжіть, бийте і катуйте,
Збруч стіною заступіть,
Лиш нам їх в село пришліть!“

Каже Русин: »Гей, вельможні!
Будьте ж трохи осторожні!
Та ж їм право дозволя
Вігти хоч до Москаля!«

Гей, як Біда тее вчула,
Кулачищем замахнула,
Гуп Русина у плечі:
»Не балакай від речі!⁴⁾

¹⁾ скарбова погранична сторожа; її звичайно звать у Галичині левізорами (ревізорами), теребилюльками, бо вони вимірюють засіяний тютюн та подають на кару тих, що заховають для себе трохи тютюну (тютюн у Австрії був державний)

²⁾ Іронічний висказ польських газет і польських панів (ludек najkochańszy) = пайдорожчий народець

³⁾ 5 крейцарів (пол. cent) = 20 сотиків = 4 копійки

⁴⁾ не до речі

Чого в чуже мішавш ся?
 Чи на праві ти знаєш ся?
 Ваше право: ціп до рук,
 Гній, борщ, бульба¹⁾ і канчук!»

Зойкнув Русин, іскорчив ся,
 Від удáру наморщив ся,
 Аж хруснула в хребті кість,
 Закши́ла в серці злість.

Їде далі тай міркує:
 »Що се Біда з нас кепкує?
 Чи ми в світі послідні,
 Що терпіти їй гідні?»

На закруті на вигоні
 Затис зуби, затяв коні,
 Шарпнув, ніби одурів,
 Тай висипав Біду в рів.

А як шарпнув, добре вважав,
 Що у рові камінь лежав:
 Біда лобом в камінь гуп!
 Тай простерлась ніби труп.

Русин про те не журить ся,
 Жене кіньми, аж курить ся,
 В душі шепче Отченаш,
 Щоб там Біді був шабаш.

Аж надійшли ревізори.
 »Хто там в рові? Чи не хорий?»
 Витягають із рова,
 Бачуть: Біда нежива.

За спільною порадою
 Кличуть віта з громадою.
 »Візьміть Біду, схороніть,
 У всі дзвони заздвоніть!»

¹⁾ картопля

Стали люде міркувати:
»Де ж нам її поховати?
Візьмім її на тачки,
Завезімо в бодячки!«

Пок громада надумалась,
Аж ось Біда прочунялась —
Підніймаєсь огида:
»Ведіть мене до Жида!«

Бачуть люде: жива Біда!
Розбігли ся, Бог-зна, куда,
Біда встала, простяглась,
Дальше пішки поплелась...

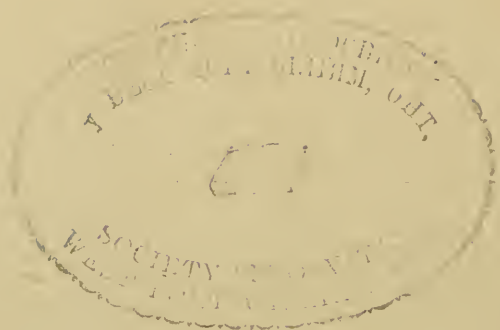
Тут ми з нею прощаємось.
Чи ще коли спіткаємось? ¹⁾
Дасть Бог ще нам всім прожить,
Біда її сама прибіжить.

20. березня—13. квітня, 1893.

---

¹⁾ здиблемось (поль.).

СОНЕТИ.

ВОЛЬНІ СОНЕТИ.

I.

Сонети — се раби. У форми пута
Свобідна думка в них тремтить закута,
Примірена, як міряють рекрута,
І в уніформ так, як рекру́т, упхнута.

Сонети — се пани. В них мисль відроду
Приглушено для форм; вони вигоду,
Пожиток кинуть, щоб ловити моду:
Се гарний цвіт, що не приносить плоду.

Раби й пани! Екстреми ся стрічають.
Несмілі ще їх погляди, їх речі,
Бо свої¹⁾ сили ще раби не знають.

»Простуй ся! В ряд!« Хлоп-в-хлопа, плечі-в-плечі
Гнеть стануть свідомі одної мѣти,
Живі, грізні, огромні сонети...

1880.

---

¹⁾ свої

II.

»Чого ти, хлопе¹⁾, вбравсь у стрій лицарський,
Немов боїш ся насміху і сварки?
Чого важкий свій молот каменярський
Міняєш на тонкий різець Петрарки?

Замість валити панський гніт і царський,
Ти скрив ся в поетичні закамарки!
Гіркий, та нешкідний удар писарський,
Мов полинівки²⁾ чарка у шинкарки.»

— „Нї, я не кинув каменярський молот,
Усе він в мій, хоч слабій, долонї,
Його не вирве насміх ані колот.

І як невпинно він о камінь дзвонить —
Каміння грюк в душі менї лунає,
З душі ж луна та співом виринає!“

1881.

III. Котляревський.

Орел могучий на вершку сніжному
Сидів і оком вдовж і вишир гонив,
Втім схопив ся і по снігу мілкому
Крилом ударив і в лазур поплив.

Та груду снігу він крилом відбив,
І вниз вона по склонї камяному
Котитись стала — час малий проплив,
І вниз ревля лявіна дужше грому.

Так Котляревський у щасливий час
Українським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт нераз.

Та був у нїм завдаток сил багатий,
І вогник, нїм засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас ogrівати.

1873.

¹⁾ мужику   ²⁾ горілка, настояна на полині

IV. Народня пісня.

Глянь на криницю, що із стін могили
В степу сльозою чистою дзюрчить;
В її оці личко місяця блищить,
І сонця промінь грає в чистій хвилі.

З грудей землі бють водянії жили.
Струї живої рух не кінчить ся й не спить,
Вода ж погожа тисячі живить
Весни дітей, що вкруг її обсіли.

Криниця та з чудовими струями —
То люду мого дух, що, хоч у сум повитий,
Співа до серця серцем і словами.

Як початок тих струй усім закритий,
Так з темних джерел ті слова повстали,
Щоб чистим жаром серце запалити.

1873.

V. Наука.

Хоч вічно злий тиран її вбива
І переслідують підніжки власти,
Хоч пільма рада в гріб її укласти,
Про те вона вовік, вовік жива.

Хоч вихор злоби, знай, при ній шаліє,
Хоч божим іменем і піп її клене,
Хоч деспота рука її визнавців гне,
Вона все проста, все росте й міцніє.

Хоч людськість блудить часто манівцями,
Вона — спокійний, щирий провідник,
Шукає виходу з стежок блудних.

Хоч в горю й тьмі розпучними словами
Кленуть її люди, вона проклять не чує
І для добра їх раз-у-раз працює.

1878.

VI. Дві дороги.

Ввік до заслуги дві ведуть дороги,
І дві корони жинь нам може дати:
Одна — трудить ся і калічить ноги,
А друга — з вірою й молитвою страждати.

Щаслив муж і народ, якого воля
Судьби веде з одної та на другу,
Із поля праці до терпіння поля,
Щоб мовчки йшов через вогні й наругу,

Аби ступав, мов нічю путник в полі,
З сльозою в оці та з надією в душі,
Що ще діждеть ся ранку, світла й волі.

І нас, брати, отак веде рука судьби:
Йдучи з молитвою, на перекір недолі,
Ідем до світла, щастя та любві.

1875.

VII.

Незрячі голови наш вік кленуть,
В котрім, говорять, перед правом сила,
А чесній думці перетяті крила,
А правду й волю як звіря женуть.

Та що ж то — право? Право, се лиш сила,
А сила — право, се закон природи.
В життю лиш сила ломить перешкоди,
До лету вгору розпускає крила.

А серця вашого вогонь святий,
А думка, що світи нові буде,
Та що ж се — сила? Лиш п'ястук та зброя? ¹⁾

А волі вашої залізні крила,
А переконань, правди блиск яркій,
Чи ж се не також непропаца сила?

1880.

---

¹⁾ зброя

VIII.

Жіноче серце! Чи ти лід студеній,
Чи запашний, чудовий цвіт весни?
Чи світло місяця? Вогонь страшенний,
Що нищить все? Чи ти, як тихі сні
Невишности? Чи як той стяг воєнний,
Що до побіди кличе? Чи терни,
Чи рожі плодиш? Ангел ти надземний,
Чи демон лютій з пекла глибини?
Чим беш ся ти? Яка твоя любов?
В що вірши? Чим живеш? Чого бажаєш?
В чім змінне ти, і в чім постійне? Мов!¹⁾
Ти океан — маніш і потопляєш,
Ти рай — добутий за ціну оков,
Ти літо — грієш враз і громом убиваєш.

1875.

IX.

Вам страшно тої вогняної хвилі,
Коли з мільонів серць, мов божий грім,
Закута правда бухне, і застилі
Шкарлюці світа розірве на нїм?
Ви боїтесь, щоби криваві хвилі
Не потекли і не підмили дїм
Блискучої освіти, не змулили
Швидкого поступу думок зовсім?
Не бійте ся! В кривавих хвиль навалі
Не згине думка, правда і добро,
Лиш краще, ширше розіветь ся далі.
Не бійте ся! Не людськості ядро
Та буря зломить, а суху лушину —
Ядро ж живеє розростеть без вшину.

1880.

---

¹⁾ кажи

Х.

В снах юности так сквапно ми шукаєм
Пряміх стежок, і молодим умом
Так просто, гарно вік свій укладаєм,
Так чесно, сміло боремось зі злом...

А втім в життє, мов в п'яних стиск, вступаєм:
Сей відси штóвхне, відти той часóm;
Сяк-так вемось, удари обминаєм,
Ба й других пхнем самі набік плечом¹⁾.

Оглянемось — і де наш замір дів ся!
Жизнь наша, наче манівці, блудна, —
Ще щастє, як вокруг ти не вертїв ся.

Будь мов та хвиля! Хоч грізна й мутна,
Та де вал верг²⁾ її — по ній осїв ся
Осад новий, живий — земля плідна.

1880.

ХІ.

Як те залізо з силою дивнью,
Що другеє залізо тягне к собі
І магнетизмом зветь ся, не в спокію
Зціпляється, а в ненастанній спробі,

А як його безділле вкрив ржою,
Під ржою й сила гине, мов у гробі, —
Оттак і серце, що, грижі стрілою
Прошплене, само зїдаєсь в собі.

Лиш праця ржу зотре, що грудь зїдає,
Чуттє живе, неткнуте заховає,
Непросихальную норú живить.

Лиш в праці мужа виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким, як є, створила,
Лиш в праці варто і для праці жить.

1880.

¹⁾ плечем ²⁾ кинув

ХІІ.

Смішний сей світ! Смішнійший ще поет,
Що все в нїм хоче серіозно брати,
Що в тій погонї до незнаних мет
Розумну думку рад би відшукати.

Смішний сей світ! В нїм правом — дикий гнет,
А чесна праця в перегнилї шмати
Вкриваєть ся, й щоб мала лиш відмёт
З страв дармоїдів, щоб живїт захвати,
То мала б доста для потреби свої! ¹⁾
Смішний сей світ! Неробів горсть мала
Себе вважає світом, паном всьої! ¹⁾

Землі і цїллю всього, що на світї!
Смішний поет, що хтїв би, окрім зла,
В тїм світї правди й розуму глядіти.

1881.

ХІІІ. Сикстинська Мадонна.

Хто смів сказать, що не богиня ти?
Де той безбожник, що без серця дрожі
В твоє лице небесне глянуть може,
Неткнутий блиском твої ¹⁾ краси?

Так, ти богиня! Мати, райська роже,
О, глянь на мене з свої ¹⁾ висоти!
Бач, я, що в небесах не міг найти
Богів — перед тобою клонюсь тоже.

Про Бога, духи можна сумніватись,
І небо й пекло казкою вважати,
Та ти й краса твоя — не казка, ні!

І час прийде, коли весь світ покине
Богів і духів, лиш тебе, богине,
Чтить буде вічно — тут, на полотні.

1881.

¹⁾ нарічеві форми: своєї, всеї, твоєї

XIV.

Ось спить дитя, невинний ангел чистий.
Смієть ся в сні — се ангел з ним играє...
Сплакне у сні — се ангел, в облак млистий
Розпливши ся, манить його й щезає.

І сон отсей нестертий, віковистий ¹⁾
В душі його по собі слід лишає;
З дитячих снів той ангел проміністий
Раз-в-раз бажання, тугу в нім збуджає.

Рвесь молодець від батька і від мами
Чогось шукати десь в чужій чужині,
А ангел з далі кличе: »Д' мінї! Д' мінї!«

Любви, надії він спішигть стежками,
Там плід здобуде, тут лиш квіти звязі,
А ангел з далі кличе: »Далї! Далї!«

1881.

XV. Пісня будущини.

Знов час прийде, коли з погорди пилу
Ти отрясеш ся й ясною звіздою
Засяєш людям, і підуть з тобою,
Серця твою почують давню силу.

Знов час прийде, до найтяжшого бою,
Останнього, за правду й волю милу
Ти поведеш народи, і прогнилу
Стару будову розвалїш собою.

І над обновленим, щасливим світом,
Над збратаними, чистими людьми
Ти зацвієш новим, чудовим цвітом.

Прийде той час! Істотою цілою
Ми чуєм хід його поза собою,
Та доживем його — не ми... не ми!

1880.

¹⁾ віковичний (поль. wiekuisty)

XVI.

Досіть, досіть слова до слів складати,
Під формою блискучою, гладкою,
Мов хробака під гарною лускою
Пекучий біль і сльози укривати!

Лікар іде! Не час тепер ховати
Поганих струпів. Смілою рукою
Розкрить їх треба, мимо стиду й болю
Всю гниль нещадно з тіла виривати.

Час показати, що людськість мужем стала,
Дитинячих іграшок відрекласть,
Своє важке призначення пізнала;

Що снігова метіль вже унялась,
Безцільних поривів пора пропала,
Розумних діл пора розпочалась.

1881.

XVII.

Ні, не любив на світі я нікого
Так, як живому слід живих любити,
Щоб, не зрікаючись себе самого,
Ввійти в другого душу, переймить

Його думки, його бажанням жити,
Не думавши добро творить із того,
І так, незаметно зовсім для нього,
Вести його, де вища ціль манить.

Відразу бути паном і слугою,
Зректись себе і бути самим собою —
Оттак любить ніколи я не вмів.

Чи самолюбства в мні за много стало,
Чи творчих сил живих було за мало?
Чи шлях життя мене фальшиво вів?

2. жовтня, 1889.

XVIII.

І довелось мені за се страждати!
Де лиш любви правдивої шукав я,
Усе за неї був готов віддати —
Те саме все безсилле зустрівач я:
То вбране в гордоців, холодні шмати,
То в слів цукрових стрій¹⁾ конвенціональний,
В мрії, сліз, зітхання плащ сентиментальний,
Та в бій життя зовсім незгоже стати.
Лиш де я не шукав її, де навіть
І зло чинив, щоб стать її негідним,
Там я найшов її. От тим то травить²⁾
Мене подвійне горе ж́алом мідним:
Те зло, що своїм прогріхом вважаю,
І те добро, що без заслуги маю.

2. жовтня, 1889.

XIX.

Колись в сонетах Данте і Петрарка,
Шекспір і Спенсер красоту співали,
В майстерну форму, мов різьблена чарка,
Свою любов, мов шум-вино, вливали.
Ту чарку Німці в меч перекували,
Коли знялась патріотична сварка:
»Панцирний« іх сонет³⁾ як кáпраль⁴⁾ гарка,
Лиш краску крови любить і блиск стали.
Нам хліборобам що з мечем почати?
Нову зробить прийдесть ся перекову:
Патріотичний меч перекувати
На плуг — обліг будúщини орати,
На серп, — щоб жито жать, життя основу,
На вила — чистить стайню Авгіійову.

24. вересня, 1889.

¹⁾ одяг, убір ²⁾ їсть, жере, ранить (поль.) ³⁾ Мова тут про відомі в німецькій літературі »Geharnischte Sonette« Фр. Ріккерта *Прим. автора.* ⁴⁾ австрійський унтерофіцер (Korporal)

ТЮРЕМНІ СОНЕТИ.

I.

Се дім плачу, і смутку, і зітхання,
Гніздо грижі, і зопсутті, і муки!
Хто тут ввійшов, сціпи і зуби, й руки,
Спини думки, і речі, і бажання!

Кукіль тут полють з жита, видаєть ся,
Та рівночасно свіжий засівають;
По параґрафах правду виміряють,
Але неправда і без міри лєть ся.

Тут стережуть основ, але основу
Усіх основ — людськóго серця мову,
І волю, й мїсль зневажують як дрантє.

Ви, що, попавши в западнїю ту, хтіли
Найти в нїї людський змисл і людські ціли —
Lasciate ogni speranza — мовив Данте.

19. вересня, 1889.

II.

»Вузька, важкая до добра дорога« —
Се сказано десь у письмі святому.
Та я перечу тим словам як мога,
Пізнавши вхід до візенного дому.
Вонючі сїни — перша осторога,
Скрипливі двері в хіднику тісному,
Відтак ¹⁾ ідеш по манівцю крутому,
А там — подвірре, мов пуста берлога.
А по подвіррю вояк патрулює,
У сїнях варта, стражники понурі
І гарештанти, наче тїнь, снують ся.
Сеї шлях важкий — чи до добра прямує?
Спитайте тих, що мучать ся в тїм мурі!
Зрахуйте сльози, що день-в-день тут ллють ся!

10. вересня, 1889.

III.

Гей, описали нас, немов худобу:
І назву, й вік, і ріст, і всю подобу,
Волоссе, очі, зуби, всі приміти —
Тепер хоч в Відень нас на торг гонїте!
Гей, обшукали нас, немов бандити:
Всі кишені, всю одїж, всю особу,
Ножі, й тютюн, і гроші, й всю оздобу
Забрали — хоч в турецький рай ведїте!
Ну, от тепер ми чисті! Глупі, глупі!
Ножі, оздоби й скарби наші з нами,
Тих вам не взять бандитськими руками!
І розвели нас у апартamenti
Державні. Злишні тут всі компліменти:
Салїон, їдальня, спальня й с... — все вкупі.

16. вересня, 1889.

¹⁾ опісля

IV.

Сиджу в тюрмі, мов в засідці стрілець,
Усякий звір поперед мене мчить ся,
Не криєть ся від мене, не боїть ся,
Показує, в чому хто є мистець.

Лис — злодій тут, не скромник, не святець,
І вовк — не музикант, а просто вбійця,
Ведмідь — дерун і лютій кровопійця,
Забув про жарти, бубон і танець.

Тут всяку видно наголо особу,
Мов фрак роздівши й мундур урядовий,
Вони і людську скинули подобу.

Я в засідці дрібнії точу стріли
І напинаю лук свій все готовий —
Ну, бачність¹⁾, звірі! Не хиблю я ціли!

9. вересня, 1889.

V.

Вам хочесь знать, як нам в тій казаматі
Проходить час? О, страх патріархально!
Як господарські діти йдемо спати
Ураз з курми, лиш що заснуть, звичайно,
Не можемо. Ні про що розмовляти,
То й мовчимо. Лиш сей та той нечайно
Зітхне. Минає осьмий час, дев'ятий...
Втім Герсон²⁾ стука о стіну нагально

І лізе до вікна. »Ти спиш, Реєнте?«
— „Ні!“ — »Так подай там знак до Розпоряки,
Mir wellen erpes machen düll den Mente!«³⁾

Стук, стук по стінах! Гомонять тихцем...
Пост настороживсь, став к вікну лицем —
Втім з права хтось як рявкне: »Лут⁴⁾ табаки!«

¹⁾ позір! ²⁾ Герсон — Жид-копокрад (гл. *Жидівські мєльодії*); далі прізвища гарештантів. *Прим. автора* ³⁾ В жидівсько-злодійськім жаргоні значить: Ну-мо, подразнити трохи вояка! *Прим. автора.* ⁴⁾ колишня міра: 32. частина фунта (льот)

VI.

»Не будеш тихо!« — крикнув пост і шпарко
Побіг туди, відкіля крик роздав ся.
— „Рахміль! Рахміль!“ — крик зліва обізвав ся,
Знов пост біжить, клене, аж небу жарко:

»Чекай но, я вас тут навчу кричати!«
Та поки ще добіг на місце крику,
Вже Герсон став неначе кіт м'явчати,
А зправа хтось там вив: »Кукуруіку!«

Із всіх вікон посипалось як град:
»Козпдра! ¹⁾ Шпичка! Rich da'n Tat'n arak ²⁾.
Пост став, немов підрізаний баран.

І раптом стихло все, мов в домі смерти.
Хто? Де кричав? І по що? — годі знать.
Се наші є вечірнії концерти.

17. вересня, 1889.

VII.

Вже ніч. Поснули в казні всі, хрнуть,
І п'ятьма налягла. Лиш візитирка ³⁾
Підсліпуватим своїм оком зирка,
Немов моргав злобно: Ось ви тут!

Десь на завісах скригнула кватирка,
Плюскоче дощ, і грубі краплі б'ють
О ринву, — ринва так жалібно дирка
О мур, мов хоче вирвати ся з пуг.

Та ні, не вирвеш ся! Залізні гаки
Держать тебе, дозорці як собаки
Пильнують, ходить шельвах ⁴⁾ під вікном,

Не вирвеш ся! І глухне зойк розпуки,
В тяжкій знесилі опадають руки...

Заснуть, заснуть, хоч би мертвецьким сном!

17. вересня, 1889.

¹⁾ козолуп ²⁾ чорти твого батькові ³⁾ віконце в дверях (вовчок) ⁴⁾ вартовий (нім. Schildwache)

VIII.

А ледви-тільки сон нам зломить очі,
Гнеть північна його сторожа згонить:
Гремить корітар, колоді¹⁾ скрегоче
При дверях, думаєш зпросоня: дзвонить
Пожарний дзвін... Зриваєш ся — аж ні!
Пан ключник входить з лямною, поглинше
На крати, чи здорові та міцні,
На піч, на кибель²⁾, тапчани³⁾ — тай зникне.
Знов колодки скрегочуть, а Ногайці
Казню за казною пліндрують далі,
Мов Лопотова та війна у байці.
Що сон із змучених новік украли,
Грижі⁴⁾ песнїй не дали заспати —
Байдуже їм, коб лиш здорові крати.

17. вересня, 1889.

IX.

А рано, поки час ще вибе пятий,
Знов Лопотове славне військо грюка:
Іде «кибляванне»⁵⁾. Що се за штука —
Йй Богу, сам не знаю, як сказати.
»А гій,« — почнуть естетики кричати, —
»Ось до чого у них доходить штука!
Яка де в світі погань є, грязюка,
Вони давай її в сонети бгати.
Петрарка в гробі перевернесь, пробі!
Пехаї! Та тільки він ходив в саєтах,
Жив у палатах, меч носив при собі,
Тим то краси, пишиот в його сонетах
Так много. Ми ж тут живемо в кльоаці,
То й де ж нам взяти кращих декорацій?

17. вересня, 1889.

¹⁾ замск ²⁾ відповідає російській параші (нім. Kübel = відро)
³⁾ піл ⁴⁾ печалі ⁵⁾ виношення кибля (параші)

Х.

Колись в однім шановнім руськім домі
В дні юности, в дні щастя і любови
Читали ми »Что дѣлать?«, і розмови
Йшли про часи будучі, невідомі.

Домашні дами ось як побивали
Нераз мої гарячі дитирамби:
»Е, спільна праця! В таким разі¹⁾ й вам 'би
Прийшло ся чистити виходкі й канали.«

Не знали дами, що важке всесвітнє
Питаннє те вже Австрія рішила.
Тюремний кибель — що в ньому за сила!

І виходок, і мебіль враз! Вигіднє
Береш його, виносиш, ну, і прямо
На поле лий, чи в компостову яму.

17. вересня, 1889.

ХІ.

Встаєм раненько, мнемось гарненько,
Вбираємось і стелим ліжко вмить,
Пісочком казню метемó чистенько,
Тоді давай ходити, ходити, ходити...

Шість кроків там, і шість назад — досить,
Щоб не крутив ся світ, та трьом тїсненько:
То два нас ходить, а один сидить,
Той встане — з нас один сїда смиреннько.

Колись в Боріславі були землею
Два ріпникі²⁾ приспцані: три дошки
Над ними стали скісною кривлєю.

Лиш люльку мали і вода сльозила
В кутку: сей воду ссе, той курить трошки...
Сім діб! І нас того ж тюрма навчила.

18. вересня, 1889.

¹⁾ якщо так, то (поль.) ²⁾ ріпник — робітник, що добуває гас (нафту).

ХІІ. Прохід.

Прохід — не хлопський в полі, і не панський
В садках тінистих, не філософічний
Той Шіллерівський, а гігієнічний
Прохід, регламентовий¹⁾, арештанський!

Зима, чи літо, дощ, сніг, чи погода,
Мороз, чи спека, на годину в добу
Йженуть дозорці вязнів мов худобу,
По черзі на прохід до огорода.

Дерев там стілько, що паркан з ялиці,
А зелені, що поза ним доглянеш,
А неба, що доглянеш з дна криниці.

А в грудь як свіжого повітря втягнеш,
То світ закрутить ся, мов у паниці,
І ще сумнійший, безсильнійший станеш.

16. вересня, 1889.

ХІІІ.

Ні, наш тюремний домовий порядок
Бува часом дотешний! Ну, скажіть:
Кибльованне полуднішне й обід
Ураз — чи дотеп се, чи лиш припадок?

І запах саламахи й киблів смрід!
Рядком з водою становлять коновку
І хліб кладуть, і в киблі ллють карболку —
Ніс арештанський все знесе й живіт.

Щаслива Австріє! Той ум великий,
Що видумав сей дотеп, варт вовіки,
Щоб святкувать імя його празнично!

Перед його ідеєю я клонюсь:
Не апетитно, та за те — практично;
Minus de genus, si constructio bonus²⁾.

19. вересня, 1889.

¹⁾ приписовий (Reglement)

²⁾ Ліха школярська латина — не важний рід, як складня добра.

XIV.

Беруть діру, залізом обкують,
Приправлять курок і язик для маху —
І самопал готов. Оттак, мабуть,
І арештанську в'яжать саламаху.

Беруть котел води і жменю круц —
Ось вам і зуп; досиплють кмину жмінку,
То звесь кмишковий; краяну печінку —
Звесь леберсуц; а хліб — хлібовий зуп.

На друге йде капуста й воловіна
В педілю (евфемічно — жил і лою
Бува нераз в тім м'ясі половина!)

В будні горох, фасоля (в-пів з гнилою!),
Логазя, каша гречана й «дубова» —
Ось вам вся наша «карта страв» готова.

19. вересня, 1889.

XV.

Та ви не думайте, що вища власть
Лишає так се діло, без призору!
Вона пильнує прав у всяку пору,
І параграфів скривдити не дасть!

А як обід готов, то відкладають
Найкраще м'ясо, хліб і відливають
В тарілки саламаху — ще густою,

Дадуть омасти і несуть хоробре
До президента. Той скоштує. »Добре!
Тоді для нас розбовтують водою.

19. вересня, 1889.

XVI.

В тих днях, коли неначе риба в сіті
Мій вольний дух в тісних тих стінах беть ся,
Смертельний холод в душу аж крадеть ся,
І нікому потішити, огріти,

Одним-одна лишила ся мені ти,
Мужицька пісне, в котрій люд ввесь плаче,
І мому серцю лекшає неначе
З пароднім болем в один такт боліти.

О, ви, кристалізованії стоци,
Ви, слези, перетоплені в алмази,
Зітхання, вліті у тужливі тони —

Не покидайте ви мене в тій хвилі!
Кріпите, щоб ті безумства, муки, врази
Мойого духа глиб не помутили!

8. вересня, 1889.

XVII.

Замовкла пісня. Чи ж то їй, свобідній,
Золотокрилій пташці тут вітати,
В тій западні понурій, непривітній,
Де чоловік потоптаний, проклятий?

Чи ж їй огидний образ той писати,
Як страж встромляє свої лапи мідні
В мою кишеню, чоботи, в послідній
Рубець одежі і в послідні шмати?

Тютюн, вогонь, папір і олівець,
Ось чого власть шукає так пильнейко,
Що влізла б аж в нутро тобі, здасть ся.

І мовкне пісня. Так і соловейко
Втікає від гнізда, писклять, яець,
Коли людська рука їх доторкнеть ся.

16. вересня, 1889.

XVIII. Hausordnung.

Надворі, там, за парканом тюремним,
Є конституція, якісь закони;
Для нас вони є тільки мітом темним,
Лиш дзвоном, що, не знати, де він дзвонить.
Вся конституція, закон увесь
У нас упрощені, що годі далі:
Один існує кодекск¹⁾ в криміналі,
А кодекс дивний той — Hausordnung²⁾ звесь.
Не писаний се кодекс, а існує
Лиш в усній і п'ястучній передачі,
З практичних лекцій його вязень вміє.
Його встанови бистрі як штафети.³⁾
Директор, ключник, стражники добрячі
Їх знавці, виконавці й інтерпрети.

15. вересня, 1889.

XIX.

Не вільно в казні тютюну курити,
Книжок читати, ні свічок світити,
Не вільно в візитирку говорити,
В вікно глядіти, грішми що платити.
Папір і олівець при собі мати —
Для арештанта се тяжка провина;
Ножа теж казня мати не повинна,
Хліб нігтями й зубами треба рвати.
А ключник, стражник може в кожній хвилі
Перетрясти все в казні, обшукати
Вас до сорочки, «мачку засвітити»,
І язиком, як хоче, вас честити,
За кару вас в «густую» казню дати,
Де б вас кумпани обкрадали й били.

15. вересня, 1889.

¹⁾ збір законів   ²⁾ домашній порядок   ³⁾ післанець (спішний)
на коні

XX. Ключники й дозорці.

Ні, вас забути був би гріх великий,
Чесні панове, ключники й дозорці!
Тай як похвал відмовити вам порції
Там, де над всім царюють ваші крики?
Ви продали себе в каті й на муки.
За триста г'юльденів¹⁾ річної плати
Готові з друга, брата шкуру драти,
Як лиш він тут попадеться ся вам в руки.
Понижені до розряду собаки
Порядком нашим, ви й мстите ся такі,
Понижуючц других яко мога.
Грим, грим! »Дід« входить: хліб приніс. З порога
На під покинув і попхнув ногою —
І я почув, що є власть наді мною.

16. вересня, 1889.

XXI.

Что ми шумить, что ми звенить, мов в хмарі
Грім? Декретові¹⁾ бігають до вмору,
Гуркочуть ліжка, миють коритари,
Труть, білять, миють в казнях і знадвору.
»Комісія, комісія!« — гуде,
Мов шелест лстя, як надходить б'уря.
»Висока урядовая фігура,
Сам пан надрадця на контролю йде!«
В неділю рано дух дунув Господній
Над океаном, все аж до безодні
Стряслось — фігура в кримінал явилась.
Із казні в казню йде — весь штаб круг неї..
»Замкніть вікно!« — »дід крикнув нам крізь
Щоби фігура не перестудилась. (двері,

20. вересня, 1889.

¹⁾ римських = 600 корон

²⁾ прислуга за декретом (папір, у якому зазначене чеськ іменованія), а то ще є тимчасова прислуга, поденна

XXII.

Ввійшла фігура. »Як зветесь ви?« — „Франко.“
»Гм, Станко?« — „Франко!“ — »Станко, запишіть.«
»Давно тут?« — „Місяць.“ — »Гм! А ти, коханку?«
— „Сім день.“ — »А ти?« — „Я взавтра йду на світ.“

Побачив книжку. »Маєте дозвілля
Читать?« — „Так.“ — »Гм!« На ліжка, на суфіт¹⁾
Зірнув. »Гм, гм! А тут нема вентиля?«
— „Нема.“ — »Нема? Гм, добре, запишіть!«

Тут ключник кинувсь: — „Є за те вентиля
В двох казнях, там!“ — »В двох казнях? Запишіть!
А ви б часом вікно тут отворили!«

(Мабуть, у ніс фігурі вдарив смід!)
— „У нас вікно отверте день і ніч!“ —
»Ага, гм! Запишіть!« — І вийшли пріч.

19. вересня, 1889.

XXIII. Тюремна культура.

Хоч в криміналі крати, грубі мури,
Ковані двері, варті й не злічити,
А все, щоб не змовлялись інквізити²⁾ —
То таки й тут озвався наш вік культури.
Тут телеграф є свій — і досконалий!
Весь апарат — стіца й кавалок тріски,
І з казні в казню йдуть по нїм сигнали.
Се теж культурний вплид, „ecl.t“³⁾ австрійський.

І почта йде з вікна в вікно по ночі,
Безплатно перевозить хлїб, »маняти«,
Тютюн, вогонь — про письма й не казати!

Бува й смітар при дверях заскребоче
І крізь шпару⁴⁾ »гринсанку« спішно всуне,
І тій Теміді в слїні очі илюне.

20. вересня, 1889.

1) сгеля 2) оскаржені, вязні 3) чисто 4) щілину

XXIV. Розмови.

А прочий час заповнюють розмови.
Сей своїм »ділом« мучить всіх і нудить,
Той жарти строїть, всіх смішить готовий,
А шийний в сномних колишніх блудить.
Хто казку каже, хто знов тугу в собі
Гне й ходить, ходить, тільки чути кроки...
Часом на всіх наляже сум глибокий,
І довго в казні тихо, наче в гробі.
»Вдурити можна!« — буркне хтось, і люте
Прокляття вліпить. — »Гей, брати, а ну-те,
Чого похнюпились? Нехай на панську
Макову¹⁾ смуток! Грим об землю лихо!
Зберімося лиш на-голосі, і тихо
Затягнем нашу пісню арештанську!»

21. вересня, 1889.

XXV. Пісня арештанська.

»Хто любить місяць, я без сонця вянучу,
В тюрмі про волю вже й не нагадаю!
Сиджу й клену свою судьбу погану,
Тих вороженьків, що за них страждаю.
До суду кличуть, бач, до протоколу.
Суддя мій лютий, став грозить княми...
— „Скажи всю правду, то підеш на волю!“ —
Я визнав правду — і пішов в каїдани.
Читають декрет.²⁾ Стали батько й мати,
Плачуть, не сміють і руки подати...
— „Бач, синку, де непослух той доводить!
Господар в путах, в бурій³⁾ куртці ходить,
В довбанці вбутній, стрижене волосся,
В полі ж пшениця сиплеть ся з колосся.“

20. вересня, 1889.

¹⁾ голову (маківка) ²⁾ присуд ³⁾ темносивий колір арештанської одежі в Австрії; довбанці — обува з дерева (видовбана)

XXVI. Хто її зложив.

»Не келська пісня, пане,« — Герсон каже, —
»Стара бригідська¹⁾ пісня! А зложив
її хлоп простий, простий хлоп, а-якже!
Не тямлю, чим на кару заслужив.
А кару довгу мав, вже десять літ
Сидів, а ще, мабуть, мав п'ять сидіти.
От раз комісія якась, адить²⁾,
Прийшла в Бригідки, щось там оглядіти.
А він сидить коло вікна й співає
Сю саму пісню — а співав чудово —
І плаче так, що аж ся серце крас!
Пани тихцем списали слово-в-слово,
І вислали до Відня. Ну, й за пару
Неділь прийшло: змазав 'му³⁾ цісар кару.«

21. вересня, 1889.

XXVII.

Народ наш в бідах добрий практик: зла вість
Його злякать, ні здивувать не може.
Не даром він зітха: не ввোধ нас, Боже,
Під панську карність, а людську ненависть!
Людська ненависть — се ж найтяжше горе,
Найгірша кара для громадянина!
Він без людей — слаба в степу билна,
Котру, хто хоче — стопче й переоре.
З тим горем, з тою карою страшною,
Що бит людській стинає мов косою,
Він панську карність ставить нарівні —
Ту, що про себе шумно так голосить,
Немов вона, мов другий Атляс, носить
Весь лад суспільний на своїй спині.

16. вересня, 1889.

¹⁾ львівська тюрма, — популярно: бригідки ²⁾ скороч: а,
дивіть ³⁾ йому

XXVIII.

Ні, ви не мали згляду наді мною!
Хоч око-в-око ви не сміли стати,
Не сміли свої¹⁾ правди нам сказати —
Ви підступом змогли мене, без бою!

Щоб над безсиьним, хорим показати
Звірячу силу, ви добов²⁾ нічною
Напали, наче вовк за звіриною
Ви чатували на порозі хати.

Ви права сторожі? Ні, право в вас
Лиш щит, котрим безправе закриваєсь!
Судить мене, та вас осудить час!

Нехай тепер безсиьно розбиваєсь
Мій крик об зимні стіни, то все ж раз
Він вирветь ся, й ваш сон його злякаєсь.

7. вересня, 1889.

XXIX.

У сні мені явились дві богині.
Лице одної — блиски промінисті,
Безмірним щастєм ссяли очі снії,
І кучері вилі ся золотисті.

Лице другогі чорний крив серпанок,
І чорні очі, наче перун з тучі,
Блищали, коси чорні та блискучі —
Була немов літній, бурливий ранок.

»Не плач, дитя самотне, цить, мій світку,«
Сказала перша (що за голос милий!),
»Ось, на тобі мій дар, чудову квітку!«

І соняшник дала мені розцвілий.
А друга мовчки терн втиснула в руку —
І враз я й радість вчув, і люту муку.

18. вересня, 1889.

¹⁾ своєї ²⁾ добою

XXX.

І говорила перша: »Я любов,
Життя людського сонце невечерне.
Як соняшник за сонцем, так за мною¹⁾
Хай раз-на-все твоє ся серце зверне.
І світ і люде, всі перед тобов¹⁾
Являться будуть світлим боком; скверне,
Погане, зле лиш з наслуху, немов
Крізь сито, тільки будеш знать. Оберне
Мій дар до тебе щирих серць багато,
І від найліпших, найчеснійших твого
Віку — добра й любови зазнаєш много.
То ж хороши, дитя, сей дар мій свято!
Любов людей, мов хліб той до засіка,
Громадь і ступіною в любов до чоловіка!»

18. вересня, 1889.

XXXI.

І говорила друга: »Я ненависть,
Любови сестра й товариш невідступний.
Непáвиджу я все, що звесь лукавість,
І кривда, й лад нелюдський та підкупний.
Непáвиджу я всю оту неправість,
Що чоловіка пха на путь непутій,
Що плодить в душах підлість, брехні, зависть,
Крутїж отой могутий, каламутний.
Не в серці людським зло! А зла основа —
Се глупота і та міцпа будова,
Що здвигнена людьми і їх же губить.
Се зло й, тобі прожре до кости тіло,
Щоб ти зненáвидїв його і бивсь з ним сміло.
Хто з злом не бореть ся — людей не любить!»

18. вересня, 1889.

¹⁾ парічеві форми: мною, тобою

XXXII.

Сидів пустинник біля свого скиту
Серед лісів безмірних та безлюдних
І слухав пташок голосів пречудних,
І вітру в гиллі пісню сумовиту.

Аж бач, голубка, його пташка біла,
Що вже два дні не знає де пронадала,
Ту ж понад ним крильцями стріотала
І тихо в нього на колінах сіла.

Старий погладить хтів її руков¹⁾ —
Тай обімлів: ті крильця сніжнобілі
Оббризькала червона людська кров.

І зойкнув дід: »Прокляті, зсатанілі
Часи, коли з осель людських в сей ліс
На крилах голуб людську кров приніс!²⁾«

13. вересня, 1889.

XXXIII.

Росіє, краю туги та терпіння,
Чи ж не такий ти час проходиш нині?
В тривоги й самолюбія пустині
Позабивались старші покоління.

Тремтить вся сила краю як заклята,
А, тимчасом, на лютій бій за волю
Летять малії діти-голубята,
Кістями лягають у сніжному полю.

Росіє, краю крайностей жорстоких!
Твій витязь Святогор дрима в печарі,
Козацька воля спить в степах широким,

А дівчина-голубка на бульварі
Платком, а не лицарською трубою,
Сигнал дає до кроволиття й бою.

13. вересня, 1889.

¹⁾ рукою ²⁾ Мотив із Ленав'а. *Прим. автора.*

XXXIV.

Як я ненавиджу вас, ви машини,
Що трéте кости, рвéте серце в грудях,
Вбиваєте живу ю душу в людях,
І потім кажете: »Що ж, ми невинни!
Нас на такі заведено пружини,
Ми мусимо! В саміх нераз вся суть, ах,
Бунтуєть ся... Та що робить! Не будь, ах,
У нас тих пут, становища, родини«...

Як я ненавиджу вас, добрі, щирі,
Що служите неправді, підлоті —
Чи служите у злій, чи в добрій вірі!...

Ні, ті, що в добрій вірі служать, ті
Ненависні мені в найбільшій мірі,
Як на рабі тім пута золоті.

9. вересня, 1889.

XXXV.

Що вовк вівцю їсть — жалко, та не диво,
На те він вовк, розбійник, душегубець;
Та як би віл, спокійний травоскубець,
Пріняв ся враз живеє рвать м'ясиво?...

Що ширить тьму у рясї темнолюбець,
Що кат у ф'раку точить кров, як пиво,
Що злодій-фарисей основи живо
Спаса — се зле, та злий в злім не проступець.

Та чесний чоловік, що злomu служить,
Своєю честю покриває мідний
Лоб підлоти, а зтиха плаче й тужить —

Се вид найвищої погорди гідний,
Се вид Пилата, що Христа на муки
Відав, а сам умив прилюдно руки.

9. вересня, 1889.

XXXVI. Легенда про Пилата.

1.

Пилат Христа віддав катам на муки
І мовив: »Я невинен, вам бажалося!«
Взяв воду і, прилюдно вмивши руки,
Пішов обідать, мов ніщо їй не сталося.
Та сталося так: немов на вид гадюки,
На вид його у-розтіч все пускалось —
Раби, прислуга, навіть заметалося¹⁾
Безстрашне серце в воїна-звірюки...
Пішов на кривлю, де чекала жінка,
Так та з страху лиш скрикнула в нетямі,
Вниз вёрглась²⁾ і розбила ся об камінь.
Пішов в покій, де в пуху спить дитинка,
Так та лиш витріщила оченята
На нього й вмерла, диким жахом стята.

9. вересня, 1889.

2.

І Бог поклав клеймо на грудь Пилата,
Життє, смерть, тіло й дух його прокляв
Гірш Каїна, бо Каїн, вбивши брата,
Не мив рук з крові, винним чувсь, тікав.

А сей, що правду чисту в руки ката
Віддав, одвіт від себе відпихав;
То й правда вся була йому віднята,
Все, чим він жив, гордивсь і віддихав.

Сімя його пропала наче тїнь,
І кесар з служби з гånьбою прогнав,
І рідний гóрод випхнув з своїх стїн.

Старий, слабій, край шляху він стогнав,
Шматка просив, та до кінця ворожі
Каміннем в нього кидали прохожі.

9, вересня 1889.

¹⁾ забилось, заворушилось ²⁾ кинулась

3.

А як умёр, хтось трупа взяв за ноги,
І вкинув в яму, й ка́мнями прикидав;
Та через ніч труп знов покрай дороги
Лежав — гріб тіло кляте з себе видав.

Тоді стягли тернів, бодячця купу,
І трупа вёргли, й жар підвёргли лютий;
Терни згоріли, та нічого трупу
В вогні не сталось — він лежав неткнутий.

Тоді камінне жорнове на шию,
На руки й ноги начепивши, в море
Прокляте тіло вёргли в чорторню.

Та повривались шнури конопляні,
І труп Пилата, всій землі на горе,
Ще й досі плавле десь по океані.

9. вересня, 1889.

XXXVII. Криваві сні.

1.

В тюрмі мені страшливі снять ся сні,
Таї чи то сні лишень — і сам не знаю,
Такі ви́разні та тривкі вони,
Такій песонний біль мені вчшияють.

Найтяжші муки, лютії тортури,
Які лиш людям люде завдавали,
І ті, що в них страждали і вмирали,
Заповнюють тюрми мосі мури.

Мов рій товплять ся привиди криваві:
Страшні злочницї, і святі герої,
І рапн їх я бачу мов на яві.

І з рап тих наче грім лунає в мбій
Душі: »І нам частину співстраждання.
Частину піснї за важке конання!»

22. вересня, 1889.

2.

Христос, бичами зсічений, криваві
Терий в волоссю, хрест свій приволік,
В руках, ногах від гвоздів діри ржаві —
Стоїть і шепче: »Ось я, чоловік!«

Джордано Бруно на кострі горючим,
З язиком, що-лиш вирваним кліщами,
З тілом від свіжих ще тортур болючим
Глядять у жар під своїми стопами.

І Кампанелля висить на тортурах:
Двацятий раз йому друхочуть кости,
Сустави крутять і печуть підошви.

І з стогоном глухим, неслітським, в мурах
Тюремних віє щось мов легіт в полю:
»Се муки й кров за світло, постуи, волю!«

22. вересня, 1889.

3.

»А за що ж ми терпіли муки й мерли?« —
Нова громада стогне відкись зліва.

»Ми — гній історії, ми — негатива,
Чи ж в нас не людське тіло, з дроту нерви?«

Ось Даміян. Яку прийняв він муку
За те, що короля ранив блудного!
В еспанських чоботах ламали ноги,
На сірковім вогні палили руку,

Горючими кліщами тіло рвали,
І олово та сірку в свіжі рани
Лили, і кінцями рвали й чвертували!

»Цілу годину я вмирав, тирани!
Посивів з болю!« І було се вчера,
В Парижі славнім, в вік Русса й Вольтера.

22. вересня, 1889.

4.

Ось Гонга йде, весь синій від побою,
З відтятим язиком він і рукою;
Його садять на розжарену шину,
І шкуру днуть, аж всю обдерли спину.
А далі сотні-тисячі проходять
Кривавих тіней німо наді мнов¹⁾:
Їх бють, рвуть, палять, в колесо городять,
І в ямі коденській булькоче кров.
Геть, геть, нещасні тіни, спіть спокійно
В могилах своїх темних, позабутих!
Чи ж мало людськості мук ваших лютих,
Щоб з вами й ми терпіли ще подвійно?
Пропав вже час тортур і мук таких!
Спіть, не тривожте наших серць м'яких!

22. вересня, 1889.

5.

»Минув час мук? Брехня! Чи ж давній час,
Як гинли Пестель, Каракозов, Соня?
Як мучивсь Достоевський і Тарас?
Хибá ж тепер вже кандалі не дзвонять?
Хибá різки ще не свистять у вас?
Цілими селами в тюрму не гонять?
Хибá гармати мідних гирл не клонять
Над містом, всіх готові зжерти враз?
М'які серця в вас, бо трусливі вчasti!
А звір зневаги до людей, і власти,
І темноти росте й висіть над вами!
Ми, його жертви, вас зведем з могили:
Не м'якніть без часу! Гаруйте сили!
Гоніте звіря, бийте, рвіть зубами!»

22. вересня, 1889.

¹⁾ мною

XXXVIII.

Багно гнилеє між країв Європи,
Покрите цвіллю, зеленню густою,
Розсадице недумства і застою,
Росіє! Де лиш ти поставиш стопи,
Повзе облуда, здирство, плач народу,
Цвіте бездушність, наче плісень з муру.
Ти тиснеш і кричиш: »Даю свободу!«,
Дреш шкуру й мовиш: »Двигаю культуру!«
Ти не січеш, не беш, в Сибір не шлеш,
Лиш мов упир із серця соки сеш,
Багно твоє лиш серце й душу душить.
Лиш гадь і слизь росте й міцніє в тобі,
Свобідний дух або тікати мусить,
Або живцем вмирає в твоїм гробі.

4. жовтня, 1889.

XXXIX.

Тюрмо народів, обручем сталеним
Ти обціпила їх живі сугави
Й держиш — не для пожитку, не для слави,
А лиш для жиру клеветам мерзеним.
Отак пастух попута коні в полі
Через-ногу: здаєсь, три ноги вільні,
А йти вонц, ні бігти не зусильні —
То ржать, гризуть ся спільники неволі.
Оттак і ти попутала народи,
Всім давши зверхні вигляди свободи,
Щоб одні-одних гризли і душили.
І хоч всі дружно рвуть ся з твого круга,
Та в різні боки шарпають друг-друга.
Сей колот — джерело твоєї сили.

4. жовтня, 1889.

XL.

Епільог.

(Присвячено українським сонетарям)

Голубчики, українські поети,
Невже вас досі нікому навчити,
Що не досить сяких-таких зліпити
Рядків штирнацять, і вже й є сонети?

Пятистоповий ямб мов з міді литий,
Два з чотирьох, два з трьох рядків куплету,
Повязані в дзвінкі рифмові сплети —
Лиш те імям сонета слід хрестити.

Тій формі й зміст хай буде відповідний:
Конфлікт чуття, природи блиск погідний
В двох перших строфах ярко розвертаєсь.

Страсть, буря, бій, мов хмара підіймаєсь,
Мутить блиск, грізно мечесь, рве окупи,
Та при кінці сплива в гармонію любови.

Преров, 6. травня, 1893.

ГАЛИЦЬКІ ОБРАЗКИ.

У шинку.

Сидів в шинку і пив горівку,
 Бо коло серця щось пекло.
 Згадав про діти, хору жінку,
 Згадав про щастє, що втекло...
 Згадав, як був господар він,
 Як шанували всі сусіди,
 Всяк віддавав йому поклін
 І слово добрее завсїди.
 А далі... далі не хотїв
 І згадувать!... Настало лихо!
 Чому мовчати він не вмїв,
 Коли казали бути тихо?
 Коли громаду кривдив пан,
 Чому він мусїв впоминатись,
 Хоч не його зорали лан,
 З панами права добиватись?
 І не добивсь з панами права,
 Ще й сам від них біди назнавсь:
 Громадська пропала справа,
 Він сам докрихти зруйнувавсь.
 Худоба, хата, поле й сад
 Пішли за кошти судовії...
 В широкий світ, неначе в ад,
 Його з сімєю без надїї,
 Без хлїба пхнули. Жінка мре
 Із голоду на переднївку,
 У наймах діти... Тато де? —
 Сидить в шинку і пє горівку.

II.

Великдень.

Я. Великдень! А ти нині, хлопче, в шинку?

Він. А де ж маю бути? Ще добре, що ту¹⁾
Посидіти ось, супокійно дають,
А випеш що, з хати надвір не женуть.

Я. Великдень! Від сáмого досвітку чуть:
Воскресні дзвони гудуть та гудуть!
А звичай наш каже старому й малому
В той день бути дома.

Він. Нема в мене дому.

Я. Ну... дому нема, збудувати не вспів...
Та — ні, я не теє сказати хотів,
А те, що, діждавшись воскресної днини,
В родині пробудь.

Він. Я не маю родини.

Я. Га, так, твоя правда! Не маєш родини!
Чи та́кож не маєш дівчини-дружини?
Вона розговорить, вона приголубить —
У неї б пробув...

Він. Хто бідно́ту полюбить?

В господаря вчора ввесь день я робив.
Над вечір, що згода, мені заплатив —
На свята не просить, скупенько й самому.
Іди! А куди? Без родини, без дому...
Ну, звісно, в шинок. Де́що випеш, закусиш,
За те й за нічліг вже платити не мусиш!
Просидиш так свята, коби до по-свят,
Й знов треба нові́ роботи шукать.

1881.

---

¹⁾ = тут

III. Максим Цюник¹⁾.

Девять ще годин кричав ти,
Як та штольня завалилась,
Де нещасний працював ти —
Девять ще годин конав ти.

А юрба їх там тіснилась,
Слухаючи крику твого,
Та рука й одна не ймилась,
До рятунку не стулилась.

Девять ще годин страшного
Кónання — чи не за много
Горя випало для того,
Хто за весь свій вік не взнав

Десяти годин розкішних,
Десяти новин потішних
В вічній нўждї, сльозах вічних
Весь свій вік не жив, конав?...

1881.

IV. Михайло.

Добрий був газда Михайло,
Тихий чоловік:
По-сусідськи, згідно, гарно
Проживав свій вік.
Все веселий, хоч убогий,
Других веселив.
»Чень ще станемо на ноги!«
Раз-в-раз говорив.

¹⁾ Так звав ся робітник із Нагуєвич, котрий у Бориславі погиб, працюючи у штольні. Штольня, лихó збудована, завалила ся в середині так, що засипаний у глухому кінці робітник мав іще довкола себе трохи вільного місця. Девять годин чути було відтам крик нещасного, і девять годин слухали того крику надзорці й робітники, не пробуючи прикласти рук до рятунку. *Прим. автора*

Та не довело ся стати,
Бо тїсний став час:
Треба гнутись і мовчати
І платить раз-в-раз.
То Михайло хоч сміяв ся, —
Та гірким сміхом:
Страх в-знаки йому давав ся
Арендар з довгом.
Аж вкінці злі дні настали:
Арендар вчепивсь,
Ґрунт за довг зліцитували¹⁾,
А ґазда розпивсь.
І що-день в шинку однако
Він в-куті сидїв,
І сміяв ся, і балакав,
І »мандрони плїв«²⁾.

Швидко нивку Жид послїдню
За горівку взяв,
І з хатини жінку бїдну
Геть з дїтьми нагнав.
Жінка голосно ридала,
Йдучи здовж селом,
В голос мужа проклинала,
Ставши під шинком.

А Михайло коло кварти
У шинку сидїв
І сміяв ся, строїв жарти
Та »мандрони плїв«.
Вийшов, спорожнивши мірку,
І вже не прийшов:
Жид 'го³⁾ рано на одвірку
Звислого найшов.

1881.

---

¹⁾ дурниці плїв   ²⁾ на аукціоні продали   ³⁾ = його

V. Баба Митріха.

»Я кумко Іваніхо, вмираю!
Не дав мені Госьподь діждати,
Щоб свого Климка оглядати,
Як верне з далекого краю!
Погнали його на-в-край світа,
І вістки від нього нема,
І годі мені вже по шляху глядіти
За ним! Наступає зима,
Сніг білий дорогу заносить,
В очах мені меркне вже світ...
Смерть, кумко, надходить, хоч що ви кажіть,
Душа вже з гостини додому ся просить.

»Я, кумко Іваніхо, вас прошу:
Останню ще волю вчиніть!
Ось тут, в тій хустині, дивіть,
Пять римських¹⁾ паперами ношу.
Се я заробляла три літа,
Складаючи гріш до гроша —
То, кумко, на погріб ви мій оберніте,
Як з тілом розстанесь душа.
А тут, в другім розі хустини,
Є сріблом пять римських, дивіть!
Се, кумочко, ви для моєї дитини,
Як біднятко з війська прийдé, збережіть!

»Я, кумко Іваніхо, робила
Гіренько на грошки ті:
Ні смачно я віла, ні вшила,
Дріжала нераз на слоті.
То чень хоч синок мій єдиний
З них кóристь яку пізнасть²⁾,
Заплаче за мною сльозами рясними,
На-боже за душеньку дасть.»

¹⁾ римських (= 10 корон), звичайно звали їх: пятами

²⁾ зах.-укр. форма (неправильна, на зразок: дасть) = пізнає, спізнає (буд. час), щоб одрізнити від: пізнає (тепер. час)

Ще трохи Митріха стогнала
Тай вмерла в куми у сінцях —
А в той сам день карта в село причвалала,
Що син її в Боспї від кулі поляг.

1881.

VI.

Галаган¹⁾.

— »Мамо, мамо!« — кличе Йван,
Хлопчик може шести літ, —
— »Подивіть ся, подивіть,
Маю дзіньо²⁾, галаган!«

— „Де ж ти, синку, теє взяв?
Чом ти, синку, так дріжиш?
Боже, босий десь бував,
Босий по снігу біжиш!«

— »То мені паничик дав...
Я з ним бігав по снігах:
Я босоніж, а він мав
Черевички на ногах.
»,Як доженеш, дзіньо дам!«
Так він мовив, тай побіг.
Я... дігнав його... ма... мам...
— »Синку, синку, що тобі?«

Зсинів, наче боз³⁾, Іван,
Зціпив зуби, одубів,
З ручки випав галаган —
Впав на землю і зомлів.

А за тиждень в неділю
Плаче мати — пропало!
Пройшла коса по зіллю,
Бідне зілля зівало.

¹⁾ Мідяна монета, що стоїть 4 кр. вал. австр. (= 8 сот.). *Прим. автора.* ²⁾ Дзіньо — в діточій мові гріш (усе, що дзвенить) ³⁾ бузок

В труні тихо спить Іван,
Не бажає більше ніч¹⁾:
В ручці має галаган
Той, що дав йому панич.

1881.

VII.

Журавлі.

Журавлі ключем летять
Піднебесним пла́м²⁾,
Діти радісно кричать
І довкола ну скакати
Прастарим звичаєм:
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!³⁾

І глядять на-пів з страхом,
І на-пів цікаво,
Чи ключ змилить ся їй кругом
Завертіть ся, чи тягóm⁴⁾
Геть полетить право?
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

Полетіли журавлі,
З дороги не збились,
А хлопята ті малі
За ключем, пок щез у млі,
Довго ще дивились.
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

¹⁾ нічого, ніщо (бойк.)

²⁾ стежка (в горах, звичайно між лісами).

³⁾ Є народня повірка, що, коли весною журавлі летять із вірєю, можна змилити з дороги цілий ключ, застромивши ніж вістрем у землю та крутячись довкола нього, держачи руками за ручку ножа і співаючи пісеньку, вжиту ось-тут як рефрен.

Прим. автора

⁴⁾ далі таксамо (поль.: *ciągiem*)

»От неправда, що мені
Баба говорили!
Від їх пісні журавлі
Не знижалис до землі,
Шляху не змилили!«
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

Правда, діти, не все так,
Як бабуся каже,
Та сю казку перший знак,
Перша спроба, хоч і як
Зроблена, покаже.
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

Та рости мете, й казки
Не згірш »злотих ұтят«
В тисячній вузлики
Ваші простіі думки
Спугають, окрутять.
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

І не ваш ум — з пут берхії
До правди добитись!
Гірш, ніж птахи ті блудні,
Мете за слова марні
Весь свій вік крутитись¹⁾...
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

1881.

---

¹⁾ за слова марні крутитиметься увесь вік гірше, ніж птахи...

VIII.

ГАДКИ НА МЕЖІ.

1.

Ся шитка зелена, що мов ота гадина
Отсе здовж загона снує,
Се Terminus наш, се межа, перекладина,
Знак, поки «моє» і «твое».
По сей бік чотирі загони Трохімові,
По той бік Михайлові три:
Жий кождий на своїм, уплачуї дачкі нові,
Чужого ж і пядь не бери!
І що кому в тім, що Михайло й Трохим
На своїх загонах криваво бідують,
Хоч рук собі й ніг від роботи не чують,
Прийдє переднівок — занєстись¹⁾ нічим?
І що кому в тім, що худібчина їх
»Чомусь« не держить ся, чахліє, марніє,
Що поле їх рік-в-рік гіршає, пустїє,
Хоч орють і полють не гірше від всіх?
І що кому в тім, що вже руки у них
В розпуці безпомічній вниз опускають ся?
»За мало землиці! В часах тих трудніх
Довги вже дверима і вікнами пхають ся.
Прийдеть ся пропасти... Мов риба в сакү,
Так бємось, і годї що вдати!«

Аж слухати важко тих слів, та яку
Пораду їм дати — не знати.
А станеш у полі отак на межі:
В обох сїм загонів, і вдовж є кудї дивить!
Ну, нивка незгірша, що хоч те й кажи —
При добрій роботі і вісім душ виживить...
А в них обох шість душ! І що б за завада

¹⁾ Раз щось ізвісти. *Прим. автора*

Зложити ся полем докупи обом,
Зложитись хатами, знаряддем, тяглом?
І, може, для них се єдина рада.
Та ба, ось межа! Ся попруга вузька
Неспільну їх силу роздерла на части,
І де в спільній праці жили б до-віка,
Там в роздріб прийдець ся їм спільно пропасти.

2.

Малим ще, тямую, всі межі я знав:
За мамою літом що-день тупцював,
Коли для дійної корови вона
Трави узбирати над вечір ішла.
То межі їй на ступінь широкі були,
З одної нажнеш дві вереті¹⁾ трави.
А я неміцними ногами межею
Безпечно ступаю мягкою стернею.
А нині погляну на межі: невже ж
Нема стародавніх, широких тих меж?
Всі нині тоненькі, як нитка отак,
Чужий ледви б здужав намацати знак.
Сей з того, той з того їх боку підтяв,
Рад кождий, що лишнюю скибу дістав.

І чом кождий так тої скиби бажить?²⁾
Чом тісно так в світі, нелюдяно жить?
Чи люду за много наплодилось нам,
Чи більш до життя потребує він сам?
Ні люду за много на нашій ріллі,
Ні в нього самого потреби зросли,
А більш його дома стіснили чужії,
На рук його працю мов трутні падкії.

---

¹⁾ рід грубого простирала, яким застеляють ізверха постелю

²⁾ прагне, бажає

І дармо то дехто незрячий пераз
Говорить: »Війна би здала ся у нас,
За много людей, світ тісний всім, мов сак,
Просікли б — вільнійше би стало відтак.«
Вільнійше, се так! Та крім знищення й мук
Не стало б до праці що-найкращих рук,
А джерело п'южди як било, так било б,
Лиш що до старого нове причинило б.

А люд через межі, його що тіснять,
Не може добачити всіх тих завад,
Добачить всіх сплетених коренів лиха,
Що сили його підлотовує зтиха.
Ей, межі, ви, межі, вузьенькі, куці,
В які бездорожжя, в які манівці
Ви втисли незрілий ще погляд суспільний!
Хто шлях нам покаже широкий і вільний?

3.

Приходить до мене один чоловік:
»Порадьте, що маю робити?
Ось тут на тім полі мій дід прожив вік,
Хоч правду сказавши, нема чим і жити —
Три пруги! Та, ну, ялось, певно, тоді
Не так було тісно, як нині —
Досить, що оттак ні в добрі, ні в біді
Пройшов цілий вік старовині¹⁾.
Мав дід два сини, поженив їх і враз
Жили в одній хаті з дітками.

¹⁾ старому (поль.)

Все дід було каже: »Ділив би я вас
 Тим полем, тай бю ся з гадками.
 Тепер воно ледви живить нас, а що ж
 Тоді, як ту дрібку надвоє роздерти?
 Ні, я вас не буду ділити! Як мож,
 Так жийте прикупі, а схочете тож
 Ділитись — діліть ся по моїй аж смерті.«
 Та стало ся, бачте, що дід і сини
 Померли на тифус одної весни,
 Лишивши по двоє дітей малолітніх.
 Я найстарший був, мав три роки з весни,
 Стриків¹⁾ хлопець півтора; в мамі й стрийні²⁾
 При грудях дівчатка були. По бездітних
 Багатших сусідах мамі роздали
 Нас хлопчиків — бач, не було з чого жити.
 Дістоть-то³⁾: годуйте, допоки малий,
 А виросте, мусить за се відслужити.
 І ми наслужились, назвались біди!
 Мамі повмирали. Мені вже тоді
 Було двацять літ, я покинув служити,
 До хати пішов, оженивсь і як слід
 Обняв усе поле, що нам лишив дід,
 І став на нім в бідности жити.
 Гадав я: сплачу малолітнім тамтим,
 І поле, по дідовій волі,
 Остане цілє, то хоч я на тім полі
 Вдержусь, а то впіде у руки чужим.
 Дівчат повиную⁴⁾, а старший братій
 Пристане дебудь до вдової...⁵⁾
 То так, як би двом у сорочці тісній:
 Волить хоч один та ходити в цілій,

---

¹⁾ дядьків (брат батька)

²⁾ дядина (жінка батькового брата)

³⁾ достоту, то ніби так:

⁴⁾ дам віно (= придане)

⁵⁾ = до вдови

Ніж дерти сорочку надвоє,
Бо жаден не мати ме що тоді вбрать.
Оттак я бувало частенько
Говорю тамтому. Та ба, любий брат
Лиш вислухав все те чистенько,
Таї зараз до суду. Списать зажадав,
Що там на всі діти лишилось,
І щоб все на-пів поміж них поділилось,
Так як би їх тато окремо вмирав.
Я вчув се, і сумно зробило ся. Шлю
До нього людей, щоб згоділись на сплату;
Сам ходжу за ним і благаю-цвілю¹⁾:
»Вважай, переділно поле і хату,
То що ж на тих кусниках будем робить?
Вважай, дід-небіжчик не хтіли ділити,
А ти хочеш дідову волю ламати?»
Дарма, він про сплату не хоче і знати!
Минуло два роки, і з суду ми нині
Декрети²⁾ дістали: усе, що дід мав,
Між нас поділити по рівній частині,
А кожний щоб з того сестру звівував.
І що тут робити, порадьте, як ласка!
Зруйнують дочиста, як вкробять оттак
Пів ґрунту! Моя вже задівжена частка.
Сестри не звівую, і сам я жебрак.
Я думаю свідків до суду вести,
Що дід не хотів ділити поля, —
То чень йому скажуть на сплату піти, —
А ні, га! — то дійсь божа воля!»

---

¹⁾ дошкулюю

²⁾ присуд, рішенець

4.

Я думав про людське братерство нове,
І думав, чи в світ воно швидко прийде?
І бачив я в думці безмежні поля:
Управлена спільним трудом, та рілля
Народ годувала щасливий, свободний.
Чи се ж Україна, чи се край мій рідний,
Обдертий чужими і світом забутий?
Так, се Україна свободна, нова!
І в моїому серці біль втишувавсь лютий!

Щез привид. Я глянув довкола. Онтам
За зорану межу бєсь з Грицем Степан;
Там дід оре поле, старенький, як гриб,
І плаче за сином, що в Боснії згиб,
Там батько за сином з дрюком уганяєсь,
Там мачухи лютий проклин розлягаєсь...
О, Краю мій Рідний, недолею гнучий,
Пропаста би краще Тобі, ніж коли б
Така твоя доля повік мала бути!

1881.

IX.

ГАДКИ НАД МУЖИЦЬКОЮ СКИБОЮ.

1.

Стану я ранком на зораній ниві:
Пурпуром сонце на сході горить,
Пташечки в гаю щебечуть, щасливі,
В моїм лиш серці гризота¹⁾ кричить.

Пане всіх творів, властивче природи,
Глянь, що в ній щастя, що в ній красоти!
Чом в твоє серце краса та не входить,
Чом так нещасний, пригноблений ти?

---

¹⁾ жура, печаль

Поле плодюче, царіна ¹⁾ відкрита,
Трави густі по лісах і лугах —
Чом же тебе не годують досита,
Чом же ти з голоду мреш по хатах?

В гір твоїх лоні залізо чимале,
Чом же тупії твої леміші?
Чи лиш на теє залізо те здале,
Щоб тебе в пута кували чужі?

В твоїм підгіррю ллєсь світло жарюче
В струях хрустальних, бурлить і кишить;
Чом же ти, світло в чужї землі шлібчн,
Сам мусиш темний, непрóсвітний жить?

Соли святої твій край також ситий
В бючій норі, хрусталевої скалі;
Чом же несóлений хлїбець їси ти?
Чом же не став ся ти сіллю землі?

2.

Серце моє припадає, тремтїчи,
К тобі, о, скибо мужицька, тверда,
Дух мій в нутро твоє тóне гарячий,
Наче у море блискуча звізда.

Кожду пилинку твою проникає,
Кождий каміньчик, коріньчик, сучок,
В кождої часточки сквално питає:
Хто се з вас виссав плодючий ваш сок?

Адже ж столїття замерклі, закляті
Трупом і кровю вас щедро гноїли —
Чом же тепер ви на хлїб не багаті?
Де ви святїї ті соки подїли?

1881.

---

¹⁾ левада, город

Х.

У лісі.

Як люблю я по лісі блукати
У гарячую днину літну,
В темній тіні дерев спочивати,
Де тиша ніби просить до сну!
Самота вкруг, а все ж не пустинно —
Оживуца, свята самота:
Доліта аж до серця невпинно
Безконечная пісня життя.

І щасливий я, поки гублю ся
Без доріжки в гущаві рясній —
Та людей я спігкати бою ся,
Люде рай розбентежують мій.
Люде всюди, й до божого раю,
Своє горе і сльози несуть,
І нераз я, тривожний, стрічаю
Те проклятеє горе аж тут.

От обдертий дідусь-старовіна
Шкандибає, аж гнесь до землі,
Гне додолу його сухарина¹⁾,
За плечима ж гриби в кошелі.
Я відмалечку знаю старого
І хатину його край села,
Де живе він самотно, убого —
Ті гриби його живність²⁾ ціла.

Він за них має страву й одержу —
Та як трудно тепер їх здобуть!
ЗдIBLE злісний³⁾, веде на Медвежу,
А з Медвежі в арешти запруть.
Як я пильно від нього ховаюсь,
Щоб не вздрів він нечаяно мене, —

---

¹⁾ сухе хабаззя, хмиз

²⁾ харчі

³⁾ лісничий

Бо — я знаю — дідусь ізлякаєсь:
Чорне вбраннє для нього страшнє!
Та дарма! Мене задрів в гущаві,
З груди вирвавсь стрівожений крик,
Кипнув вязку свою на мураві,
І подав ся в яр темний, і зник.

Та я довго ще чув, як хрустіло
Сухе гиллє, куди він біжить,
І щось в грудях старечих хрипіло,
Мов підрізаний в болю хрипить.

І я думав: О, будь же прокляте
Тєє панське одіннє тїсне,
Що для тебе, убогий мій брате,
Так страшним учинило мене!

Нагуєвичі, 1882.

ХІ.

ГОЛОД.

(Уривок із поеми: «Різуни»).

Кривавий сорок шестий рік¹⁾
Клонив ся к осени. Кінчились
Вівсяні жніва, наблизились
Дні віддиху. Де-де волік
Ще з поля копи до стодоли
Мужик сумний. Не ласкав був
Сей рік для нього: ще ніколи
Він не затямив і не чув

---

¹⁾ Тоді польські селяни вирізали багато польської шляхти.

Про так страшний недорід! Жито
Хибло, пшениця заснітилась,
Картопля вперше зогнила...
Овес иржа прісіла. Вбито
Народню радість! Не котилась
По полю пісня, тільки йшла
По селах дума невесела:
»Помилуй, Господи! Тепер
Приїдесь згибати! Вимруть села
Небавом з голоду! Простер
Господь гнівну над нами руку!
Щаслив, хто до Нового Року
Дотягне з хлібом, — більша часть
Хиба дотягне до Покрови!«
Ні про що більш думок, ні мови
По селах, лиш про те, чи дасть
Бог чудом деяким пропхати
Сю зиму. В душах сум і холод:
Упир мов загляда до хати,
Важкая змора: Голод! Голод!

Тут плаче жінка: день увесь
Вона на ниві працювала.
Копала бульбу¹⁾: лиш отсесь²⁾
Маленький цебрик накопала
Здорової — а гниляків
Ціла гора! День пролетів,
І з рук їй випала мотика,
Грудь похолола, і велика
Жура, розпука і тривога
Її прошибли. Затряслась,
І зарпдала, їй поплелась,
Заводячи, в село небога.

---

¹⁾ картоплю

²⁾ подвоєна форма заімен. = оцей

А он господар на тоці
Весь день без втоми і без тям
Із сином промахав ціпами,
Провіяв намолот і власним
Очам не вірить. Чи ж отсі
Три гарчки — то весь пожиток
Із трьох кіп жита? Чи не виток
Голося добре? Не гаразд
Провіяв, може, так, що часть
Лишив в полові? І з неясним
Страхом, безумний і тремтячи,
Він у забаві мов дитячій
Полову ще пересипав,
І шепче: »Ні, се ж жарт твій, Боже,
Бо щоб над мужиком нещасним
Ти так знущавсь, се бути не може!«

ХІІ.

МАРІЙКА.

(Уривок із поеми)

1.

Слотливий, зимний і понурий
Осіній день уже смеркав ся,
Димились гори, світ весь в бурій
Сіряк, мов змерзлий, обгортав ся,
Смереки жалісно стогнали,
Наскрізь промоклі в темній пуці,
Розсипані хатки стояли,
Мов скулені, в холодній хлющі.
Здовж невеличкого, гірського

Сільця ріка мутна шуміла,
З корита виступивши свого,
В закрутах грізно клекотіла.
Що крок о скали люто билась,
В кожух мов, в білу піну вкрилась,
І геть летіла з яру того,
Де так пустинно, мрячно, вбого,
Летіла швидко, мов не хтіла
Вдивлятись довше, глибше, ближче
В життя нужденне, в бідні стійла
Тих, що засіли те селище.

Серед селища, над рікою,
Попівська хата самотою
Серед вориння¹⁾ з гилі смереки
Стояла гола, похилена;
З її вікон вид недалекий
Гора спиняла обпалена.
Від вітру хвiртка, знай, скрипіла,
Ріка бурлила і шуміла,
Сосновий бір стогнав іззаду,
І вітер хмар котив громаду,
Сік зимний дощ у шиби й стіни,
І сік, і сік без впину й зміни.

В такий то день, в такий то хаті
На горе й біль на світ прийшла ти.

Смеркалось. Сумерки крилаті
Стояли вже в кутах кімнати,
А батько твій ще думав думу,
Сидячи в кріслі край віконця,
Мов зпоза хмар, і мли, і суму
Глядів потіхи, світла, сонця.
Втім зза стіни твій крик дитячий

---

¹⁾ огорожа з понакладаних одна поверх одної жердок

Дійшов з жіночим криком помісь¹⁾;
Вказалась баба, шепотячи:
»Дав Бог вам донечку, в'гомость«²⁾.

Здрігнувсь старий, із крісла встав,
Проходжуючись, воркотав:
»Оттак ти жий, оттак ти будь!
Потреби раз-у-раз ростуть:
Три хлопці, в школу вже б пора,
Хорує раз-у-раз стара,
А тут четверте Бог послав,
Тай ще доньку, чи хто видав!
Доньці убрання, строї³⁾ ладь,
Посаг⁴⁾ складай, алюмнів⁵⁾ надь!
А тут у мене біднотá...
Клшненя з-року-в-рік пуста,
Сільце мале, бідак народ,
Самому ніщо взяти в рот,
Не то, щоб дати на-боже міг,
Не то, попа щоб підноміг.
Нужденний ґрунт: роби, працюй,
А хліба все-таки купуй!
Ліс вигорів, довги гнетуть...
От тут то жий, от тут то будь!«

Замовк на хвилию і важкою
Поник додолу головою,
Поник додолу, мов прибитий,
І далі так став говорити:
»За що ж мене так Бог скарав?...
Я в семинарії⁶⁾ гуляв,

¹⁾ змішаний

²⁾ так звуть у дуже багатьох місцях Галичини пан-отців

³⁾ чепурна одежа

⁴⁾ придане

⁵⁾ богословів-семинаристів

⁶⁾ студентом теології (богословія); ці студенти живуть у
семинарії, рід інтернату для богословів

Довги робив... Щоб з них сплатитись,
Шукав багато оженитись,
Шукав, шукав, по селах нюхав,
Аж виїшло так: любови послухав.
Сподобались румяні лиця —
І довелось мені женить ся
Без посагу. Що взяв дробину,
Жиди забрали в першу днину.
І відколи попом зробив ся,
Мов риба та об лід я бив ся.
Тут дбай про статки господарські,
Тут рвуть тебе довги лихварські,
Вчи люд, грай ролю патріота,
А тут нема що взять до рота.
З біди нераз, не з злої гадки
Щось буркнеш на лихі порядки —
Ого, вже зараз є услужні!
Пішли доноси осоружні
І в намістництво¹⁾, й в консисторію²⁾,
Про бунти, схизму³⁾, всю історію.
А там в кого плечей немає,
Хай Бог його в руках тримає!
Ох, ох! Зазнав я горя й труду!
Пятнацять лїт, як того Юду,
Гонили так без пристанівку
Із голодівки в голодівку⁴⁾,
Тай ще сміялись, мов з дурного:
— »Не слід би дати вам і того!
Які ви вірні, ми те знаєм,
На лїпші місця лїпших маєм.«

---

¹⁾ найвищий політичний уряд Галичини

²⁾ найвищий попівський уряд

³⁾ Підозріння, що деякі пан-отці тягнуть нишком за православіє, були ще донедавна звичайним явищем у Галичині

⁴⁾ поганій прихід, погана парохія

Знов зупинив ся і важкою
Поник додолу головою,
І знов непосидючі мисли
Його давили, гнали, тисли:
»Тепер вмре жінка леда¹⁾ днини —
Не пережить їй ті родини!
Справляй і погріб, і хрестини;
Наймай ще мамку для дитини,
Годуй, пестуй і слухай крику,
На віно суму ладь велику,
Аж знов який піп задовжений
Для віна з нею побереть ся,
І гріш мій так, як мого тестя,
В жидівській утонé кишені!»

Такими мислями важкими
Отець вітав твої родини,
Не бачивши тебе й на очі,
Такий талан тобі пророчив!

А мати в болях умірала
Й, тебе вродівши, прошептала:
»О, щоб я більше не діждала
Ні жити, ні на світ глядіти,
Ні рódить ті нещасні діти!»
Відтак зжмурила згаслі очі,
За серце вхопилась нещасна,
Стогнала тихо, тихо гасла,
І згасла таки тої ночі.

А ти безпомічна лежала
В руках у баби-повитухи,
Мов мишеня, ледви пицала,
Немов грізні, ворожі духи
Тебе в життя найпершій хвилі

---

¹⁾ кожної днини можна смерти сподіватись (поль. lada dzien)

Юрбою густо обступили.
Плювала баба, і хрестила,
І хухала, і положила
Тебе у теплу купіль зтиха —
Твоє ридання не вгавало,
Немов ти чула, скільки лиха
Тебе в життю тім зёмнім ждало...
Бере тя¹⁾ баба на коліна,
Колише, цмока, плеще, хуха —
Дарма! І шепче повитуха:
»А цур! Та се якась відміна!
Відтак у пеленки новії
Тебе повіла, обмотала,
І ти втишїлась і лежала,
На стїни дивлячись бруднії,
Немов здивована питала:
»За що мене ті люде вяжуть?«
Та дармо відповіди ждала!
Замучать, а за щó — не скажуть.

2.

У семінарїї духовній,
Мов у Христовїї чашї повній
Вдовóленне і радість тиха,
Нї шуму, нї грижі²⁾, нї лиха!
В годинї пізнїї і поранїїї
Час гладко тут пливе во-віки,
Як з молока і меду ріки
Пливуть в землі обітованїїї.
Тут стежка пряма і постїйна,
Наука — чисте слово боже,
Ума змилити тут не може
Проклята мисль революційна.

---

¹⁾ тебе

²⁾ жури

Вже ж ті благу частку избрали,
Що бурі світа понехали,
Повергли¹⁾ шлях блудний, гріховний
І, з серцем тихим, нелукавим,
Ходити вчать ся шляхом правим
У семінарії духовній!

Ось бач, літорости духовні
Із лекцій²⁾, слів Господніх повні,
Вернулись. Мов голодне стадо
Вони, аж скачучи, так радо
До семінарського порога
Тіснять ся. Коритари темні,
Брудні, вонючі, неприємні —
Важка до доброго дорога!
За те блага ціля чекає!
Вже дзвоник голосно скликає,
Пищить десь геть там, мов з безодні:
»Прийдіть до мене, всі голодні,
Прийдіть, прагнуці! Я в спокій
Вас нагодую і напою!«

І ось ідуть купками, в парі...
Гремлять і стогнуть коритари,
Сміють ся, гомонять алюмни —
Та ж їсти йдуть, а не до трумни!³⁾

В великій салі рефектарській,
Мов у якій маштарній царській
Столи дубові і ослони —
Лиш стіни чорні, як ворони,
Верства болота на помості —
Та не горді тутешні гості!
Щоб в мисці много і смачного —
До брудів діла їм не много.
Вже всі зійшли ся діти божі:

¹⁾ кинули ²⁾ на виклади ходили богослови на університет

³⁾ в труну (трумна — поль.)

Хлоп-в-хлопа всі, охочі, гожі,
Рум'яні, крепкі і здорові,
Мов дуб при дубі у дїброві.

І вже відмовили молитву,
Вже й озброїли ся на битву:
В руках ножі, і вилки, й ліжки¹⁾ —
І всі ждуть ворога, ждуть миски,
Щоб кинутись на ню з розгону
І сокрушати без пардону.

»Ануйте, братів, держайте,
І плоть волову умерщвляйте!« —
Пронїс ся оклик над столами,
І захрустїли під ножами
Волові шницлї²⁾, рвана, тята
Хрумтїла у зубах салата,
І радувались сєрця в Бозї,
Що шницель був у добрім сосї.

Аж ось остання брань ворожа
Валїть: се двигає сторожа
Великі мїски з пирогам...³⁾
»Лиш смїло, браття! Гїсподь з вами!
Рвїть навожденїє мїзерне,
Хай відси вже живе не верне!
Вилками люто пробивайте,
В сметану, в масло потопляйте!
Аж решту як зметем послїдню,
То заспїваєм піснь побїдну.«

І Бог помїг борцям. Їх смїлий
Скінчив ся бїй: всі їли, їли,
Аж в мїсках пирогів не стало.

¹⁾ ложки (наріч.)

²⁾ нїм. Schnitzel — котлет, сїканець

³⁾ вареники

Ще сєї та той проворкнув: »Мало« —
Та в кухні люде там твердїї,
І більш дістать нема надїї.

Тодї всі з місяця повставали,
Духовну пісню заспівали:
»Царю небесний, духу правий,
Усюди суцїй, повний слави,
Всіх благ скарбниче, живодавче,
Приїди до нас і живй в нас завше,
Спаси нас від всіх змаз і кари,
І дай нам стравить тїї дари!«

Скінчивши співи ідеальні,
Повиходили із їдальні.
І потягли в свої нумера ¹⁾ —
Що ж там робити муть тепера?

От тут в тиші несамовітїї
Хропуть алюмни, мов побитї,
І своїм храпаннем, як знають,
Господню славу возвіщають.
Онті знов столик обступили
І фербля ріжуть, що є сили,
Що хоч позбутись і сорочки:
В руках їх кепські образочки,
Між ними слів, розмов не много,
Лиш »блїнд«, і »пас«, і »без одного« ²⁾,
Та другі оклики чудесні
Свідчать перед людьми і Богом,
Що се не твари безсловесні.
Он там знов у однім нумері
Співають, загуливши двері,

¹⁾ Кімнати семинара під числами, як по готелях.

²⁾ Терміни при грі фербля (газардова гра): блїнд — насліно (нім. blind) і т. д.

Виводять гучно: »Козак пана«
І »Дай, дівчино, нам шампана!«¹⁾

За теє на четвертім році²⁾
Ні сонність не тяжить на оці,
Ні пісні не лунають скочні —
Там люде старші і статочні,
Що швидко мурн ті покинуть,
Що швидко, мов орли, полинуть
В життє громадське, до роботи:
З них повиходять патріоти,
Отці, борці, підпори трону,
Підпори віри і закону.
То ж про будущій надії,
Про пляни й замисли важкії,
Про бої й жертви грандіозні
Тут йдуть розмови серіозні.
Важка іде духова праця:
Вони хлопістики³⁾ учать ся.

3.

Пан Едмунд був не злий з природи —
Та се й про чорта мож сказати.
Йі коли б багатства, блиску, вроди,
Наметної⁴⁾ душі й свободи
Йіому не довело ся мати,

---

¹⁾ Пісні ці співали ся по інтелігентних домах іще в 80. роках XIX. ст.; перша — це слова Падури (*Козак пана не знав звика*), друга Дідицького (*Дай, дівчино, нам шампана, і любов, прогуляєм ніч до рана . . .*)

²⁾ курсі (богословський факультет малічує чотирі курси-роки)

³⁾ як для »хлопа« працювати (іронічна назва)

⁴⁾ пристрасної (поль. *namiętny*), наметність — пристрасть (*namiętność*)

Він з своїм розумом спосібним,
З своєю волею твердою
Став би робітником потрібним,
Став би борцем у чеснім бою.
Та всі оті природні дари,
Котрі на тисячу одному
Дають ся, — мов злуднії мари
Його тягли — а все ід злому.
Відмалку без границь пещеній,
Пихі і гордості навчєний,
Звик до неробства, і до лїни,
І до розпусти для відміни.
У всьому мав він вольну волю,
Не знав в життю — не то що болю,
А навіть прикрости малої;
Над ним трясли ся батько й мати,
Чого забаг, те мусїв мати,
Хоч мук, прикрости чужої.
Як батько не хотїв що дати,
Давала тайком люба мати;
А як і мати не дала що,
Найшовсь між слугами ледащо,
Що паничеві для прислуги
Готов був в горе пхнути других.
Тому ж не чудо і не диво,
Що всі наметности¹⁾ неситі
Пожаром розгорїлись живо,
Нездержувані і некриті,
Підсичувані що-хвилини,
Без тями, мов бурливе море.
Нїчим для нього плач дївчїни,
Нїчим важке батьківське горе.
На просьби в нього, на закляття
Зовсїм мов не було поняття,

---

¹⁾ гл. стор. 231, пом. 4.

Лиш сміх веселий, жарт дотішний...
Чужее горе відчувати
Він мов зовсім не був спосібний.
Немов у тім прекраснім тілі,
В котрім, здаєсь, всі ясні, смілі
Природи замисли словнились,
Котрого б Бог сам не поверг ся, —
Всі дари впобвні находились,
Крім найкращого дару — серця.

XIII.

НОВЕ ЖИТТЄ.

(Уривки з поеми)

Прольог.

Погідна ніч літна в підгірськім краю —
О, кілька чарів, кілька в ній красн!
Там в далі гори-велетні дрімають,
Тут цвіти, трави в перлах із роси;
Ляцять так дзвінко соловії в гаю,
Чорніють грізно бори та ліси,
Ріка шумить, бурлять холодні, чисті води,
Гасна казка мов про дивний сон природи.

І люде сплять. Сторчить он плуг у полі,
В городі коні спутані хрумтять
Траву роспету; пес вокруг стодоли
Вартує; другий гавкнув зпоза хат
І стих... Про горе, чи про кращу долю
В хатах малії і старії снять?...
Вітайте, ясні сини, на віках сього люду,
І золотіть хоч ви життє їх, повне труду!

А понад всім тим сонним, тихим раєм
Скленить ся чистий, тьмавий звід небес.
Кривавий місяць вирина за гасм,
На хвильку поза срібну хмарку щез
І знов явив ся. Незміримим плаєм¹⁾
Пливуть зірки, і кілько то чудес,
Святих, великих мрій о щастю і любові,
О, земле, в ніч таку паніптують тобі!

О, краю мій, Підгірре ти прекрасне,
Як я люблю, як я люблю тебе!
Мов зірка та, що світить і не гасне,
Так та любов в душі моїй живе.
О, чом же ти, хоч гарне, так нещасне?
Хоч вічно юне — хоре та слабе?
Як радо дав би я для щастя люду твого
Пролити зараз хоч всю кров із серця мого!

Та ба, минув той час, коли ліком
Була кров чиста й щира на проказу.
Не жертви треба днесь, а бою з злом!
Побіду не виборюєсь відразу,
А треба в скварі, в стужі йти пішком
Без стежки, кладки і без перелазу;
Без слів шумних, а то й без слави і заплати
Тра вміти жить тепер для тебе — не вмірати.

Уміти жить — отсе велике діло,
Найбільша загадка грядущих днів,
Щоби одним життєм так не летіло,
Немів пусті вітри поверх степів,
Або мов буря, що не лишить ціло
Нічого, а все ломить пів-на-пів,
А другим не повзло так важко в горю й бою,
І не поїло їх отрутою гіркою.

---

¹⁾ гл. стор. 301, пом. 2

Уміти жить! Трудне, високе вмінне,
Котрого жадна книга не навчить,
А лиш навчає досвід і терпінне,
Й любов, що всіх ріднить і єдинить.
Щаслив народ, щасливе покоління,
Що зможе жить як слід, зуміє жить!
Для нас же, по котрих котилась доля в'алом,
Нове життє є днесь лиш пісні ідеалом.

1.

В чудову ніч через Підгірре сонне,
Мов лютий звір, зірвавшись з пут, жене
Якеєсь диво чорне, невгомонне,
Могуче, grimотяче і грізне.
Під ним земля тремтить і глухо стогне,
Простір тїка край нього, лиш мигне,
Кривавий зір його сверлує п'їтмю пізну,
І сто залїзних ніг дуднить о путь залїзну.

За ним зриваєсь вітер з дрїмоти,
Але за пізно схопив ся в погоню.
Куди летиш, куди чвалаєш ти
З могучим розмахом, залїзний коню?
Земля тїсна для твої бистротн,
Крізь гори ти пробіг, мов по болонню,
І межі ти прорвав, предвічні перешкоди,
В одну сімю з'єднав всі землі, всі народи!

Ось мигнув блиск — се з вартової будки.
Ось тїнь густїйша — се дрїмучий ліс.
Ось шум глухий — ріка в близї десь тутки.
Ось стогне міст під грохотом колїс.
Ось тут село: в тихесенькі закутки
З труби сталльної посвист ся пронїс,
Аж пси завили враз, затряс ся лист рокити —
Ще свист — і потвір став на пять хвилин спочити.

Тень-тень-тень-тень! — загойкав проразливо
Дзвінок над входом сонного двірця.
В червоній шапці, сонучи ліниво,
Начальник виїзнов, буркнув два слівця
До машиніста і пройшовесь важливо
Здовж поїзду. Телеськав без кінця
Врєнячий телеграф, пеначе джміль великий,
І чувсь машини сат і кондукторів крики.

Там видавали посилку листовну,
Тут знов з двірця тягли пакунків міх;
Кондуктор від вагону до вагону
Кричачи: »Хто вилазить?« — живо біг.
В вагонах гості спали всі; котрому
Не стало лавки, той під лавку ліг.
Хрін всякий, лиш часом, як надто крик докучить,
Хтось буркне десь крізь сон: »Кий біс тебе там
мучить?«

В однім купе — там хтось у щибу стука.
Підбіг кондуктор, двері гнєть відмок¹⁾,
З вагону вийшла невелика штука:
Непшино вбраний молодий панок.
Волосєє чорнеє зпід капелюха
Спада на плечі, стан мов в панянок
Стрункий, не кремезний, дрібніі руки білі,
І очі без вогню, і лиця помарнілі.

З постави, з ходу, з уст тонких, стиснутих,
З чолá хмарного відєо, що над ним
Пройшло вже много бур і громів лютих
І розчаровань походом сумним,
Що з днів щасливих і терпінь пробутих
Одну він мудрість виніє — все те дим!
Що вчасні сумніви о світі й людській жизни
В ту чару гарную досипали трутизни.

¹⁾ відімкнув

Одітий він в пальто був попеласте,
І груди грубим пледом обгорнув;
В руках ручний куферок ¹⁾: знать, покласти
Не мусів много в нім, бо легкий був.
Спіткнувсь на шину і туй-туй мав впасти.
«Овва, злий знак!» — сказав він, посягнув
В кишеню і слuzі віддав білет дорожній,
А сам в «вартзаль» ²⁾ пішов, що був зовсім порожній.

«Ну, от я й тут!» — сказав він, на підлозі
Поклавши куфер, і на софці ³⁾ сів,
Немов втомлений по такій дорозі.
Безладний гамір ріжних голосів
До нього доносивсь: в залізнім возі
Свистіли труби, дзвін дзеленькотів,
Начальник в сїнях знов кричав, мов оглашений:
«Де термометр?» — а сам мав термометр в кишені.

Панок сидів так час якийсь безчинний,
Ніщо не кажучи, в простір дививсь,
Відтак оглянув той «сальон» гостинний...
До стелі з лампи довгий гніт димивсь,
Крізь збиту шибу віяв вітер зимний
Знадвору, столик сірим пилом вкривсь,
На голих стїнах, місць святого або чорта,
Анонси висїли Клейтона й Шетлоорта ⁴⁾.

«Ну, добрий знак,» — сказав панок комічно, —
«Що гнеть ⁵⁾ на вступі в те *нове життя*
— Тут стис уста крихітку іронічно —
«Мене вита культурне дрантє те!

¹⁾ чамайдан (нім. Koffer)

²⁾ ждальня (Wartesaal)

³⁾ канапка

⁴⁾ відома на заході фірма хліборобських машин

⁵⁾ зараз же

Значить, мені судило ся довічно
Орать, збирати »жіннво золоте«,
І пасти кіз, свиней пренеіорочні стадка,
Як »божествѣнний« той свинар в Гомера-батька.

»Еге ж, еге! А я ганявсь, дурний,
За чимсь по світї, прїв па шкільній лавї,
Ловив ідеї образ світлянійї,
О щастю снів, і о любовї, й о славі!
А хлоп робучий, глухий і брудний
Так низьким був для мене, що в уяві
Буйній містивсь аж десь в найнижшій части пляну!
Чи думав я коли, що й сам ось хлопом стану?

»Та ба, побїдди давні ідеали,
Розвіялись чарівні, злудні сні!
Тї, що мене любили — пощезали,
Тї, котрих я любив — не варт любви.
В життя гонитві сили всі пропали,
І, замість плодів, вирости терни,
Покута й пізний жаль!... Та нї, не пізний! Годї!
Нове життя манїть! Вернімо ся к природї!

„Nimm Hack' und Spaten“¹⁾), — як говорить Геге, —
Ори, копчи, і гній вози, і сїї!
Ввесь світ твій — то тїсне, брудне життя те,
І сам ти стань як віл, як плуг, як гній!
Ох, спомини, чого ви душу рвѣте!...
Чи то ж колись був шлях зористий мій?
Та ба, орел без крил стає з курми нарівні!
І в мене щезла міць, надїї й сні чарівні.»

Вся статъ його схилилась, подалась,
Опали руки, наче після втоми.
Нерушно так сидїв він довший час,
Уперши очї в лямпи блиск рухомїй.

¹⁾ Берн заступ і лопату.

Чого, за чим він тут тепер якраз —
Не думав. Лиш розсіяні атоми
Вражінь, почувань, знай, в душі його клубілись,
Не в'язучись в-одні, вертілись і губились.

А втім якась тверда, міцна рука
Його плеча нечайно дотулилась.
Здрігнувсь, зирнув... Висока і важка
Якась постава з усміхом дивилась
На нього. Одїж не то мужика,
Не то шляхецька. Постать похилилась,
Куферок підняла, на пальці помахала,
І знов на панича, сміючись, поглядала.

Панич підскочив, мов зі сну збудивсь,
І гнівно запитав: «Чого потрібно?»
Мужик мовчав і, сміючись, дививсь
На нього. Звільна пригадав подрібно,
Мабуть, де він? До постати зблизвивсь
І мовив: «А, се ви, правдоподібно,
Від пана Дороша! Є-віз? Ви довго ждали?
Пакунок мій взяли? Ну, в путь! Чого ж ви стали?»

А постать все стоїть. „Заждіть хвилину!
Там хлопець трохи коні покорміть.
Так ви панич Євгеній! І в гостину
До нас? І довго будете гостить?
Олекса щось писав нам про причину,
Що каже вам в пустині нашій житть,
Та раз побачить вас, то вже й питать не треба:
Повітря треба вам, води, і ліса, й неба.“

»Так ви« — панич почав був і запявсь, —
»Так ви пан Дорош? Пане, Бога ради,
Даруйте! Я задумавсь, задававсь...
Приняв вас за слугу!...« — „Ну, ну, не вадать!

Я не який то й пап!“ — »Не сподівався,
Признаюся вам, такої маскаради.
Олексин батько ви! Поміщик! В хлопській свиті!
Признайте, се в'умі не легко погодити.»

„Погодите,“ — відмовив Дорош живо, —
„Коли побачите, як ми живем.
Поміщик на сто моргах¹⁾, от все диво!
Тут штуки треба, щоб кінець з кінцем
Звести. А з роду я мужик. Те пиво
Культурне, що колись я пив хильцем,
Мене не опянило дуже так, як кажуть,
Щоб рвать всі ті нитки, що нас з мужицтвом вяжуть.

„Живу, працюю разом з мужиками,
В потребах мало чим ріжнюсь від них,
Хиба часом думками та книжками
З гряниць тих наших вибіжу тісних.
Тим, що добуду власними руками,
Що власним я трудом навчиться встиг,
По змозі, тих братів убогих спмагаю,
А далі — ні умом, ні хіттю не сягаю.“

»Го, го, значить філ'ософ ви кругом!«
— Сказав Євгеній трохи насмішливо. —
»До плуга з академії бігом,
Paterna cura оброблять щасливо!
Ще й філянтрон, мужиколоб, з часом
І депутат! Ну, що ж, на сес мливо
Я дуже рад хоч раз поглянуть зблизька пильно...
Наш круг глядить на се крихітку неприхильно.

»Наш круг! Даруйте, я не так сказав...
Той круг, в котрім я виріс і ховав ся.
Та я тепер від нього вже відпав,
Здаєть ся, з ним навіки попрощав ся.

¹⁾ Морг = 1600 сяжн.², менше ніж $\frac{1}{2}$ десятини.

Ох, той шляхецький круг! Як я спізнав
Його наскрізь, від нього відцурав ся!...
Ви смієтесь? Ну, що ж, філософ ви, ні слова,
То й сумнів є у вас усіх думок основа.»

Веміхав ся Дорош на слова ті скорі.
— „Ай, панцю, панцю, що дуринць наплів!
Ентузіяст ви непоправний! Д' горі
Вас тягне все так, як мене долів.
Філософ я лиш в полі та в оборі,
В високі сфери зроду не летів,
І сумнів мій не брат, не сват, не друг, а ворог:
Хоч порох чоловік, та вірю я в той порох.

„Я твердо вірю в труд його могутній,
В ті мільони невсипущих рук,
І твердо вірю в людський ум робучий
І в ясний день по ночі горя й мук.
В тій вірі й сам я свій маленький рúčий
Посеред тих підгірських піль і лук
В рівнобіж величним струям часу простую,
І, роблячи свій пай, для загалу працюю.

„Як я на філософії¹⁾ терпів,
Як в Відень їхав панським тарангасом,
А з Відня пішки йшов назад домів²⁾,
Як Мазурі вели мене цюпасом³⁾,
Що дома я при повороті вздрів,
Як дідич наш зробив мя⁴⁾ свинопасом,
І як потому вмер, як панщину зносили, —
Все розкажѹ я вам колись у вільній хвилі.

---

¹⁾ на філософічнім факультеті, який відповідає історично-філософському й природознавчо-математичному на колишніх російських університетах

²⁾ додому

³⁾ етапом (пім.)

⁴⁾ мене

„Що вже й казати, цікаві по часи!
Я пережив, переболів чимало!
Було там дещо радості, краси,
Але найбільше по хребті вдаряло.
Мужик — то кінць: що вложать, те й неси!
Одно йому, чи камінь там, чи сало,
Чи тьма тиранії, чи Wolność, Równość, Zgoda...¹⁾
От тим то вірю я в движучу міць народа.

„Коли вона не зниділа до шині,
Посивши майже тільки камінь все
На тюрми, на палати, на твердині,
То є надія, що як принесе
Здоровий хліб робучій всій родині
І світла в себе ясного нассе,
То розростесь не так і процвіте розкішно.
От тим то, бач, мені з всіх песимизмів смішно.“

Здрігнув Євгеній. По лиці блідому
Ізнов іронії пробігла тінь,
Та щезла гнеть. У серці молодому
Заворхнулась найглибша глибінь.
Якесь чуття, немов тоска до дому,
Тоска за скарбом віри, сил, стремління,
Котрі й його колись у тихий рай манили,
Збудилась, мов дитя зіснеть ся і заквіліть.

І жаль притьмив весь вид його, як дим
Гіркий, що весь, як свічка допалить ся;
Уста нервово дрігнули, слабим,
Бездушним усміхом стягли ся лица:
— »Щаслив, хто вірить всім еством своїм,
Хто в бою, наче сталь в вогні, сталить ся!
Щоб вірить, треба кров здорову мати в жилах...
Я сумніваюсь лиш, бо вірити не в силах.

¹⁾ Воля, рівність, згода — фрази, яких Поляки все вживають у своїй політичній ідеології

»Немов червяк підточує білину,
Так підточило те життя мене.
Мов звялий лист, що здався на хуртовину,
Котра його і толця і жене —
Так я живу; де впаду, де спочину,
Про те не дбаю; чую лиш, як схне
У серці джерело життя, і вже не трисне
Наново! Ні, я жду, чень як-найскорше висхне.

»Бо нерв життя у мене перетятий,
Зруйновані підвалини буття;
Бо щастя фонд залізний¹⁾ я розтратив,
І розміняв на мідь сріблo чуття.
Не маю сили навіть, щоб поняти
Ту вашу віру в вартість, в ціль життя.
І жаль, що вам мене оттак накинув друг мій,
Бо не знайдець ся в вас ліку на той недуг мій.»

— „Ну, ну,“ — рік Дорош, — „хоч ми й не доктори,
А розпізнати зможем ваш недуг.
Ви, бачу, трішки на байронізм хорі,
На Weltschmerz²⁾, як казати звик ваш друг.
І нерви в вас страх до зворушень скорі,
Роздразнена уява, бо весь круг
Мрій, мислей, бажань — все к одній змагає ціли:
Ятрити рани, що згоїтись ще не встигли.

„Та чень же рани ті — Господь ще ласкав —
Не так тяжкі, щоб їх не мож згоїть.
Ще й ваш батіг весело буде траскав³⁾,
А праця Weltschmerz ваш прогонить вмиць.
Ще не погіб, хто із упадку в час встав,
Лиш в власному нутрі не треба рить!
Та що тут говорить, — ходім на віз сідати!
Не близький шлях, то щоб на рано дома стати!“

¹⁾ Залізний фонд по товариствах — непорушний

²⁾ світовий біль

³⁾ західно-укр. форма (стара) = буде траскати

Візок легенький, і дорога рівна,
Здорові коні, небо, повне зір,
Праворуч недоступна, мов царівна,
Гора темніє, смерековий бір
Покрив її, заслона мов чарівна,
Ліворуч річка з шумом в темний звір
Бурлить, і холодком від неї потягає...
Грудь ширше дихає, кров живо в жилах грає.

Грудь вільно дише, в жилах грає кров,
І рвуться мисли в темінь за водою,
Мов узники, позбувши ся оков,
Мов облаки по небі чередою —
І розпанаханий важкий покров,
Що серця твого тайни крив собою,
І хочеться тобі все накипіле горе,
Мов краплю, вилити в тиші бездонне море.

Євгеній був нервовий і дразливий,
Їзда була ненависна йому.
»То не їзда« — мовляв — »то ад правдивий!
Ні стій, ні сядь, ні мислей, ані сну«.
Тепер же він почувсь зовсім щасливий
На тім візку, тонучи в тиху тьму,
В той рай живий, в лугів тих озері бездонні,
Під шемріт рік дзвінкий і ліса шепти сонні.

І чув він, як у нього в серці тає¹⁾
Весь біль, що там віддавна наболів, —
Немов рука могуча відчиняє
Понурий гріб, в котрім він гиб і тлів,
Як серцю свіжість і життя вертає,
І ясність мисли, і свобода слів.
І на товариша він глянув щиро, дружно,
І мову розпочав зовсім вже небундюжно:

---

¹⁾ тане (поль.)

— »Байронізм! Weltschmerz! Знать, були колись
Такі, що горем світовим страждали,
І, риби мов об лід, ввесь вік товклись
О стіни, що їх волю й ум стісняли,
Що, хоч під молотом, не подались
На підлість і, хоч в путах, підіймали
Грімний протест, коли не ділом, то проклоном,
Докором сміливим, погордою і — сконом.

»Ви кажете: на Weltschmerz хорій я!
Гай, гай, немудра ваша діагноза!
Ціле життє, ціла судьба моя
Не романтизм, а проста, груба проза.
Не біль над горем світа, не змня
Знання підгризла! Із прудкого воза
Піднебних поривів, як Фаетон, не впав я,
Ні квітки синьої по світі не шукав я...

»А прямо скажу: брив я по болоті,
Без тямки скарб найкращий розкидав:
В утіхах підлих, у бездіястві, в злоті
Я щастя — ні, вдоволення глядав.
І поки наймилішій, святій істоті
В безумстві я отрути не завдав,
То доти спала в мні, не прокидалась совість...
Та що тут колесить! Ось вам моя вся повість.»

2.

»Родив ся я на золотім Поділля,
Котре не всім однако золоте.
У батька, справді, хліб бував на кілліу¹⁾,
Бо був багатий дідич він на те:

¹⁾ Народня приповідка про Поділля: «на Поділля хліб по кілліу», така багата країна, що по кілліу родить

Що-свята празник¹⁾ мав, що-дня неділю,
Де бреть ся, що сібсь, як росте,
Хто там товár насє, хто жне, санас, косить,
Про все те він це убав — готового мав досить.

»Нічим на світі він не вмів журить ся,
То й був округлий, повний, мов гарбуз,
Як всмак обід і повна є пивниця,
То він живе собі й не дус в вус;
Пройдеть ся вранці, по півдні проснить ся
Так твердо, як дитя, що ще покує
І бур життя не зна; часом у гості їде,
Часом і в нього теж збирають ся сусіди.

»Тоді в дворі бувало шумно й ріино:
Гремлять поперед ґанком четверні,
Витають, обіймають ся постійно
Панове, шовком шелестять пані,
А батько пріє, біга неспокоїно,
Нюхтить, чи вже дають обід, чи ні?
А в кухні жар і вар, і кухар кухтів штурка,
Щоб, Боже борони, не припалылась курка!

»Обід такий трівав зо три години,
І йшли розмови всякі за столом:
Пані своїх знайомих тут судили,
Пани хортів і коней... Лпш часом
На політичне поле заходили,
Тай то несміло якось, Загалом
За панщини була політика »не в тоні«,
То вже й за Ваха²⁾ теж плелось про пси і коні.

»Я панщини не тямлю. Батько мій
Був для підданих, кажуть, незлим паном;
Та все ж любив він панщиняний стрій,
Вважав його природним, не поганим,

¹⁾ Празник — рокове свято, велике.

²⁾ австрійський міністер

Опертим на мпнувшнї святїї,
Вважав незгїдними з шляхецьким станом
Усякі бесїди про волю, і ввесь вік
Він комунїстів кляв за сорок осьмий рік¹).

»Усім хазяйством занималась мати —
Свята людина! Де, з яких скарбон
Вона могла те щире серце взяти,
Оту любов до бїдних загалом,
Якїй дїм панський в час той дикий, клятий,
Мїг виховать в нїй тихість, простий тон
І працьовитість ту й для праці других шану, —
Сьогó не збáгну я, то й мїркувать не стану.

»Та, все занята тьмою справ розлчнних,
Вона в душі любови скрила скарб.
Дїтячий вік мїй плив без поетичних
Пригод, та все ж і без понурих фáрб.
З дїтьми сїльськими я в играх вулїчних
Не бїгав, вчасно я дїзнавсь, що карб
На них карбований инакший, нїж на мене,
Що я павич, а то все хлопство несолéне.

»За те опїкувались мною²) дївчата,
Усякі бони, покоївки, слуги —
Звичайно óдна-в-óдну зуховата,
Безжурна, сита, молода, без туги,
Ллш їй до строїв³), танцїв та до свата;
Робота легка, спеки, анї хуги
Не знали... От вони мене все забавляли,
Чи то мене собї за забавку вживали.

»Та мама все ж таки мене любила,
Не потурала мóїй пустотї,
Добра, любови, лагїдности вчила, —
Та не дались менї науки ті!

---

¹) рік знесення панщини

²) мною

³) гарної одежі

Бо вчасно вже гаряча кров бурлила
У моїх жилах. Мов рої густі,
Так всякі вигадки по голові снувались,
Все в безвісти кудись прудкі бажання рвались.

»Фантазія була мій перший ворог,
Вопа мене її до згуби довела.
Все, що здобув я, розбивала в порох,
За чимсь новим і рвала, і тягла,
Від змін до змін потручувала скорих,
Ні в що вглибитись, вжитись не дала,
Мов фатаморгана манила без перерви,
Зглушила совість в мені її притушила нерви.

»Я тямлю, дома ще, хлопцям малим,
Лежу було на софі у кімнаті,
Зажмурю очі: грохіт, брязьк і дим!...
Фуркочуть з вітром корогви хрещаті,
Панцирні шляхом стугонять твердим,
Я передом на воронім бахматі —
Штурм, битва, крик і зойк, рев труб і брязькіт міді...
Гурра! Побіда в нас, — і я герої побіди!

»То знов гора висока аж до хмар,
На ній блищить — чи замок, чи палата...
Червоний дах яріє, мов пожар,
З вікна глядить красавиця заклята,
У брам лежить триглавий смоків¹⁾ цар,
Внизу ватага лицарів завзята...
Я випередив всіх, рубаю смока в штуки,
Царівні подаю освободючі руки.

»Смішні ви днесь, дитячі сні, мені,
Але тоді я ушивав ся вами!
Зірвусь, бувало, по такому сні,
Немов дурний розмахую руками,

---

¹⁾ змії, дракон

Лечу до стайні... Мрії нависні
Весь світ мені вкривають облаками...
Я скачу на коня, жену й жену без тям
Почерез поле й ліс, через яри та ями!

»Жену для руху, мигкання, розгону,
Для стукоту копит посеред нив,
Для храпання коня й гучного тону,
Для шуму трав, для небезпек ярів,
Щоб дух спирало в груди, в горлі мому;
Я на красу природи не глядів —
Любив я одур лиш, перестрах і тривогу,
Ненавидів спокій і рівную дорогу.

»Та ті геройські пориви бурливі
Змінились живо. Як лиш я підріс,
У иньший бік рванулись сні чутливі,
І иньший чар вогонь у жили виїс.
Лиш чорні очі, лиця все вродливі
Мені маячилися, і сплети кіс,
І круглі рамена, палкі уста дівочі,
І травила¹⁾ мене жага і дні, і ночі.

»Я не зітхав, не плакав, не молив ся,
Про романтичні любовці не снів,
Не цілував реліквій, не томив ся,
А пестоці, хоч куплені, шив.
І поки ще з одною я пестив ся,
Думками вже за другою гонив.
І хоч я кожною переситивсь поволи,
Сама погоня та не збрідилась ніколи.

»Доспів я швидко у такім вогні,
Що клетотів раз-в-раз у мійї крові,
І стала гнеть ненависна мені
Наука й школа, не було і мови
Про пильність. Вдень я плентавсь мов у сні,
Мертвіла думка, спугана в окови,

---

¹⁾ жерла, їла (поль.)

Багато перейшов я прикрих сцен, оказій,
Ї мене, здається, проганяли з трьох гімназій.

»В ту пору мати в гробі вже лежала —
Покванилась, щоб стиду не дожить!
І поки мною зла судьба метала
З кутка в куток, не даючи скінчити
Гімназії, нова доба настала
В домівці. Батько наче стовп сидить,
Не бачить і не зна, що творить ся вкруг нього,
Лиш їсть, і плаче, й не, й не гляне ні до чого.

»Який там лад пішов у господарстві
По смерті мами — я їй згадать боюсь!
Злодії там пишались, наче в царстві,
Рабівники, немов на хвилі гусь!
Жид Жида перегонював в крутарстві,
І кожний льокай частку рвав якусь.
День-в-день гармідер, стук, розпуста, гвалт і сварка,
І батька голодом морила куховарка.

»Почув я те, як стій покинув школу —
Тай остогидла ж бо вона мені!
Мов сироту обідрану і голу,
Так рідний дім застав я. На гумні
Розбита скирта, свині в ній посполу
З гусьми й качками рились; в стороні
Гнила попсована машина у баюрі,
І свіжі висіли аж три воліві шкурі.

»Плотів¹⁾ нема, полупані всі брами,
Обломані гилляки з деревин,
Пять шкап у стайні перед жолобами —
Нужденна решта з батькових стаднин;
В стодолі пусто, серед току ями,
Зачинений не торохкоче млин...
Хоч як чуже мені було хазяйське діло,
Та серце на той вид у мене заболіло.

¹⁾ тинів

»Як бомба впав я поміж ту двірню,
Що мов Татари рвались на рабунку,
Зібрав сусід і близчюю рідню,
Щоб їх просить поради і рятунку,
Розбуркав батька, кидавсь день-по-дню
Розеліджувать всі справи, з постерунку ¹⁾
Зазвав жандармів, щоб грозі ще більш додати,
І троє слуг велів в тюрму запакувати.

»Ну, словом, розпочав я енергічно,
І бачилось, що зразу й побідив.
Поганих слуг прогнав безвідволічно,
Нових наймив, усюди сам ходив,
У все вглядав, ганяв ся денно й нічно,
Як знав, так лад і послух заводив —
Аж батько мій радів, сусіди дивувались,
І охали Жиди й на мене жалкувались.

»Прийшла зима, і я не тямив сам,
Коли пройшла в тім шумі і турботі,
Мов переродивсь я, немов із плім
Очистив ся, зміцнів я при роботі,
Мов иньша кров бурлила в жилах там,
Думки нові взялись в новій істоті;
Утихли пориви фантазії буйної:
Я працю, ціль найшов, і жив для ціли тої.

»Щасливі дні! До нині ще про вас
Я згадую, немов про той єдиний,
Проведений в хосенім ²⁾ труді час,
Де не морозить серця жаль, мов иней!
Тоді то зрозумів я перший раз,
Що не Баярд, борець непоборимий,
Не Дон Жуан, усіх жіночих сердець побідник
Героєм наших днів, а — продуцент, робітник.

1883—1885.

¹⁾ постій, казарма жандармерії

²⁾ корисний

ЖИДІВСЬКІ МЕЛЬОДІЇ.

Від Автора.

Після відомих жидівських погромів на Україні в р. 1881. панувало між нашими Жидами, особливо на Підгіррю, велике занепокоєння. Носились дивовижні слухи, тривожні оповісті, зловіщі пророкування. Жидівські народні співаки складали навіть пісні про ті факти, то гумористично висміваючи жидівську тривогу, то наслідуючи тон давніх псалмів і благаючи в Єгови помочі. Мені лучилось чути кілька таких пісень і оповідань. Особливо вразило мене сучасне приновреленне знаної мені вже давнійше казки про кипуче море Самбатіон, і пісня (жаль, що я не міг її записати), зложена в жидівським жаргоні, з повторюваною в кожній строфі апострофою до пірря з розбитих жидівських перин. Отсе й були сюжети двох перших «Жидівських мєльодій».

САМБАТІОН.

Гадаєте, вже й побідили
Отгі, що в безумнім гніві
Мордують¹⁾ Жидів на Україні?
Побачим, як будем живі!

А я наперёд вам те кажу,
Як в наших це письмах стоїть:
Завчасно з побіди хвалять ся,
Живе бо ще цар наш Давид!

Ви чули, Жидів много тисяч
Іде на всі кінці землі!
Вони йдуть шукати Давида.
Край моря в дворі на скалі.

Там з божої волі живе він,
Щоб племя своє боронить:
Він вчує про нинішні кривди,
І страшно ті кривди пімстіть.

Вже раз з свого замку край моря
Сходив він Жидів рятувать;
Коли ще й тепер його впросять,
Він певно лвійть ся опять.

---

¹⁾ вбивають (нім.)

Та трудно се, дуже се трудно!
У краю далекому десь
Є море страшенне, кипуче,
Самбатіон море те звесь.

Лиш раз один досі те море
В далекій, незнаній землі,
Шукаючи в поміч Давида,
Побожні Жиди перейшли.

Ви знаєте дивну ту повість?
Раз цар був безбожний, хотів
У своєму царстві живучих
Усіх повбивати Жидів.

І вислали своїх рабів
Жиди до царя і рекли:
»Не тікай нас, царю! Живе ще
І наш цар Давид на землі«.

А цар розсміяв ся безбожний:
»Ідїть, се дурному скажіть!
Умер і зотлів цар Давид ваш,
Якраз тому тисяча лїт.

»А, впрочім, беру вас за слово:
Ідїть, і нехай ся явїть
До мене на учту ¹⁾ велику
За сорок день цар ваш Давид.

»А як не явїть ся до мене
Давид на означений день,
То всіх вас Жидів в моїм царстві
Без милости виріжу в пень«.

І далі говорить та повість,
Як з трудом великим зайшли
Жиди над кипучее море
В далекій, незнаній землі.

¹⁾ бенкет

А море реве, і клекоче,
І парою в небо бухтить,
За морем тим в замку високім
Невмерлий живе цар Давид.

І впали Жиди ті на землю,
Молились три ночі й три дні,
Стогнали і плакали тяжко,
Аж поки сльзьми підплили.

А сльози їх в море влиш ся
І в кригу стялись ледову,
А хвилі кишучі на кризі
На той бік несуть Жидову...

Минуло днів трицять і девять,
Послів як нема, так нема,
Жидам вже погасла надія,
Лишилась тривога німа.

На славную учту зібрались
З цілого пів-світа царі,
І шумно, і говірно, й гучно
У царськім високім дворі.

А оддалік в тюрмах і мурах
Пильнують Жидів сторожі,
Кати походжають гуртами
І гострият мечі та пожі.

Ось учта в дворі почала ся.
Як гучно музика гремить!...
І плачуть Жиди і ридають:
»Не їде наш цар, наш Давид!«

Пів учти скінчилось, пів п'яні напілись
Вельможні гості в дворі;
Кати походжають, в руках їх играють
Влискучі ножі й топорі.

Вже учта скінчилась, цар п'яний *
Жидів мордувати велить, —
Втім чути: гремить, наближаєсь...
Ах, їде наш цар, наш Давид!

У чорній, замкнутій кариті,
І коней вороних шість пар,
Без слуг, без погоничів їде
Жидів невмиряючий цар.

Стає, відчиняєсь карита,
Дід з неї, зігнутий до-в-пів
І сивий як голуб, тремтячов¹⁾
Ногою ступає долів.

Ступає тремтячов ногою,
От-от дотикає землі,
Та диво — земля подасть ся,
Немов полотно на воді!

Все низче, все глибше!... Вже двір весь,
І місто, і царство ціле
Хитаєсь, хвилює, і звільна
Все низче, все глибше тоне.

Злякались царі і благають
Давида: »Вертайсь, не ступай
Ще другов¹⁾ ногою на землю,
Бо згинемо ми і весь край!«

Дідусь усміхнув ся і каже:
»На учту просив ти мене!
Не хочеш — вертаюсь, та слухай же, царю,
Не тикай ти племя моє!

»Ти ж бачиш, весь двір і весь край твоїй
Не в силі мене удержать;
То ж знай, уся власть твоя — ніщо,
Щоб племя моє звоювать!

---

¹⁾ нарічеві форми: тремтячою, другою

»А що не прийняв ти до учти
Мене, то прийде́ такий час,
Коли моє племя засяде
До царської учти між вас!«

Оттак наші книги говорять,
І правду говорять святу;
Живе цар Давид наш і бачить
Усі наші кривди й біду.

Нещасне село те і місто,
Де в муках, в поніженню Жид —
І горе землі тій, як стане на неї
Обома ногами Давид!

1883.

II.

ПІРРЕ.

Розвіяне злими юрбами,
Мов снігу платки знад руїн,
Летиш ти до хмари з вітрами,
О, пірре з жидівських перин!

Мов сніг ти летиш аж до хмари,
Вкриваєш поля мов килим,
О, свідку великої кари,
О, пірре з жидівських перин!

Мабуть, бачить горя не хочеш,
Що ми тут в тій хвилі терпим,
Сніжними крильцями тріпочеш,
О, пірре з жидівських перин!

Як грубі мужицькії руки
Рвуть наше добро без причин
І нам завдають люті муки —
О, пірре з жидівських перин!

Як наші хаті розкидають
Аж геть до останніх делин,
Як наші шинки розбивають —
О, пірре з жидівських перин!

Ввесь гóрод від краю до краю —
Руїна одна, плач один!
Гляди ж на тих варварів зграю,
О, пірре з жидівських перин!

Гляди, що тут нашої втрати,
Що наших тут впаде сльозин, —
Щоб Богу се все розказати,
О, пірре з жидівських перин!

Хай наші всі зважить терпіння,
До нашого горя долин
Хай шле нам потіхи проміння,
О, пірре з жидівських перин!

Хай тямить, що люд ми ізбранний,
Його найуко́ханий син,
Годований зёрнами манни, —
О, пірре з жидівських перин!

Хай дасть нам народ сей посісти,
Хай дасть нам помститись над ним —
Неси йому, ті неси вісти,
О, пірре з жидівських перин!

III.

Асиміляторам.

Пригнути Жидів, покорити
Ви раді б під ваші права,
Їх мову й закон розорити?...
Пусті це, безумні слова.
А знаєте ви, що за сила
В тій мові, в законі томú?
Вона від віків нас водила,
Мов стовп огняний через тьму.
Се щит наш від напору вражого,
Се звязок, що час не порве,
В ній Якова, праотця нашого
Незломнеє серце живе.
Той Яків, що в юности своїй
В пустині з Єговою бивсь,
Ви знаєте, як він на старість
Перед Фараоном явивсь?

Як Йосип у ласці великій
Ото в Фараона вже став,
Тоді Фараон його батька
Побачити ще забажав.
Приїхав старий патріярх наш
З степу к Фараону у двір;
Дванацять верблюдів горбатих
Шліфований топчуть дорфір.
Посеред двора Фараонів,
Де сфінкси стояли німі,
Сини патріярха розбили
Пустинні намети свої.

Щоб Якова к ньому провóдить,
Шле цар той міністрів своїх;
Говорять старому міністри:
»Клопи ся цареві до ніг!«
Та гордо в весь рíст свій високий,
Мов пальма та, випрямивсь він
І каже: »Лиш Богу одному
Я звик віддавати поклін.«
І мовили се Фараону
Міністри — той зморщив чоло
І каже одвірре низеньке
Покласти в-нів росту його:
»Сюди проведіть патріярха,
Тут мусить схилити ся він,
І так, хоч і як по-неволі,
Віддасть мені царський поклін.«
І Якова в царські покої
Ввели — ішов прямо він скрізь
Аж перед низеньке одвірре...
»Туди к Фараону пролізь!«
І, бачучи хитрість єгипську,
Старий патріярх зупинивсь...
Сміють ся в душі Єгиптяни,
Він Богу в душі помолвивсь,
І сталось... Свою громовладну
Правницю Єгова простер:
Стіну, мов марну павутину,
Згорн аж додолу роздер.
Крізь блискіт, і куряву, й гуркіт,
Спокійний і прямий, немов
Та пальма в степу, патріярх наш
Перед Фараона ввійшов.
А цар затремтів і, поблідлий,
Припав патріярху до ніг...
»Великий твій Бог!« — він промовив,
І більше промовить не міг.

Тямуйте ж сю давнюю повість
Ви всі, що хотіли б пагнуть
Жидів на повії закони,
Вести на неходжену путь!
Не думайте, що вже послабла
Рука, для котрої стіна
З порфірів шліфованих слабша,
Аніж павутина марна!

19. вересня, 1889.

IV.

ЗАПОВІТ ЯКОВА.

»Як умру я в тім краю Міцраїм,
І життє се мов тїнь промине,
Не ховайте єгипським звичаєм
У єгипських гробницях мене.
Я не хочу нетлінним лежати,
Світ живий своїм трупом дразнить —
Хай те тіло, із пороху взяте,
Знов вертаєть ся в порох зогнить.
В степову обгорнувши рогожу,
Серед шляху зарийте мене,
Що в єгипську столицю ворожу
З благодатного Гозен верне.
Отим шляхом на панщину люту
Швидко йти муть потомки мої,
То щоб стогін їх, муку і скруту
Почував я що-день у землі.
Буде дух мій незломний, могучий
Їх надією волі кормить,

А їх сльози гіркії, пекучі
Не дадуть моїм костям зогнись.
А як блисне вам ранок свободи,
Її моє племя здійметь ся як рії,
Щоб іти на Червоній Воді
В край далекий, обіцяний, свій —
Заклинаю вас Богом єдиним,
Не лишть моїх костей отут!
Хай у рідній землі Палестини
Голо батька і діда спічнуть¹⁾.
Бо велика зближаєть ся кара!
Без ліку, мов пустині піски,
Налетять на сей край наче хмара
Песі мухи, і воші, й сверщки.
Остогидне житте всім у краю,
Заповнять вони всякий куток —
Так нехай же, молю вас, благаю,
Не сквернять моїх вольних кісток.
І ще гіршая кара їм буде,
Поки випустять вас із оков:
Кровопійцям, що піли кров люду,
Батько Ніль перемінить ся в кров.
То не дайте тій крові неправій
Омочить мої кости отут,
Щоб не став я в сорочці кривавій
Перед троном Єгови на суд.»

20. вересня, 1889.

---

¹⁾ спочинуть (наріч. з польс.)

V.

СУРКА.

(Поема)

Я Сурка, бідна Жидівка.
Не дав Бог росту, ні вроди:
Мала я, ростом почила,
Лицем і зовсім погана.
Та й як було виростати
Стрункою й простою Сурці
Без батька й рідної неньки,
Відмалку поміж чужими,
Відмалку в тяжкій роботі,
У поштурковищу людським!
Оттак жила я літ двацять,
І не жила, а хилилась,
Із коршми в коршму тинялась.
Робота денно і нічно,
Коршмарка зла і лїнїва,
Кошмар побожний, та злодій,
І вередливїї гостї...
Усяке те тільки й дума —
Слузі роботи завдати,
Слугу щипнути та штуркнуть,
Слуга ж — і пишнуть не сміє,
Ще й усміхати ся мусить,
Хоч гнів і сльози наверха.
Оттак жила я літ двацять.

Аж раз коршмар менї шепче:
»Приходь ти, Сурко, до мене
Вночі, як жінка поїде!«
Я хоч негарна й почила,
Хоч глуха виросла й темна,

Читать, писати не знаю,
Молитись Богу не вмію —
А так я здогадалась,
На що я Юдці здала ся.
Гадала зразу тікати,
Потім — коршмарці сказати,
А далі так розгадала:
»Однако вік мій минає,
Як та вода по болоті,
Без щастя, радощів жадних!
І вмру, і знати не буду
Того, чим тішать ся другі,
А там, у небі, безплотним
Немає вступу, ні чести.
Нехай же буде і в мене
Дитя малесеньке! Боже,
Якже ж любить його буду!
Ті ручки й ніжки дрібні
Своїми гріти устами!
Собі від рота відійму,
Щоб лиш воно було сите.
Саму хай бють, зневажають,
Щоб лиш воно, моя квітка,
Росло, як людські діти!»

Оттак я думала часто,
Із річки носячи воду,
У кухні миючи мійски,
Перучи шматте жидівське.
І чула, як там під серцем
Воно все дужше і дужше
Ворушить ся починало.
Нераз бувало, аж дух в мні
Запре, я стану мов п'яна,
Робота з рук випадає —
Зажмурю очі і сіджу...

І вже ввижась, півсонний,
Воно — маленьке, рожеве,
Ціле мягеньке, пухке,
Треплеть ся в мамі на груди,
Сміється, дриґа піжками.
І так сиділа б хоч вік ввесь,
Як би коршмарка не вздріла,
І в карк не вдарила міцно
Та не прикрикнула грізно.
А я з мрій своїх прокинусь,
Гляджу на неї — не злісно!
Не було злости й крихітки
У моім серці в ту пору —
А гордо так, як царівна,
От так сказала би злоці:
»Хоч ти коршмарка багата,
А я лиш служниця бідна,
А я тепер тобі рівна!
Я мати, злоко, я мати!«

Аж як прийшлося мені родить,
Тоді коршмарка дізналась.
Ой, ой, що г'валту, що крику!
Мене із коршми прогнала,
Хоч сніг був, вітер і студінь.
А Юдка жінки бояв ся,
Не смів і писнуть нічого.
Та все ж ще мав милосерде:
Запряг кобилу в санчата,
Відвіз мя¹⁾, хору, до баби
І тайком дав кілька ринських,
І мовив: »Сурко, небого,
Живи ти в баби, док' можеш,
Я буду дбати про тебе.
Лиш бій ся Бога, нічого
Не кажи моїй коршмарці,

¹⁾ мене

Що ся дитина від мене!
А то зжене мене з світа!»

Дав Бог, родив ся мій хлопчик,
Здоровий, гарний, як ангел!
Живу я місяць у баби,
Уже й зовсім я здорова,
Та не приходить мій Юдка!
А баба бідна, старенька,
В самої їсти нема що,
Зарібків также ніяких —
Прийшлось нам круто, ой, круто!
І каже баба до мене :
»Ти бачиш, Сурко, небого,
Що нам тут жити не можна,
Тра гнізд тепліщих шукати.
Запру я хату на зиму,
Піду до вїйта в комірне ¹⁾.
Ти ж бери собі дитину
Та йди, небого, до Юдки.
А як не прийме Юдчиха,
Іди де далі між люде!»

Мороз був лютий і вітер,
Курило снігом по полю.
Я майже гола і боса —
Що тільки мала тепліїше,
Всім обвинула дитину,
Самій про себе байдуже!
Іду до коршми до Юдки.
Прийшла до коршми. Юдчиха
Лиш глип на мене, мов каня ²⁾)...
(Слуга вже иньша при кухні).
»Чого ти хочеш?» — питає.

---

¹⁾ в підсусідки

²⁾ шуліка

— »Пять літ я'« — мовлю — »робила,
 Прийшла по плату зарібну'«...
 Ех, як не крикне Юдчиха:
 — »Скажи, гадюко погана,
 Скажи, чия се дитина?«
 — »Моя'« — говорю — »та й Божа.'«
 — »Скажи, хто батько дитини,
 Бо не побачиш заплати!«
 — »Сього не скажу ніколи!« —
 — »Так, дранте, марш мені з хати!
 Щезай у безвість від мене
 Із своїм плодом поганим!«
 — »Юдчихо, бійтеся Бога!« —
 Говорю, — »бачте, там студінь,
 Я майже гола і боса,
 Дитина в мене маленька,
 Куди ж під ніч я діну́ ся?'« —
 — »Геть, не погань мені хати!
 Іди й до вовчої мамі!«
 І прискочила змиюка
 Й випхнула мене за двері
 Під ніч у куряву й студінь.
 Пішла я мов божевільна.
 На серці в мене так важко...
 І де се Юдка подів ся,
 Чом не явив ані ока,
 Чом не сказав ані слова,
 Не вговкав жінки-гадюки?
 І де тепер я діну́ ся,
 Куди попро́шу ся в хату?
 Пять літ у коршмі жилá я,
 Але села я не знала,
 Людей не знала, що в сірих
 Отих хатах проживають.
 Страшні були в'ни для мене,
 Усі здавали ся п'яні,

Усі здавались охочі
Побить Жидівку, подаять.
І стало так мені страшно,
Немов я в лісі густому
Поміж вовками.

Темніло.

Розплакала ся дитина.
І чую я, що ще в груді
Є молоко. От я її сіла
У сніг під плотом в затішку,
Щоби дитя покормити.
Воно, малюсіньке, зараз
Взяло ся ссати так міцно —
Морозу ще не почуло,
Тільки що щічки червоні.
І ссе, а очка ті чорні
Звернуло прямо на мене,
І так глядить, мов розумне,
Мов ось-ось хоче сказати:
»Не бій ся, мамо, не бій ся!«
І стало якоесь так ясно
Довкола мене і любо,
Неначе сніг ввесь розтаяв,¹⁾
І вітер теплий повіяв,
І прутте зеленню вкрилось...
А я дивлюсь, не надівлюсь,
На ангелятко маленьке —
Про світ, про горе забула...
Втім пси завили десь близько,
І вітер свиснув над вухом,
І снігом кинув у очі —
І я прокинулась разом...
Аж чую: руки і ноги
Вже одубіли, мов крига,

---

¹⁾ розтанув

Дитина змерзла і плаче,
Мене сон клонить додолу —
О, Боже, я замерзаю!
Була хвилища — і думка
У голові моїй блисла:
»Що ж, замерзаю, то їй добре!
Не буду більше терпіти.«
Та плач тихенький дитини,
Мов ніж, пройшов моє серце,
Прогнав ту думку погану.
Нї, нї, сама я хай гину,
Та за що ж гинуть біднятку?
І, всеї сили добувши,
Я викопалась зі снігу,
Що вже мене в-пів присипав,
І загорнула дитину...
Хотїла б бігти, Бог зна, де,
Та сил немає. Хотїла б
Огрїти бідну дитину,
Та в мнї тепла вже не стало.
А тут дороги не видно,
І ноги вязнуть в замєтї,
І вітер свище, бе в очі...

Я йшла без думки, аж бачу:
Стоїть хатина, мигоче
Слабеньке світло з вікнїцїв.
І я надумала зразу
Під те віконце в загату
Свою дитину покласти.
Тут чень не всі ще поснули,
Хтось плач дитини почує,
Її візьмє, обїгрїє...
Сама ж підú світ за очі,
Поки де згину в заметї.
Як нагадала — зробила.

Поцілувала те личко,
Що вже мороз був обхопив
І сніг присипував вперто,
Пообвивала як мога,
І у загату в затишку
Ту ж під віконцем поклала.
Сама ж, як сонная змора,
Пішла снігами у поле.

Тяжка була та дорога!
Що крок, здавалось, на ноги
Тягар якийсь сотнаровий¹⁾
Наляже — двігнуть не сила.
А вітер бе мене в очі
І свище — чую вразно,
Словами свище: »Ти підла,
Погана Сурко, що робиш?«
То йду, то стану... У серці,
Немов пглами, щось коле.
І ловлю слухом всі звуки,
І все, здаєсь мені, чую:
Пищать і квіліть дитина.
І почалі мені мисли
Страшні в голову дізти:
»Ану ж всі в хаті поснули,
Плачу дитини не вчують,
Моя дитина замерзне!
Ану ж почують собаки,
Зв'ядять дитину живою!«
І я, мов вкопана, стала.
І, обернувшись, що-сили
Кричати стала: Рятуйте!
Моя дитина, дитина!«
Та пусто, глухо довкола,
Ковтає вітер мій голос...
І я, мов кінь із припону

---

¹⁾ сто кіль

Рванулась, кинулась бігти
Назад в село. Спотикаюсь,
Упаду, встану, знов впаду,
Кричу і плачу — даремне!
Біжу, біжу так і мучусь,
Здаєсь, годину, і другу,
Здаєсь — вікі вже цілії,
А хати з світлом не видно.
Якісь стогі все та верби,
Собаки виють далеко,
Якісь рови глибочезні,
Плоті¹⁾ — а хати не видно!

І стала люта розпука
Прокрадувати ся в душу:
Я мечусь, мов божевільна,
Кричу що-сили і плачу.
Аж тут хтось цап мене ззаду.
»Ти що тут робиш?« — питає.
Я озирнула ся — шандар!
Блищить на плечах карабін,
Ліхтарня блима при пасі²⁾.
Хоч я, у коршмі ще бувши,
Шандарів дуже боялась, —
Боявсь ще дужше їх Юдка! —
То тут мені анї крихти
Страшиим той шандар не здав ся,
І я припала до нього,
Мов до спасителя свого.
»Ой, пане« — мовлю, — »я Сурка,
Що в Юдки в коршмі служила —
Гляджу своєї дитини!«
І все йому розказала.

Взяв мене шандар за руку
І по селу попровадив,

¹⁾ тини ²⁾ пояс

Аж поки світло ми вздріли.
— »Чи та се хата?« — питає.
— »Не знаю, пане! Погляну!«
Пішла я — Боже, мій милий! —
Та сама хата й загата,
Але дитини немає!
І стала я, мов мертв'яка.
— »Нема дитини!« — говорю.
А в хаті світить ся, гомін...
Застукав шандар... Ввійшли ми.
Та вже при вході я чую:
Крпчить дитина. »О, Боже!«
Лиш тільки скрикнуть змогла я,
І впала в снігах зомліла.
Що сталось далі — не тямлю.
Лиш мов крізь сон споминаєсь,
Що в хлопській хаті лежу я,
Тепло, і чисто, і ясно...
Сидить бабуся край мене
І головою хитає,
І зтиха, зтиха говорить:
»Дурна ти, Сурко, та глупа!
І чом було не застукать?
Ми ж не собаки, як Юдка
Й його Юдчіха, ми люде!
А то ж чи чуване діло
В снігу дитину лишати!
Ще щастє, що я не спала,
Молилась Богу, аж чую:
Щось під вікном у загаті
Мов котеняточко м'явка«...
І знов нетяма...

Аж тут я
Прийшла до себе, в шпиталі
Тюремнім. Кажуть, в гарящі

Я три неділі лежала...
 Кажуть — судить мене будуть.
 Та що, хай судять, Бог з ними!
 Байдуже суд мені їхній,
 Байдуже їхня кара!
 Я суд найтяжчий пройшла вже,
 Знесла найтяжчу кару
 Отої ночі страшної.
 Що буде далі — не дбаю!
 Я не бою ся роботи,
 І не лякаюсь нічого,
 Як лиш дитина зі мною.
 Для неї все я готова
 Знести!... Говорять, хотіли
 Мені відняти дитину, —
 Ну, та спасибі гарячці,
 Не допустила до того!
 Я, кажуть, так верещала,
 Металась, рвалась невпинно
 І все дитини шукала,
 Що доктор, врешті, промовив:
 »Віддайте їй ту дитину,
 Бо за життя я не ручу!«
 Воно тепер вже більшеньке,
 Уже й сміяти ся вміє.
 Глядїть, як грасть ся, дриґа,
 Ручками хапа за груди!
 Моя ти розкіш єдина!
 Ти мій пестунчик маленький!...

VI.

У ЦАДИКА.

Присвята Наталії Кобринській.

Ох, цадик¹⁾, я бідна Жидівка, я все
В тобі шанувала власть божу!
З далеких сторін, із підгірських країн
Я з вірою к тобі прихожу.
Ох, цадик, потіш ти мене, не гордуй,
Що я така бідна й недужа!
Без тебе мені погібати! Рятуй,
Рятуй мого бідного мужа!
І що йому сталося, не знаю, хоч вбий!
Я певно невинна, Бог видить!
Та тільки здаєсь мені, цадик святій,
Всьому тому справа є дибик²⁾).

Жили ми з собою, як Бог приказав,
Літ десять. Минали нас біди.
См-тим торгували, торг добре ішов...
Зробили три ,чесні кріди'³⁾,
І добре на них заробили. Вже ж я
Не дармо молла ся Богу!
Дітей у нас трое, хотілось би їх
Направити на чесну дорогу.
А втім приплило щось до мужа: почав
Мовчати і думати що-ночі —
Не спить, то зітхає, то встане, то щось
Таке несуразне мурмоче.

— „Ти що се“, — питаю, — „Елькуно, не спиш?“
— „Та так, мені важко щось, Малко.“
— „Чого ж тобі важко“ — „Не знаю, а так

¹⁾ рабін-чудотворець. *Прим. автора*

²⁾ чорт. *Прим. автора*

³⁾ невинність

Чогось ніби страшно і жалко. « —
— „Тьфу, що ти морочиш? Ти ясно кажи!“ —
Озлив ся. — „Ба, ясно! Як би то
Я сам знав! Здаєть ся, здоровий, а десь
Болить щось, гризе мене скрито.
Все хочеть ся думать про наше життє,
А що в нїм було? Біганина
За крейцаром, здирство, ошука, брехня,
А щастя — ну, хоч би година!“
— „Ти стїк ся¹⁾!“ — говорю. — „А діти? Чи ж ти
Не рад прихилити їм неба?
Хпба не здорові, не гарні ростуть?
Що ще за рожна²⁾ тобі треба?“
— „Ох, Малко, сьогó мені й страшно,
Трясусь, мов від вітру перо...
Ану ж нашим дітям не вийде в пожиток
Неправдов³⁾ нажите добро?“
— „Тьфу, тьфу, скостенїв би язик твій!³⁾ — кажу“, —
„Се що ти верзеш, оцапілий?“
— „Послухай лиш, Малко, а бачила ти,
Як вчора по вулиці бігли
Жиди, жиденята, кричали, ревли,
А по середині громада
Хлопів з патиками, з дрючиннем страшним
До суду вела конокрада?
А знаєш ти, Малко, хто той конокрад?
Герш Цвіліх! Ти тямш, Берль Цвіліх,
Отець його, склеп⁴⁾ в нашім місті держав,
Склад всяких матерій і білих
Полóтен. Багач був, і також збирав,
І гарбав, і грабив, про сина
Все думав, для нього на душу брав грїх —
А син його от чим став нині!

¹⁾ сказивсь ти (поль. wsciekł się)

²⁾ рога, рогатого чорта

³⁾ неправдою

⁴⁾ крамниця

Ох, Малко, і чи ж то не ми довели
Тих Цвіліхів аж до банкрутства?... «
— „Здурів ти!“ — кажу йому, — „адже нас суд
Очистив від того паскуства!“
— „Очистив нас суд, та сумління моє
Бунтуєть ся в мене теперка.
Хто зна, може, пасть вже рознята, що й нас
Пожре, як пожерли ми Берка!
Хто зна, може, й наші так діти підуть,
Як Гершко, як Сура... Ох, Малко!
Подумаю се, то аж серце в м'ні рвесь,
І страшно мені щось, і жалко.«
— „Та цур тобі!“ — мовлю йому. — „От найшов
Про що ще під ніч міркувати!
Лиш Богу моли ся і дурнем не будь,
То Бог нам не дасть загинати!“

І що я йому говорила, товкла,
Ні-руш отих мислей прогнати.
Нуда його бє, помарнів, попіснів,
Снуєсь, мов не свій, мов заклятий.
Ба, ще що: до галеха¹⁾ став він ходить.
І з ним про книжки розмовляти.
Аж світ мні затьмив ся! Кричу вже йому:
— „Що робиш, мешіґенуватий?²⁾“
А він все своє: — „Ні, не можна так жить!
Хиба ж то ми пси, а не люде,
Щоб гризтись і жертись отак? І коли ж
Кінець тій ненависти буде?“
Почав він ходити зовсім, як дурний,
До склепу, хоч ріж, не загляне!
Почав упадати інтєрес³⁾... Пішло
Життє поміж нами погане.

---

¹⁾ піп

²⁾ дурноватий

³⁾ діло, гешефт

Вже лаю, і плачу, й клену. Та куди!
За шапку та в ноги! Її до хати
Вже на ніч не ходить! Пішла я тоді
Усіх своїх кривних скликати.

І що вже ганьбили його, то й алé!¹⁾
Він мовчки, понурившись, слуха.
А далі найстарший віком, мій дідусь,
Як трахне його поза вуха!
А з другого боку поправив мій стрик²⁾)...
Ой, ой, почала ся содóма!
Ну, ледви мій вирвавсь і втік. Минув день,
Ба й тиждень — нема його дома.
Шукаю, питаю — ні вісти! Минув
Вже місяць, нема чоловіка.
Ба, й кривні розбіглись — на силу найшли.
І слухай лиш, що за публіка!³⁾
У хлопа, в селі він до служби нанявсь.
— »Не верну до міста« — говорить, —
»Тут ліпше, бо лиш хлібороб заробля,
І кривди нікому не творить.«
Ну, що з ним балакають?... Зв'язали його,
І врадили, цадик, до тебе
Везти його й слізно благати: »Рятуї
Спріт в тій великій потребі!
Се дибик проклятий онував його!
Найди, святий цадику, слово,
Що є найміцнійше, закляття страшне,
І вижени ворога злого!
Нехай він, проклятий, його не мутить,
Спокійний хай сон його буде!
Нехай те сумління його замовчить,
Щоб жити він міг, як всі люде!

28—30. серпня, 1889.

¹⁾ гал. народній вислів на знак здивовання — дуже

²⁾ брат батька — дядько

³⁾ ганьба, сором

VII.

З ЛЮБОВИ.

I.

З гешефту лиш, кажете, женить ся Жид,
А серця у нього немає...
А знаєте, кільки гешефт той нераз
Любови в собі й горя скриває?
Гешефт! А який то, спитайте, гешефт?
Що, всякими бідами битий,
Відмалку в тій думці ховаєть ся Жид,
Щоб хоч, оженившись, пожити!
Сто раз не доїсть, не допє, не доспить,
І голод і бійку приймає,
То й знає він добре, що в нужді такій
Любов, наче цвіт, увяває.
Не бійте ся, вміє цїнить він любов,
І всю благодать її божу!
Та що, як землі під картоплю нема,
Куди його думать про рожу!...
Та от хоч би й я! Чи сидїв би я тут
У клятому сьому застїнку,
Як би я з любови не був оженивсь,
Як би не любив свою жінку!

II.

Я з першою жінкою. бачте, розвівсь.
Тай досї в'на з тямки не никне —
Любив я її!... Чоловік наче хміль,
До всякої тички привикне.

Хоч смійтесь, а таки любив я її,
З любви навіть з нею розвів ся...
Ну, ну, розкажу! А то скажете ще:
Плете, мов дуриці¹⁾ наїв ся.

Я змалку до поля, до коней, коров,
До хлопської всієї роботи,
До плуга, мотики, шпиль і топора
Найбільше над все мав охоти.
Ну, батько й найшов мені дівчину тут,
В Жовтанцях: здорова, вродлива
І простого хову — піде до коров,
До сїна, до цїпа, до млива.
Вподобав я Файгу. А батько її
Коршмар був, багатий, як дїдько,
Хоч шляху в Жовтанцях тоді не було,
А гостей в коршмі було рїдко.
Вподобав чомусь і мене тої коршмар,
Хоч я і зовсім був убогий.
Женився я, і жить перейшов поки-що
До тестя, в коршму край дороги.

Ба, десь так за тиждень, за другий — глядку:
Спить тесть мій весь день, мов убитий.
Смерком якісь хлопни прийдуть, пють, їдять
Тай ще собі кажуть платити.
Питаю я тестя — мовчить та бурчить,
Питаю у теці — як риба,
У жінки — ні слова. Ходжу мов дурний
І думаю: що тут за хиба?

Аж бачу раз дїсвіта, тесть мій якось
З поблизького ліса житами
Веде пару коней — тай коні ж були,
Що тії галки, й з хомутами!

---

¹⁾ ростина, від якої можна зійти з глузду (народна фраза);
ще кажуть подекуди: дурійки

Запряг в тарадайку, до Львова махнув —
Зполудня вернув... під охотов...¹⁾
Дві шкани в традаїці, лиш шкіра та кість,
А в чересі кілька банкнотів.
Ну, думаю я — а ще був молодий,
Не звик до такого ще гендлю²⁾,
Тут, брате, нечисто, тут буде біда —
Тай мовлю ось тестеві Мендлю:
— »Послухай, реб Мендель, віддай ти мені,
Що дать обіцяв за дочкою,
Пора нам на свій хліб. Я може б тобі
Завадив — нам треба спокою.«

Озвірівсь на мене старий. — »На свій хліб?
Якого ж ще хліба заб'аг ти?« —
— »Я пахту³⁾ візьму тут в сусідстві.« — »Дурний!
Рожна⁴⁾ тобі треба, не пахти!
Сиди при мені, заробляймо ураз,
За пару літ вийдеш на пана!« —
— »Або зогнию в криміналі!« -- »Ага!« —
Відворкнув мій тесть, і погана
Усмішка заграла в його на губах —
— »Ти вже кримінал тут занюхав!...
Ну, йди ж, але знай, не минеш ти його,
Коли ти мене не послухав!«
В злу хвилю, мабуть, він сказав ті слова, —
Скарай його, Боже, за вік мій!
Він нині панує, я ось де зайшов —
Все стало ся так, як прорік він.

---

1) підхмелений, підохочений

2) торгівля

3) аренду (нім.)

4) гл. стор. 367, пом. 2

III.

Дав він мені грошей. А трапилось нам
 Два морги́ города, пів хати,
 Сад, стаїня... За все сорок римських¹⁾ у рік.
 Інтерес як цукор, лиш брати!
 Я взяв, зараз сад в мене зняв садівник
 За трицять, без сіна. З города ж
 Я мав яринні²⁾ і собі на весь рік,
 І ще їй зоставалось на продаж.
 Кушив я їй корову. А ще в мене був
 Зарібок: до міста, бувало,
 Іду на худобячі їй кінські торги —
 Я баришівник³⁾, яких мало!
 Тут куплю коня, тут корову, їй продам,
 То знов сторгувати поможу,
 А все не задармо: що-тижня хоч п'ять.
 Шість римських додому привожу.

Прознав⁴⁾ я їй для жінки зарібок, як би
 Вона його хтіла держати.
 Взались, бачте, бігать з сусідства баби
 Частенько до нашої хати —
 А кожда приносить по кілька яєць,
 Пшона, то мукки, то пшениці.
 »Купить« — каже — »Гершон, у мене кума,
 У мене сю ніч вечериці!
 Ну, звісно, в коршму їм іти з тим не мож:
 Побачить хто, муж перечує, —
 Мені ж за щобудь дасть, бо раз, що я блят⁵⁾,
 По-друге — готівку плачу їй.

¹⁾ римських (80 корон)

²⁾ городини

³⁾ посередник при купівлі, фактор

⁴⁾ провідав, винайшов

⁵⁾ Блят — вираз злодійський, значить чоловіка, що переходить крадені річі, а далі їй загалом такого, що вмів вєнку річ держати в тайні — *Прим. автора.*

Ни, словом скажу вам: такий се гешефт,
Що з нього одного мож жити.
І думав я так, що ним жінка займеть,
А я по торгах му ходити¹⁾.
Та ба, не те вийшло! Файґуня моя
Що-рана, як лиш протре очі,
Зварить там щонебудь, тай шмиг до вітця,
Тай там вже сидить аж до ночі.
Піду я на ярмарок — хату замкне
Тай шмиг, мов жене хто від свого.
Скажу що робити — глядить, мов дурна,
Тай шмиг, не сказавши нічого.
А в батька, прочув я, вона мов слуга
Все робить. Тьфу, що за причина!
Став ласкаво їй говорити — стоїть,
Мов стовп, тільки лупа очима.
Став я не пускати її до вітця —
Ого, не минуло й години,
Вже теща прибігла, цокоче, кричить:
— »Не смій ти моєї дитини
Сипшати!« — »Хиба ж я не муж їй?« — кажу.
— »А я їй,« — та каже, — »не мати?«
Ни, слово-по-слові, ми в сварку зайшли,
І вигнав я тещу із хати.

Сидить моя Файґа тай плаче. Що я
Говорю, і прощу, і грóжу —
Мовчить або ходить сама не своя,
Ну, просто, дивитись не можу!
Аж далі дитина у неї найшлась —
Ну, мислю, слава тобі, Боже,
Дитина привяже до хати її,
Тепер устаткуєть ся²⁾, може.
Ага, чи не ще! На родіни вона
До батька пішла. Вже по всьому —

¹⁾ ходити му

²⁾ присяде (поль.).

Лежить там. І встала, і робить, і мов
Не дума вертати додому.
Привів я її. А що крику було,
Що сварки, тогó ї не казати.
Та що, день-в-день гірше: то в'на до вітця,
То теща від нас не йде з хати.
І ніби вона при дитині, а тут
Все шенче щось, Файґу бунтує!
Я з злости аж мѣчусь, сварю, то мовчу...
Вже ї праця менї не смакує.

IV.

Раз якось я з ярмарку з Жовкви прийшов —
Нема мої Файґи: ще зранку —
Говорять сусіди — до батька пішла
З дитиною, жати поганку¹⁾.
Над вечір вернулась. Ов, чую: кричить
Дитина! »Чого воно плаче?«
— »Та що ж би, нічого!« — Гляджу я, дитя
Лежить все червоне, гаряче.
— »Ти брала, мо', в поле з собою його?«
— »Та брала!« — »Й на сонці лишила?«
— »Та ні, під снопом, лиш крихіточку раз...!«
— »А бий тебе, божая сила!«
— »Ти що розкричав ся? Він зóвсім здоров!« —
Кричить моя Файґа, ї не дбає.
Дає йому груди, він хопить, і враз
Знов пустить, знов хап, знов пускає...
Озливсь я. »А Rich'n danen Taten arán!²⁾
Не бачиш, дитина недужа!«
— »Ти дурень!« — вона кричить, — »Мама менї

¹⁾ гречку (прим. автора) ²⁾ гл. стор. 173., пом. 4.

Казала: не слухай ти мужа!«
Розлютивсь я, вдарив її... А найгірш
За серце мя¹⁾ брав плач дитини.
Ще й нині болить мене в серці той плач!
Ох, синку мій, синку єдиний!
Кричить тай кричить. Що йому? Що робить?
Не знаю, тай як мені знати?
А жінка дурна, як поліно, тремтить,
Лиш знає груди в рот йому їхати.
А в'но все лиш хопить тай пустить... Побіг
До тещі. Прийшла стара, оха,
Щось шепче, то купіль готовить якусь —
Дитина не втихла ні троха.
Промучились ми! А по доктора слать
Ні думки! Ніч, роскаль²⁾, три милі...
Що кошту!... Коротко сказати: до трьох днів
Спнок мій лежав у могилі.

V.

Не стало між нами життя з того дня,
Могилка ота нас ділила,
Мов корч³⁾ бодяковий. Все думка в мені:
Се Файга дитя моє вбила!
Дарма, що я бачив жаль, сльози її.
»Дурна, як поліно!« Сі мисли
Вертались усе, як лиш бачу її,
Вертались і груди мою тисли:
»Дурна, як поліно! В неволі зросла
У батька, як жаба в болоті —
Лиш вирне на сонце, та й зараз назад
В болото по власній охоті!

---

¹⁾ мене

²⁾ грязюка

³⁾ куш

Її матіррю будь? Господинею будь?
І що ж вона вмів? Робити
Лиш те, що їй кажуть, і рідити, й грудь
Дитині до рога встромити.
Казала їй мати не слухать мене —
Не слухала, хату лишила,
Зарібок повéргла, щоб мамі служити,
І власне дитя погубила.»

Такі мене мучили мисли день-в-день,
Обридла і жінка, і хата,
Зарібок, увесь світ. І увесь день я нераз
Сидів і мовчав. Як заклята,
Мовчала і Файга, крутилась, мов тїнь,
По хаті; а нічю ридає...
І рад би промовить, потїшити, так — ні,
Щось мов мені горло стискає.

І в иньший бік думи важкії пішли:
»Невже лиш сама вона винна?
Чим ліпший і я? Чи ж моєї вини
Нема, що померла дитиця?
Роблю, заробляю, все к хаті гребу,
А першу підв'алину хати —
Її, свою жінку, я таки не вмів
До хати життєм привязати.
Не вмів її, зломану волев¹⁾ вітця,
Знов випрямити, духу нового
Додати. Одно лиш зумів — долучити
Нове ще ярмо до старого.
Чи маю ж я право від неї жадати
Того, що нїзвідки було їй
Здобуть? Попрікати²⁾ її дурноту,
Не бачучи власної свої?»

¹⁾ волею

²⁾ обпнувачувати, докоряти, ганьбити

Роздумавши, хтїв я осїдлить себе¹⁾,
Буть к нїй ласкавійшим. Та нї вже!
Занадто тяжка була рана, і йшло
День-пб-день усе поганїйше.
І бачу, що дурно лиш мучимось ми,
Кажу їй: »Файґуню, нам вкупі
Не жити!« — Поблїдла, стоїть і тремтить,
Лиш очі на мене ті глупі
Витріщує... »Дам тобі розвід«, — кажú.
Ще дужше поблїдла й сказала:
— „Як знаєш. Я бачу й сама“... Тут урвався
їй голос, вона заридала.

І ми розвелись. Все, що мав — їй віддав,
І ще їй наганьбив мене тесть мій.
Лиш в тїм, що на собі, пішов я від них —
Такий то був перший ґешефт мій.

VI.

Пішов я, у бровар²⁾ в Янівi³⁾ нанявся,
Живу, заробляю рік, другий, —
Згадаю про Файґу, згадаю дитя,
Нїт-нїт⁴⁾, тай заплачу із туги.
»Женись!« каже батько. — „Женив ся б,“ — кажу, —
— „Та от що: шукать неспосїбно.“
— »Нн, що там шукать! Я тобі сам найдú!
Тобі лиш одного потрібно:
Щоб мала кус⁵⁾ грошей, щоб проста була,
Сїльська, до роботи придатна.«
— „Нї,“ — мовлю, — „досїть менї простих уже!

¹⁾ перемогти себе

²⁾ пивоварний завод

³⁾ коло Львова

⁴⁾ ні з цього, ні з того, не думаючи

⁵⁾ шматок, трохи

Хай куля побє їх гарматна! —
Говорю вітцеві: — „Линіть ви мене,
Хай сам я собі пошукаю!“
І став я потрохи сик-так між людьми
Питати, і все помічаю.

А близько тут Етінґер має село —
Жид дуже ж то вчений, багатий.
Тепер він у Львові за рабіна став,
Тай то за сам гонор¹⁾, без плати.
Прочув я: Жидівочка в нього живе,
У наймичках-ді²⁾, молодниця,
Чи розвідка³⁾, хлопчик у неї трьох літ,
Є й гроші й одежа... Вертиться.
Усе моя думка круг неї. Сю взять!
Розмуна чей, чесного стану, —
Бо вже ж в такий дім якубудь не візьмуть,
Ану ко піду та погляну!

Пішов я так в шабас. До кухні зайшов,
Гляджу: по-міщанськи убрána,
А гарна, жива молодниця така...
— «Ви, певно,» питає, «до пана?»
— „Ні,“ — мовлю. — „Я чув, тут живе Лібе Зіс“...
— «На що вам вона?» (Спаленіла!)
— „Я чув, вона тее то... замуж би її“...
Вона тільки глиц, тай присіла,
Немов там вогонь під китлом поправля.
— „Мене,“ — мовлю, — „брат посилає,
Такий і такий, і господар, гендляр“...⁴⁾
— «Він, може, багачки шукає?»
— „Ні,“ — мовлю, — „а чув він, що має вона
Три сотки готовими грішми,

¹⁾ за гонор робити — за честь, не за плату

²⁾ На Підгіррю додають таке «ді» після слова у значінні «кажуть», а диви, справді.

³⁾ розведена з чоловіком

⁴⁾ торговець

Що розвідка, хлопчик у неї трьох літ...
Не знаю, чи так се, повідж ми!¹⁾
— «І так, і не так. Хлопець, правда, що є,
А грошей трьох сот я не маю.
Та маю одежу... одежі досить»...
— „Що ж, добре і то!“ — повідаю.
Поглянула пильно на мене. — «А ось
Мені щось здасть ся,» — сказала, —
«Що в вас нема брата. Ви сам є той брат»...
Ну, бачите, хитра — вгадала!
— „А як би так, мере,“ — кажу я, — „то що?“
— «Та що ж» — каже, — «я за вас піду.
Ви, бачить ся, добрий»... Се згівір наш був.
Просидів я там до обіду,
Поглянув, як робить, поїв, що варить —
Все чисто і гарно, аж мило.
Пішов я, вітцеві кажу: так і так.
— «Що ж» — каже, — «щастя-бі на діло,
Та тільки я все б таки радив тобі
Простенької де пошукати.
Така практикована баба — го, го!
То можна біду напшати.

Немов батогом мене цвігнули ті
Слова, — та мовчу, лиш в утробі
Мов щось повернулось. Три місяці я
Не дав їй ні вісти о собі.
Надумавсь. Пішов. Застаю її, якраз
Панам подавала печене.
— «О, гості рідкі! Я гадала, що ті
Вже гості забули про мене!»...

---

¹⁾ скажи (повісти) мені

VII.

Побравшись ми. Батько мій каже: »Ходіть
До мене!« Ба, чую я вісти,
Що в Крехові¹⁾ він третій раз оженився
І хоче на ґрунті осісти.
Смішна була річ: се для мене старий
Почав був шукати селянки,
Аж на тобі! Чисто старий одурів,
Тай бух, сам опутав ся тамки.
Я з батьком відмаленьку вкупі не жив,
Міркую: се що він щедрить ся?
Та швидко піймив я²⁾, що він лиш бажав
Із нашої праці розжити ся.

Прийшли ми до Крехова. Зараз я три
Корови кушив, сіножати
Наняв, — загадали ми, бач, молоком
Із батьком наспіл торгувати.
Орудує батько мій тим молоком,
Я знов баришництвом³⁾ заняв ся,
І добре пішло нам. Та швидко ввесь крам
Дотла ізза баб і розпав ся.
Моя розумнійша і старша була
Від мачухи, — та знов уперта,
Горда. І пішла проміж ними війна
Щоденна, невпинна, зажерта.
Жінки, бач, все дома, їх діло хатнє,
То їх і найменша дурниця
Дразнить і доводить до лютости гнеть⁴⁾,
Тай дуже сварить ся, ганьбить ся.
Прийдемо, бувало, з торгу, а вони
Кричать, і цокочуть, і плачуть —

¹⁾ коло Стрия

²⁾ зрозумів, схопив

³⁾ факторством

⁴⁾ швидко, як стій

Содома! Лиш плонеш і з хати біжиш,
Хай їх твої очі не бачуть.
Та далі не зміг я терпіти: мов міль,
Гризе мене жінка: »Ой, пробі,
Не можу тут жити! Забираймо ся геть!
Там в мене є стрик в Любачові¹⁾.
Там наші багато, там можна держать
Худобу, там добрії люде,
Там тани²⁾ хаті, і там тана земля, ---
Побачиш, там добре нам буде!«

VIII.

Пішли ми в погану годину. Гай, гай,
І наші нема, і не тани
Хати, а землі їй не докупши ся — ну,
А люде, то їй дуже погані.
Стрик жінки моєї був також гендляр,
І все гендлював баранами.
»Продай,« мот³⁾, »корови, а гроші мені
Давай, буде спілка між нами!«
— „Що спілка,“ — кажу, — „коли я ані в зуб
Гешефту сього не капую⁴⁾?“ —
— »Дурний ти! Сиди та проценти бери,
Та тільки дивись, — я торгую.«

Полакомивсь я на проценти, продав
Корови, дав грошей три сотки,
Собі ж на свій гендель лиш сотку лишив...
Гай, гай, ти, мій Боже солодкий,

---

¹⁾ недалеко Ярослава

²⁾ дешеві (поль.)

³⁾ скорочене: мовить (наже)

⁴⁾ не розбіраю (лат. capio, схоплюю)

Пів року пройшло, грошенята мої
 З процентами к бісу пропали —
 Все стрик пропустив. Усіх нас з ним ураз
 із хати з зашійок прогнали.

Прийшло ся нам круто — і я став крутить...
 Почав по торгах відновляти
 Знайомства з людьми, що до тестя колись
 Вночі приходили гуляти.
 До коників змалку охочий я був,
 До них то я й кинувсь з розналом,
 Та що, не багато прийшло ся гулять —
 Я швидко спізнавсь з криміналом...

IX.

Так Гершон, старий конокрад, говорив —
 І стих. Уже сумерки темні,
 Немов каламутна вода, залилі
 Вонючі казні тюремні.
 А ми, слухачі мимовільні його,
 На прічах¹⁾ лиш кутились тихо:
 У всякого своїого лиха досіть —
 Що нам конокрадове лихо!
 І чув я: ще довго він важко зітхав
 І з боку на бік обертав ся,
 І кашляв, стогнав, кости битії тер, —
 А далі я трохи здрімав ся.
 По хвилі проснув ся я. В казні мигтів
 Проміньчик від лямпи знадвору —
 На прічі, понурившись, Гершон сидів,
 Він спати не міг в таку пору.
 Тихенько, мов джміль той старий у траві,

---

¹⁾ на полу, на нарах (нім)

Бреїв собі пісню жидівську:
Кінець її довго не дав мені спати,
Крутивсь, мов оса, в моїм мізку:

»Гей, посадив я винний сад,
Зацвів сад не на жарти;
Програв, програв я свій вік молодий,
Як той карточник в карти.

»Гей, посадив я винний сад,
Побили сад морози;
Програв, програв я свій вік молодий,
Мене облили сльози.

»Карточник грає й надієсь
На виграннє хоч би мізерне;
Пропав задаром мій вік молодий,
І більше вже не верне.«

21—28. серпня, 1889.

VIII.

ПО-ЛЮДСЬКИ.

I.

Онучкарський¹⁾ заробіток,
Звісно, хліб то не масний:
Ходиш, бродиш, мокнеш, мерзнеш,
Як той пес, за гріш марний —
А згадати якось любо,
Йй же Богу! Поле, ліс,
Ріжні села, ріжні люде...

---

¹⁾ Онучкарі або міняли розіжджали ще донедавна по галицьких селах та міняли ганчірря за всякі дрібнички: перстені, сережки й т. ин.

Й де мене Бог тільки ніс,
І якого тільки дива
Між людьми я наглядівсь!
Правда, і добро траплялось,
Та сліз, горя, кривди більш.
Серед сўтолоки¹⁾ тої
Наче зорі ті ясні,
Так дві постаті жидівські
Споминають ся мені.
Ви видали, як з криниці
Полевої косарі
Літом воду пють, всім тілом
Ниць припавши до землі —
Так обá мої знайомі
В праці, з потом на чолі,
Черпали життє й здоровлє
З мами нашої, землі.
Кривди людської ніколи
Не прилип до них окрух²⁾,
А від них у мир добро йшло,
Мов вода з нори на луг.
Край наш бідний, люд наш темний
У біді затверд, окріп,
Ще й смієсь чужому горю,
Брату з горла видре хліб.
От тому годить ся тямить
Про людей, що з тої тьми,
З тої вовківні страшної
Вирвались, щоб бути людьми.

---

¹⁾ метушня, біганина

²⁾ шматок, чогось трошки

II.

Я в Руді близь Маґерова¹⁾
Вже нераз давнїш бував,
Про родину Шльоми Штенґля
Теж нераз се й те чував.
Аж в дорозі раз зполудня
Лїтом дощ мене застиг²⁾, —
Я до Штенґля й схоронив ся.
У гавчку груш товстих'
Хата Штенґлева стояла —
Хлопська хата, не шинок!
Обїсте²⁾, стодола, стайня,
Пасїка, і знов садок —
Всюди лад, порядок, дозїр,
Хтось, мабуть, за всїм глядить,
Що не тїльки гроші любить,
Але в праці любить жить.
Чу! Гуркочуть жорна в сїнях!
Входжу — скрипнули чопи:
В сїнях дїд старий при жорнах
Меле гречку на крупї.
Сива борода по пояс,
Похилилась голова, —
Але плечі — наче двері,
Руки крепкі — мов гужва.

Поздоровились. »Тут«, — мовлю, —
»Шльома Штенґель? Я гендляр,
Від дощу хтїв схоронитись,
Щоб не змок менї товар.«
— „Шльома в полі при роботї,
Але ти за те не дбай!

---

¹⁾ коло Львова

²⁾ садба, хазяйство

³⁾ заскочив

Я є Хаїм, Шльомин батько...
Ну, сїдай лише, сїдай!
Шльома в полі і всі діти —
В нас робітний час тепер...
Для кісьби сей дощ не шкодить!
Лиш мене мій вік припер
В хаті нині... Ну, та що вже!
Не дармую, бач, і я:
От домéлю, зварю каші, —
Повечеряє сімя.
Так то, сину, в нашім стані
Все працюю, док лиш здоров,
От на старість на жіноцьку
Я роботу перейшов!“
Усміхнув ся добродушно.
— „Я не жалуюсь!“ — сказав, —
„І за те ще слава Богу!“
Тай ізнов до жорен став
І, змоловши, виніє сито
І зчинять почав крупі.
— „Ну-ко, сину, йди по дрóва,
Та в печі-но затопи!“
Затопив я. Швидко каша
Закипіла. Вніє старий
Масла, молока, сметани,
Тай до мене: — „На, бери
Миску, ложку, підвечіркуй!
Ти ж у мене нині гість!
Шльома пізно верне з поля,
Гість тимчасом попоїсть.“
Підвечіркуючи, Хаїм
Все балакав, видно, рад
Був чужому чоловіку.
І хоч дощ почав стихать,
Не пустив мене в дорогу:
— „Ти лишися, заночуй!“

Завтра шабас, гріх ходити, —
Так ти з нами шабасуй!¹“

І здалось мені так тихо,
Тепло, гарно в хаті тій,
Що й самому захотілось
Перебути довше в ній,
Захотіло ся пізнати
Хліборобну ту сімю.
От і виждав я, як Хаїм
Перервав щось річ свою,
І озвався: »Скажіть, реб Хаїм,
Много краю я сходив,
А Жидів я хліборобів
Щось ніде не находив.
Як се ви дійшли до того —
Чи то ви, чи хто другій,
Що жидівські всі ranusses¹),
Що шинкарство і торги
Ви покинули й робити
Коло ґрунту принялись?»

Вислухав старий, до столу
Головою похилився:
— „Мудро, сину, ти питаєш!
Знать, не дурно ти блукав
Поміж люде, придивлявся їм,
Правди думкою шукав.
Ой, тай час вам всім шукати
Правди тої! І коли б
Всі Жиди її шукали,
Не сиділо б, наче гриб,
Племя наше в сьому краю,
Ссучи з нього кров саму —
Сотні літ живучи в ньому,

---

¹) Зарібки. Прим. автора

Сотні літ чуже йому.
Знаю, знаю я, небоже,
Як то тяжко навернуть
Із найдженого шляху
На нову, певну путь —
Ну, та треба! Тай чи так то
Тяжко нині, як було
В ті часи, коли на пнвший
Шлях вертать мені прийшло?...
Я не думаю хвалитись
Тим, що к правді я звернув —
Ой, важким мене удáром
На сей шлях Господь напхнув!
І йшов зразу я тим шляхом,
Мов крізь полумя і дим...
Слухай же, придатись може
Повість ця вам молодим!“

III.

„Ох, старий я! Доживаю
Семпй вже десяток літ.
На очах моїх догрунту
Ввесь перемінив ся світ.
Колї¹⁾ пішли, машини,
Телеграфи, сїрники,
Панщину знесли, послами
Були в Відні мужики,
Шляхта побанкротувала,
Дїдичами скрізь Жиди:
Граф — комісар, князь — поліцай...
ТЬфу, щезайте до біди!
Ой, не те було давнїйше!
Страшно, сину, погадать,

---

¹⁾ залїзницї (поль.)

Як на-ділі виглядала
Панщияна благодать.
Ой, проклятий час був, сину!
Бачиш, простий я жидок,
А прокоштував основно
Я вершок її й спідок.
Ласков панськов¹⁾ я гордив ся —
Бог мя²⁾ змів, мов помелом,
І сидів я, як то кажуть,
За столом і під столом.

Пан в Руді сидів багатий,
Графський рід його старий —
Але був без милосердя
Для підданих — Боже, крий!
Я за вірника був в нього.
Він любив мя²⁾), що й казать!
Як то Жид: пізнавши пана,
Гнув ся я на панський лад.
Бачу, що пан любить бити,
Любить плач — ну, її я ж ото
Гну так, щоб в селі небитим
В тижні не оставсь ніхто.
Бачу, що пан любить гроші —
Я данини все нові
Винаходжу: празникові³⁾,
Хмелеві та грибові.
Бачу, любить пан дівчата,
Хоч мав жінку й дочок пять —
Вже я духом все обладжу...
Тьфу, аж гидко се казать!
Ну, та треба! І нічого
Я не крию, щоб ти знав,

---

¹⁾ ласкою панською

²⁾ мене

³⁾ від свят, від забав, від хмелю, від грибів

Із яких поганих дебрів
Бог на світ мене підняв!

Так п'ять літ за пса служив^я.
Непастанний плач стоїть
По селі! Нераз на мене
Засідались, щоб убить,
Пана брали ся спалити...
Та все якось ми уйшли¹⁾
Засідок тих, а злочинці
В криміналі, знай, гнили.
Почали тоді піддані
• Утікати із села.
Пан сміявсь! За втікачами
Все слідом погоня йшла.
Хто впав в руки, той брав буки²⁾
І ярмо знов волочив;
Хто пропав, того ґрунт швидко
Пан до свого прилучив.
А у всім тім словом, ділом
Помагаю пану я,
І затвердла, озвіріла
Аж до дна душа моя.
Оженивсь я... жінка гарна...
Було трое в нас діток,
Та на радощі родинні
Мое серце Бог замók³⁾.
Прійду: буркну, крикну, вдарю —
Тай у двір біжу опять,
Як той пес куса щенята,
Панську руку йде лизать.

Втім прийшов рік трицять перший,
Рік холери, рік тісний,

---

¹⁾ втікати перед чимось (поль.)

²⁾ діставати, одержувати

³⁾ скороч. форма = замкнув

І в мою сімю і душу
Разом грянув грім страшний.
Ніччю в дім наш, наче злодій,
Ангел смерти загостив —
Жінка, діти тої ночі —
Всі померли, мов скосив.
Крики їх, стогнання, муки,
Ті страшні конання всі
Стрясли мною, сину, перший
Раз до глибини душі.
Бачучи їх сині лиця,
Почорнілії уста,
Чув я, як в нутрі у мене
Прірва творить ся пуста,
А на дні її глибоко
Ворухнулась чорна гадь, —
І страшне щось, незосвітне
Почала шептать, сичать:
»Бач, що тут добра і щастя
Бог у тебе, пса, забрав!
Таж і треба! Ти ж ще вчора
Не любив їх і не знав!
Ти не смій за ними плакати!
Твій собачий плач в ту мить
Неповинні тії трупи
Опоганить, осквернить!«
І почув я страх великий
Навіть глянути на їх, —
Мов безумний вибіг з хати,
Мов безумний в двір побіг.
А в дворі тривога, пострах,
Все поблідло, все тремтить...
Я й не бачу, йду до пана.
Глянь, аж пан і сам спішить,
Тай до мене: »Псе! Такий ти
Вірник? Так мене встеріг?

Гей, кладіть 'го¹⁾), хлопці! Сигте,
Щоб в питани забрать не міг!
Ой, не встиг я зміркувати,
Що се, за що, відки є? —
Мене в'єргли, придавили,
Гарап тіло рве моє!
Я лежу як стовп, ті луплять,
Кров додолу капотить...
Далі пан одумавсь, каже:
»Ну, пустіть його, досіть!
Підвели мене. — »Ну, Жиде,
Признавайся! Знав се ти,
Що дочка моя з ротмістром
Мала тайком утекти
Сеї ночі і забрати
Всі дукати, скарб мій весь?
Признавайсь, бо буду бити,
Доки в тобі дух товчесь!
Затремтів я. — »,Пане,« мовлю,
»,Ні про що це я не знав,
Але, бачу, сеї ночі
Бог обох нас покарав.
Та тебе діткнув ще легко,
Знать, хотів лиш пригрозить,
А мені взяв жінку й діти!
Ну, кажи мене дальш бить!
Бачу: пан пополотнів весь.
»Що, холера?« — прошептав. —
»,Так,« кажу, »,холера, пане!
І переляк всіх обняв,
Мов стовпи всі поставали...
Ледво сто́я на ногах,
Мокрий кровю весь, так вийшов
Я з двора на битий шлях,

---

¹⁾ його

І, куди тоді пішов я,
Як сімю похоронив —
Нічогісінько не тямлю...
І що далі я чинив —
Я нагадувать бою ся.
Знаю лиш, що дикий страх
Перед кождим чоловіком
Чув я. В дебрах і лісах
Пробував я, тільки нічю
Наче вовк між хати біг,
По пустках шукав поживи
І хапав, що вхопить міг.“

IV.

„Раз отак зайшов я в пустку,
Де не світить ся. Там, знать,
Всі померли. Чую: зтиха
Мов котята десь пищать.
Стисло щось мене за серце!
Засвітив я світло вмиг:
Батько й мати серед хати,
Вже зчорнілі, а круг них
Тров діточок маленьких
Ледви лазять і пищать,
Мов три ангели, зіпхнуті
У воночий, чорний ад.
Світло вздрівши, разом стихли.
Із голодних оченят
Виглянуло стільки горя,
І страху, і просьб німих,
Що я сам себе не стямив
Та, припавши коло них,
Став ридати, мов дитина.
Власне горе, власний біль,
Сліз не витисли мні з серця,

Аж ті діти... Боже мій!
А як тії небожата
Руки к менї простягли
І блідими усточками
Просіть їсти почали,
То я скочив, мов із терня,
І покляв ся все віддати,
Вік свій, силу, щоб тим дітям
Чесним, щирим батьком стати.
Зараз виволік я трупи
До стодоли, затопив,
Винайшов муки і масла,
Дітям їсти наварив.
А як діти попоїли,
Я поклав їх спати, а сам,
Кинувшись на голу землю,
Волю дав гірким сльозам.
Много я в ту ніч продумав,
Все минуле перебрав,
І тут рішенець незмінний
На будуще я прийняв.“

V.

„Поховати давши трупи,
Я пішов до пана в двір.
Пан вже не боявсь холери,
Впер смішливий в мене зір
І сказав: »Ну, Хаїм, що там
Чути в лісі? Маєсь гіт¹⁾
Вовча мама? А просили
Медведі тебе на мід?«
Я вклонивсь і мовлю: »,Пане,
Річ одну мені зробіть:

---

¹⁾ добре (жид.)

За мій труд на рустикальнім ¹⁾
Мене ґрунті осадить.«
— »Що ти, стік ся ²⁾«, — пан аж крикнув, —
»Чи доразу одурів?
Зле тобі на службі в мене?
Панщини ти захотів?«
»,Добра служба ваша, пане,
Та туди я не підú!
Коштував добра доволі,
Прокоштую ще й біду.
Тут померли батько й мати,
Сироти по них дрібні
Полишились — в моїй страті
Бог ті діти дав мені.
Вам тепер би ґрунт той, певно,
Довго пусткою стояв,
Так позвольте ж, щоб вам з нього
Я повинність відбував.«

Слухав, слухав пан ту мову,
Далі сплюнув тай сказав:
»Ну, досить я бачив світа
І досить великий зріс,
А не бачив Жида, щоб так
Самохить в неволю ліз.
Що ж, як хочеш! Лізь, небоже,
Я спинять тебе не йму,
Але як вернути схочеш,
Знов на службу не прийму.«

Я вклонивсь, зітхнув до Бога,
Щоб він сил мені додав,
Щоб я більш у панську службу,
Доки віку, не вертав,
І пішов. От так то хлопом

---

¹⁾ селянським — супроти панського, дідичівського ²⁾ сказивсь

Став я, сину! Бачиш сам,
Що не легкий був для мене
Перший вступ у хлопський стан,
Та ще тяжче було далі.
Як почула мужичня,
Що їх воріг заклятуций
Став від нині їх рівня,
Хлопський ґрунт держить, ще й хлопські
Діти взяв ся годувать —
Гвалт піднявсь в селі, мов я їх
Всіх хотів обрабувать¹⁾.
»Вбиймо Жіда! Проженімо!
Відберім дітей, він їх
Думає на кров порізать,
На жидівську віру всіх
Повернути!« — Вся ненависть,
Що в їх душах за п'ять літ
Проти мене накипіла,
Вилізла тепер на світ.
І прийшлося тепера їсти,
Що колись я наварив,
І бороти ся з тим лихом,
Що колись сам натворив...“

VI.

„Що робить! Іду до віта²⁾,
Щоб громаду він зібрав,
А громаді мовлю: »,Знайте,
Ґрунт по Процю я обняв
Для сиріт його. Повинність
Відбувати му я сам,

---

¹⁾ ограбити (нім)

²⁾ громадський старшина

А як доростуть ті діти,
Я все чисто їм віддам.
А що, може, не подоба
Жиду в себе їх держать,
То скажіть, кому їх маю
На вихованне віддати.
Я їх буду стравувати¹⁾,
Зодягати, давати, що слід,
Ви ж для догляду над ними
Чоловіка назначіть.«

Вчувши ті слова, громада
Мов води набрала в рот —
Та ненависть по хвилині
Знов заговорила. »Ог
Жид присікавсь!« — закричали.
»І чого він хоче в нас?
Мало з нас нассав ся крови
За цілий тяженький час?
Геть з села, проклятий Жиде!
З нами тут тобі не жити!
Не доводь нас до нещастя!
Волимо ми положить
Тих сиріт живих у яму,
Ніж щоб ти нам був сусід!« —
Так кричали люде люті.
Втихомирив їх аж віт,
Кажучи, що панська воля,
Не змінить її хлопам.
»А що Хаїм мот¹⁾ — то правда!
Я те саме раджу вам.«
Ледви-ледви мир уговкавсь
І опікунів обрав.
З тяжким серцем діточок я

---

¹⁾ годувати

²⁾ мовить (каже)

Тим опікунам віддав,
Та не довго довело ся
Годувать їх. В скорий час¹⁾
Всі померли. От тоді вже
Оженивсь я другий раз.“

VII.

„Не скажу тобі, як тяжко
Приходили ся мені
Хлопська праця, панські буки,
І ті погляди страшні,
Погляди німої злости
І ненависти, що їх
Я стрічав день-в-день довкола
Від усіх сусід моїх.
Але серце було в мене
Засталене: все-м прийшов,
Бо-м²⁾ ненависть в власнім серці
До людей переборов.
Що мені не виробляли,
То і в казці не сказать!
Вікна били, збіжжя пасли,
Обкрадали разів пять.
А щоб допомгти в потребі,
Як сусідові сусід,
Щоб хоч добре слово мовить —
Ні тай ні! І десять літ
Вибув я в такому пеклі,
Мучивсь, горя ніс за трьох,
Постачав і пану панське,
І у себе. Тільки Бог

---

¹⁾ незабаром

²⁾ галицькі нарічеві форми = все я пройшов, бо я... переборов

Додавав мені надії,
Як нераз уже от-от
Приходило ся пронасти.
Честь йому від рода в род!
Жінку взяв собі я бідну,
Роботящу, принайняв
Слуг. Се поле опустіле
Пан на мене записав.
Далі своїм добрим ділом
Я й громаду побідив.

Я сказав тобі вже, сину,
Як то пана я підбив,
Щоб у інвентар громадський
Ліс як панський записать.
За той ліс громада з паном
Правувалась лїт вже пять.
Але де то було хлопу
Найти право в ті часи!
Хоч то й нині: хочеш права —
Кишенею потряси.
Все громада програвала...
Пан вже ліс відмежував
І нові за нього драчі
Та данини накладав.
Чую я — кипить в громадї,
Пошепти грізні пішли:
»Вбиймо пана! Все-одно нам!
Нема правди на землі!«
Думаю, погано буде.
От громада як зійшлась,
Я й кажú: »,Вспокійтєсь, люде,
Є ще правда серед вас.
Я про ліс той добре знаю,
Хто й коли його вписав, —
Я за свідка проти пана

Стану, ліс ваш не пропав!
Сміло рекурс¹⁾ подавайте!
Я пів кошту буду ніс²⁾).«
Ну, що довго говорити —
Виграла громада ліс.
Гей, озлив ся пан на мене
І завдав мені біди,
За те люде в мні сусіда,
Брата взнали відтоді.“

VIII.

Вечеріло. Ще гляділо
Сонце в дзеркало ріки,
Як в садку загомніло:
То від жнив ішли жінки.
Жінка Хаїмова й жінка
Шльомина, обі в хустках,
Серп у кождої на тімю,
По снопові у руках.
Далі служниця верету:
Жатої трави несла —
Се до припусту коровам.
Жінка Хаїма ввійшла
В хату, Шльомина до стайні
За кухаркою пішла.
От і Шльома йде з синами:
Два сини вже парубки —
Всі три з косами: луг сіна
Підкосили залюбки,
Ще й розкинули покоси —

¹⁾ просьбу на уневажнення, з протестом

²⁾ буду нести (гал. наріч. форма)

Завтра сабаш, нехай схне!
Ось і рік заграв: худобу
З толоки пастух жене;
Хлопці кинулись, загнали,
Повпинали, а жінки
Подоїли й подавали
Паші всім за драбинки¹⁾.
І так вєсело та складно
Та робота всім іде,
Що аж радуєть ся серце!..

Ще на небі лиш де-де
Блискали зірки, а всі вже
В хаті, як закон велить,
На молитві враз стояли.
Дай Бог всім ся так молити²⁾
Щиро й твердо! По молитві
Повечеряли гуртом,
Слуги й господарі разом,
Спільно за одним столом.
По вечері, помолившись,
Зараз спати всі пішли:
Хлопці в стайні, а для мене
Постелили на землі.
Рано знов молитва спільна,
А потім обід (вночі
Він, готовий ще від вчора,
Прів заліплений в печі).
Впивши по чарці меду
(Мед сам Хаїм виробляв),
Рибі доброї по дзвоні
Хаїм кожному роздав.
Потім з яйцями цибулька,
Далі з кашею росіл³⁾,

---

¹⁾ ясла

²⁾ усім так молитись

³⁾ зуна з волового мяса

Врешті кугель¹⁾ шабасовий
Украсив собою стіл.
По обіді хлопці в поле
Подивити ся пішли,
А жінки крутились в хаті.
Шльома й Хаїм потягли
У ванькир²⁾, святії книги
По закону почитать.

Я присів до них. Така то
Чулась в серці благодать
І тепло в тій теплій хаті,
Що, здавалось, вік би тут
Жив і світом би широким
Став мені сей тихий кут.
Бачилось, тут ще остав ся
Відблиск давніх тих часів,
Як посеред своїх шатер
Патріярх старий сидів,
А Єгова к ньому в гості
Заходів, коли хотів.

І говорю я: »Реб Хаїм,
Добре так живеть ся вам,
Що, поживши днину з вами,
Я б хотів так жити й сам.«
Усміхнув ся зтиха Хаїм,
Головою похитав...
— „Так то, так,“ — сказав, — „небоже!
Відколи я хлопом став,
Я знайшов спокій і силу
В собі, й всякий би знайшов,

---

¹⁾ жидівський коржик із крухого тіста

²⁾ або алькир — невеличка кімната, відділена від світлиці,
звичайно в ній діти сплять

Як би, кинувши шахрайство,
На той самий шлях пішов.
Та не вся тут правда, сину!
В тім спокію, в тій тиші
Дух дрібніє, мозолі тут
Наростають на душі.
Щось собаче є у серці
Отких людей, як ми:
Звикнуть раз за возом бігти —
То біжати і за саньми.
Звичка в нас найстарше діло.
Де приткне нас доля лиш,
Там приймёмось, мов верба та,
Що росте, де посадїш.
Плодить ґрунт той злість, ненависть —
Ми приймём її в кість і кров,
Як на иньшїм ґрунті легко
Приняли б добро й любов.
Ми мов п'явка, що не має
Свої крові — з других ссе.
Тим то треба нам спокію —
Нам спокій святїй над все.
Але є натури иньші —
І я знав таких людей,
У котрих, здасть ся, буха
Якесь полум'я з грудей,
І жене їх з місця, мече
То в один, то в другий бік.
Невгомонїї, вандрують
І воюють весь свій вік.
За сто діл беруть ся, кожде
Їм ведеть ся, й все щось їм
Не дає пустити коріння,
Зупинитись на однім.
Люде нашої натури
Дивлять ся на них, немов

На безумних, посміють ся,
Похитають головов¹⁾,
І спокійні. Ой, і сам я
Часто тим гріхом грішив,
Пок мене тяжкий трафунок²⁾
Иньших мислей не навчив.“

IX.

„Ще як панщину робив я,
А громада зла була,
Сталось так одного року:
Обкрали мене дотла,
Всю комору, всю обору!
Ані панщину робить —
Я з тяглом ставав — ні жить чим,
Ні данину заплатити...
Затягнув я довг у пана,
Триста римських. Посправляв,
Що потрібно, довг що року
Ратами³⁾ платити мав.
За рік знов мене обкрали,
І прийшлося мені опять
Двісті римських на прожиток
В панськiм скарбі позичать.
І заляг той довг у мене
На сумлінню, мов скала...
Через рік худоба гйбла,
Там неврода знов була...
Ані-руш стягтись на рату!
Правда, пан не налягав,
Аж ось бух! Пан через мене
Спір з громадою програв.

¹⁾ головою

²⁾ випадок (нім., жид.), звичайно нещасливий

³⁾ реченець сплати

В осени було. Гей, їде
На коні ликей Іван
Тай кричить до мене: »Хаїм,
До двора! Тебе зве пан!«
Приходжу. Пан лютий-лютий!
— »Жиде, довг мій ти приніс?«
— »Пане'«, мовлю, »ще-м¹⁾ нічого
Не продав!«, — »Тобі хай біс,
А мені потрібно грошей!
Знаєш з хлопами свідчить,
Знай же тут мені весь довг мій,
Все до крихти заплати!«
— »Пане'«, мовлю, »вашій ласці
Все завдячую, що там
Маю: як би я попродав
Все, то й довг сплатив би вам!«
— »Ну, то продавай!« — »А, пане,
Що робити му я сам?«
— »Хоч на жебри²⁾ йди, про мене!«
— »А де ж жінку й діти дїть?«

— »А мене те що обходить?
Хоч покидай їх під пліт!« —
— »Чи так, пане? Ну, так ось вам
Моє слово: ждїть, не ждїть —
Я сплачу вам довг, як зможу —
Ви що хочте, те й робїть!«
Гей, як блисне пан очима,
Та тарах мене в лице
Раз і другий! — »Псе поганий!
На і на тобі за це!
Хлощї, зараз запрягайте
І де нього їдьте в дїм,

---

¹⁾ ще я нічого не продав (гал. говірк.)

²⁾ в старці

Збіжжя, шматте¹⁾, всю худобу,
Все беріть до голих стін,
Все везіть у двір! Побачу,
Як то будеш ти скакати!»

Кинулась двірня²⁾. Вже фіри
Вулицею копотять!..³⁾

Ще година не минула,
Всю мізерію мою
В двір стягли. Я став: не знаю,
Чи мертвий, чи ще живу.

Так тоді мені здавалось,
Що вже світ валить ся ввесь —

Так то чоловік з добром тим,
З кожним кусником зживесь!

Жінка, діти теж прибігли,
Плачуть, просять і ревуть;

Пан на ганку люльку курить,
Все плює й глядить у кут.

Жінка бух йому у ноги,
Цілувати почала...

»Марш!» — пан крикнув і в грудь копнув
Чоботом, аж кров пішла.

Втім тур-тур! Візок в подвірре,
Бачу, Жид, уже в літах,

Іде, в простому халаті,
Сам віжки держить в руках,

Однокінкою. Заїхав
Перед ганок, лиш зирк-зирк,

Оглядів ту всю содому,
Лиш всміхнув ся, ні чичирк,

Тай до пана. Пан аж скрикнув:
— »Шая Ляйб! За житом ти?» —

¹ білизна

²) двораки, панська прислуга

³) ідуть, що пил (копіт) здіймаєть ся

— »Так, за житом.« — »Добре, добре!
Є готове, лиш плати!»
— »Добре, пане. Але що се
Тут за ярмарок у вас?«
— »Слухай, Шая, ти ґешефтсман,¹⁾
Знаєш, що в ґешефті час!
Отсей Жид — він мій підданий —
Винен ґрiш мені, пятьсот,
Третій рік уже, й ша-тихо,
Мов води набрав у рот.
Нині зву його, заплати
Домагаюсь по-добру —
Він мені ще ґрубіянить,
А платити ні дуду²⁾!»
От я наказав забрати
Все добро його. Хочу
Жида розуму навчити,
Сам собі свій довг сплачу.«
— „Пане,“ — крикнув я, — „неправду
Ви говорите! Я сам
Обіцяв вам дати рату,
Якщо збіжжя лиш продам.“
— »Ну, гляди, в живії очі
Брешеш!« — він мені кричить!
— »Ну, скажи, ти Жид, чи міг би
Ти инакше поступити?«
— »Пане,« — Шая Ляйб озвав ся, —
»Много винен він?« — »Пять сот«.
— »Ну, так ось вам ваші гроші!«
Тай вийма один банкнот
На сто римських, другий, третій —
Усі гроші відлічив.
— »А йому се все віддайте!«
Пан лиш очі витріщив,

¹⁾ торговець, ґешефтяр (нім. Geschäftsmann)

²⁾ ані думає (гал. говір.)

Далі схопивсь, мов шалений.
»Що, такий клапатий¹⁾ Жид
Сміє так мене під'їхать!...
Жиде, се для мене стид!
Ні, не хочу твоїх грошей!
А ти, Хаїм, забирайсь
Із добром своїм поганим,
Та на рату мні старайсь!«

Се сказавши плюнув, фукнув,
Гримнув від сїней дверми,
Той сховав ся у покої.
Мов німі стояли ми.
Шая Ляїб всміхнувся і мовив:
— »Стид вельможному! Отсе
Варто було пятьсот римських,
Щоб нагнать йому в лице
Стиду трохи! Ну, ти Хаїм,
Забирайсь! Як я скінчу
Тут своє купецьке діло,
То до тебе загощу.«

X.

„Погостив у мене Шая,
Часто потім заїжджав,
Вислухав мої пригоди
І про себе розказав.
Я пізнав його, розвідав
Між людьми його діла...
Справді, дивна сила божа
В чоловіці тім жила!
Простий Жид був, неписьменний.
Його батько шинк тримав
У Рокитнім. Много горя

---

¹⁾ пейсатий, нікчемний

Змалку Шая Дяіб зазнав.
Та таку вже Бог натуру
Дав йому, що не оглух
І не отупів у горю
Невсинуцій його дух.
Житть по-людськи, щоб не тільки
Другим кривди не робить,
А, по змозі, помагати,
З злом раз-в-раз війну точить¹⁾ —
Ось що, мов неситий голод,
Мучило його весь вік.
І куди лиш з тим бажаннем
Не ганявсь той чоловік!
Зразу шинкарем був трохи —
Кинув, взявсь до ремесла,
Але бійка з майстром швидко
В тюрму його занесла.
Вийшов відти й мало-мало
До розбою не пішов,
Та взяли його до війська.
Йі там спокію не найшов.
Де лиш бачив людську кривду,
— А тяжкий тоді був час —
Там він всюди, наче искра,
Біг, сваривсь і бивсь нераз.
Страх сказати, що в тім війську
Наприймавсь він горя й мук!
Тричі в вулицю гонили²⁾,
А кайдани з ніг і з рук
Не злазіли. Вийшов з війська
По сімнадцятьох роках,
Сам на світї, голий, босий, —
Йі дикий вхопив його страх —
Не за себе, бо був сильний

---

¹⁾ зводити бій (поль. wojnę toczyć)

²⁾ крізь лаву різок

І здоров, робити вмів,
А за те, що, літ проживши
Трицять п'ять, він ще не вспів
Нікого порятувати,
Жадного добра зробіть!
Що терпів за правду стільки —
Кому ж з цього легше жить?
І подумав: »Треба взяти
Серце в жменю, перше стать
Багачем, тоді і бідних
Мати му чим спомагать.«

І що мислиш? Архи-жидом¹⁾
Він на десять літ зробивсь,
Шахрував панів, матку
На купецтві доробивсь,
Торгував дровами, сіном,
Брав достави²⁾ військові,
Сплави сплавлював до Гданська³⁾,
Наші сукна краві⁴⁾
До Румунії возив він...
Аж прийшли тісні роки —
Все погинув, взявсь до хліба,
Кукурдзи і муки
Доставляв для трьох позитів,
Бідним даром роздавав,
Заложив свою пекарню...
Словом — він урятував
Неодну родину хлопську
І жидівську від біди.
Зпаси, як прийшли вибори
В сорок осьмим, то Жиди
І хлопці його хотіли

---

¹⁾ у звичайному народньому розумінні: великий шахрай

²⁾ постачання

³⁾ Данціг

⁴⁾ галицькі

Послом в Відень обібрать,
Та наші й поші їх тільки
Закричали... Що й казати,
Як усі його любили,
Хоч був гострий на язик!
Він нераз до мене мовив:
»Я б отак, як ти, не звик
Хлопом жити і коритись!
Гнеть мені б в гарешті быть!
Знаєш, як тоді я бачив,
Як пан жінку копнув в грудь,
То вся кров в мені скипіла,
І над вухом мов оса
Забреніло... Будь молодший,
Я б прибив його як пса!
Ні, не жить мені з тобою!
Не для мене тихий рай!«

От таких людей виводить,
Сину, цинколи наш край!«

XI.

Часто я відтак¹⁾ до Штеніля
По дорозі забігав
І гостив, і днів по кілька
У роботі помагав.
Все мене приймали щиро,
Хоч я бідний онучкар,
А вони заможні г'азди.²⁾
Дар у них був мов не дар,
А неначе довг відданий.
Із хлопами враз³⁾ жили
Як свій з своїм, всюди спільно
Хлонську сторону тягли.

---

¹⁾ пізніше, потім того ²⁾ хазяї ³⁾ завсідн

Шльома був в громадській раді¹⁾
І в шкільній²⁾ був делегат, —
Сам, в літах уже, по-руськи³⁾
І по-польськи вчивсь читать.
Хаїм говорив частенько:
„Вчіть ся, діти! Треба нам
Приставати до народу,
Кинути служити панам!
Бо глядїть лиш, до чого нас
Панська служба довела,
Що ненавидять нас люде,
Радують ся, як з села
Жид виходить! Що не сміє
Жид до хлопа підійти
Просто, як до чоловіка
Чоловік! — Еге, знать, ти
Хочеш щось урвати в мене! —
Дума хлоп і, неборає,
По найбільшій часті зовсім
Справедливо дума так.“

Так то Хаїм своїх внуків
І сусід-Жидів навчав,
І при тїм все Шаю Ляйба
Добрим словом споминав —
Знать, любив він Шаю Ляйба,
Як вітця, і поважав...
Аж прояснював ся, кріпшав,
Як про нього говорив:
„Ой, на много річей очі
Він мені, бач, отворив!
Як він гриз мене, що Шльома

1) У Галичині громади (села) були автономні, вибирали свої ради.

2) Місцеві шкільні ради мали доглядати за школою, вони мали право рішати про викладову мову у школі.

3) по-українськи

В світській¹⁾ школі я не вчив!
Що тепер хлоп без науки!...
А ти знаєш, він скінчив
Вік свій в мене, тут, в тій хаті!
Ну, такий вже чоловік,
Знать, не міг у власній хаті,
В роскоші скінчити вік.
Бачиш ти, він був бездітний,
А як вмерла жінка, тут
Він задумав весь маєток
Для бідноти повернуть.
Та не так, як другі роблять,
Що свої смерти ждуть,
А відтак запишуть суму.
Йде той гріш, немов на гріх,
Через, Бог зна, кількі руки,
І в них тає²⁾ наче сніг.
І заки дійде до діла,
Вже до половини зник:
Дармоїди обловились,
А для бідних виїшов пшик.
Не такий був Шая Ляйб мій!
Сам він руки засукав
І шпиталь для бідних в Жóвкві
Своїм коштом збудував.
Далі лазні дві жидівські:
В Кристинополі одну,
Другу в Раві³⁾, і в них мікви⁴⁾,
Все, що там потрібно... Ну,
Все добро так розділивши,
Припровадивши все в лад,

---

¹⁾ не в жидівськiм хайдері, а в прилюдній школі

²⁾ тале (поль.)

³⁾ Кристинопіль і Руська Рава — містечка на північний захід від Львова

⁴⁾ Басен для миття. *Прим. автора.*

Дунав в Жовкві при божниці¹⁾
Яко габе²⁾ умірать.

Протяглось то так з пів року.
Осінь. День був дожджевий
І слота була. На шляху
Геть розмок, розкис ся глий...³⁾
Бачу, лізе щось, чалапка
Звільна, мов той жук повзе.
Наближаєсь, завертає...
— »Шая Ляйб! Чи ти ж то се?«
— »Я!« — говорить. — »Ну, насилу
Я добивсь у хутір твій!
Тай ослабли ж кости! Швидко
Їм належить ся спокій!«
Зараз ми його до хати,
Обігріли, зодягли,
Бо обдертий як жебрак⁴⁾ був,
Покріпити ся дали.
Віддихнув. — »Ну,« — каже, — »Хаім,
Наближаєть ся мій час!
Хоч прийми мене, жени хоч!
Я вмирать прийшов до вас!«
— »Бог з тобою,« — кажу, — »брате,
Щоб тебе я з хати гнав!
Ти живи й сто літ у мене!
Але як же се? Ти ж мав
В Жовкві в школі⁵⁾ габе бути?«
— »Ну, і був до вчора, був!
Ну, а вчора... Подиви ся
Тут!« — Халат він розгорнув,
Розгорнув сорочку — Боже!
Груди, плечі в синяках!

¹⁾ синагога

²⁾ Читець св. книг при божниці. *Прим. автора.*

³⁾ глей, глина

⁴⁾ старець

⁵⁾ в синагозі, в божниці

— »Шая Ляйб!« — кричу я, — »що се?
Він смієть ся. — »,Ах, ах, ах!
То моя заплата!«, — каже, —
»,Від кагáлу! Слухай лиш,
Як вони мені платили,
Може й сам їх похвалиш!«

XII.

»,Вмер кошмар один близь Жовкви,
Страх побожний чоловік:
В бібліях святих, в молітвах
Він прожив увесь свій вік.
Жінка шинкувала, теща
Шахрувала мужиків,
Старший син три села лихвов¹⁾
До зубóження довів,
Менші два сини провчили
Конокрадське ремесло —
Ну, й зростало їх багацтво,
І пова́жанне росло.
А наш Майлех все молив ся,
В божих заповідях жив
І добро творив. Таке він
Правило собі вложив:
Хто прийшов до нього бідний,
Десять центів²⁾ він давав,
А імя його і назву
Зараз в книжку записав.
Як прийшлось йому вмірати,
Він отак сказав рідні:
»Будете мене ховати,
То сю книжечку мені

¹⁾ проценти — більші, ніж закон приписує; лихвов = лихвор

²⁾ крейцарів (поль.)

В гріб на груди положіте,
Щоб я Богу показав:
Двацять вісім тисяч шісток¹⁾
Між убогих я роздав.«
З уст до уст пішли слова ті,
Їх підхопив ввесь кагал:
»Двацять вісім тисяч шіток!
Боже, та ж се капітал!
Бачите, який побожний
Праведник між нами жив:
Все моливсь і тільки гроші
Богу в жертву положив!«
Ну, й не диво, що був погріб
Многолюдний і шумний.
»Двацять вісім тисяч шіток!«
Вкруг гуло, мов дзвін гучний.
Позавчора був той погріб.
Вчора шабас був. Ну, гіт!
Посходилась повна школа,
Помолили ся як слід,
Почали вже розходитись —
Гамір, гутірка... І що ж?
»Двацять вісім тисяч шіток!«
Шепт іде, мов в листю дощ.
Ей, озлив мене той шепіт,
Я на лавку вилажү.
— Слухайте, бенай Ізруайль²⁾,
Я вам масе³⁾ розкажү!
Бачив сон я сеї ночі.
Мацюїньким⁴⁾ червячком
Я повзу мов, підповзаю
Перед сам Єгови трон.
Бачу я: вага велика

¹⁾ Шістка = 10 крейцарів (20 сотників)

²⁾ Сини Ізраїля. *Прим. автора.*

³⁾ Казка. *Прим. автора.*

⁴⁾ малесеньким

Настановлена стоїть,
Коло неї сам Міхуайль
Меч полумяний держить.
Аж іде наш Майлех, згорбивсь,
Піт з чола його тече,
Двацять вісім тисяч шісток
У мішку він волочє.
»Боже, я ввесь вік молив ся,
Не творив нікому зла,
І рука моя для бідних
Все отворена була:
У готових, чистих грошах
Ось заслуга є ціла!«
„На вагу!“ сказав Єгова.
Майлех кинув срібла міх,
І вага перехилилась
Аж архангелу до ніг.
„А тепер,“ сказав Єгова,
„Я питати му. Кладїть
На другу тарїлку кожний
Підсудимого одвіт!
Сам ти заробив ті гроші?“
»Нї« — рік Майлех і дрозав,
І на другїї вже тарїці
Той одвіт його лежав.
І, о диво! Те маленьке
Слово »нї« одним кивком
Двацять вісім тисяч шісток
Зрівноважило цілком.
„А ти знав,“ — пита Єгова —
„Відки йде масток твій?
Знав, що кожний грїш в нїм — кривда,
І неправда, і розбїй?“
Затремтїв ще дужше Майлех,
Гнувсь, і корчивсь, і цїдив
Ледви чутно: »Знав, о, Боже,

Але ж се не я робив!
І ся відповідь була вже
На вазі — і що ж отсе?
Двацять вісім тисяч пісток
Фівкли¹⁾ вгору, мов перце.
„А ти знав,“ — пита Єгова —
„Що сімя твоя ціла
За ті гроші свої душі
На погибіль віддала?“
Та на ті слова вже Майлех
Відказать ніщо не міг,
Почорнів увесь і наче
Звялий лист звалив ся з ніг.
„Геть з ним відси!“ — загреміло
З трону. — „Ошуканець сей
Поки жив, побожним видом
Все ошукував людей,
А по смерти думав Бога
Сими грішми підкушть!
Геть з ним! Ще йому на плечі
Тії гроші прикріпять!...“
Знаєш, досі в остовпінню
Слухали всі моїх слів,
Але тільки як скінчив я,
Раптом хор весь заревів:
»Гвалту! Епікур! Безбожник!
Геть! Хай більш тут не дихне!
І юрбою навалились,
З школи виперли мене,
А у сніях ну ж місити,
Бити, штовхати під бік —
Ледви я з життем із рук їх
Вирвав ся, насилу втік«

---

¹⁾ полетіли (згукопідроблене дієслово від виклика: «фівть»)

XIII.

„Так то Шая Ляіб розстав ся
Із Жидами, і до нас
Уміраєть прийшов. І, справді,
Швидко наче свічка згас.
Радісно вмівав він. »Много
Натерпівсь я« — говорив, —
»Много я в гарячій крові
І добра і зла творив.
Все бажав по-людськи жити,
Чоловіком з людьми быть...
Слава Богу, що прийшло ся
Хоч останній раз дихнуть
Між людьми, що справді люде,
Хоч огріти ся в сімі,
Що блаженних патріархів
Вік нагадує мені.«

Так то, сину, і сконав він.
Золота душа була!
Без таких людей земля би
Стала темна і гнила.
Може, то й за патріархів
Золоті часи були,
Та все-таки патріархи
Люд жидівський завели
У Єгипет у неволю,
Аж пророк-убійця встав,
З негмомонним, диким серцем,
Тих невольників підняв,
Вивів їх в пустиню дику,
Водив блудом сорок літ,
Та навчив їх здобувати,
Будувати новий світ!“

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

ПОЕМА

З ОСТАННІХ ЧАСІВ ПАНЩИНИ

Присвячую пам'яті
МОЙОГО БАТЬКА
Якова Франка.

ПЕРЕДМОВА АВТОРА ДО ЧЕТВЕРТОГО ВИДАВАННЯ.

Поетичне оповідання «Панські жарти» було написане в січні і лютім 1887. р., незабаром по моїйму шлюбі, і вийшло друком уперше 1887. р. в окремій книжечці п. з. «З вершин і низин, збірник поезій, накладом автора.» Зараз по появі сеї книжечки літературна критика дуже прихильно привітала сю поему (пор. «Зоря» 1887. р., ст. 241—2¹), що загалом досить рідко трапляло ся з моїми творами. Книжечка розійшла ся досить скоро, і в р. 1893. я видав її другим накладом у значно збільшенім обемі, де поема «Панські жарти» містила ся на ст. 293—391. Рівночасно з появою сеї збірки вийшла поема «Панські жарти» окремою книжечкою як відбитка з сеї збірки, без змін у тексті. Се окреме видання, якого друкував ся досить великий, як на ті часи, наклад, розпродано, здасть ся, вже давно, коли натомісьць більша збірка не розпродана ще й досі²).

Основою мойого поетичного оповідання був факт, досить незвичайний у історії панщини в Галичині, записаний галицько-руським поетом Николаєм Устияновичем в увазі до його повісті «Мість Верховинця», написаної 1849. р., де було сказано, що в давніших роках (у перших роках ХІХ. в.) властитель гірського села Ялинковате, у стрийським окрузі, разом із громадою велів вигнати також священика на панщину, та священик, виїхавши з волами на поле, лишив воли в ярмі біля воза, чи плуга, а сам пішов пішки до Перемишля пожалувати ся на дідича у своєї духовної зверхности, бо у світської у Стрию не надіяс ся знайти для себе правної охорони. Устиянович не вмів сказати далі, як скінчила ся та справа, й чи знайшов руський священик правну охорону у

---

¹) Рецензент Г. Ц. (Григорій Цеглинський), ставлячи ся взагалі дуже негативно до збірки ліричних поезій, що входили в склад книжечки «З вершин і низин», вбачаючи в них лише «римовану прозу й революційну тенденцію», в «Панських жартах» добачив «monumentum aere perennius». «Вони» — писав д. Г. Ц. — «суть окрасою не тільки поезій Івана Франка, але руської (української) поезії взагалі. Ми не вагем ся сказати, що від Шевченка немає красної поезії в літературі руській. Під смирним написом «Оповідане» криєть ся тут епічна поема першорядної краси й першорядної цінн. Поет ніби оповідає подію одного села, але се подія з життя цілого народа; його село, се лиш специфікований тип цілого народа малоруського; його терпіння й гуманність, се риси не одного села, а цілого народу.»

²) себто, в 1911. р. *Ред.*

своєї духовної власти, яка тоді, під пануванням всесильної бюрократії, мала в таких справах дуже малий вплив.

Значно пізніше, в часі радикальної агітації, здасться, в р. 1897., я одержав у Тернополі від адвоката й бувшого судді д. Гриневецького рукописні сномини одного польського шляхтича про одного польського пана в Галичині, що дозволив собі ще в р. 1845. на дуже дитячий ¹⁾ жарт із руським інтелігентним селянином та з німецьким урядником. Сі спомини будуть опубліковані при нагоді з відповідним апаратом і послужать одним із многих доказів, що моє поетичне оповідання не так дуже фантастичне та тенденційне, як се декому здавалося.

Я присвятив се оповідання пам'яті мого батька *Якова Франка*, від якого я, що правда, не чув нічого про панщину, але чув оповідання про руський фестин, справлений у Львові 1849. р. в перші роковини знесення панщини. Головною сенсацією того фестину, яку затямив собі мій батько, крім великого здвигу руських селян, було те, що на сільським возі, запряженим чотирма чорними волами з золоченими рогами, везено містом хліб, спечений із кірця пшениці, який передано губернаторові як знак вдячності руського хліборобного люду цісареві за дарування панщини.

Видаючи тепер своє поетичне оповідання новим, четвертим виданням, я, не змінюючи його основи, подаю в тексті поправки й доповнення, де се вважав потрібним. Оповідання розширено з 3912 на 4004 рядків. При сій перерібці я старався, крім виправлення мови, докладніше розвинути тему й виправити композицію через докладніше вироблення та заокруглення строфічної будови ²⁾. Аналітичний зміст, який подаю далі ³⁾, дасть перегляд поодиноких епізодів у їх органічній послідовності.

Львів, дня 28. мая, 1911.

---

¹⁾ дошкульний (поль.)

²⁾ У збірці з 1893. строф не було, а оповідання тяглося від розділу до розділу. *Ред.*

³⁾ Ми подаємо його на початку кожного розділу. Нумерацію стрічок пропускаємо. Зрештою, гл. «Ввід» стор. 7. *Ред.*

I.

Людські й панські жарти. — Давні пани. — Карти і влови.

Жартуйте, дітоньки, Бог з вами!
Тепер вам вільно жартувать.
А як жили ми під панами,
Тоді жартовано із нами
Так, що не-дай-Бог споминать!
Було за найменшу провину:
Потрутиш панську худобину,
Собаку вдариш, що з руки
У тебе хліб рве, слово скажеш,
Віз перевернеш, сніп зле звяжеш —
Три шкіри слустять гайдуки.

Пани тоді були не теє,
Що нині. Що тепер пани!
Хоч на нїм шматте¹⁾ дорогее,
Хоч ситі, наче кабани,
То кождей ходить зосторожна,
Боїть ся мов біду збудить;
Довкола шниряє, глядить,
Де б грошків позичить можна,
І думка в кожного трівожна,
Що наборг їсть, і наборг спить,
І що кишенья все порожна.

Не те за панщини було!
Там кождей пан ступав так бучно

---

¹⁾ одяг

І відзивав ся так бундючно,
Немов король, чи мав село,
Чи ділий ключ. Не перейшло
І через голову нікому,
Щоб що змінити ся могло
В тім розпорядку віковому.
Пани і панщина у всьому
Зрослись, здавалось, нерозлучно.

Тоді то стбіло поглянуть
На пана. Просто очі вянуть
У мужика, як пана вздрить,
Хоч пан не лас й не кричить!
По що кричать? Гнів крові шкодить...
Ні, нині й цар, мабуть, не ходить
Так гордо по своїй столиці,
Як пан тоді селом ходив.
Тут гарна доня у вдовиці —
У двір її! Загородив
Господар пліт¹⁾ новий: — »Гей хаме
Городиш моїми лісками!²⁾
Пліт розбирай і в двір зведи,
Або оплату положи!«

Чи ласка панська, чи кара —
Все, мов нехибний божий суд,
Паде на смирний, темний люд,
І навіть писнуть, сплакати — вара!³⁾
Тоді в панів сміялись очі,
Забави по дворах гули,
І влови по лісах ішли,
Лунали співи дні і ночі,
Тоді то й раз пани були
До жартів, вигадок охочі!

¹⁾ тин (плетений)

²⁾ патиками (поль. laska = ціпок)

³⁾ зась, не можна

А як в ту пору грали в карти!
І нині грають, звісна річ,
І туманіють день і ніч, —
Без карт, мабуть, ніщо їй не варті
Забави панські. Але ж, діти,
Мабуть, не прийдесть ся вам вздріти
Таких грачів, як в давній час!
Дукатів всипав повну чарку
І на одну поставив карту,
Програв, не глянув ані раз,
Не зблід, не задрожав на волос,
І навіть не понизив голос,
Хиба кишеною потряс.

Воно то, дїтоньки, їй не диво!
Се ж з поту нашого і мук
Плило те золотее живно
Сотками літ до панських рук.
Лицарський дух, воєнну славу,
Всю ту минувшину криваву,
Всі ті багатства і пишноти,
Все зісцутте і всі підлоти,
Гумори¹⁾ панські, вловп, карти,
І всякі гулянки шальні,²⁾
І ласки панські, їй панські жарти —
Мужик все виніс на спині.

---

¹⁾ примхи

²⁾ від слова: шал

II.

Новатори. — Консерватисти. — Невпевність.

Цікава річ; часи зближались,
Коли звідкіля не зирни,
Чим раз гучнійше розлягались
Ладу нового віщуні,
Слова: свобода, рівне право...
І навіть панській сини
Переняли ся ними, й жваво
Пішли між люд, і понесли
Потіху скорбним. Ба, були
І між панами два-три — люде,
Що бачили яснійше діло,
Хапали ся, хоч і не сміло,
Новин, бо чули, що не буде
Їм вічно панщина служити.

Та мов хто в лісі заблукає,
Даремно груди надриває,
Даремно кличе і кричить —
Так послуху не знаходили
Слова новії у панів,
А тільки більше ще будили
Завзяте і дразливий гнів.
Були й такі поміж ними,
Котрі нераз перед чужими
Жалілись: »Дідьчий час настав,
Не лиш для хлопа, а й для пана!
Ота робота панцизняна
Зовсім руйнує нас«, — мовляв.
І починали наче з книжки
Вичитуватъ, які пожитки¹⁾
Приніс би їм насмний труд.

---

¹⁾ користи

Тай ті не думали на-ділі
Змінить порядки застарілі.
І увільнить з ярма свій люд.

Воно й не диво! Власне царство
Всміхаєсь кождому, а ще
Бог знає, що там принесе
Нове свободне господарство.
А хоч там деякі пророки
Грозили, що за два-три роки
Уряд сам панщину знесе,
То їх осміяно. »Се басні!¹⁾
Та ж панщина — приватна власність!
Яке ж уряд міг право мати
Приватну власність відбирати?»

В тій певности жили пани
Аж до останньої хвилини,
Своєї гордості вони
Не вменшували ні краплини.
І як нераз літньої днини,
Коли західній неба край
Вже вкрила груба, чорна туча,
І звільна, грізно суне, знай,
Глухими громами кипуча,
А тут ще сонічко жарить,
Немов натужує всі сили —
Отак пани людей гнітили
Найдужче в тій останній хвилі,
Коли вже дзвонарі спішили
На благовіст новий дзвонить.

---

¹⁾ казки (поль. baśń)

III.

Пан Мигуцький. — Чи впо?

От з тої то доби тяжкої
У моїй памяти старій
Пригода згадуєсь — такої
Не дай вам бачить, Боже мій!
Згадало ся, як пан Мигуцький
З громадою пожартував,
Згадав ся плач і стогін людський,
Якого жарт той коштував.

От слухайте ж! Не в тій я цілі¹⁾
Говорю вам про давнину,
Щоб, може, ви на дїтях мстили
Батьків засліплених вину.
Бог з ними! Вже досіть помстилась
Над ними власна слїпота.
Глядїть, лиш споминка лишилась
У нас про пана, а тот²⁾
Палата, що ми мурували,
Котру він, було, назива
»Моя твердиня«, де дрожали
Піддані, де музики грали,
Пані й пани всю ніч гуляли,
Се нині коршма, в панській салі
Шваркоче нині жидова.

Помстив ся Бог за наші муки!
І як тепер про панські штуки
Говорю я, то не на те,
Щоб в вас ненавпість розбудити,
Бажаннем помсти осквернити
Свободи твориво святе,

¹⁾ не з тою метою (поль.)

²⁾ та (подвоєна форма: тот, тот^а, тот^о) — дуже часто вживаєть ся в західній Україні

А лиш на тее, небожата,
Щоб споминка старого тата,
Моя ся споминка малá
Вам сил, відваги додала.

Ще ж не заспуло наше лихо:
То голосно воно, то тихо
Підградуєть ся до села.
Хто знає, може, доведеть ся
І вам такого ще дожить,
Що чоловікові здаєть ся:
Тут треба голову зложить!
Пропала правда, згінбла доля,
Закована громадська воля,
Неправда всюди верх держить.

В таку то хвилю, діти милі,
Ви повість згадуйте мою,
І згадуйте, що сеї хвилі
Я з досвіду вам подаю.
В сам час, коли неправда люта
Найвище голову здійма,
В сам час, коли народні пута
Найдужче тиснуть, і закута
Народня мисль мовчить німа,
Довкола найтемнійша тьма,
Надії й просвітку нема —
В той час якраз ви не теряйте
Надії, й твердо тее знайте,
Що в груз розсиплеть ся тюрма,
Неправді й злу не потурайте,
В зневірі рук не покладайте,
І увільняйте ся з ярма.

IV.

Характеристика пани Мигуцького. — Арендар. — »Хтось буштує«.

Був пан Мигуцький, пан багатий,
Хоч на однім селі сидів.
З якого роду був — не знати,
Та що хлопів тиснути вмів,
Що дер данини безпощадно,
Дні панщини числив прикладно,
Хвилинки не подарував,
Що був багач, громада гола,
То славили пани довкола,
Що добре господарював.

Нераз зимою, як у полі
Нема роботи, а в стодолі
Все зроблено, і лїс не тнуть —
Щоб панщини не дарувати,
Він каже, було, лід орати,
А то хлопи в хатах заснуть...

І те сказать, про хлопа дбав він,
Як дбав про коней і волів;
В зимі три вози дров давав він,
Щоб хлоп продроглі кости грів;
Весною хлібом спомагав він,
Щоб літом з голоду не млів.

Любив, коли був хлоп здоровий,
Прудкий до праці і розмови,
До танців, сміхів і пісень;
Та не любив хлопів багатих,
Та мовчазливих, і завятих,
А на письменних був вогонь.¹⁾

»Хлоп щоб умів орать, косити
І в танці дівкою носити,
Та »Вірюю« і »Отче наш«.

¹⁾ вогонь

Письма не треба хлопцу знати;
Як хлопець почне книжки читати,
Хто буде пану свині пас?«¹⁾

І хоч то ніби наставляв він
На те, щоб хлопець порядок знав,
Та все-таки горілку гнав він,
І кожду гінку розділяв
На кожний номер²⁾ у селі,
По стільки гарців, скільки хата
Душ має: хлопці, чи дівчата,
Чи то старії, чи малі.
І кождому за ту горілку
Ціну втягав у інвентар,
Як присний панщини тягар:
Сплати, чи відроби той дар,
А трунок лий хоч на долівку,
Лиш іншому продать не смій!

Був в того пана й арендар,
Що з паном тихую тяг спілку.
Людей музикою у свій
Шинок заманював. Тут люде
Лишали розум, сїряки
І чоботи, дівки — вінки,
А господині покладки³⁾;
Тут віт⁴⁾ робив громадські сїди,
А Жид лиш цмокав залюбки.

Чи много літ отак, чи мало
Те панське ремесло цвіло —
Аж раптом в коршмі тихше стало!
Щось на людей таке найшло,

---

¹⁾ = буде пасти (західноукр. форма, знана ще й досі скрізь на Поділлі)

²⁾ на кожду хату (кожна хата має свій «номер»)

³⁾ крашанки, яйця

⁴⁾ старшина

Що почали, на панське горе,
В якусь задуму попадуть.
І роблять панщину, терплять,
І кожде шильне, кожде скоре,
(Як ні — нагайка плечі зпоре!) —
Та якось тихо, мовчки так,
Понуро навіть, мов глибоко
В душі гризе якийсь червак,
Немов якась таємна сила
Ворушить ся у темній млі:
Скрізь чути дотики її,
Та нічого не бачить око.

Музика молодим неміла,
В шинок заходять тільки ті,
Кому вже в кров і кість ввіссалась
Та панська школа. Жид біжить
До пана, плач підняв і галас:
»Нізвідки рати заплатить!«

А пан і сам уже віддавна
Ту зміну в людях замічав,
І злив ся, бив, карав, кричав —
Дарма. Уже звільна й сам вбачав,
Що річ таки се не забавна.
Він добре знав, що поки пє,
Співає, робить без упину
Й смієть ся хлоп, так довго є
Похожий він на худобину,
Що вік цілий в ярмі живе
І тішить ся, як дістає
До паші зёрна одробину.
Та як почне він сумувати
І вішать голову униз,
Над своїм станом розмишляти,
Поради у людей питати,
Тоді тремти і стережись!

Бо думка, свідомість народа
І одподумців тиха згода —
То воріг лютий тих усіх,
Чне багатство і вигода
На поті і сльозах людських
Основані. От пан дні й ночі
Над дивом тим усе міркує,
То сердить ся, а то й сумує,
Немов нещастє серце чує,
А далі скрикнув, аж підскочив:
»Тут, очевидно, хтось бунтує!«

V.

Винувники бунту. — Польські емісарії. — Руський люд. — «Ци бунтує.»

»Бунтує хтось!« — Мій Боже милий,
Хто в нас тоді не бунтував!
Урядники ¹⁾ панів вязнили,
Що революцію чинили;
Пани знов світу голосили,
Що сам уряд пошідкупляв
Хлопів, щоб шляхту мордували.
Одні в Жидах вини шукали,
Ті Єзуїтів приплели,
А інші знов ширли вісти:
То демократи, комуністи
І емісарії були.

А серед тої колотнечі
Мужик стояв, зігнувши плечі,
Німий, сліпий, а всім грізний.
Бо й як же ж! Після вікової

---

¹⁾ урядовці — само по собі: німецькі (австрійські) урядовці польських панів

Тиші, мов ураган страшний
Зірвавсь, і то без ніякої
Причини, й кровію братів
Країну рідну обагрив.

Ні, се аж надто очевидно,
Що тут якась рука брудна
Навмисне із самого дна
Душі народньої безстыдно
Й безбожно вгору підняла
Найдикші страсти, задурила
Народній розум, заглушила
Чуття, і тисла, і вела
Нетямні руки до удару.

Хоч від тарнівського пожару
Вже рік минув, хоч дні лічив
Ценглевич¹⁾ в Куфштайні²⁾, Дембовський¹⁾
Над Вислою в землі десь гнив,
А в Львові голову зложив
На Гицлівській горі Вішньовський¹⁾,
Проте раз-в-раз по краю йшла
Якась холодна дрож, тривога,
Всі ждали вибуху нового,
Що-ранку дякували Богу,
Що ніч без вибуху пройшла.

Немов недужий в лихорадці
Після тяжкої операції,
У сні й на яві все тремтить,
За леда³⁾ дотиком зриваєсь,
Не знає сам, чого лякаєсь,
Лиш тее чує, що болить, —
Так край наш по різні два літа⁴⁾

¹⁾ польські революціонери

²⁾ кріпость у Тиролі, в Австрії

³⁾ за малесеньким тільки дотиком (поль.)

⁴⁾ Відомо, що в 1846. р. польські селяни (Мазури) впрізали багацько польської шляхти

Тяжкий настрій переживав,
Так кóнанне старого світа
Важке болючо відчував.

Тай ще одно цікаве діло!
Хоч руський люд в страшні ті дні
Ніде не кидавсь до різні —
(Про Горожану скажу сміло,
Що потерпіли там пани
Найбільше з власної вини,
Що битву почали з хлопами) —
А навіть декуди ставав
І сам панів обороняв
Перед мазурськими товпами,
Проте і в нашій стороні
Не ласкавійшими очима
Дивив ся пан на християнина¹⁾,
Ніж у самій Мазурщині.

Знать, думали: що вчора там,
Те нині може стать ся нам,
Ще й гірш, бо тут ми в чужині.
То ж дикі слухи не втихали
І всіх в напруженню держали
І у роздрозненню важкім.
Мов хмарп над селом нависли,
І з них от-от ударить грім,
Так нашій шляхті в році тім
Бунт хлопський не сходив із мисли.

От і не диво, що коли
Такий настрій побачив людський
І вчув, що й коршму почали
Минать, горілки не пилі —
»То бунт!« — аж скрикнув пан Мигуцький.

---

¹⁾ Селяни в Галичині часто кажуть на себе: християнин

Та хто бунтує? Перебрав
Усіх смілійших, дотепнійших,
Що здавна їх на оці мав, —
Та з них ніхто ніщо такого
Підозреного не зробив,
Щоб міг вину звалить на нього.

Питає, чи не проїздив
Який комісар? Чи якого
Письма хто з міста не приніс,
Чи не скликали де громаду,
Не радили таємну раду?
Ніхто не бачив. — «Що за біс?» —
Міркує пан, і сюди, й туди,
Серед покою мовчки став,
Аж голову схилив на груди.
З натуги дум аж засвистав.
Втім скочив, затремтів, рукою
Ударивсь двічі по долі:
»Дурний я!« — скрикнув. — »Я тут стою
І мучусь, бію ся сам з собою,
Хто люд мені псує в селі,
І за десятої границі
Пронюхую бунтівників,
А бунту суцїої криниці
Заткати й досі сам не хтів.
Найголовнійший емісар
Під боком в мене бунт готує.
O, Sapperment! Warum nicht gar!¹⁾
Та ж се, напевно, він бунтує!«

---

¹⁾ Ах, чортяка! Чому би ні!

VI.

Старий руський піп. — Піп-учитель. — Авдієнія попа в пана.

Старий був, смирний піп у нас,
Ще з тих давніх, мало вчених,
У Луцьку, чи в Холмі свячених,
Що то жили й робили враз
Із мужиком, що поглядали
На панський двір трівожно, мали
Для пана лиш низький поклін,
І ненастанно почували,
Що їм чужий, ворожий він.

А пан, хоч явно не цурав ся,
Все здалека від них держав ся,
Не сповідавсь, не причащав ся,
А як яке лучилось діло,
Що змовить ся з попом веліло,
У двір до себе закликав,
Та до покоїв не пускав.

Попам сільським лиш тільки всього
Було із попування того,
Що на ту панщину не йшли.
Ґрунт між громадою держали,
За треби, що хто дав, те брали,
І з праці рук своїх жили.

Не думав, певно, старовина¹⁾,
Наш піп, не спив, мабуть, і сном,
Що надійде така година,
І перед панськими очима
Зістане він бунтівником.
Та довелось!

Вдівцем бездітним

---

¹⁾ старий (поль. starowina)

Багато літ він жив у нас,
Аж заманулось йому раз
Занять ся ремеслом просвітним.
Хоч сам він небагато знав,
Та як у полі вже робити
Не міг, то щиро забажав
Дітей хоч читання навчити.

Не довго й думавши, давай
До себе дїтвору скликати.
Веде їх літом в поле, в гай,
Зимою до своєї хати.
І не відразу їх садив
За книжку, анї за азбуку.
Чи то тому, що й сам блудив
За мало в книгах, чи судив
Він гостро книжнуню науку —
Він зацікавлював дїтий
То повістками, то казками,
А головно на сей святий
Великий божий світ-природу
Раз-в-раз увагу їх звертав.
На кожнім кроці свого ходу
Він щось цікаве зустрічав,
Про все умів щось розказати,
І вмів до всього навязати
Чи то випадок із життя,
Чи корисну якусь науку.
Умів і кожде він дитя
Розрушити, взяти мов за руку,
Збудити власні в нїм думки
І визвать власнії уваги, —
Так що малїї дїтваки
Обдерті, босі, залюбки
До нього йшли, мов овечки
До пійла в час літньої спраги.

Та річ у тім іще не вся:
Їх до попівської оселі
Не так тягла наука ся,
Як більш гостина в пан-отця,
Оті полуденки веселі
В просторій хаті, за столом,
Де піп і челядь вся гуртом,
Немов сімя одна, сідали.
Свобідно слуги жартували,
А пан-отець, мов батько всім,
Сьогó впігне, того наставить,
Як що робить, як ділом править.
А діти слухають, і їм —
Навиклим дома бачить голод,
Зносити дим і бруд і холод,
І чуть що-рана стук в віконце
І крик сіпак: »ану, чи конче
Вам бука треба? виходіть!«,
Навиклим бачить невсипущу
Журу батьків і серце рвуцу
Одну зітхання пісню чуть,
Тут, в тім кутку, де все яснїє,
Де чисто, тихо і приютно,
Де слова прикрого не чуто, —
Сам з себе якось ум міцнїє,
Розширюєсь дитяча груди.
Встають, ідуть в садок, гуляють,
Присядуть трохи відпочити.
От пан-отець читати вчпть:
З прутків вербових укладають
Здорові букви на піску,
А далі й книжечку яку
Їм винесе; товплять ся тут,
Цікаво в книжку заглядають,
Знайомі букви пізнають,
В слова знайомі їх складають.

Не знаю, Бог дає, мабу́ть,
Усяким людям всякі дари:
Одному ясний, сильний ум,
Що не знаходить в світі пари;
Друго́му рій крилатих дум,
Що, мов орли, летять за хмари;
Ще иньшим руки золоті:
Що очі бачуть, руки вдіють.
Який же дар дістали ті,
Що так дітей учити вміють?
Мені здасть ся, в скарбі тім
Любови найбільш дісталось їм.

Чимало вчителів стрічав я
В життю, чимало жив з людьми,
А про такого й не чував я,
Щоб так з маленькими дітьми
Вмів поводитись, як покійний
Наш пан-отець. І що то був
За празник у селі подвійний,
Як на Великдень хлопці наші
У церкві складно заспівали,
На крилосі на переміну
Апостол по пунктам читали!
Мов рій у літі, люд загув,
Мама аж плакали. »Такого
Ніхто відвіку в нас не чув!
Чи бач, хлопята! Дармо каші
Не їли! Бач його старого,
Як вивчив!« В радісну, нестрійну
Громаду коло церкви збились
Батьки і стали міркувать,
Як пан-отцю віддякувать
За те. Та поки ще рішились,
Вже з двораків один спішив
У двір, щоб пану все сказати.

Пан сам до церкви не ходив,
Щоб враз із бидлом¹⁾ не стояти.
Скінчилась служба, посвятили
Паски, аж ось з двора біжить
Післанець до попа: »В тій хвилі
Пан хоче з вами говорить.«

Іде наш піп. В громаді тихо
Зробилось, посумніли щось,
Почули, що якесь тут лихо
Над ними без вини стряслось.
Гуртом хотіли проводити
Попа, та він їх задержав:
»Не треба пана дратувати« —
Перехрестивши ся, сказав.

Пішов. З свяченим і з пасками
Громада коло церкви жде, —
Аж ось по хвилі він іде.
— »Христос воскрес! Та Бог із вами!
Чому не йдете по хатах?
Не бійте ся! Ніякий страх!
Пан лиш питав мене, як смів я
Без волі влади заводить
Якусь тут школу? Відповів я,
Що школи зовсім не завів я,
Лиш так приватно хтів навчить
Дітей письма, зовсім без плати.
„Ну, сього я вам заказати
Не можу“ — згодя каже пан, —
„Лиш по добру пораджу вам:
Покиньте се пустее діло!“
— »Я б був його й не зачинав,« —
Отак я пану відказав,

---

¹⁾ худобою, скотиною, за яку польські пани мали мужиків
(bydło)

Коли б до мене не наспіло
Із консисторії письмо:
»Не лиш дітей в селі навчати,
А й школи, де мож, закладати.«
„Чи так? Ну, се ще ми вздримо!“ —
Сказав вельможний, і рукою
Махнув на знак, що вже на днесь
Досить розмови! Йдїть в спокою,
Не бійте ся! А ви, хлопята,
До мене завтра всі на свята!
Ну, йдїть! Громадою такою
Не стійте тут! Христос воскрес!»

VII.

*»Щось пану не вільно.« — »Заведїмо школу в селі.« — Комісар Німець. —
Панський жарт із комісарем. — Комісар бунтує. — Пан реагує. — Глуха
війна між громадою й паном.*

І почалась від того дня
Поміж громадою і паном
Глуха, постійная війна.
Се ж перший раз та вість прийшла нам,
Що пан у своєму селі
Чогось то зборонить не сміє.
А то ми ось віки цілі
Жили й, мов жито на ріллі,
Туди хилились, відки віє
Могучий вітер панських слів.
Хлоп і подумати не смів,
Щоб проти панського бажання
Робити щось, а як не міг
Знести неволї та знуцання,
То кидав все, в чужину біг,
Лишаючи дітей своїх

Іще на більше горювання,
Аж враз: »Не можу зборонити!«
Значить, є щось таке над ним,
Чого і він боїть ся, чим
Їому не вільно погордити.

Почувши се, ціла громада
Немов наново віджила.
Ще в свята¹⁾ по хатах ішла
Оживлена, гуртова рада:
»Нам треба всіх дітей учити,
Пан нам не сміє зборонити.«
Отак відважно гомоніли
Ті, що ще вчора так тремтіли.
»Нам треба школу завести!
Або ж то ми такі послідні,
Що мусять наші діти рідні
Ярмо таке повік нести?«
Та — ніщо крити шила в місї —
Знайшли ся старші, розважніші,
Що вцїтькувати прийнялись:
»Чого ви так розрешетились?
На-пам'ять слово те навчились:
»,Не сміє'.« От чекайте лиш,
А він посміє вам! От красше
Мовчить, щоб грішне тіло ваше
Не мусіло відповідать
За ваш нерозум!«

Посумніли

На тую мову смільчаки.
У многих ще такі свербіли
Від панських буків синяки.
Та годі знов було ховать ся,
Не бувши в лісі, від вовків.
От і прирадили удать ся

---

¹⁾ Великодні свята — на Великдень

До гóрода і розшитать ся
В комісаря, щоб він новів¹⁾,
Чи можна быть громадській школі
В селі без панової волі?

Комісар Німець був у нас,
Немолодий уже панпсько,
Смішний такий. Було нераз
В село заїде в пізній час, —
В двір не заїде, хоч як близько,
А все до хлопа. Кліслю,
Борщу, вареників, логази
Поїсть, балакає. »Ліуплю²⁾
Я руська кльопа«³⁾, — було каже —
»Я руські кліп їм тесять літ,
І полюпив вас! Топрий лют,
Та кепські пани отут.
То кльопіт. Я вам повітаю:
Як пан вас путе туше тис⁴⁾,
То мене йтїть, я вше то знаю,
Такі йому кунтуші скраю⁵⁾,
Що путе з злости пальці хрис⁶⁾.«

Не знаю, за що, але люто,
Усею кровю, всім нутром
Він не любив панів, мабуть-то,
За те, що сам не вмів в їх тон
Попастн, чув себе між ними
Чужим, мов спрота яка.
Вони ж на нього звисокá

---

¹⁾ сказав (повісти = сказати)

²⁾ Кожну голосову шелестівку Німці вимовляють за безголосу:
добрий = топрий, люд = лют, хліб = кліп, повідаю = повітаю, буде
= буге, дуже = туше, «л» — вимовляють середнім, близьким
до «ль»

³⁾ хлопа

⁴⁾ дуже тиснути ме

⁵⁾ скраяти кунтуші = доскулити, дати ся в знаки

⁶⁾ буде гризти пальці

Гляділи й жартами бутними
Принижували бідака.
А то потихо ще шептали,
Що мав оказію таку,
Що раз пани йому нагнали
І стиду, й болю, і ляку.
Була се вість, мабуть, правдива,
Що пан один із добра-дива
Йому за пів бутельки¹⁾ пива
Трохи не вкоротив віку.

Він ще в молодших був літах,
Що йно²⁾ авансу³⁾ дослужив ся
І все з панами руку тяг,
Бо до одного приблизив ся,
В якого донечка була —
Не одиначка, та вродлива,
При тім весела і жартлива,
До нього зовсім не спесива,
Отак фіглярочка⁴⁾ мала.

Комісар пана добре знавши,
Нераз у нього побувавши
За ділом зразу, а потім
І прошений як гість у дім,
Нераз з паннами забавляв ся,
І хоч поважно все держав ся,
Манюсі якось раз признав ся,
Що рад би цілою душею
Її побачити своєю.

Манюся злегка запаліла,
Всміхнула ся і заніміла,
А потім зтиха відповіла:

---

¹⁾ пляшки

²⁾ що-тільки

³⁾ підвищення у службі

⁴⁾ збитошниця (поль. figlarka)

»Pomów pan z mamcią!«¹⁾ — і пішла.
Комісар сам був у покою.
По хвилі ступою тяжкою
Панї добродійка ввійшла.
»Wiem, to pan ma się do Maniusi.
To bardzo dobrze, ale musi
Pan z ojcem mówić, bo bez niego
Nie decyduję sama tego.«²⁾

За пів години вже сидів
Комісар в пана в кабінетї
І, дожидаючи, глядїв
На гостей, що, обсівши стіл,
Сидїли мирно при лябетї³⁾.
Сидїв і ждав зо дві години,
Аж по закінченню гостини
Пани роз'їхались. Тодї
Пан дідич до слуги озвав ся:
»Ану, Михайле, тут постав ся!
Бутельку пива принеси,
Дві склянки й кусень ковбаси,
А потім дай до стайні знати
Там до стаєнного Гриня,
Щоб комісарського коня
Казав негайно осідлати!«

Слуга сповнив, що пан велїв.
Пан дідич вєсело присїв
Біля комісаря й почав
Балакати про се й про тєє.
Комісар слухав мовчки, ждав,
А пан, знай, пива доливав,

---

¹⁾ побалакайте з матусею

²⁾ Знаю, отже ви кохастє Манюсю. Це дуже гарно, але ви мусите говорити з батьком, бо без нього я сама цього не рїшаю.

³⁾ гра в карти

Але про діло те слизькеє,
Яке комісар розпочав,
Він анї слова не згадав.

Допіли пиво, втім слуга
Доніс, що кінь уже готовий.
Пан дідич чемно наляга:
»No pij pan jeszcze do połowy!«¹⁾
Комісар випив і устав
І, помовчавши, запитав:
»No, jakże pan dobrodziej myśli
W tej sprawie, co mówiła pani?
»O proszę, proszę, towar tani!
Dziś jeszcze, teraz zaraz w nosy
Zarządę wszystko, co w mej inocy,
Wyśmy na dobre oba wyszli.«²⁾

І, більш не кажучи нічого,
Комісаря аж до самого
Коня провів і підсадив,
По плечах поплескав приязно,
Потім щось муркнув³⁾ невипразно
І моментально, без полки
Кропівви корчик невеликий
Під хвіст коневі вгородив.

»Ну, прощайте! В ласці Бога!
Щаслива, пане, вам дорога!
Сказав і свиснув. Кінь рванув,
Підскочив і* в гальоп⁴⁾ пустив ся.

---

¹⁾ Ну, пийте ще до половини.

²⁾ »Ну, яка ж, пане-добродію, ваша думка у справі, про яку пані казали?« »О, прошу, прошу, крам дешевий! Ще сьогодні, зараз таки нічюю я запоряджу все, що в моїй силі, щоб нам обом не було кривди!«

³⁾ забурмотів (поль.)

⁴⁾ чвалом

А пан комісар не хрестив ся,
Не дякував і не прощав ся,
За шию лиш коня вхопив ся
І вихром із двора помчав ся.

Мчав, поки мчав, по рівнім полю,
Та як притрапив ся рівчак,
З коня звалив ся неборак
І тут зомлів з тяжкого болю.
Уранці там його найшли,
До міста возом відвезли.
Тяжкую перебув гарячку
І довго ще терпів від кольки,
Кахикав потім літ із пять,
Зарік ся більше не сідать
Ні на коня, ані на клячку,
Й не залицяти ся до Польки¹⁾.

І відгоді на всіх панів
Нетайний і завзятий гнів
Комісар мав у своїм серці.
На панський не ступав поріг,
За те з панами, де лиш міг,
Зводив він юридичні герці.
А був він у циркулі²⁾ сила,
Трохи не старості³⁾ рівня.
І не було такого дня,
Щоб рук його не доходила
Якась замотана й немила
Панів з хлопами колотня.

Тому не дивота, що много
Панам давав ся він в знаки,

¹⁾ Цілої тої пригоди від слів: «Що раз панни йому нагнали» стор. (446) до цієї стрічки у другому виданню «З вершин і низин» немає *Ред.*; клячка = кобила

²⁾ В окрузі (сугку = circulus), на який складало ся кілька повітів; ще й досі лишили ся по тій установі: «окружні суди»

³⁾ начальник повіту

І за порадою до нього
З всіх сіл ходили мужики.
І що то вже пани робили,
Аби позбути ся його:
До губернатора ходили,
Писали скарги, голосили¹⁾,
Що люд бунтує, що свого
Пани нещевні, що готові
Хлопи вже до розливу крови,
Не хочуть панщини робить.
Та всі ті скарги пропадали,
Комісаря не підкопали,
Ні навіть не могли сплямить,
Бо весь округ спокійний був;
Самі ж пани в губернським світі
Являлись в кепській кондуїті²⁾,
Комісар анї в вус не дув.

Так от до нього то вдалісь
Селяни наші. Аж підскочив,
Коли почув, що паторочив
Наш хлопський ум. »Путуйте лиш!
Не пійтеся! Хай лиш пан стріп'є
Вам поронити, то почув
Таке, якого ще не чув.
Путуйте! То ж цісарська воля,
Шоп в коштії весі³⁾ пуля школя,
Шоп коштий кльоп письменний пув.«

Отсі слова були для нас,
Мов спраглому вода погожа,
Немов правдива ласка божа
В село зійшла. Народ нараз

---

¹⁾ розносили вістки

²⁾ були зле записані (кондуїта)

³⁾ село (wieś, староукр. «весь»)

Почав сходить ся, розмовляти,
На школу вже й складки збирати,
Мов пана й в світі не було.

Гай, гай, та швидко ми почули,
Що через рів та в рів стрибнули!
Дізнав ся пан, про що село
Загомніло. Двацять чільних
Провідників тих «рухів шкільних»
Прикликав, не сказав ні-гич,
А лиш по черзі простирати
Велів і кожному вліпляти
По двацять солених паліць.

Потім сказав: »А що то, чую,
Що школу вашмосці¹⁾ будують?
Що ж, гарно! Її даліше так робіть!
Вже почали збирати складку?
Так се від мене вам завдатку.
Чи може мало ще? Скажіть!«
Слова ті, з усміхом, крізь зуби
Цідив він, але враз поблід,
Ввесь задріжав, зіпнілись губи,
В очах заблєс зловіщій світ.

»Га, хами!« — крикнув він, — »гадюки!
Вам школи треба? Знаю я,
Куди ви гнѣте! Не азбуки,
Вам волі хочѣть ся! Змня,
Не хлоп! Мовляв: письма лизну,
То хто тоді на панщину
Мене посміє гнать? — Ідѣть!
Не попадайте в мої руки,
Бо лихо буде! Лиш, їй-Богу,
Якщо про школу ту дурну

---

¹⁾ ваші милости (скор. = wasza mośe)

Ще раз почую, то такого
Вам всиплю бобу солоного,
Що замакітрить ся вам свіг!»

Та помилив ся пан сим разом:
Гадав побоями злякать,
А роздразнив ще більш. »Згибать,
То згинем!» — стали всі кричать, —
»А не уйде йому се плазом¹⁾,
Не зречемось ми правди своєї!»
І зараз скаргу подали
За самовільній побої
На пана. З уряду пішли
Допроси. Пан кричав, казив ся,
Та вже на буки не щедрился.
От так ми й школу завели.

Та тут наш клопіт не скінчив ся
Прийшлось учителя шукать,
Бо піп не міг сам постачать.
Та що ми згодимо якого —
Пан незабаром шасть-не-прасть
То до рекрут його віддасть,
То перемовить та до свого
Двора візьме, то налякає
Погрозами, то посилає
Своїх людей в шкільні години,
Щоб школі пакости робили,
Дітей щоб гнали в панський сад
Хрущі, гусільниці збирать.

Та й ми теж пану не спускали,
Все до циркулу скарги слали;
Комісар нам в пригоді став.
Чимало пану досолив він,

---

¹⁾ не обійдеться ся йому без нічого

Тай в пані ж ворога нажив він,
Бо той за все віну складав
На »Шваба«¹⁾. Довго клекотіла
Вражда між ними, аж схотіла
Недобра доля раз закпить:
Звела їх враз в чужому домі.
Уздівши Шваба, пан в ту мить
Прискочив, руку відвернув,
І, поки здержали знайомі,
Комісаря в лице ливнув.

Скандал зробив ся, і не знати,
Як здужав пан його замняти,
Але комісар не забув
Образи, ждав пори, хилив ся,
І таки за своє помстив ся,
Та так, що пан ще гірш почув.

Отак два роки колотилось,
А, тимчасом, в селі змінилось
Чимало. Арендар старий
Умер, настав якийсь новий,
Та хитрий з біса. Він то пана
Підмовив — своїм громадянам
Горілку дешевше пустить.
»Одно, що будуть більше пить,
А друге те: громада пяна
Не буде й бунтів підносить.«

І, справді, в ті жидівські сіти
Людей попало ся досить.
А Жид у коршмі сюди й туди
Підпитим клепле: »Стид вам, люде!
Щип водить вас усіх за ніс.
На що вам в школу слати діти?

---

¹⁾ лайливе слово на Німців

На що вам з паном задирать ся?
Що при тій школі упирать ся?
На що вам школа? Хай їй біс!»

І от поволі почала ся
Зараза з коршми й потягла ся
Із хати в хату. Не було,
Вже згоди в радах так, як перше,
Ба вже й дітей чим раз то менше
Ходило в школу. Все село
Якесь німе, понуре стало,
Лиш співом п'яним, знай, лунало
Та панщини ярмо тягло.
Здавало ся, що благородне
Оте зворушення народне
Пропало, порохом пішло.

VIII.

Тверезість у селі. — Пан і піп. — Гостра розмова. — Понівське сумління.
— *Пан їде до Львова.*

Аж враз ні з сього, ані з того
В селі щось стало ся нового:
Урвав ся спів, шинок спустів,
Всі люде якось посумніли,
Понуро мовчки ще терпіли,
Та пан відразу зрозумів,
Що не добром се пахне. Зразу
І догадать ся він не міг,
Яку і відки се заразу
Навіяв біс якийсь на всіх.

Та, певний того, що ніхто ту,¹⁾
Хіба лиш піп один бунтує,
Почав розвідувать, і чує

¹⁾ тут

Ось про яку попа роботу:
Де тільки траплять ся хрестини,
Чи похорони, чи родіни,
Чи так в село де для гостини
Попа запросять — за столом
Усюди йде одна розмова:

»Пора вам, дітоньки, з шинком
Розстати ся! Побійтесь Бога!
Горілка зводить вас з ума.
Горілка — то чортівська сиравка.
Себе жалійте! Йде зима,
А в хаті і чобіт нема,
А Жид нассавсь уже, як пивка!
Хоч на дітей своїх глядїть!
Голодні, голі, хорі, темні!
Що виїде з них? Тепер же світ
На світлі, не на тьмі стоїть.
Вже не досіть ті скиби земні
Перевертать, а треба вміти
З людьми по-людськи гомоніти,
Не дать кривдїть себе ніяк,
Стоять за себе й за громаду.
А як же дасть собі пораду
Невчений, темний, ще й пияк?«

Ба, деякі з двірні казали,
Що в церкві деколи бували,
Що й там на казаннях раз-в-раз
Піп про тверезість промовляє,
Шинки, Жидів, горілку лає,
І каже, що вже крайній час
Зовсім її покинуть пити.

Пан став на місці мов прибитий,
Почувши се. »Ось як воно!
Зовсім пора покинуть пити!

По що ж мені її палити?
Чи маю, може, свинням лити?
Попові, мабуть, все-одно,
Та не одно мені, о, ні!
Се ж бунт! Та ж він в мою кишеню
Віразно засуває жменю!
Та ж він підкопує мені
Найдіпший дохід! Ей, паноче!
Сьогó терпіти й чорт не схоче!
Насихмісьць¹⁾ тут пона призвать!»

І, ждучи, скорою ходою
Ходив у злости по покою,
Плював, сїдав, вставав опять.
Прийшов панотчик, поклонив ся
І близь порога зупинив ся,
В руці держачи капелюх.
Глядїв трівожно та несміло,
Обличчє зблідло, побіліло,
Мов весь уйшов аж в пяти дух.
Згори, мов на собаку буру,
На ту непóказну фігуру
Пан марсом своїм поглядїв,
І сплюнув, вільною ходою
Пройшов два рази по покою,
А піп стояв, мовчав, тремтів.

Вкінці пан звільна наблизив ся
І аж над сáмим похилив ся
І різько, гостро запитав:
»Єгомосць, чи ви дурнем стали,
Чи зроду розуму не мали,
Чи вам дурниць хто нашептав?
Чого ви шню самохить
Все цахає мені у сїть?

---

¹⁾ на сих місцях, як-стій (поль. natychmiast)

Хиба на те вас ваші власти
Попом поставили ось тут,
Щоб ви напроти мене люд
Підбурювали до напасти
І вчили панську власність красти?»

Піп аж дододу похилив ся
І ввесь тремтів, перехрестив ся,
Та пану в очі все дивив ся.
»Се ясне-пану¹⁾ набрехали«, —
Сказав несміло.

— »Набрехали?

Хто, що, по що? Чи се брехня,
Що ви приватно і з амбони
Хлопам розводите андрони²⁾
І всюди клеплете що-дня,
Щоб кицули горілку пити?»

»Се правда.«

»Ну, а як хлоння
Послухає сих слів, то що
Мені з горальнею робити?»

»Се не моя річ.«

»Ото ж то!³⁾
Не ваша річ! А підтинати
Мій дохід, хлопа бунтувати,
То ваша річ?»

»Дарують пан,
Роблю се не по своїй волі!
Роблю те, що духовний стан
Мені велить. В те, що на полі,
В коморі, хаті і стодолі
Хлоп робить — не мішаюсь я,

¹⁾ Звичайно ясним паном кличуть селяни дідичів

²⁾ розпускати теревені

³⁾ тим то й ба! (otóž to)

Та дбать про душі їх, вести
В життю їх шляхом чесноти —
Се, прошу пана, річ моя.»

»Е, тере-фере¹⁾, моцюмпане²⁾,
Усе те, се пуссте гадане³⁾,
А я кажу вам раз на все:
Хай про тверезість ту пустую
Від вас і слова більш не чую
Ні я, ні люде! Киньте се!»

»Я б радо кинув ті історії,
Я б навіть був не починав,
Коли б виразний не дістав
На се наказ із консисторії.»

»Се що у біса!» — крикнув пан,
І скочив, наче приск в халяві
Почув. — »Пралати ті плюгаві
Задумали, мабуть, наш стан
Пустить з торбами! Покажіте
Мені сей наказ! Боже-світе,
Та я їм ним кінця дійду!
Не пожалію вже видатку,
В губернії припну їм латку,
А то й до цісаря підду!»

»Я наказу із консисторії
Не можу дати» — піп сказав, —
»Він послав ся по курсорії⁴⁾,
Я їй нумеру не записав.»

»Га, попе!» — скрикнув пан сердито, —
»Ти брешеш! Аж тепер відкрито

¹⁾ теревені-вені (поль. tere-fere)

²⁾ милостивий пане

³⁾ базікання (gadanie)

⁴⁾ обіжником

Твою брехню! Із консисторії
Не було жадної курсорії,
Котра б наказувала се.
Бо знай, усі курсорії ті
Дяк під загрозою мені
Все до прочитання несе.
Так от який ти! Тут і сам
Неправні, бунтівничі речі
Говориш раз-у-раз хлопам,
А криєш ся за власти плечі!
А як він, мов святий, зложив ся!
»Я б того й не розпочинав!«
Постій но, будеш ти ще знав¹⁾
З ким ти так хитро зачепив ся.»

Та диво, голос той сердитий,
Вразливі, прикрії слова,
Що, бачилось, к землі прибити
І похилити й принизити
Старого мусїли попа,
Зовсім аж навпаки неначе
Сердезі духа додали.
Він випростував ся, тремтяче
Обличчє заясніло, око
Зустрілось з панським. Він глибоко
Вклонив ся і сказав: »Коли
Я провинив що проти права,
То що ж робити, відповім!
Роблю лиш те, що божа слава
Менї наказує. Я стою
Вже в гробі одною ногою.
Мене не тикає зовсім
Грізьба ніяка, ні обава,
Сумління в мене понад всім.»

¹⁾ західноукр. (стара) форма = знати меш

Сказавши се, ще раз вклонив ся
І звільна, тихо віддалив ся.
Пан аж зубами скреготав.
»Постій же, попе! За ту штуку
Ти ще мою почувеш руку!«
Раз-по-раз люто він шептав,
І кляв, і слав старого к дідьку.
Та, вгамувавши ся крихітку,
Він прибирать став у думках,
Як справдіги свої погрози, —
І з лютости трохи що сльози
Не виступали на очах,
Коли побачив, що попові
За ті науки та промови
Не так то легко що зробить.

У консисторії просить,
Аби попові заказали,
Взяли його, або вкарали —
Те пана яось не кортіло.
Чи до циркулу заносить
На нього скаргу? Там і мови
Нема про те, щоб виграть діло.
Та ж там комісар, що й послідню
Сорочку радо б з нього здер!
»Ні«, — думав, — »лиш одну тепер
Дорогу бачу відповідну:
До Львова їхать! Там і так
Контракти, сойм постулятовий,
Забави... Продамо ріпак,
От і знайдець ся гріш готовий.
І жінка трохи погуляє, —
Давно вже, бідна, нарікає,
Що дома із нуди засхне.
Ну, то й підү я особисто
До губернатора і чисто

Все розповім. Та ж він мене
Зна здавна, — часто тут гостив,
Ще як у Самборі служив
Комісарем. Постійте, хамн!
Чекай ти, поне! Буде з вами
Не те! Я спражу вас на схаб!¹⁾
І вже вам, певно, не поможе
Ні просьба, плач, ні »Святий Боже«,
Ні сей беззубий, клятий Шваб!»

IX.

*Село без пани. — Комісар із попом у змові. — Комісар-аґітатор. —
Вражіння комісарських слів. — Пін-миротворець. — Надія на цїсаря.
— «Смирно ждати!» — «Горілки анї в рот!»*

Поїхали пани до Львова,
Аж закурила ся дорога.
І знов в людей підняв ся дух,
Немов якась гнетуча змора
З села уйшла. Хоч то від слуг
Прийдеть ся завтра більш, ніж вчора,
Терпіти, то така то вже
Людська натура — зміни хоче!
По яснім дні бажає ночі,
Одного довго не знесе.
Нехай хоч гірше, лиш би инше!
А без панів, то хоч і більше
Докучить панщина, та знов
В хатах, на вулиці немов
Говориш, дихаєш вільнійше.

А, тимчасом, пін не дримає,
Все про тверезість навчає
Та до присяги притягає,

¹⁾ м'ясо з ребрами, тут — кістки на ребрі

Горілки щоб зовсім не пить.
Люд зразу слухає, мовчить.
Всім я́кось дивно виглядає,
Як можна хлопові не пить?
А деякі лякались таки,
Щоб пан не змусив їх ламать
Присягу. «Хто то може знать,» —
Мовляли тії неборакп, —
»Ану ж в інвентарі стоїть,
Щоб мусів хлоп горілку пить?»

Що піп толкує — все дарма.
Присяга, бач, страшнее діло!
Погубиш легко душу й тіло.
Побачив піп, що так нема
Ладу, на инше догадав ся.
І до комісаря удав ся,
Щоб він заглянув у село.
Комісар аж не знав де сісти,
Коли такі веселі вісти
Почув. «Я, зо!¹⁾ Отак пультю
Тавно вше трепа вам сропити!
Ваш топрпій, щирпій, тихпій лют,
Та поки путе вутку²⁾ пити,
Vergeblich³⁾ путе всякпій трут.»

З попом комісар зговорив ся,
Коли, і як, і що зробить,
І на-почесне розщедрив ся,
А тайком, певно, рад був дósить,
Що пана добре се підкосить,
Як хлоп покине »вудку« пить.

От раз в неділю, по відправі,
Люд з церкви рушив виходить,

¹⁾ сге, так

²⁾ горілку (поль. wódka)

³⁾ даремний

А господарі, по звичаю,
На цвинтарі стояли з краю,
Новин громадських всі цікаві.
Аж зирк, близь церкви, на зарінку¹⁾
Враз комісарську однокінку
Пізнали всі. Він сам садить²⁾
До нас у мундурі, при шпаді²⁾
Прийшов, вклонив ся всій громаді.
»Ну, як ся маєте? Сторово?«
»,Спасибі, пане!«

»Но, но, но!

Я маю слово вам отно,
Отно таке маленьке слово
Сказати. Тут екомосць ваш,
Як чую, вам ховорить тутки,
Шоп ви зарік ся пити вутки.
То є барє пекно³⁾. Лиш кураш!
Лиш смільо! Чую, ви поялас,
Шо пан нарошть крик і халас?
Ніх draus!⁴⁾ Хай спороцує рошть!
Ви тумала, шо пан вас моше
Присилувать горілку пить?
Ніх draus! Не пійте ся! Хрань, Поше!
Я вам кашу: цісарська воля
Така, шоп кльош товолен пув,
Шоп тосить мав хутопи, поля,
І шоп то школи ся хорнув!⁵⁾
Наш цісар — слухайте лише! —
Вас хоче вільними сропити!
А як путете вудку пити,

---

¹⁾ толічка над річкою, де багато ріні (камінчиків жорстви),
поле над річкою.

²⁾ шаблі, але не гострій, як носили військові, а тупій, що її
носили урядовці

³⁾ дуже гарно (поль. bardzo pięknie)

⁴⁾ ніщо з того не буде

⁵⁾ щоб горнув ся до школи

То скаше: — Ей, той люг іше
Не варт свонога! — Сросуміла?
Ну, йтїть тепер то свого тіла!
Рошїть, як снаєте! Ade!»

Сказати вам не маю сили,
Яке вражїнне ізробили
Отї слова на всїх селян.
»Сам цїсар нам не каже пити!
Нас хоче вільними зробити!
Що нам тепер шинок і пан?»

Мов грїм прогоготїв селом.
Нїхто не йшов обїду їсти,
Мов опяніли всї від вісти,
Що воля близька. Всї валом
Враз на попївство повалили,
Убогу хату пан-отця,
Мов рїй шумливий, обступили.
І вже не чуть було слівця,
Що хто казав, лиш клекотїло
Гуртом: »Пан-отче! Воля! Воля!
Ми будем вільні! Геть недоля!
Геть панщина! І душу й тіло
За цїсаря, — він волю нам
Дає! Кажїть у дзвони бити!
Ходїть присягу проводити!
Ми всї, старї й малї, від нинї
Присягнем Господу і вам:
Довїку нї цятї не пити!
На волю хочем заслужити!
Ходїть, пан-отчику єдинї!»

Зблїд пан-отець. Злякав ся бїдний,
Не знав, що стало ся з людьми.
Та радїсть, крик той однозгїдний
Свїдчїв, що вже, на правду, ми

Йдем не по «жартовій дорозі».
Про жадну волю він не знав,
Натомісць пан йому нагнав
Чимало страху, а в погрозі —
В губернії, в цїсаря самого
Шукати права проти нього —
Він бачив, справді, щось страшного,
Бо, бідолаха, добре знав,
Що перед паном він збрехав,
Що з консисторії не було
Такого наказу, щоб вчить
Хлопів тверезости і навіть
Їх до присяги приводить.

Старече серце добре чуло,
Що як би добре пан завзяв ся,
То міг його біди набавить¹⁾,
І що там в Юрі²⁾ б не озвав ся
За ним ніхто, противно — власть
Духовна перша кине камінь
На «незаконную» його
Роботу, і сама віддасть
Його на глум. Так ось чого
Злякався старий. Нехай ще нині
Щось справді лучить ся в народї,
Пан не питати ме, чи винні
Такі причини або инні,
Що вибух не порядків пламїнь,
А скаже: »Винен піп, тай годі!«
І бідному попові амінь.

Опершись обома руками
На паличку, мовчав він. Довга

¹⁾ нагнати (поль.: *na bawić nieszczęścia*).

²⁾ Юр—популярна назва для консисторії; Юр—львівський собор, при якому була консисторія; склад консисторії був дуже консервативний, супроти уряду рабський

Була та хвиля, поки втих
Безладний гамір юрб сільських.
Вкінці промовив він: »Що з вами?
Гей, діти, діти, біїтесь Бога!
Що се ви робите? Яка,
Де, відки воля вам приснилась?»

»Ні, не приснилась,« — відклика
Народ, — »а справді обьявилась.
От пів години ще нема,
Як пан комісар власним словом
Сказав нам! Людям урядовим
А чей же не брехать?»

»Ага!

А що ж таке сказав вам? А?»

»Сказав нам те, що й ви, панотче,
Аби горілки нам не пить;
А ще додав, що цісар хоче
Нас« — каже — »вільними зробіть.«

»Ну, і що більш?»

»І більш нічого.«

»Дурні, дурні! І ви так з того
Утішились? От барани!
Що цісар хоче — милий Боже! —
Се ж певно! Але чи він може?
Чи зараз може? Жди, небоже!
Та ви ж подумайте самі:
Хто має в хаті три сини,
Всім трьом рад долю запевнити,
То годі враз всіх трьох женити,
Бо всіх не міг би обділити,
І сам лишив ся б ще взимі
Без хліба. Так то і в державі
Цар-батько. В нього три сини:

Хлопи, і військо, і пани,
Усі цареві рівно милі,
Бо всі однако царській славі
Допомічні й державній силі.
То ж робить цар для них, що може,
Та всього годі враз зробить.
Вам волю дати було б гоже,
Та хто там зна, пани бн, може,
Тоді схотіли бунт вчинить.»

»Що? Бунт? Нехай лише рухнуть ся,
То й чорт не визнає, де дінуть ся!
Торічніх мало їм запуст?«¹⁾

»Ну, бачите, які ви діти,
Як мало вміли б ще цінити
Ту волю, коли з ваших уст
Такі погрози йдуть. Ні, милі,
Ви не дуфайте своїй силі!
Не мести, не різні від вас
Жадає цісар! Вашу долю
Йому довірте! Він вам волю
Дасть певно, як настане час.
А криком, шумом — вірте, любі! —
Ви ворогів своїх лиш днесь
Укріпите і попретесь
Самі на стрічу власній згубі.»

Похнюпились і посумніли
Хлопи, не любо, знать, дзвеніли
Слова ті в їх вухах, та що ж
Робить? Правдиве, хоч негоже
Те слово: цісар дав бн, може,
Їм волю, та хто зна, чи може?
Похнюпились і посумніли,

---

¹⁾ Натяк на пам'ятні події в великописне пуцання 1846 р. в Мазурщині. *Прим. автора.* Запусти — пуцання (польс.)

А многих таки ще свербіли
На тілі панські канчуки,
І власна шкіра, знай, шептала:
„Не будь ти, брате, надто смілим,
Поки ще чорного на білім
Нема, що ми не кріпаки!“

І вся громада застогнала:
»Так що ж, панотче, нам робить?«

»Що ж, діти? Господа молити,
І тихо бути, спирно ждати,
Чей то недовго вже прийде́сь!
Нікому й слова не казати
Про те, що вам комісар днесь
Сказав.«

»Ну, добре, хай так буде!
Але горілки вже ні в рот!
Рад цісар знать, що ми за люде,
То ми йому й покажем! От!
Ще нині, зараз ми готові
Тверезість вічну присягти!«

»Дай Бог вам встачити ся¹⁾ в слові,
Покуси всі перемогти!
Та се не так то легко, діти!
Присяга, діти, то не жарт!
А знаєте ви, що зробіте?
Отсе Пилипів піст надходить.
Шлюбуйте²⁾ кожний сам собі
Не пити, в згоді і любові
З усіми жити, кривди й шкоди
Не пам'ятать і не робить,
Перемагать покуси вражі
І терпеливо все зносить,

---

¹⁾ додержати слова (поль.)

²⁾ обітуйте

Що Бог нашле за блуди наші.
А там, перед Різдом святим,
Хто чути ме охоту й силу,
Відбуде сповідь, а за тим
Присягу зложить Богу милу.
Так, дітоньки, отсе ще вам
Два місяці тяжкої проби.
Перенесіть її так, щоби
Готовим, чистим можна нам
Вступити в новий рік. Хто знає,
Що той рік новий приведе?
То ж хто присяги з вас бажає,
Хай в Новий Рік у церкву йде!»

Громада хвилю помовчала,
Потім, вклонивши ся, сказала:
»Хай буде й так! Ми пристаєм!
І ще терпіти мем злу долю,
Але нехай нас ріжуть, колють,
Горілки більше вже не пем!»

Х.

*Кінець 1847. р. — Поворот панів. — Пан і управитель. —
Пан і арендар.*

Кінчив ся сорок семий рік
Погідно, ясно. Сніг глибокий
Замерз, стояв твердий, як тік;
Підгірські річки і потоки
Мороз стяв ледом аж до дна;
Тріщали дерева з морозу,
І знаходило ся що-дня
В снігу замерзлу пташку божу.
Кінчив ся сорок семий рік
Твердим віщіваннем: здавалосьь,

Що твердо, непохитно ввік
Стояти ме той лад поганиї,
Що нам до крови вже допик.

За гори сонечко ховалось,
Коли почув ся в нас дзвінок,
І зза горбочка на місток
Мов вродили ся панські сані.
Завіті в коцах¹⁾ та футрах
В село вертались пан і пані.
Дзвінок і вид той по хатах
Розніс якпійсь невільний страх,
Мов курят страх при виді кані²⁾.

Селом скрізь чутка розійшла ся.
»Що то за вісти він привіз?
Де був так довго? Чи заніс,
Направду, скаргу він на нас
До губернатора? Що згодом
Пан губернатор відказав
Йому?» — Так шепотом несла ся
Глуха тривога між народом,
І кожний гнувсь і лиха ждав.

І в панському дворі в тій хвилі
Усі серця тривогу билл,
Йшла метушня та біготня.
Бліда, задихана двірня
Металась, мов в окропі муха,
Бо кожний чув в покорі духа
Гріхів не мало за собою
І нишком всіх святих благав:
»Богородіть йому лускою
І очі й вуха, щоб не взнав!
Ще лиш сей раз, сей раз послідній!

---

¹⁾ килимах (нім.)

²⁾ шуліка

Наймати му служби́ й обідні,
Щоб лиш сей раз я не пропав!»

А пан понурий і похмурий
Приїхав, я́кось наче вовк
Глядів, змарнів щось і пожовк.
Чи то його так міські мури
Зіссали, чи грижа яка?
Роздяг ся, хвилю по покою
Ходив, по прівичці, рукою
Помахуючи, мов би в ній
Держав рукбять канчука.
А далі дзвоником в покій
Покликав він льокайчука:
»Хай тут пан ржондца ¹⁾ зараз стане!
Біга́й! Та стій, чекай, балване! ²⁾
Як па́ґа ржондцу сповістиш,
Біжи, арендаря приклич!»

Прийшов пан ржондца.

»Що чувати?»

»,Вельможний пане, все гаразд!
Пшеницю й жито, як Бог дасть,
За тиждень будем чисто мати
В засіках. З двацяти телят,
Що вродили ся сими днями...«

»Ну, гарно, гарно, мій коханий!
Про се і завтра ще об́а ми
Помовимо. Тепер я рад
Дізнать ся, що в селі чувать,
Як ви мирились тут з хлопами?»

»,Бог милував, не було лиха.
Громада стала смирна, тиха,

---

¹⁾ управитель (gzaдca, поль.)

²⁾ бовване (поль.)

Робили добре. Гріх би був
Жалітись!»

Губи пан віддув,
Неначе був нерад тій вісти,
І по покою походжав.
Тимчасом ржондца продовжав:
»От лиш з тим вирубом нїяк
Не можем до кінця долізти.«

»З яким се вирубом?«
»Червяк

Зачав часть ліса літом їсти,
То пан казали вирубать'«.

»Що ж? Ви хпба ще не скінчили?«

»Та нї. Тут много ще занять.
Було при домі, многі люди,
Що були винні, відробили,
А иншим тра було за труди
Платить, щоб молотьбу кінчать,
То й годі було в ліс післать
Нараз багато рук. Ще перше
Рубали дещо там, тепер же
Морози впали'«...

»От се так!« —

Аж скрикнув пан і, мов буряк,
Почервонїв. — »Аби ті хамп
Не простудили ся, хрань Боже,
То хай червяк ввесь ліс мій гложе!
Ну, гарно вашими руками
Дороблюсь я! Ідїть, я там
Прийдў і все огляну сам.«

І гордо пан махнув рукою,
А ржондца низько поклонив ся,
І, смирно вийшовши з покою,
Почухав ся і зажурился.

»Побачимо погану зміну!...
Розлютивсь пан наш не на жарт.
Десь там йому натерли хріну
Не будь якого! З жадних карт,
Ані з гостин, хоч програвав він,
Таким недобрим не вертав він.«

Та дужче ще старий похнюпивсь
І дужче ще засумував,
Коли побачив, як поспішно,
Мов кіт, облесно, мов пес, втішно
До пана Жид чимчикував.
»От панський вірник! Сей Іюда
Не дармо пильно так біжить!
Когось то тра оклеветати,
Комусь то хоче ся облуда
Під ноги камінь підложить!
Ну, тай далеко ж пан заїде
Із Жидом впарі! Будем ждати,
Що з того вийде. Та, мабуть,
Що не побіди, але біди
З жидівських нашептів прийдуть.«

А, тимчасом, зігнутий вдвоє,
Уже до панського покою
Жид, не застукавши ввійшов.
Пан при вікні стояв, до нього
Задом обернений, і довго
І не оглянув ся, немов
Не чув нічого. Жид при вході
Стояв, все кланяв ся й мовчав,
А пан усе запримічав
В маленьке дзеркальце. Чимало
Минуло хвиль, — все кланявсь Жид,
(Він знав, чим пану догодить!)
Аж, врешті, пану смішно стало,
Він обернувсь.

»Ну, годї, годї,
Мій Мошку, спина заболить!
Ходи сюди! Досить стояти!
Сїдай, розкажуй, що чувати?»

»Ох, зле чувати, ясний пане!
Вже швидко нас зовсім не стане!«

»Ого, а як се?»

»Чули пан?
Хлопи збунтовані доразу¹⁾.
Ввесь піст анї один Іван
Не цив горівки! Як заразу
Минають коршму! Ох, вей мер²⁾,
Я вже зруйнований тепер!«

Всміхнув ся пан. »Ну, ну, мій Мошку,
Бог ласкав, ще не так то зле,
Коли ти файний, що й алé³⁾,
Зовсім не схожий ще на дошку!
З тим словом поплескав пан Мошка
По круглім, повнім животі.

»Ох, ясний пан жартують трошка!
Та ні, тепер часи не ті!
Вже нас, як пару непридалих
Патінків, кинуть на смітник!
Чи чули пан? Тутешній галех⁴⁾
Вже збунтував усіх хлопів!
Чи чули пан? На завтра в них
Вже постановлено: як тільки
Скінчить ся їх церковний спів,
То всі присягнуть від горілки!«

---

¹⁾ усі до-одного

²⁾ гарний (нім. fein), що завидувати можна

³⁾ горе мені (жид.)

⁴⁾ піп (жид.); патинки = виступці

»Що? Завтра!« — люто крикнув пан,
І схопивсь, мов сидів на терні.
»Що, піп? Він ще свої химерні.
Думки не кинув? Я їм дам!
Der Teufel drein!¹⁾ Стара катряга!
Так завтра, кажеш ти, присяга?
Постійте, я заграю вам!«

»,А знають пан,« — торочив далі
І кланявсь Жид, — »,хто се вчинив,
До того руку приложив?
Ох, ох, тяжкі часи настали!«

»Ну, хто, скажи!«

»,Хлопи казали,

Що пан комісар приїжджав,
Край церкви казанне казав,
Що цісар хоче волю дати
Хлопам, і жде лиш, щоб усі
Горілку кинули вживати.
Ох, тут в селі у тім часі
Такий був крик і бунт завзятий,
Що я вже думав утікати.«

»Так? А мій ржондца про отсі
Події не сказав ні слова
Мені. Ну, добре, будем знать,
Чию як вірність одінять.
Спасибі, Мошку! Я до Львова
Як-стій все пішу. Ти ж, тимчасом,
Поміж хлопами викрутасом,
Всю правду вивідай як слід!
На все про свідків постарай ся,
А завтрішнього не лякай ся!
Ще ж не перевернув ся світ,

---

¹⁾ чорт забрав би

Щоб піп узяв мене під ноги.
Вже ми їм тут притрємо роги!
Лиш тихо, справно!»

»,Буде гіт!«¹⁾ —

Сказав, вклонивсь і вийшов Жид.

ХІ.

Новий Рік 1848. — «Церква заперта!» — Панська власть над руським святом. — Ще раз піп миротворець. — «І піп на панщину!»

Ще сонце ясне не сходило,
Ледви на днину зазоріло,
І спало в тьмі село, коли
З дзвіниці дзвони загулі
І на всеночне люд скликали.
Від дзвонів гомону кругом
В хатах будили ся, вставали.
Немов зірки віконця ссяли,
А далі звільна повагом
В кожухах і шапках смушкових,
В великих чоботах пасових
До церкви люде потягли.
Далеко чутно, як скрипить
Замерзлий сніг під їх ногами,
І пара з віддихів клубами,
Немов із коминів, бухтить.
У всіх на вусах мов иглі
Понамерзали в одну мить.
Ідуть купками, громадками,
Та тихо так, не гомонять,
Немов збирають ся думками
Щось дуже важне підпринять.
Воно й не диво: адже ж нині
Сам Нівий Рік, присяги день!

¹⁾ добре (жид.)

І наче вояк, що в вогень
Іде, так кожний нині чує,
Що та присяга їм зготує
Чимало лиха, що повинні
Чимало вражих сил зломить,
Чимало горя перенести,
І панських кар, і Жида мести,
Щоб наміри свої сповнить.
Та всі рішили, будь що будь,
Все витерпіть, і грудь о грудь
Іти, і голови зложить,
Щоб лиш свободу заслужить!

Гай, гай, була то гарна хвиля!
Як нині, тямлю ще її.
Розбуджена громадська сила
Під гнетом дужчала, зносила
Всі перепони і гасила
Незгоди й розбрати свої.
Досить було одної згадки
Про можливість волі, щоб збудить
Народній дух. І всяк в ту мить
Готов був всі свої достатки,
Житте за волю положить.

Гей, та не довго то трівало!
Таких хвилин блаженних мало
В життю народів і людей.
Коли б пізнійше, в тяжші проби
Було в нас більш таких хвилин,
Такого духа і вподоби,
Ох, то не так в нас днесь було би,
І блуд, недогляд неодин
Запівні б не будив жалоби.

Прийшли під церкву. Що за диво?
Запёрті двері! Тут мороз,

Надворі видержать не мож.

»Гей, паламарю! Ну лиш, живо
Церковні двері відімкніть!« —
Кричить народ. Затихли дзвони,
Зліз паламар. »Кладіть поклони,
Хрестіть ся та додому йдіть!
Дверей не відімкні, й не ждіть!«

»Що? Як? Чому?« — мир закричав,
А паламар і одвічав:

»Лиш-тільки я дзвонить почав,
Прилётів зо двора атаман,
Ключі від церкви відібрав.«

Народ лиш ахнув. »Ох, нам горе!
Яка се ще нова біда нам
Від пана грозить? Що се він
Гада, що так нас переборе?
Він з Богом хоче воювати?
Він церкву сміє замкати?
Гей, на дзвіницю! Бийте в дзвін!
Дзвоніть тривогу! Хай збігаєсь
Усе, що лиш живе в селі!
Гуртом до пана! Хай смиряєсь,
Бо будуть кости нецілі!«

І разом дзвони застогнали,
Товпились люде та кричали,
І, мов пожежа, бухав гнів
З їх рухів, і очей, і слів.
Кленуть і грозять, кличуть: »Гей,
Вігай по молоти, ковалю!
Відібем замок від дверей!«
Баби ридують, наче з жалю
За вмерлим. Стогін, галас, крик
На цвинтарі несповідимий!
Отак то, діти, почали ми
Тої славний сорок восьмий рік.

Аж ось на скрутї показалась
Ватага панських посїпак
Із нагайками, гордо так,
Бундючно д церкви наближалась.
І стих на хвилю крик і галас,
Всі ждуть, чого то хоче пан.
Аж ось атаман-палюган
Говорить: »,Люде, що се з вами?
Чого ви стали тут юрбами?
Чого ревете так завзято?«

»Пустїть до церкви! Де ключі?« —
У відповідь ревнули всі, —
»Пустїть до церкви, нинї свято!«

»,Що ви, сказались? Хто се вам
Наплїв? Сьогодні будна днина!
Піп вам сказав? Ваш піп — дитина!
Він і читать не вмїє сам.
Пан лїпше знає! Розходїть ся!
На панське зараз лагодїть ся!
Усякий ладь сокиру й віз —
Поїдемо рубати лїс!«

Мир остовпїв. Що за причина?
Невже се справдї будна днина?
Невже ж усі здурїли ми?
Та ні, кепкує зла личина!
І враз, мов вихор той крильми
Залопотить, борї могучї
Застогнуть з градової тучї,
Так мир, що з остраху мовчав,
Увесь загрюкав; закричав:
»Бреши ти сам зарівно з псами,
Поганий панський блюдоліз,
Не нас роби всіх дураками!
Наш піп з тобою враз не гриз
Кїсток під панськими лавками!

Он що він видумав, падлюка!
На панщину на Нівний Рік!
Чи, може, панова се штука?
Хай стережесь! На тім коні
Поїде на короткий вік!
Тут з Богом справа, не з людьми!»

»А я кажу вам: розходіть ся!« — —
Прислужник панський знов візвав, —
»Ключі у пана. Пан сказав,
Що хоч кричіть, хоч вередіть ся,
Не буде в церкві днесь відправ.
А в разі бунту пан покліче
Коменду війська у село.
Кажу вам: розходіть ся швидко,
Щоб вам ще гірше не було!«

»А хай тут котить і гармати!
Хоч голови всі покладем,
А кроком відси не підём.
Се що, день-у-день працювати,
І навіть стілько свят не мати,
Щоб Богу помолить ся? Гей!
Ламаймо двері! Хай трібують,
Хай нас у церкві всіх мордують!
Геть посіпаки від дверей!«

Та панські слуги добре дбали,
Густим рядом при дверях стали.
Довкола них зробив ся стиск.
Обмахувались нагайками,
А далі штовхать кулаками
Взялись... Люд тиснуть ся, писк, виск!
Вже понад голови людей
Почали задні до дверей
Метать великі снігу груди,
І гнів кипів чим раз страшніш.

Де-де в руках заблїснув нїж,
І чув ся крик: »Хай гинуть Юди!«
І, може, сорок восьмий рїк
Були б ми кровю охрестили,
Коли б у тїй рїшучій хвилї
Пїн свого слова не прорїк.

За шумом, галасом та криком
Нїхто й не бачив, як мїж нас
Він увїйшов, — коли нараз
З придверним Розп'яттєм великим
В руках перед людьми він став,
І хрест високо підїйняв,
І голосним озвав ся кликом:
»Бог з вами, дїти! Що се, ви
Опутанї злим духом нинї?
Що ви, Татари, чи Туркині,
Що коло божої святинї
Такий гармідер завели?
Чи місце тут на колотнечу?«

»Не ми її розпочалї!« —
Гукає мир. — »Адїть¹⁾, панотче,
Пан ключ від церкви взяв, ще й хоче,
Щоб ми на панське нинї йшли.«

»Зле робить пан, то не перечу,
На душу гріх бере важкий!
Та чи ж то рація, щоб для того
І ви гріха не менш тяжкого
Тут допускали ся й святий
Дїм божий бїйкою сквернили?
Нї, дїти, Богу гнів не милий.«

»Та ми ж для божої хвалї
Лиш голос правди підняли!
Хиба ж і се зносить терпливо?

¹⁾ а дивїть
Іван Франко

Як так, то пан почне нам живо.
Па тїмю кілле ще тесать!
Нї, сього не діждé дводушний!
Кажіть їм ви ключі віддать!
Як пан не буде вам послушний,
То двері будемо ламать!»

»Дурні, дурні! Прости вам, Боже,
Отсю великую хулú!
Невже ви божую хвалу
Оберегти хотїли, може,
Тим криком, бійкою? Чи ж ті
Незвісні вам слова святі:
Як Бог хотїв би оборони,
То він би в хвилї легїони
Небесних ангелів зіслав?
Нї, діти! Бог нам приказав
Усяким властям покорять ся
І слухать розказів усїх.«

»То що ж, нам днесь до дїла брать ся?
Пан-отче, се ж смертельний грїх.«

»Ви з мусу, діти, не з охоти,
То Бог грїха не вмінить вам!»

— „Алè ж, пан-отче, і ви сам
Підéте також до роботи“ —
Озвав ся панськїй палюган.

»Я?» — скрикнув піп, мов ужалений, —
»Я? Я? Чи ж я не увільнєний
Від панщини?»

— „Нї, отче! Пан
Велїв виразно нам: ідїть,
Усїх на панщину женїть,
І піп також хай їде сам!“ —

»Не буде того, як світ світѳм!« —
Знов мир ревнув. — »Пан-отче, нї,
Не бїйтесь! Ми за вами всі
Обстанемо. Громада з вітом
Хоч зараз до циркўлу їдем,
І старостї до нїг падѳм,
Нехай розсудить нас із паном!«

»Нї, дїти,« — пїп старий сказав, —
»Не буде того! Се погано!
Коли пан нинї наказав
На панщину, то, видно, дїти,
Сам Бог йому сю мшль зїслав,
Їйому дозволив розгордїти,
Щоб незабаром сам він в сїти
Своєї гордості попав.
Так от що я сказати вам мушу:
Схотїв пан взяти грїх на душу,
Схотїв у свято рокове
Нам церкѳв божу замикати
І нас на панщину всіх гнати —
Хай буде ї так! Хто поживе,
Побачить, що то з того буде.
Ми ж, дїти, бунтів не робїм,
І задля панської гординї
В додатку ще ї на себе нинї
Грїха тяжкого не берїм.
Ми силї, власти покорїм ся,
В покорї, дїти, покажїм ся
Ми достойнїйшими, як він.
Ви ж нинї мали присягати!
Чи ви гадаєте, що вам
Зложить святу присягу дам,
Як дверї будете ламати?
Знесїм ще пробу сю тяжкую,
А я вам певно пророкую,

Що Бог її нам почисліть.
Хиба ж не звісно вам, що зрана,
Поки зоря зійде румяна,
Найдужче все мороз смалить?
Та хоч застелить він віконце,
Та се лиш знак, що швидко сонце
Заблисне й землю оtepлїть.»

І диво стало ся з людьми:
Усі притихли, посмирїли,
І похилились, посумїли,
А очі всіх на схід летїли,
Мов ждали тут же скону тьми.
Та небо, ніччю так погїдне,
Тепер, коли вже малось дїдне¹⁾,
В тяжкий туман заволоклось,
І за селом в яловім бору
Важке гудїнне пронеслось.
І тїлько пїп скїнчив, аж осьь,
Вїщуючи страшну вихору,
На цвинтарі високий вяз
Так жалїбно почав скрипїти,
Що затремтїли всі, мов дїти,
І глухо застогнали враз:
»Хай судить Бог! Будем смирять ся!
Ходїм на панщину збирать ся!»

XII.

Повіріччя буря. — Панське привитанне. — Розмова пана з попом.

Гей, розшалїлась буря люта!
З устоку вітер засвистїв,
Мов дикий кїнь, порвавши цута,
Нараз на волю полетїв:

---

¹⁾ мало свитати (дїдне, стара укр. форма род. відм. = до дня)

То озирнесь, копітом гряде,
Підскочить, фиркне і зарже,
То рушить в-чвал, аж землю рве
Копітом, колесом піде,
І знов зарже, і раптом стане.

Бурхав так вітер, скріплий сніг
Рвав з поля, ніс в село туманом,
Бив в очі, стежку вперед ніг
Неначе вкрав в короткий миг,
І вив, ревів, мов сам не міг
Скрить в собі гнів над нашим папом.

Та тяжший плач, і рев, і стони
Ішли по хлопських всіх хатах:
Ридали діти, старці, жони,
А буря ще збільшала страх.
Всі палець божий в ній вбачали,
Ознаку божого гнів'у.
З яким плачем випроваджали
Нас на роботу лісову,
Як мов на смерть вже нас прощали,
Се не забуду, док живу!

Та ба, даремний плач і сльози!
Пан каже, й мусить бути так.
Вже по оборох чуть погрози
І крики панських посіпак.
І от в метіль та рик шаруги¹⁾
З обори тут один, там другий
Помалу виїжджа мужик.
Конята фокнуть, жмурять очі,
Посапують під бурі рик;
Мужик закутався у кожух,

---

¹⁾ завірюха (поль. szarga)

А тут метіль то в бік заточить,
Санки, то зпереду заскочить,
І затирає в грудях дух.

Та ба, сильнійша панська воля,
Ніж та метіль посеред поля!
Та воля всім, немов обух
Над головами затяжіла.
І потяглись горі селом
Санки порожнії гуськом,
А буря слід їх заносила.
Лиш десь-колись крізь вітру шум
Щось мов комарик забреніло —
Се голос дзвонів. Світе білий!
Там десь святкують! Люду тлум
У церкві, світло все палає,
Угору. йде кадла дим,
Всі молять ся, а дяк співає...
А ми — мов кляті! Нам одним
І свята божого немає!
То всякий, вчувши дзвонів гук,
Батіг невільно відкладає,
Здіймає рукавиці з рук,
Перехрестить ся, і зітхає,
І молитву шепче.

Колп глядь,

Аж і з пошівства їдуть сани,
На санях піп, два атамани
Й слуга. Значить, пан, справді, гнать
Попа задумав до роботи!
Яким се правом? Чи добив ся
На теє дозволу в губернії?
Не дармо ж довго так барив ся —
А ті пани на все штудерні.
От так ми думали, і знов
Нових нещасть не себе ждали.

Втім ізпереду чути: »Гов!«
Ось двір! І ми край брами стали.

А в брамі пан стояв — високпій,
Плечистий, в польських чоботах,
У футрі й шапці, чорноокпій
І чорновусий. У руках
Канчук держав і тріскав ним
На вітер ніби для іграшки,
Направду ж, сани він числив,
Що проїздили перед ним,
Горілку потягав із пляшки,
А на поклони мужиків
Й кивком не одвічав одним.

Та ось попівські їдуть сани,
За ними ж довгий ряд таких,
Що пан їх звав бунтівниками,
І здавна око мав на них.
Всміхнув ся, ближше підійшов
На шлях і гучно крикнув: »Гов!«
І стали сани. Всі вклонились
Низенько. Пан усе всміхав ся.
»А що, панове« — відізвав ся, —
»Хоч нині ви не опізнились?
А, може, вітру хто збояв ся
І дома при бабах остав ся?«

»,Нї, їдуть всі!« — сказав атаман.
Що перед паном смирно став.

»Ну, то-то й є! А то б дістав!
Ей, був би битий, як той гаман!¹⁾
Скажіть ви, бургерн²⁾, мені,
Що се ви робите. Коли то
Буде вже раз спокій в селі?
Здаєть ся, вас ще мало бито,

¹⁾ Збити когось як гамана — дуже оббити

²⁾ нім. Bürger — згідне слово на громадянина

А то б вам жадні воробці
У головах не цвіркотали!
Скажіть по ви, єгомосці,
Що се ви знову загадали
Якусь присягу? Хочесь вам
Різок та буків скоштувати?
Ей, Бог не брат мій, але сам
Таку прочуханку задам,
Що й внуки будуть пам'ятати!»

Сказав се і окинув нас
Мов ястріб оком, і немов
Попа побачив перший раз,
До нього ближше підійшов.
»Єгомось« — каже, — »що за диво!
І ви на панщину також?
А, гарно, гарно! От правдиво,
Ви добрий пастир: де йде стадо,
Туди ж і він іде. Ну, що ж, —
Вітайте! Ми приймем вас радо.«

Та піп, хоч голосом тремтячим,
Але з достоїнством сказав:
»,Вельможний дідич наш, як бачим,
В гуморі нині. Бог послав
На пана радість, — слава Богу!
Молітесь, паночку, лишень,
Щоб Бог на завтрішній вам день
Сю радість не змінив в тривогу!«

Пан враз аж кинувсь, мов його
Шпигнув гадюки зуб затрутий.¹⁾
»Що, що сказав ти, попе, що?«

»,Кажу лиш те, що може чути
Спокійно всякий християнин.
На кого гордість Бог зсилає

---

¹⁾ затросний (поль.)

Так, що й на Бога він не дбає,
То знає, що близько вже чекає
Отверта пропасть перед ним.«

»Ти будеш ще мені грозити?«

»,Ні, ясний пане, я не грóжу,
А лиш кажу вам правду божу,
Котра, мабуть, незвісна вам.«

»Таких вчи дурнів, як ти сам,
А не мене будеш навчати.«

»,Я панській мудрости віддам
Чолом охочо, рад лиш знати,
Чи то вона веліла вам
Сьогодні свято бунтувати,
Святую церкву замикати
І гнать на панщину людей?
Ей, пане, пане, скаменіть ся,
І мудрістю ви не чваніть ся!
Та ж як би власних я грудей
Не був наставив в обороні
Тих ваших слуг, то хто і зна,
Чи коло церкви би в тій хвилі
Ся буря і метіль грізна
Калюжі кровю їх червоні
Не замітала! Пане милшій,
Тямуйте: в світі без ріжниць
Усе свої грядиці має,
І що ніхто таких грядиць
Безкарно не переступає.«

»Ге, гарне кáзаннє твоє!
Та знаєш, попе, ось що дивно:
Для інших в тебе мудрість є,
А робиш сам якраз противно.

Чи не казав тобі я: знай
Свої пошівськії гряниці,
Усяку школу занехай,
Не говори хлопам дурниці,
А ти ось як! Завзявсь, мабу́ть,
Мене до-крихти зруйнувати!
Хлопи присяги, волі ждуть,
Горілки, хоч їх ріж, не пють,
І Жид платить не хоче рати¹⁾.
Так що ж ти думаєш? Мені
Через попа іти з торбами?
Ні, попе! Ще раз ка́жу: ні!
Не так я поговорю з вами!
Завчасно ти й той клятий Шваб
Про волю ще заговорили!
Ось покажу я вам, хоча б
Ви, що хотіли, те й робили,
Що я тут пан! Від нині ти
Махай на панщину з хлопами!
Вмів шкоду ти мені нести,
Відроблюй власними руками!»

»Що пан тут пан — я добре знаю,
Та тільки є й над паном пан.
Я тільки силі улягаю,
Та в очі пану заявляю,
Що се безправство, що мій стан
Мене від панщини звільняє,
Що царське право пан нехтує.«

»Про право тут балакають все,
Бо не твого ума се діло.
Ти бачив, попе, інвентар?
А там стоїть, що піп тримає
Ґрунт між громадою з двох пар.

---

¹⁾ частина сплати на реченець

От з того я виводжу сміло,
Що ґрунт сей хлопський, рустикальний,
І з нього панщини звичайний
Для мене вимір випада.»

»Воно б то так, лиш те біда,
Що в інвентарі — додасть ся:
Від панщини й данни свобідний.»

»Свобідний тільки той, хто гідний!
А втім, коли тобі здаєть ся,
Що кривда сталась над тобою,
Жалій ся в суд, а я постію
За своїм правом. А в сей час
Я ще тут пан, і мій наґаз
Сповняйте! Годі тут молоти!
Ану, до ліса, до роботи!
А живо, не жалійте рук, —
В противнім разі¹⁾ вам гайдук
Нагайкою додасть охоти.
Ну, гей же! Поспішайте враз!
Я швидко виїду сам до вас!»

XIII.

Робота в лісі. — Пін-мученик. — Вибух людського гніву. — Пан-миротворець. — Панські слуги не знають жарту. — Попова оцінка панського жарту.

Ревів, стогнав від бурі бір,
Немов голодний, лютий звір,
І чорним гиллем мов руками
Махав у вітрі, бивсь і хріп,
Коли понурими купками
Віздили ми під темний стріп.

---

¹⁾ а якщо ні (поль.: w przeciwnym razie)

Як дивно, лячно ялось стало
Усім в тій хвилі, наче ми
В якийсь заклятий світ в'їздили,
У царство сумерку й зими,
З якого вже повік не мали
Вернуть живими, як з тюрми.

Як дивно, лячно залунали
Удари наших топорів,
У звори, дебри відгук слали,
Немов тим відгуком скликали
Громади відьм та опирів.
А кожній знав, що нині свято,
І що той святотацький гук,
Хто зна, яких і як багато
На світ накличе бід та мук.

Та ба, не час було вагаться,
Коли ні думать, ні вертаться
Сіпаки панські не дають.
І ми самі, щоб заглушити
У собі страх, давай троцтити,
Що аж тріски мов град падуть.
Рубаєм, зуби закусивши,
Мов дерева ті — найзрадливіші
У світі наші вороги.
Сї стяте дерево корують,
Ті ріжуть пилами, чвертують,
Кладуть у стоси і в стогни.

Попові ж панські посіпаки
Веліли тягати гілляки
На купу з парубками враз.
»Бог з вами!« — люде закричали, —
»Хиба ж старий до того здалий?
Хиба нема сумління в вас?
Глядїть, він ледво робить кроки,

А тут сні, лопи, сніг глибокий,
Тут сил потрібно не таких!»

»Мовчать!» — атаман крикнув, — »Голя! 1)
Ми робим так, як панська воля!
Тягніть, єґомость!»

Люд затих,
І мовчки, в лютої понурій,
Під ліса шум і стогін бурі,
Кишить робота лісова.
Та бачимо, як панські слуги
Сміють ся нишком, як з натуги
Наш під старенький умліва,
На купу тягнуци дрова.
Сміють ся кляті, не зважають
На старість, на духовний стан,
Його найдужше наганяють:
»Тягніть, єґомость! Швидко пан
Прийде! Як стіс малий застане,
То буде клопіт вам і нам.»

Та дармо з сили вибивав ся
Старий — тремтить його рука,
Не може двигнуть патика.
Ногами що-крок спотикав ся,
Упав, устав і знов хапав ся,
Та де вже там йому така
Робота! Довго ми дивились
На те, як мучили, глумились
Сіпаки панські над попом,
Як він, не кажучи й словечка,
Коривсь, хилив ся, мов овечка,
З сил вибивавсь під патиком.

Ба далі бачимо: знеміг
Зовсім, мов скипка, внав у сніг
Із патиком, що взяв на плечі,

---

1) гей же, далі (поль. hola)

І груди вже хриплять старечі,
Та ще сіпакам не досить!
Мов круки, жертву оточують,
То штуркують, то підіймають:
»Та годі тут вам сніг місити!
Ідїть поліна там носити!«

І враз — яке се сталося диво?
Чи вітер свиснув так страшно?
Чи затріщав підтятий пені?
Чи мигнув блискавки вогонь?
Чи в серцях наших щось прорвалось,
Що там від рана в лід стиналось,
І раптом ринуло на світ?
Досить, що, мов на розказ даний,
З сокирами та топорами
Ми кинулись, ревли словами:
»Недóлюдки! Прокляті! Ждїть!
Досить вже нашу кров ви ссали,
Томили нас і збиткували!
Тут ми розсудимо ся з вами!
Раз гинуть! Бийте їх, валїть!«

Чи вітер нїс нас, чи злі духи
Прискорювали наші рухи, —
Досить, в одній хвилині ми
Всіх посїпаків обступили,
Мов парканом, обгородили
Гнівними, дужими грудьми.
Сталеві вістря заблищали
Ось-ось над головами їх.
»Молїть ся, кляті!« — ми кричали, —
»Ось вам і піп! У кого грїх
На совісті, хай сповідаєсь,
Хай швидко молить ся і каєсь,
Бо відси жаден з вас живим
Не вийде!«

Зблідли, понімили
Сіпаки, наче помертвіли;
Таким ми напором страшним
На них наскочили, що й мисли
У них не було опирать ся;
Тривога й жах на них натисли
Так, що ніхто не смів і рвать ся.
До опору, а то б його
Були напевно тут же вбили.
Самі не знаючи, чого,
Усі враз голови склонили
І людям кинулись до ніг.
Рік сорок шестий і криваві
Його події, знать, в уяві
Воскресли мов живі в усіх.

», Сусіди, браття, Гбсподь з вами!
Що робите? Хиба ж се ми
З охоти власної, сами
Се робимо? Хиба ж над нами
Не той сам пан, що і над вами?»

»Неправда!« — крики розлягли ся, —
»Бо нас неволять до роботи,
А ви із власної охоти
У панську службу наняли ся.
Тепер ми браття вам, сусіди,
А чим то ви для нас завсіди?
Які то в вас тоді слова,
Коли під вашими руками,
Під канчуками, нагайками
Нам тіло кровю підплива?
Ні, годі! Горе наше вщертъ
Переповнилось! Всі погинем,
Але на вас ще пострах кинем!
Моліть ся! Тут вам буде смерть!«

— „Ха, ха, ха, ха! Отсе то й діло!“ —
Над нами враз загоготіло. —
— „Ха, ха, ха, ха! Отсе то раз!
Чи бач! Пани офіціалісти¹⁾
Учать ся на колінах лїзти
Перед хлопами! В добрий час!
Та фе, панове! Гонор майте!
Досіть клячати, уставайте,
А то промочите штани!
І чом ті люде так над вами
Стоять довкола з сокира́ми?
Чи в танець ладять ся вони?“

Се пан був. Мов з землі вродив ся,
Так враз між нами опинив ся
У футрі, в польських чоботах,
І з своїм канчуком в руках,
Гордій як все, та не гнівливий,
Ба навіть усміх жартівливий
Іграв у нього на устах.

Ми всі застигли. Грім із неба
Не був би так нас остовпив.
Безумний гнів, що осліпив
Нас перед хвилиною, остив,
І якось так самі від себе
Ми застидались, мов би нас
На крадіжі усіх спіймали.
І, наче на команду, враз
Ми сокири вниз попускали.
А пан усміхнений, гордій,
Ввійшов спокійно в середину,
З погордою очима кинув
На слуг. З них кождий, ще блідий,

---

¹⁾ панська служба

Тремт'ячи, мнявсь з ноги на ногу
І силувавсь здавить тривогу,
У душі дякуючи Богу,
Що спас його від рук людей.

А пан смієть ся з них і кпить ся:
— „Ну, що, панове“ — каже він, —
„Навчили вас хлопцї молить ся?
А щирий, знать, був ваш поклін!
Ну, гарно, гарно, се нічого
Не шкодить вам! А Пану Богу
Молитва всюди мила є,
Як тільки в скрусї і любови
(Слова ті з притиском промовив)
Хто Богу дух свій віддає.“

Мовчали слуги, мов заклятї,
А пан звернув ся вже до нас:
— „А дурні, дурні, дурні з вас!
Ще більше дурні, ніж завзяті!
Я ж вашу вірність трїбував,¹⁾
Неначе сина батько щирий,
А вас мов біс опанував
Відразу рвать ся до сокпри!
Я ж, дурні, тільки жартував!“

Мовчали всі, мов чорна хмара,
І попускали очі вниз.

А пан: — „Самі ви завзялись
На власну шкоду! Мов отара
Насліпо в пропасть ви прете!
Чому? Я можу вам сказати:
Вам тут погані супостати
Наговорили, мов святе,
Що швидко волю вам дарують,
Данини й панщину скасують.
А що, не правда? Ну, скажіть!“

¹⁾ пробував, перевірював

Народ мовчав. — „Ну, ну, мовчіть!
 Я знаю все. На жаль великий,
 Гадючі, хитрі ті язїки
 Одно забули вам сказать:
 Як на ту волю заслужити?
 Так отже я скажу вам се:
 Той тільки варт на волі жити,
 Хто над собою й гнет знесе.
 От я й задумав стрібувати,
 Чи варті би свободи ви?
 Хотїв собі зажартувати,
 І бачу, що ще довго ждати
 І довго ще вам мандрувати
 По розумець до голови.“

Народ мовчав. Втім перед пана
 Атаман виступив, вклонив ся.
 »Дарують ясний пан! Від рана
 З нас кождий нинї вже гонив ся,
 Немов листок той над водою,
 Двічі над смертію самою!
 А то був жарт, лиш панський жарт!
 Ні, ясний пане, вірних слуг
 Пани так иньші не трактують¹⁾,
 Для жарту їх не сумітують²⁾
 Під хлопські пясти, під обух.
 То ж ми хйба не мали б глузду
 У пана довше ще служити;
 Від нинї дякуем за службу, —
 Хай пану Бог без нас щастить!«

Пан очі витріщив — ні слова!
 Немов атаманова мова
 Йому нараз усю ту річ

¹⁾ так не поведять ся з ними (лат.)

²⁾ посилати під щось (лат. submitto)

У иншім світлі показала.
Та ще веселість не щезала
З його лица, і уст, і віч.

Коли нараз між мужиками
Щось застогнало і руками
Кивнуло, — люде підійшли
І перед пана привели
Попа безсильного, слабого,
Що підчас розруху цілого
Лежав простертий на землі.
Він був блідий як труп, трусив ся,
Немов підтятий; зпід повік
Полумертвий вже зір світив ся,
І ледви чутно він прорік:
»Пан жартував, мов батько добрий
З дітьми, їх вірність трібував!
А чи і з Богом теж для проби
Невинно пан пожартував?
І то був жарт, що боже свято
Пан знїс, що церков нам запер?
І то був жарт, що так завзято,
Без суду і без права, взято
Мене й замучено тепер?
Все те був жарт. За жарт той, пане,
Я скаргу перед божий суд
Занóшу. Нинї ще там стане
Мій дух, а твій нім¹⁾ рік сей кане
У вічність — теж туди позвуть.
Добро твоє в злодійські руки
Підé, й слідú не буде знать
Твого буття, сини і внуки
Сей жарт твій будуть проклинать!«
Сї ні то грозьби, ні проклони,
Мов крила чорної опони

¹⁾ заки, поки

Світ панові заволокли.
 Він затремтів, стиснувши зуби,
 То вуси торгав, то гриз губи,
 А далі рік: — „Плети, мели!
 Безумний старець, тай по всьому!
 Ану! Збирайте ся додому!“

І віддаливсь. І ми пішли.

XIV.

Тиша після бурі. Смерть попа. — Скарги до властей. — Старостинське слідство. — Комісар-дорадник. — Громадські пленіпотенти. — Пленіпотенти-мученики. — Панська наука. — «Бог правди й волі ще не вмер.»

Неначе сни тяжкі, гнетючі
 Було все те, що того дня
 Ми перебули: бурі-тучі,
 І вибухи чуття ревучі,
 І кривда, і грізьба страшна.
 А як із ліса ми на поле
 Без гласу вийшли, вколо нас
 Було мертве все, тихе, голе.
 Снігова площа простяглась
 Навкруг; безбарвна, сіра хмара
 Закрила небо, вітер втих,
 Лиш ген там десь синява пара
 Вилась клубками з стріх сільських.

І в наших грудях після тих
 Страшних подій так тихо стало,
 Так сумно якось, наче всі
 Надії наші щось підтягло,
 Мов небо нам само звіщало:
 Повік вам життя на ланцюсі!

Під гнетом почуття важкого
Ми звільна, мовчки йшли в село,
Мов похоронний хід. Було
Се вчаси й так, — та ж ми слабого
Попа везли. Життя плило
Із уст його струйками крови;
Ввесь він уже холодний став,
Лиш звільна серце билось; мови
Не стало, тільки прошептав:
»Прощайте, діти! І простіть
Йому, лишіте кару Богу!
Коріть ся тьмі, допоки тьму
Бог на погибелі дорогу
Не виведе!«

Та ми тепер,
Уже й не радивши ся, знали,
Що тут коріть ся не пора.
Як проїздили край двора,
То бачили, як пан запер
На ретязь браму, — знать, бояв ся,
Щоб люд таки не спамятав ся,
Та в жарт його і не роздер.

Та ми спокійно двір минули
І на попівство всі звернули;
Старого із саней знесли,
Огріли і оберегли,
А потім скаргу написали,
Пленіпотентів¹⁾ обібрали,
Щоб до староства вмить ішли.

Такий то ми Новий Рік мали!
Уже відправн не було.
Замісць утіхи — всі ридали,
А к вечеру ціле село

---

¹⁾ уповноважених

Сходилося до попа до хати
Старого пастиря прощати,
Останній раз поцілувати
Холодні руки. Він тепер
Ще ледво дихав, згасли очі,
А як згустіла пільма ночі,
Він супокійно, тихо вмер.

Та те, чого так пан бояв ся,
Таки не вмерло з ним ураз;
Противно¹⁾, аж тепер у нас
Із паном танець розпочав ся.

Лиш-що ми скаргу подали
На пана до старобства, — чуєм,
Вже й панські скарги дві пішли:
Одна на нас, ще ми бунтуєм,
Що сокирами хтіли вбить
Слуг панських, з димом двір пустить,
А друга скарга до губернії,
Що пан комісар бурить люд,
Що вісти розпуски химерні
Про хлопські права, що скверні
Промови людям промовляє,
На злочини їх підмовляє, —
На се знайшли ся свідки тут.

Бо й, справді, Жид зумів зловити
Кількох з громади за язик:
Він штучками, як здавна звик,
Заставив, п'яних, говорити,
І видобув усе від них,
Що говорив комісар! Втих
На хвилю гомін, шум і крик
В селі; ми панщину робити
Ходили смирно, все ждучи,
Що то з усього того буде.

---

¹⁾ навпаки

Аж раз — вже пізно уночі
Ураз збентежили ся люде:
По тихій вулиці сільській
Промчали криті панські сани
Із урядовими дзвінками
І в двір заїхали. Як-стій
Пішли розмови поміж нами:
»Хто се, за чим?« Аж рано крем¹⁾
Ми взнали: з гостей із сусідства
Сам староста з комісарем
Прибули у село для слідства.

От почали тягнуть людей,
І ми пізнали незабаром,
Що староста у двір не даром
Заїхав, а враз з ним худий
Новий комісар. Поділили
Вони між себе так роботу,
Що староста мов на охоту
В дворі із паном день-у-день
Балює, бавить ся, полює,
Комісар же, глухий як пень
На людські кривди і терпіння,
Не знав ні права, ні сумління,
Не сердив ся, не лютував,
Лише з незрушеним спокоем
Холоднокровно слідство тяг,
І тим тупим спокоем своїм
На свідків наводив він страх.
Питає помалу і розважно
І слухав відповідь уважно,
Та запитами так підходив,
Що неосвічених людей
До признань і до сліз доводив.

---

¹⁾ або прем = нараз, притьмом

Його й прозвали »Чорт худий«.
Се слідство вів він по-мистецьки,
Все списуючи по-німецьки
Лиш те, що злого і лихого
Про себе й інших люде знали,
А не нотуючи нічого,
Що проти пана зізнавали.

Нема що мовить, очорнили
Ті протоколи нас кругом:
Як ми присяги забажали,
При церкві слугам загрожали
І в лісі мало що тельмом¹⁾
Усіх не вбили. Все до-чиста
Там списано. Про те ж, як пан
Без права накидав горілку,
Як боронив завести шкільку
І в свято нас, гірш антихриста,
На панщину, немов поган
Гнав на роботу — ані слова.
І кождий відходив як струтий²⁾.
»Тепер нам лиха не минути!«
Селом ішла загальна мова.

Пан староста три дні сидів
У пана, десь-колись глядів
На комісарську ту роботу,
Хоч протоколів не читав;
Нарешті, пана попрощав,
Вернувся до міста у суботу.
Комісар, мов слота осіння,
Ще тиждень висів над селом,
І раз-у-раз тяг протоколи,
Мов жили витягав поволі

---

¹⁾ в один мах

²⁾ отрвений (поль.)

З людей, мов воля невідмінна
Була в нім — всіх окрити злом.

Було се вечером в неділю.
Нас кілька в хаті у дяка
Сиділо і ні-будь-яка
Розмова нам не йшла, надію
Ми втрапили на наше діло.
Втім надворі щось загуділо.
Зірвалась буря, і в той час
Щось до дверей залопотіло.
Дячиха вийшла, і по хвилі
Комісар увійшов похилий,
Старий знайомий і нам милий,
Вклонив ся її рік: »Витаю вас!«

Ми здивували ся, та він,
Оглянувши усіх у зборі,
Всміхнув ся, психнув, на ослін
Сів мовчки, ні з ким не витає ся,
А потім зтиха відізває ся:
»У, савірюха там натворі!«

Ми слово кидали по слові.
»Помайбі, пане! Чи здорові?
І що вас привело до нас?«
Він ще раз психнув, усміхнув ся
І потім поміж нас нагнув ся:
»Ну, маєте порятний квас!
Я снаю фсе! Я протоколи
Перехлятає. Ну, кльон ніколи
Не спреше, хоч пи пропатає!
Ну, що ви там наговорили!
Хоч би вас сікли та палили,
Ще б тільки сла не вимотав.«

Ми пояснили, що комісар,
Писав усе, як сам хотів,

А писаного не читав.
»Там навіть вмішаний сам цісар!«
Комісар з острахом шептав.
»Я снаю фсе! Оптумав сам.
Ось сей кавальок нате вам!
Перепишіть, а поспішіть!
Пленіпотенти є у вас?
І ще сю ніч то Львова шліть!«

І невеличкий папірець
Подав дякові, пояснив,
Що було треба й як списати,
Куди пленіпотентів слати,
І, ще раз психнувши вкінець,
Він почастунок відклонив¹⁾,
І попрощавсь, і виїшов з хати.

Не треба довго вам казати:
Звинули ся ми наборзі,
Розбігли ся помежи хати.
Ще нічю наші депутати
Поїхали, немов махати²⁾
Так скоро мусіли, щоб стати
У понеділок на торзі.
Та хоч як обережно ми
Сю депутацію післали,
Про те між нашими людьми
Знайшов ся хтось, що до двора
Доніс про все. Ми не бували
В таких ще справах і не знали,
Що се — гарячая пора.

Гей, розізлив ся, розкричав ся
Наш пан, як тільки день освів,

---

¹⁾ відмовив ся від угощення

²⁾ гал. слово на дуже швидко ходу, на біганнню

Коли від Жида він дізнав ся,
Що з повномочними послами
Ми скаргу вислали у Львів.
Він аж заскреготав зубами,
І зараз же писати сів
Листи догінчії за нимп,
І зараз рано верховими
Він розіслав їх по панах:
»Де хто таких хлопів спіткає,
Хай зараз ловить їх, хапає,
І вяже й до циркулу шле.«

Що й говорить вам про той страх,
В яким жило село ціле
Весь тиждень після тих подій!
В якій непевности, трівозі,
Ми ждали з дня на день, хто в тій
Війні зістане в перемозі?
Чи наші сповнять намір свій,
Чи де їх зловлять у дорозі?

На другий тиждень вість іде:
Зловили наших! Боже правий!
Як затремтіли ми — тверде
Камінне б дроннуло! А бравий
Наш пан аж голову підняв,
Коли почув, що три дні тому
Знайомий пан послів спіймав
І під сторожею післав
Не до циркулу, а »додому«.

»Розумний той, поцтивий¹⁾ Стах! —
Сказав наш пан, — »зробив до ладу!
Гальо, скликайте всю громаду,
Нехай у всіх на їх очах

---

¹⁾ добрий, добряга — поль. poczciwy

Посли дістануть чоколяду,
Хай бачуть і хай мають страх![«]
Зіввали нас — кого з роботи,
Кого із хат, старих, малих;
Жінок, дітей нещасних тих
Пленіпотентів в перший ряд
Велів пан ставить, хай уздрять,
Як будуть їх батьків пороти,
Нехай і внуків пізніх вчать,
Що хлопу пана не збороти.

Ось їх, нещасних, привели
Повязаних, блідих, нужденних,
Обдертих, змарганих¹⁾, струджених.
А як до пана підійшли,
Пан гайдукам дав знак рукою
І крикнув: »В сніг їх! На землі
Кладіть і бийте, поки я
Не скажу: годі!«

І в спокою

Він став свистати. А двірня
У сніг нещасних повалила,
На кожного чотирі їх,
Один на голову сіда,
На ноги другий, иньші ж два
Ну молотить, що може сила.

Зпершу неначе на мертвих
Удари сипались, бо, в сніг
Лицем привалені, й кричати
Не здужали, лиш тіла їх
Метались, мов хробак розтятий.
Пан свище, а двірня січе.
Вже кров крізь шматте виступає,
Потічками на сніг тече,

---

¹⁾ збіджених, змордованих

І з снігу, наче зпід землі,
Болющий хрип глухий лунає.
Пан свище, мов не замічає.

А втім жінки й дїтки малі
Катованих ураз юрбою
З плачем, риданнем і мольою
Поверглись панові до ніг.
Пан свище, мов не бачить їх.

Одна дрозжучими устами,
На-колїнках підповзши, пана
Хотїла в ноги цїлувать,
Своїми кровними сльозами
Той панський чобїт обливать, —
Та пан, все свищучи, носком
Її в уста штовхнув, аж впала
В сніг горїлиць і застогнала,
І кров із уст пішла цюрком.

Аж по страшенно довгїй хвилї,
Коли вже біль почав глушити
Крик мучених, пан рік: »Досїть!
Їх підняли, снігом обмили,
Та не було вже в бідних сили,
Щоб удержати ся на ногах,
Їх слуги мусїли держати.
»Ну, що,« — став пан до них казати,
»Пізнали ви до Львова шлях?
І знаєте, чим то смакує,
Як проти пана хлоп бунтує?
Ще ви пізнаєте не так!
Сє вам від мене лиш завдаток,
В циркулї жде вас ще додаток.
Ведїть їх, хлопці, в добрий сряток,
В шпихлїр¹⁾, і на одні личак²⁾

¹⁾ гамбар на зсип збіжжя (нім. Speicher)

²⁾ мотуз із лика

Усіх ввяжіть і дайте їсти!
Потому нам розкажуть вісти
Про подорож. Ми ще прийдем
Балакать з ними два-три слова,
А як навкучить нам розмова,
Їх до циркулу відведем.»

А ми стояли, мов мертвії,
І ні-чичирк. Всі ті події
Останню крихточку надії
Нам відняли. Що нам робить?
Бороть ся з паном ми не в силах,
В губернію хиба на крилах
Жалоба наша долетить,
А з паном староста держить.
Нам лиш лишаєть ся мовчати,
А ні, то поле й дім кидати
І світ за очі утїкати.

А пан, вповні щоб довершить
Свою побіду, обернув ся
До нас і гордо огризнув ся:
»Ви бачили, яка моя
За бунт заплата? Чей надалі
Всі будете докладно знали¹⁾,
Як скоботати вмію я.
Жалійте ся, хто хоче більше,
А я потраплю ще й сильнійше
Полоскотать. Кому своя
Немила шкура — хай трїбус!
І ще одно: ваш пан комісар
Вам набрехав, що швидко цїсар,
Чи хто — вам панщину дарує.
Що там комісарю за те
Припаде, се ще ви вздрите, —

---

¹⁾ західно-укр. форма: будете знати

А я кажу впрáзно вам:
Не вірте, хто вам се голосить,
Бо він не волю вам приносить,
Але біду. Ні цар, ні сам
І з неба Бог не має права
Те дарувати, що моє!
Ні, ні, се не цісарська справа!
Ні Бог, ні цісар не дає
Того, чого і сам не має.
Так слухайте ж, що скáжу вам:
Хай жадна воля вам не снить ся!
Не цісар вам її ховає,
І поки я тут, не явіть ся
Вона, хиба я сам вам дам!»

Так богохульними устами
Він вимовив і в двір пішов.
Здаєть ся, сими він словами
Бажав нас пригнітити, немов
Тяжким каміннем; та противно —
По тих словах в нас дух ввійшов.
»Сліпий, сліпий!» — ми погадали —
»Ти думаєш, що світ увесь
В руках держиш, а доля дивно
Тебе веде і вскись, і всклесь¹⁾,
І сам не зглянеш ся, як пасмо
Твої гордості урвесь.»

І вже не страшно нам, не жасно
Було, коли щось по двох днях
Пленіпотентів наших бідних
Ледви-живих на битий шлях
У путах повели. Як рідних
Ми їх прощали і кричали:
»Не бійтесь, браття! Бог благий.

---

¹⁾ впоперек

Не дасть, щоб без кінця ширшали
На світі наші вороги!»

Нам не страшна була й та чутка,
Що до циркúлу надосів
З губернії наказ: зараз тутка
Комісарю спішить у Львів!
Пан з радості аж руки тер:
»Взяли бунтівника з повіта!
Засадять же його тепер,
Що, певно, не побачить світа!»
А ми хоч тяжко сумували,
Та все одну потіху мали:
Бог правди й волі ще не вмер!

XV.

Великодні Субота 1848. р. — Цісарський патент зносить панщину. — Хлопи не розуміють. — «Ходім до пана!»

Минула та зима проклята,
Остання із проклятих зим.
Зближались Великодні Свята.
Вже перед Четвергом Страшним
У полі почалась робота.
Настала вже й Страшна Субота —
Великий, незабутній день
Для нас, великдень наш єдиний.
Хвилину кожду тої днини
Я тямлю, мов би все лишень
Учора діялось.

Ми зранку,
Ще й заморозь не відійшла,
В дворі пшеницю-маріянку
До сійби ладили. Була
Пора у ранішні обіди,

Коли упорались з зерном.
»Гальо додому, а бігцьом!¹⁾
І кождий зараз хай приїде
Із бороною на майдан!
Отак командував сам пан.

Побігли ми, перекусили,
Що там готового було,
Та поспішаємо що-сили.
Уже зібралось все село,
Хто з боронами, хто з сівнями,
Жінки й дівчата з рискалями²⁾;
Ще назганяли і хлопят-
Погоничів, та з вужевками,
Щоб борони йшли затягать.
І поставали ми рядами,
Немов на муштрі салдаті;
Атаман ходить поміж нами,
Числіть, чи всі, й розпоряджає,
Кому, куди і з ким іти.

В тім зирк, аж возик заїжджає
Горі селом, одним коньом³⁾.
Край фірмана гайдук⁴⁾ куняє,
А фірман луска батогом.
А ззаду — хто се? Боже милий!
Се ж він — комісар, се той сам,
Котрого ніби засадили
У Львові! Дивно якось нам
Зробилось, серце так забилося,
Немов нечувану якусь
Страшну, чи радісну новість
Ось-ось почути нам судилось.

---

¹⁾ нарічева (бойківська) форма = бігцем

²⁾ заступами

³⁾ = конем (пігірська, а саме, бойківська форма)

⁴⁾ тюремний дозорець або поліційний прислужник

Атаман навіть, хоч не трус,
А також став, мов остовпілий,
І тільки буркнув зтиха: »Бог вість,
Що се значить! Але, мабуть,
Се щось негарне.«

Як уздріли

Нас ті, що їхали, так тут
Комісар штовхнув гайдука;
Гайдук зжахнувся отуманілий,
І мало-мало сторчка
Під віз не впав. Та вмить продрухавсь,
Рукою в заушник почухавсь,
Зігнув ся звільна і відгріб
Солому в возі, зпід соломи
Щось виняв, мов великий хліб,
Завите в шмату¹⁾. Глядимо ми
Й дивуємось. Аж ось гайдук
Зліз з воза, взяв тотот²⁾ до рук,
І через плечі, мов барило
Повісив, шмату відгорнув —
Се тарабан! Гей, як торкнув,
Заторохтів, загримотів,
Що аж луною покотило
По всім селі. Загаморило
Село. З горбів, з поля, з хат
Старі й малі кричать, біжать
Послухать, що се за пригода.
В широкий круг юрба народа
Віз обступила.

»Тихо, гей!« —

Комісар закричав пискливо
І встав на возі, виняв живо
Папір з кишені.

»Я отсей

¹⁾ ганчірку

²⁾ оте (подвоєна форма)

Папір вам маю прочитати,
І прошу топре уважати,
По то патент цісарський є.«
І став комісар муркотати
Все по-німецьки. Люд стає
На пальці, рота роззявляє,
Та дэ тобі порозуміть!
Лиш сей та той зітхне глибоко,
Перехрестить ся, зведе око
До неба і, як стовп, стоить.

А пан комісар так утішно
Читає, голосно, поспішно
Викрикує якісь слова.
Скінчив. »Ну, сросуміля вшецко? ¹⁾«
»Ні, паночку, хоч би словечко!«
»О клюпа, клюпа хольова! ²⁾
Своєї волі і свопоти
Не росуміє! Слюхай весь!
Віт третій май ³⁾, що ось натхотить,
Вам воля повная таєсь!
Вам цісар паншину тарує.
Танин не пугете плятив ⁴⁾.
Най коштий сам сопі працює!
І ше отно най коштий чує:
Пан староста тнесь випустив
Пленіпотенти ваші з цюпи.
Ну, сросуміля?»

Всі мовчать.

»Ну, сросуміля, кльопа клюпи?
Шо так стояля, як ті слюпи? ⁵⁾
Гей, віват цісарю кричать!«

¹⁾ усе (wszystko, поль.)

²⁾ О, глупа голова!

³⁾ по старому стилю, по новому виходило 15. травня

⁴⁾ данин не будете платити

⁵⁾ стовпи (поль. słupy)

Усі мовчать. Втім наблизив ся
З юрби наш віт і поклонив ся
Комісарю і так сказав:
»Даруйте, пане, що приймаєм
Так холодно сю вість. Не знаєм,
Чи правда то. Нам запевняв
Наш пан, що то не може бути,
Що мали й вас у Львів позвать,
Аби на віки вас замкнути;
Що цар не сміє дарувать
Нам панщини, бо то річ панська.«

»О клюпа кльопа християнська!
Пан мав інтєрес так касать.
І цар панам не вітпирас,
Що панське, тільки опіцяє
Ім з каси панщину сплятить.
А я, слюга його, не мошу
Турить вас, правту вам холошу.
Печать ся, снаєш, шо сначить?»

»Хай нам здоров панує цісар,
Тай щоб при нїм і пан комісар
Жили нам довго, — але ми
Вже так багато потерпіли,
Що боїмось, аби й сей раз
Знов на леду ми не осіли.
Ми, паночку, просили б вас:
Із нами враз у двір ходїть,
Патент сей пану прочитаїте,
Йому й печать сю покажїть,
А вже тоді, як він все знайде
В порядку, ми повірим всьому.
Тодї вже й цісарю благому¹⁾

---

¹⁾ Фердинанд Благий, австрійський цісар, за якого скасовано панщину.

Подякуємо ми любовю,
Йому добром і навіть кровю
Послужим щиро ми при тім.»

»Се топре, кльона, ти скасяля!
Хотім у твір, аш пісналя
І пан ваш все. Хотім, хотім!»

XVI.

*«З цісарського розказу». — Комісарєва наука панові. — Панський
жарт із комісарем.*

Спділи в ганку пан і пані
За сніданнем, коли нараз
Юрбою, з шумом, наче п'яні
Ми все подвірре заступили.
Комісар попереду нас.
При нїм гайдук ішов, що-сили
Торохтячи по тарабані.
Поблідла пані, піднялась,
Поглянула, трохи не впала,
І білі руки заламала,
І не то з питанням, не то
З сумним докором в очі мужа
Поглянула. Та, знать, не дуже
І пана втішило того
Незвикле зборщє. Ще дужче,
Змішавсь, аж зуби закусив,
Коли побачив, хто зтрусив
Сей збір. Комісар! Так йому ще
Нечистий вязів не скрутив?
Ну, буде лихо немінущє!

Та, щоб впокоїти жону,
Пан з ганку звільня і поважно

Зійшов, і грізно та протяжно
Звернув ся до селянства: »Ну,
Чого ви тут?« При тім став так,
Що до комісаря плечима
Був звернений і наче й разу
Його не бачив. Гайдучина
Знов в барабан заторохтів;
Комісар з злости, наче рак,
Почервонів. Лиш-що хотів
Пан щось казати, аж над ушима
Його: »З цісарського розказу!
Мов ніж по склі заскреготів.
Пан обернувся. »А, пан комісар!
Рідкі в нас гості! Nu, wie geht's? ¹⁾
Давно зі Львова? Вже кінець
Ізді? Ну, що там каже цісар?«

»То є патент цісарський з тня
Сімнадцятого цвітня, року
Пішучого! І во імя
Цісарське — с савтрішного строку
У краю панщини нема,
Танщини сносять ся, й семля
Хлопам дасть ся рустикальна,
А тітичам за право те
Сам цісар з каси заплатé —
То воля цісаря пуквальна!«

»O, sapperment! Warum nicht gar!« ²⁾
Пан скрикнув, мов змія вкусила.
»Великий цісар! Царська сила
Над всіми нами! Значить — дар!
Дар для хлопів. Який цар добрий!
Та щоб той хлопський рід хоробрий

---

¹⁾ Ну, що чувати?

²⁾ О, до ката! Чому ж би й ні!

Після заслуг обдарувать,
То треба нас обрабувать¹⁾.
Віднять нам те, що з волі неба
Вважалось нашим! Що й казати, —
Чудесна добрість! От як треба
Народню вдячність здобувать!
Га, що ж, ми дурні, раді вчить ся!
Слабі ми, мусимо корить ся!
Лиш прощу, ще одно скажіть,
Чи є там ясно в тім патенті:
Де хлопцї паном неконтенті,
Сейчас до кіс, ловіть, вяжіть!
Чи там наказані пожари,
Різня, убивства, люті кари,
Рабунки¹⁾ панських дїбр усіх?»

»Нег Schlachziz!« — відказав комісар, —
»Нег Schlachziz, maßigen Sie sich!²⁾
Топра тля всіх пашає цїсар.
А про рабунки та рісні
Патент ніякий не ховорить.«

»І в сорок шестім році ні?»

»Нег Schlachziz, пан є туше скорій
В пітсрїнях! А лїпше п тати
Вше сорок шестому спокій!
Самі ви, польські агентаги
Зача́ли на хлопів стріляти,
Самі на власний карк ви свїй
Стягли піту! Я, пані цєю³⁾,
Як ши в вас кльоц пув шольовїк,
То він би вас не пік, не сік,
А груддю заступив своєю!
Та па! Не те вам в хольові!

¹⁾ ограбити (нім. rauben), рабунок — грабіжництво

²⁾ Пане шляхтичу, здержуйте себе!

³⁾ поль. panie dzieju (пане добродїю, скороч.)

Тля кльопа пуги і панцізна,
А в вас повстання все нові,
Вас све оїчизна-шляхетчина!
А як наш цісар після прав
І пана й кльопа тут трактує,
Ви в крик, що вольносьць вам украв,
Що кльопа вам урят пунтує.
Ні, пане, ти тепер посуньсь!
Кльош не сліпий, кльош топре паче:
Отсе сторове, те поляче, —
Der Bauer, пане, ist für uns!¹⁾
Тепер пропали атентати!
А як які вовки прийтуть,
Шоп нашу стайню напатати,
То вше тут вірних псів найтуть,
Що топре вуха їм намнуть,
Аш путуть товго памятати.«

»O sapperment! Тяжкі часи,
Коли вже все зійшло на псн.
А псів багато в нашім краю!
Та тільки ж, панцю, я гадаю,
Ви помцлились, як за псів
Вважаєте отих хлопів.
Пси вірні свого пана знають.
Пси вірні у тяжкій годині
Їого боронять, заслоняють!
Ні, се не пси, а просто свині!
Не вірши? От попробуй лиш
Ти моїм псам перечитати
Сеї свій патент, то гнеть уздриш,
Як кинуть ся тебе витати.«

»Herr Schlachziz!« пискнув ображений
Комісар, луком вишав грудь

---

¹⁾ мужик за нами

І руку звів — та пізно! Лють
Перемогла вже в панськїм серці...
Він тупнув, крикнув, мов скажений,
Почервонїв, а у очох¹⁾
Загнали искорки зловіщі.
»Der Teufel drein! Він тут на герці
Прийшов зо мною! Швабський кнѣох!²⁾
Гей, хлопці, хто-сте найсильніщі³⁾,
Веріть його і заведіть
У псарню й хвіртку зацепіть, —
Хай псам патент свій прочитає!
А ви роззяви (до хлопів
Звернувся) ще мало патиків
Набрали? Що за біс вас пхав
Під мої руки? Браму там
Замкніть! Ось я сніданне дам
Всім, хто тут є! Де лози, буки?»

Ми помертвіли. Поки ще
Отямились, а слуги вже
Комісаря за руки ймають,
І хоч він як кричав, пручавсь, —
Бігцем помимо волі мчавсь,
Лиш поли фрака ззаду мають.

XVII.

*Панська псарня. — Комісар у псарні. — Погром псарні. — Комісар
хоче до пана. — «Старопольська гостинність.» — Комісар
мирозорець.*

Була у пана псарня славна,
Бо пан мисливий добрий був
І в ловах любувався віддавна.

¹⁾ очох (бойк. форма)

²⁾ або кнѣох = валило, неповертайло

³⁾ хто з вас є, ви, хто є (-сьте) . . .

Чимало грошей повернув
Він на тих псів. Тут край обори,
Оперта о стіну комори
Стояла псарня: був то пліт
Високий і дашком покритий
В-округ; в нім мов несамовитий
Скиглив і вив собачий рід.
Була там сотня тої ззіжні:
І раси, й рости, й масти ріжні,
Хорти, бульдоги, ямники.
Одні на ланцюгах стояли,
Другі в будках спокійно спали,
А інші рвали ся, скакали
Верх плота й вили залюбки,
Їх лиш три рази в день кормили,
Тай то ще скупо, щоб не тили¹⁾
І швидше гнались за звірем;
Ніхто ні гладить, ні пестити
Не смів їх, в псарню доступити
Не міг ніхто, лиш псар Єфрем.
Було пройдеш лиш коло плота,
То рвесь, скиглить тота голота,
Аж землю під собою їсть.
От і не диво, що на тую
Чудну, нечуваную вість,
На поступок безумний, лютий —
Комісаря до псарні пхнути —
На нас на всіх упала млість.

А пан стоїть, як хмара чорна;
У псарні клекотить, мов жорна
Камінне мелють. Враз піднявсь
Старшенний дзявк і ляск собачий —
Се знак, що розказ той ледачий
Словнивсь, що в псарні опинивсь

---

¹⁾ товстіли (поль.)

Комісар. Слуги ще стояли,
Мабуть, що хвіртку заціпали,
Й сміялись глупо. Аж нараз
Із псарні писк підняв ся дикий,
Що заглушив собачі крики
І всіми серцями потряс.
»Рятуйте! Квальту!« закричало
Із псарні — й разом замовчало.
Мов искра впала між народ.
»Рятуймо!« разом заревіли, —
»Біжім, ломім сей огород!
Пробі! Комісаря пси зїли!«

І як се сталось, Бог там знає, —
Ураз мов грім залопотїв,
Так кинулась юрба цілая
Туди, аж двір застугонїв
Від тупоту. В одній хвилині
Пліт рознесли ми по колині¹⁾,
Будки, дашки — все на шматки!
Собак, що дужчі і лютіщі,
Всіх перебили тут на місці...
Крик, гвалт, кривавії дрючки,
Прокляття, зойки і побої, —
Все в оглушаючу злилось
Музику — дай Бог, щоб такої
Вам чути вже не довелось!

Широко рознеслась відтак
На все Підгірре і Поділле
Ся вість про те, як ми собак
В день волі даної побили,
Собачов²⁾ кровю освятили
Свободу. Ніщо то й казати,

---

¹⁾ по коліві — кіл, коліна

²⁾ собачою (наріч.)

Падкий наш люд на все смішнее;
 Десь їм школяр сказав про теє,
 Що в Франції якась Бастилля
 Була: кого туди всадять,
 Тому вже світа не видать.
 Так от як ту Бастиллю кляту
 Люд зруйнував аж до основ,
 Тоді аж вольне сонце в хату
 Зірнуло, й день новий прийшов.
 Похопили се наші люде:
 »А в нас хоч пєся битва буде
 Замість Бастилії!« Було
 Сміху із тої битви много, —
 Та в самій хвилі ми смішного
 Не бачили — ми лиш одного
 Шукали. З уст усіх ішло
 Одно: »Комісар! Де комісар?
 Патєнт де, що прислав нам цїсар?«

Комісаря десь не було!..
 Тут люде всі заметушились:
 Невже так зїли пси його,
 Що й костюмахи не лишились?
 Аж зїрк: в соломі, де гніздились
 Собаки, щось шуршить! Ого —
 Припали ми і відгребли
 Солому — бач: а се комісар!
 Грудьми припав він ід землі,
 Встромив пів тіла в пєсю буду,
 Лиш ноги ще видні були
 З соломи, а в руках держав
 Патєнт, котрим звільняв нас цїсар.
 Він тряс ся весь, і не без труду
 Ми витягли його на-яв.
 Та, бідненький, аж застогнав,
 На ноги ставши: пси розжертї

Штани пошарпали на нїм,
Порвали й тіло: тяжкі рани
Виділились в місці не однім,
І кров лплась, — і, певно, смерти
Пожив би був він, безталанний,
Коли б заздалегідь в солому
Не заховавсь, і як би ми
Такому жартові страшному
Кінця не вдіяли сами.

»О-ох! Ветїть мене то пана!
Стогнав комісар. »Ох, о-ох!
Jetzt wird er sehn!¹⁾ Та кошта рана
Путе міні за світків твох!
Тепер ше я йому покашу!»

І, шкутильгáючи, ступав,
Опертий на молóдїж нашу,
Аж з болю зуби затискав.
Го, го! Таї пан, мабúть, письмо
Пронюхав носом і побачив,
Що трохи надто насобачив,
Що не з поклоном ми йдемо.
Чим скорше слуг у двір стягнувши
І двері на замкі замкнувши,
Він сам з рушницею в руці
Став у отворенім вікні.
Таке оружє поготове
Комісар навіть не прибаг,
Зблизивсь і, рани на ногах
Показуючи, крикнув: »,Ах!
То є косцінносьць старописька!²⁾
Herr Schlachziz, — то є пезхольове³⁾

---

¹⁾ тепер він побачить

²⁾ gościnność staropolska (старописька гостинність), якою все чванились і чванять ся Поляки

³⁾ безголовя

Тля вас! А за сапáвку¹⁾ тую
Я вас в тій хвилі арештую!...
То що? Ви йтете вше то войска?«...

Та пан у військо не збирав ся,
Лиш на комісаря зміряв ся
Стрільбою²⁾ й крикнув: »Бачиш се?
Тікай від мене, швабський сину,
Бо бистра кулька за хвилину
Тобі погібіль принесе!«

На від стрільби, забувши рани,
Комісар, мов змією гнаний,
Відскочив, зойкнувши, набік.
Оглянувсь, далі зупинив ся,
Бо вже в безпечнім находив ся,
І аж тоді до пана рік:
»Herr Schlachziz! Хросиш?³⁾ Топре, топре!
Са тее хрошення хоропре⁴⁾
Ми порахуємось! Ше рас
Хоровю: в імени сакона —
Ти арештант! Піттайсь сейчас,
То й кара путе уменшона!«

»Ходи сюди! Бери мя!⁵⁾ На!«
Кричав з наругою Мигуцький...
І разом з кожного вікна
Заблисн люфи⁶⁾ стрільб. Війна!
Весь збір заметушив ся людський.
Комісар зблід і занімів,
І сам не знав вже, що казати.
Коли втім в імени хлопів

---

1) забавку

2) рушницею

3) грозиш, гроження

4) хоробре

5) = мене

6) дула

Віт виступив і так повів¹⁾:
„Позвольте, пане, нам ділати!
Нам цісар нині волю дав
На те, щоб ми йому служили:
А скоро пан забунтував,
Ми вжнемо своєї сили,
Щоб нарозумити його!
Чи так, громадо?“

»Го, го, го!«

Громада зично закричала, —
»Нам Горожана показала
Примір, як гнать ті звірі з нор!
Крешить вогонь! Давай соломи!
Всіх живо смирних уздримо ми,
Всіх вивабимо на простор!«

Ще дужше зблід комісар бідний,
Затряс ся, на коліна впав.
»О, кльопа!« закричав, —
»Ше лиш сей рас, сей рас послітний
Тля мене ласку ту сропїть
І тайте спокій! Не палїть!
Втишіте ся! Тотому²⁾ йдїть!
Лишіть його! Не похупляйте³⁾
Мене! Як твір підпалите⁴⁾,
То сакричать усі лиш те:
Комісар так касав! Впїтпайте⁵⁾
Лиш те, щоп він с села не втік,
А я його вісьмұ як свохо!
О, не ропїть міні ше тохо!
Ітїть тотому і нічохо
Про те нікому не кашїть!«

---

1) сказав; ділати = діяти, робити

2) додому

3) не погубляйте

4) двір підпалите

5) дбайте

Поміркувались ми. Нехай
І так! Така вже панська доля,
Що й воріг обстає за ним.
»Ну, а що ж, пане, наша воля?«

»,Ви ще не вірите?«

»Один

Бог бачить, як би раді вірять,
Та так багато вже карались
За ню, так часто помилялись,
Що хочем попереду змірять.«

»,О, пітна кльопа! Пітний край!«
Зітхнув комісар, звівши очі:
»,Так мнохо піт¹⁾ саснав і лих,
Що й вірити в топро не хоче!
Як так, пішліть ви верхових
То старости, йохо спитати,
Чи я прехав в такій причині!
Та, впрочім, сам ваш пан віт нині
Не цуте панщини шатати²⁾.«

»Най буде й так! Як-стій пішлем
Людей до старости, щоб крем
Розвідати«, ми всі сказали.
Промили рани і обвіли
В комісаря, і посадили
Його на віз, і провели
Його гуртом весело, шумно
Аж за село, і прирекли
Вестись розважно і розумно.
Ми мовчки панський двір минали,
Лиш вартових дали, щоб з далі
Двора і пана стерегли.

---

¹⁾ бід ²⁾ жадати

XVIII.

*Великдень 1848. р. — Пан арештований. — Комісар і пан перед
громадою.*

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!
Від-досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько, все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз
»Христос воскрес« заспівали,
То всі, мов діти, заридали,
Аж плач той церквою потряс...
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що Він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що, бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричать, співать: минуло лихо!
Найзлійші вороги прощались,
Всі обіймались, цілувались,
А дзвони дзвонять, не стають!
А молодь бігає мов п'яна,
Кричить що-сили в кождий кут:
»Нема вже паңщини, ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!«
Ба й дїтвора, що в старших баче,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.

А як скінчилась божа хвала,
На двинтар виїшов весь народ,
І як було нас стілько сот, —
Відразу ниць на землю впала

Ціла громада й заспівала
Величній той, хвалебний гимн:
»Тебе, о, Господи, хвалім!«
Мов грім зарокотіли зраня
Слова високі, звуки втішні, —
Але кінець святої пісні
Покрили голосні ридання!
Дарма б і силувать ся, діти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Мені на власні очі здріти.
Народ мов безумів з утіх:
Старі скакали, мов хлопята...
Той пару коників своїх
Цілує кожного мов брата,
Та приговорює, пестить.
А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голов здіймають,
І бють поклони, і складають
Перед іконою. Кричить
Усякий на витання друга:
»Христос воскрес, а панщину
Чорт взяв!« А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давню, ледви замінту
Могилку аж грудьми приник,
І обіймає дернину,
Й кричить що-сили: »Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Та ж ти цілих сто літ ту клятву
Неволю двигав, і вмирати
Не хтів, а волі ждав! Дивись,
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг, — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
Так, як мене, не забере!

Возьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!«...

Аж ось, заледво піп успів
Паскї хрїстянам посвятити, —
Аж бачимо: що се долів
Селом валїть? Сїріють свити,
До сонця гудзїки блищать,
І вістря понад головами, —
Тяжкая маса мїрно, в ряд
Важкими стугонить ногами!
Жовніри! Грянув барабан,
Мов о стїну горохом сипнув.
А втім, — о, Боже мій! — я глипнув:
Посеред відділу — наш пан!
Взад руки скручені, понурій,
Лице додолу похляв,
Мов день, і світ, і сонце кляв,
Людей стидавсь. Ізаду шнури,
Що панські руки оплїтали,
За кінці у руках держав
Гайдук, немов мужик, що гнав
Вола на торг. А позад всіх
Комісар їхав на візочку,
І усміхнувся, як на горбочку
Побачив церкву, тиск сїльських
Людей, що очі витріщали
Зі страхом, подивом на сей
Незвиклий вид.

Вже наближав ся
Той похід, а як порівняв ся
З людьми, комісар крикнув: »Гей!
Пан капраль, станьте!«

„Halt!“¹⁾ роздав ся

Крик капраля.

---

¹⁾ стань!

»Христос воскрес!«

Комісар крикнув до людей.

»Ну, кльопа, вірте вше тнесь,
Що ви своітні? Ну, щасть Поше!
А то пан тітич ваш є! Моше,
З ним попрощаєтесь, за ту
Йохо велику топроту
Йому потякуєте? Шіво,
Спішіть, хто сна', чи скоро вше
Йохо увитите, по йте
Він у хостину, пити пиво,
Що наварив тля сепе сам,
І не так скоро вернесь вам!«

Мовчали всі, мов онімілі;
Ураз і радість, жаль і страх
Мішали ся у всіх серцях;
Всі очі хлопські остовпілі
Уперлись в пана. Він стояв,
Понурившись, мов почував,
Що і його ткнув палець божий.
Але ні-жаден крик ворожий,
Ні згірдений сміх, ані проклін
З юрби не вийшов. Що вже кпити,
Клясти і звязаного бити,
Коли й без нас побитий він?

Мовчали ми, та не мовчав
Комісар; ноги ще боліли
Так, що аж зуби він зціпляв,
І було видно, що бажав
Чим можна пану допекти;
Він, очевидно, лиш в тій цілі¹⁾
Казав його пішком вести
Через село, ще й гайдукові
Дав позад нього шнур нести.

---

¹⁾ з тою метою

Тепер до пана він промовив:
»Herr Schlachziz! Видиш, кльопа ті,
Що ти вважав са хутопину¹⁾,
Вони чеснійші, ніш такі,
Як ти! Вони в тяшку хвилину
Не хочуть кшити і клясти,
Вони топі твою провину
Прощають — вичу²⁾ то по них!
Ей, кльопа, кльопа, топра кльопа!...
Та я, пань-цею, не с таких!
Я вше як слиї³⁾, то чиста сльопа!³⁾
Кеп⁴⁾ той, пань-цею, хто тає⁵⁾
Пільш, ніш сам має, і хто хоче
Ропитись ліпшим, ніш сам є!
А хто мені сропив шо сле,
То най ше анї втні⁶⁾, ні вночі
Мені то рук не попатає⁷⁾,
По товхо⁸⁾ їх попамятає!«
Тут пан, мов в клітці звір, метнув ся,
Підвів лице і озирнув ся,
І на комісаря з такою
Ненавистю глядів страшною,
Що той аж зблід.

»Гієно! Кате!

Погане, швабське племя кляте!
Чи ще тобі не всох язик?
Чи мало ще моєї муки,
Моєї жінки сліз, розпуки?
Чи той її болющий крик,

---

¹⁾ вважав за худобину

²⁾ виджу, бачу

³⁾ злий, злоба

⁴⁾ дурень (поль. kier)

⁵⁾ дає

⁶⁾ най же анї вдні ...

⁷⁾ до рук не попадає

⁸⁾ довго

Як розставала ся зо мною,
 Іще тебе не вдоволив?
 Ти пхнув її, в грязь повалив...
 Смітє! Та ж ти її одної
 Сльози не стоїш! Звірю лютій!
 І ще бунтуєш тих звірів,
 Щоб рвали, дерли нас на-впів!
 Вона ж слаба, а я — закутий!
 Та ні, Бог ласкав! Ще та проба,
 Мов хмара чорная мене!
 Веди до старости мене!
 Сильнійший Бог, ніж швабська злоба!«

»Га, га, Herr Schlachziz!« реготав
 Комісар, »ти побожним став?
 Sehr schön!¹⁾ А вітколи ш то, прощу?
 Та ш ше не тавно, як я чув,
 Тим самим кльопам ти замкнув
 Поперет носом церкву пошу!²⁾
 Піти ми пітем, та помалю,
 То старости ше маєм час, —
 А перет тим ше криміналю
 Ви покоштуєте у нас!
 І капралю сказав дві слові,
 А капраль крикнув воякам:
 „Marsch!“

»Ну, ви кльопа, путь сторові!«³⁾
 Комісар крикнув нам на возі.
 І похід рушив по дорозі,
 І швидко з виду скрив ся нам.

¹⁾ дуже гарно

²⁾ замкнув поперед носом церкву божу

³⁾ будь здорові

XIX.

Двір без пана. — Провідна Неділя. — «Пані невинна.» — Хлопи роблять лад у дворі. — Пані хора. — Пані гостить громаду. — Хлопи йдуть визволити пана.

Минули свята. Дивно-дивно
Було нам: вже в робучі дні
Атаман не стає в вікні,
Не стука костуром, не лаєсь,
На панщину не гонить! В сні
Часом атаман ще ввижаєсь, —
На-яві все пішло противно.
Працюють люде по полях
Самі собі, а співи ллють ся,
Смієть ся небо, всі сміють ся.
Полудне — спочивати ляг
Мужик при втомлених волах,
Полуднує і оглядаєсь,
Чи де атаман не зближаєсь;
А втім згадав, що він свободний,
І аж під небозвід погідний
Веселу пісню затагнув, —
Урвав, оглянувся, знов ревнув;
»Гей, пропадай ти, наше горе!
І чорт тобі хай матір поре!«
А двір мовчить. Немов заклятий,
Стоїть він покінець села
В саді розцвилім. Не прийшла
Охота людям — розізнати,
Що дієсь в нім. У всіх так много
Своєї втіхи, діла свого,
Що й не питали, що там дієсь,
Лиш замічали: служба грієсь
На сонічку, плуги не йдуть
У поле, — тихо так, не чуть
Ні гомону в дворі, ні крику;
Вівати, гостей і музику

Мов хуртовина серед поля
Розвіяла. І до села
Ніхто не відав ся¹⁾ з двора.
От дивні божії діла!
Одно мале словечко — воля,
І за хвилину мов гора
Між хатою й двором лягла!

Аж ось у Провідну Неділю¹⁾
По хвалі божій стали ми
Під церквою, і тут пішли
Розмови про недавнє лихо,
І про теперішню надію,
Про волю і про страх війни,
Про те, як Поляки у Львові
Щось мов задумали, про їх
Ті Ради й гвардії народіві:
Одні хрестять ся, другі в сміх...
Втім віт зблизивсь і крикнув: »Тихо!
Панове браття,« — він додав, —
»Дозвольте слово вам сказати!«

Всі втихли.

»Бог святий нам дав
Святої волі дочекати. —
Хвала Йому!« І шапку зняв,
Перехрестивсь, і всі за ним.
»Ми тішимось, і маєм чим.
Але ж не треба забувати
Нам в радости і тих, котрих
Бог нашим щастем днесь карає.
Панове-браття, кождий знає,
Наш пан в арешті.« Тут затих
І кашлянув. »Ну, пан із нами,

---

¹⁾ не навідував ся

²⁾ в Хомину Неділю

Що правда, добре жартував, —
Та він же за своє дістав.
Але ж, панове, там в дворі
Лишилась пані з сиротами.
Вона нам не в одній порі
Допомагала, мужа свого
Нераз за нас слізьми й словами
Благала...»

»Правда, правда!« всі
Загомоніли. »Добра пані,
Вона невинна!«

»І мені
Здаєсь, брати мої кохані,
Що був би гріх, як би чужі
Гріхи на ній ми відомщали.
Чи ви сей тиждень навіщали
Її? Що з нею?«

»Таки ні!«

»Ніхто не був? В дворі так тихо.
Хто зна, чи там не склалось лихо...
А після всього, що було,
Вона боїть ся нас, гадає,
Що проти неї все село.
Панове-браття, ось яка є
Моя порада: виберім
Кількох зміж нас і в двір підім
Потішить паню. А як треба
В чім допомгти, то й поможім, —
Се й Бог нам надгородить з неба!«

»Так, так!« довкола загуло.

»Ідїть ви, віте, і ви, Яцю,
(Се ніби вказують на мене)
І ви, Прокопе, й ви, Семене,
Ідїть! А як же б то було,
Щоб пані так і пропадала

Серед живих людей, щоб працю
Двірська служба розтягала?
Ні, що було вже, то було,
А паню треба рятувати.
Ідїть, скажіть, що все село
Задармо буде працювати,
Аж доки не поверне пан!»

„Так, браття, так, спасибі вам!“
Сказали ми, перехрестились
І до двора іти пустились.

Мій Боже, що в дворі за зміни
Застали ми! Неначе грім
Ударив, або пошесть в нїм
Враз вибухла. Нарозтїж сїни,
Покої і стайні, в стайнях
Реве худоба, пити просить,
А службу лихो блудом носить,
Лиш шепти чути по кутах.
Плуги та борони у шліях
Серед обори ще стоять,
Як перед тижднем ми самі їх
Покидали. У кухні сплять
Лякеї, хоч уже полудень;
Не топлено в печі, сміття
Валять ся, стук наче в будень
З покою чуть... Проїшли ми зтиха, —
Аж там візник і візничиха
Якимось куснем долота
Її сокирою, що сили мають,
Шкатулу панську лупають.
Уздівши нас, задеревіли,
Все вергли і тікати хотїли,
Та не було куди тікати.
»Ну, ну,« — віт каже, — »не трудїть ся,
Куди вам бігти? Задержіть ся!

Де пані?»

»Та отут лежать!«

Візник вказав на двері спальні;
З них, ледво чуть, болючі, жальні
Несли ся зойки. Серце в нас
Завмерло. Боже милий, правий!
Ще вчора стілько блиску, слави
І гордості й пишноти враз —
А нині от що!

Боковими

Дверима в спальню ту ввійшли ми,
То пані зразу й не могла
Побачить нас. Вона лежала
На ліжку й тихо лиш стогнала,
Бліда, аж спня була.

»То ти, Орпно?« (Ся Орпина
Була єдина людина,
Що не відбігла ще її,
Чим мала, хору годувала,
І доглядала й пильнувала, —
Але тепер була в селі:
Пішла до вітової хати
Якої помочі прохати).
Зблизились ми і кажем: »Ні!
Вельможна пані, що се з вами?«

Вона зирнула і руками
Закрила очі. »Боже мій!«
Вся, затремтївши, простогнала, —
»Значить, остання вже настала
Моя година! Се розбій!«

»Бог з вами, пані, схаменїть ся,
І не лякайтесь, подивіть ся:
Ми з щирим серцем тут прийшли.
Громада шле нас, ми готові

Вам в полі допомогти і в домі
Чим тільки будемо могли.«¹⁾

Розкрила очі бідна пані,
Широко глянула на нас.
»Невже се правда? Ви не п'яні?
Невже ви люде теж, і в вас,
У мучених, похилих, битих
Не зглухло людськеє чуття?
О, Боже! Чом ти дав дожити
Мені до сеї хвилі? То ж
Від нині все моє життя
Докором буде, що так много
На вас я допустила злого,
Де відвернуть було все мож!
І ви не п'яні? Після всього
Ви раді допомогти мені?
О, Бог вам заплать!²⁾ Доки мого
Життя — хоч то, мабуть, не много —
Я буду в найвищій ціні
Отсей ваш поступок держати!
Я ж така бідна, бідна днесь!
Недужа! Служба вже, здаєсь,
Розтягне гнеть угли від хати;
Муж у тюрмі там гине десь!...
О, Бог вам заплать, що в ту пору
Тяжкую ще хоч ви прийшли!
Дай Бог, щоб ви у всякім горю
Теж поміч щирую знайшли!«

І пані тяжко заридала,
Бліда, безсильная упала
Лицем до подушки. Що ждять?
Ми там недовго розмовляли,

---

¹⁾ чим будемо могли (зах. нарiч форма), чим зможемо

²⁾ поль.: Bóg zapłać!

Швиденько у село післали
Скликати хлопців, баб, дівчат.
Віт службу скликав, строго взяв
На доштити: хто що покрав,
Все повідбірано. Післали
За лікарем: баби покої
Попорядили і прибрали.
Ті в печах топлять, ті варять
Росіл²⁾ для пані; господарі
Взяли ся чергу укладать,
Кому і з ким на-завтра в парі
На панське їхати орать.

За тиждень пані наша встала;
Із служби давньої остала
Одна Орина, — решту всіх
Сама громада розігнала.
З робіт у полі весняніх
Найбільша часть була готова.
А пані ходить, ані слова
Не каже, лиш часом зітхне
Або сльозами обіллеть ся,
Коли на згадку навернеть ся
Минуле клятеє, страшне.
Тай иньші ще були причини,
Що пані плакала що-днини:
Про пана й чутки не було.
Що з ним? Куди його заперли?
Невже і слід його затерли?...

Отсе три тижні вже пройшло
Від свят. Зве пані всю громаду
До себе до двора на раду.
Прийшли ми, на подвіррю стали
По-давньому і поглядали
На ганок. Але крізь вікно

---

¹⁾ юшка з волового м'яса, зупа

Відчинене маха рукою,
 Зове нас пані до покою...
 Ввійшли ми, бачим — що воно?
 Столи заставлені чарками
 Її тарелями, а по куткам
 Горілка, пиво барилками.
 Аж пані вийшла її каже нам:

»Сідайте, люде! Ось настала
 Нова доба для нас усіх:
 Недоля ваша вже пропала,
 А нам пора змазатъ свій гріх.
 Я бачу, як несправедливо
 Мій муж із вами обходивсь,
 А ви так щиро, так уцтиво¹⁾
 Мене порятували в гору,
 І то в саму найтяжшу пору,
 Де кожний инший відступивсь!...
 Тепер для мене ви єдині
 Сусіди, і опікуні,
 І браття. То ж простіть, що її нині
 В вас мушу помочі просить.
 Та поки діло, ми повинні
 Враз випити її перекусить.
 Пропали вже раби її пани, —
 Нам треба мирно, спільно жити!«

І, після хлопського звичаю,
 Найпершу чарку притулила
 До уст і вітові дала.
 »Дай Бог, щоб всюди в нашім краю
 Заблїсла згоди її миру хвиля
 Така, як тут!« вона рекла.

»Дай Бог, аби біда навчила
 Усіх панів, як жить з людьми!

---

¹⁾ чесно (поль. uczciwie)

Хто жити ме по-людськи з нами,
З тим жити мем по-людськи й ми!« —
Отак громада відказала,
І чарка дівкола стола
По черзі з рук до рук гуляла,
Аж поки всіх не обійшла.

Засіла ї панї поміж нами
За стіл — сумна, не їсть, не пє,
Так видно — бореть ся з сльозами.
І нам той кусник в рот не йде.
Всі стихли. Далі наша панї
Як не заплаче! Всі ми ну ж
Ї як мога потішати.
Вона ж крізь плач ледви сказати
Могла: »Мій муж! Мій бідний муж!...
Де він тепер? Мої кохані,
Про нього з вас ніхто не чув?«

»,Ніхто!«

»Неначе потонув!
О, Боже мій! Вже три неділі!
Я тут лежала, хорувала,
Та з дня на день його все ждала, —
Його нема! О, браття милі,
Рятуйте! Се ж не може бути!
Комісар хоч на нього лютий,
Та все ж не він в окрузі пан.
Та ж староста є старший там!
А староста наш друг, у нас
Їв, пив і полював не раз, —
То не повцнен допустити
Так довго мійого морпти
В тюрмі! О, Боже, Боже мій,
Тяжкий на нас вправ допуст Твій!«

Тут хлипанне зглушило мову.
По хвилі відізвавалась знову:
»Що ж маю діяти тепер?
До Львова їхать, чи до Відня,
Чи унизитись, як послідня,
І тому, що його запер,
Комісарю до ніг упасти?
Чи справедливости, чи ласки
Просити? Радьте ви мені!»

Ми похитали головами,
А далі віт говорить: »Ні,
Вельможна пані! Не за вами
Тут правда, бо зневажив пан
Комісаря. Тепер комісар
Старший в окрузі! Був я сам
При тім, як старосту до Львова
Покликали. То й раджу вам:
Далеко проживає цісар,
І в Львів неблизькая дорога,
А в канцеляріях вони
Почнуть по-сво́йому спішити,
То може пан наш і зогнити,
Не виглянувши із тюрми.
Ні, я би иншу вибрав часть:
Збирайтесь зараз у дорогу,
Поїде нас кількох із вами,
Просіть слізьми, а ми словами, —
То чень без письм, без просьб, без всього
Комісар пана вам віддасть.»

Аж владувалась бідна пані.
»Спасибі вам, мої кохані!
Не дай Бог вам такого зла!
Я вам ніколи не забуду!...
Я вам до гробу вдячна буду
За ваші добрії діла!»...

XX.

*Пан у тюрмі. — Пан на проході. — Пімста комісаря. —
Визволення й закінчення.*

По своїй келії тюремній
Тісній, брудній, вогкій і темній
Пан, ледви дихучи, ходив.
І гнів і жаль його душив.
Вікно ґратоване високо,
Немов підсліпувате око
Гляділо скоса у тюрму,
І рай зборонений, прекрасний —
Світ білий, сонця розблеск ясний
І лазуровий звід — йому
Являло, мучило й дразнило,
Гадючим мов жалом жалило...
І сам серед чотирох стін
Ходив, мов звір у клітці бив ся,
То кляв, то Богові молив ся,
То всею груддю кашляв він.
Мій Боже милий, що з ним сталося!
За тих от кільканацять днів
І половини не осталося
З давнього пана. Помарнів,
Насовивсь, бігає очима
Довкола, весь їх блиск погас,
Чоло глибокою морщина
Розбороздила, раз-у-раз
Покашлює і навіть кровю
Плює. »Се він як перший час
Сюди прийшов« — оповідали
Тюремні ключишки мені, —
»То піби свому безголовю
Сам вірить не хотів. А далі
Як схопив ся, то по стіні
Трохи не дер ся, та кричав,
Все вколо себе бив, ламав,

І товк о двері головою,
І арештанською їдою
Нам всім на голови жбурляв.
Три дні не їв, не спав три ночі,
І все до старости просив ся,
А староста і чуть не хоче
Про нього: саме виносив ся
До Львова. Присмирнів потому
Наш пан, і їсти вже почав,
Лиш довго по ночах не спав
І нас під-милій-Біг благав
Донести вість йому із дому.
Та нам комісар наказав
З ним говорити. Що й казати,
Що й келію йому дібрав, —
Поганьшої не міг дібрати...
А ще до-того приказав
Лиш раз на день, тай то смерком
Його на прохід випускати.»

От вже і нині вечеріє,
Ось ключник забряжчав замком.
»На прохід!« крикнув. Пан поспішно
Взяв шапку й вийшов. »,Як він сміє!« —
Шептав в нетямі — »,клятий Шваб,
Як сміє він мене держати
Без суду й слідства? І чи вічно
Держати ме? Чом не чувати
Нічого з дому? Я ослаб —
Се байка, — але жінка! Боже!
Хто знає, сей поганець, може,
Хлопів підбурив, з мого дому
Лиш пожарище, а вона
Недужа, в муках десь кона?...
О, якщо так, то буде й твому
Життю кінець, ти сатана!«

Тяжкі ті, невідступні мисли
Його пекли, і гнали, й тицли,
І він, затисши кулаки,
Біг мов безумний по-надвірку...
Аж глип! Іде комісар в хвіртку,
За ним чотирі гайдуки.
Комісар к ньому обернув ся,
І їдовито усміхнув ся...
Той сміх Мигуцького немов
Ножем у серце заколов.
І, не чекаючи, що скаже
Комісар, він рванувсь ураз,
Комісаря за грудь потряс
І крикнув: »Кровопивче! Враже!
Чи ще із тебе не досить?
Чи ще ти моїх мук не сит?
Коли не сит, так доконай же
Мене відразу!«

»Гвальт! Рятуйте!«

Комісар крикнув, взад подав ся.
Тут пана гайдуки спіймали.
Він висапавсь і — засміяв ся.
»Го, го, Herr Schlachziz, не шартуйте,
От ви які! Ану там, чуйте,
Пан керкермайстер, Bank heraus!¹⁾«
Мигуцький зблід. »Се що значить ся?
Я ж шляхтич!... Ти би смів?... Я... я...«
»О, прошу, прошу не шурить ся!
Тепер в нас конституція!
І проти права й проти лука²⁾
Всі рівні. Хльопці, legt ihn platt!³⁾
Хай пан пізна, що то за штука!
Legt ihn³⁾ і всипте твацять пять!«

¹⁾ Вязничний, винесіть лавку! ²⁾ проти бука ³⁾ покладіть його лігма

І дармо пан пручавсь, кричав, —
Прийшлось в конституційний час
Закоштувать того, чим сам
Колпсь так щедрий був для нас.

Встав мов пришиблений, немов
Той труп блідий. Лиш з уст стиснутих
По крапельці стікала кров,
І кровю також налили ся
Білки очей непевних, лютих.
Він звільна к Німцю підійшов,
І шепнув: »Ну, тепер моли ся!
Сього не подарую я, —
Се, Швабе, буде смерть твоя!«

»Herr Schlachziz, пане топрочею¹⁾,«
Спокійно Німець відказав,
І головою похитав, —
»Gedenken Sie, was Sie da sprechen!
Се не кашіть, то є Verbrechen,
То є похроста!²⁾ Ви своєю
Шляхецькою пихою сам
Сопі все лихо наробили!
Я ш тут то вас ішов в тій хвилі,
Шоп топру вість потати³⁾ вам.
Ось тут у мене ваша пані
І кльопа, що пули піттані⁴⁾
У вас, — вони сюти прийшли
Са вас просити. Кльопа кльопа,
Та топра⁵⁾, пане! Ваша пані
Мені розкасувала купа⁶⁾,
Як то вони їй помогли
У всім. Не міг я віткати,
І йшов сюта, шоп вам свій піль,
Свою сневаху тарувати.⁷⁾

¹⁾ раніє dobrodzieju ²⁾ подумайте, що ви балакаєте, се не кажіть, то є злочин, то є погроза ³⁾ щоб добру вість подати ⁴⁾ були піддані ⁵⁾ глупі хлопи, та добрі ⁶⁾ мені багацько розказувала (купу) ⁷⁾ щоб біль, зневагу дарувати

Та тохо, що ся тутка стало,
Я тарувати вам не міг.
Тут Ordnung ¹⁾ є отин тля всіх!
Ітїть ше, пане, геть вітсїль
І сапувайте ²⁾, що пропало!»

Та дивне диво! Ті слова,
Що сповіщали пану волю,
Не то що не втишили болю,
А мов збільшили; голова
Його схилилась, згасли искри
В очах, а хід, недавно бистрий,
Зробивсь повільний. Мов зовсім
Утратив тямку й почуванне,
Зробивши кроків шість, чи сїм,
Він став, оглянувся — і риданне
Нараз ним затрясло усїм.

Чого він плакав? Чи лиш з болю,
Чи з того, що ішов на волю?
Чи смерть вже близьку прочував?
Чи зрушила запекле серце
Мужицька добрість, котру перше
Через насилле не визнавав?...

Отут моя кінчить ся повість.
Що далі сталось — в двох словах
Скінчу. Запізно в пана совість
Порушилась. Грїжа й тюрма
Його здоровле підточила
Так, що заледви на ногах
Міг удержати ся. Рішила
Лікарська рада, що нема
Рятунку, лиш в італєськїм краю,
Під теплим небом. Що робить, —
Вже ж треба їхать, якщо рають!

¹⁾ порядок один ²⁾ забувайте

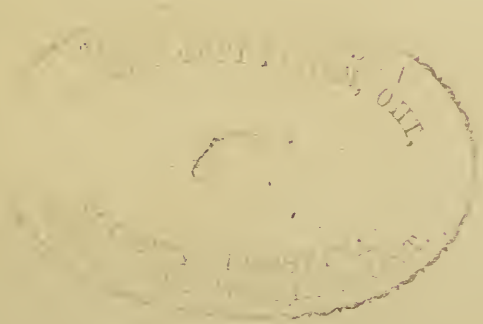
Та відки грошей учинить?
Го, го, а від чого ж є Жид
Услужний? Мошко наш не спить!
Як лиш учув, що панству гроші
Потрібні — духом прилетів...
(А як недавні нехороші
Часи були, то не являв ся,
Але з злодіями змовляв ся
І крадене в дворі добро
Скуповував у двораків)
От той то Юда підлизав ся,
Підсунув гроші і — перо,
А пан і сам не спамятав ся,
Як контракт з Жидом підписав.
І поки жнива ще настали,
Пан з панею в Італію мчав.
Дітей кудись порозміщали,
Замкнули двір, а Жид обняв
Село в аренду.

Рік минав,
Вернулась пані вже вдовою, —
Пан на чужині десь сконав.
Жила самотно, сумувала,
З людей ні з ким не розмовляла,
Лиш Мошко щиро припадав
Все коло неї і держав
Посесію¹⁾. І ще пройшло
Літ кілька. Пані враз зібралась,
Не говорила, не прощалась
Ні з ким, і десь кудись помчалась,
І слід за нею замело.
А Мошко закупив село.

Січень і лютий, 1887.

¹⁾ аренду

ЛЄГЕНДИ.

СМЕРТЬ КАЇНА.

Убивши брата, Каїн много літ
Блукав по світі. Мов бичі криваві,
Його гонило щось із краю в край.
І був весь світ ненависний йому,
Ненависна земля, і море, й ранній
Пожар небес, і тихозора ніч.
Ненависні були йому всі люде:
Бо в кожному лиці людському бачив
Криваве, сине Авеля лице —
То в передсмертних судрогах, то знов
З застилим виразом страшного болю,
Докору й передсмертної тривоги.
Ненависна була йому і та,
Котру колись любив він більш вітця,
І матері, і більш всього на світі —
Його сестра і жінка враз, нелюба
За те, що їй імя було — людина,
Що Авелеві були в неї очі,
І голос Авелів, і серце щире, —
За те, що так його любила вірно,
Що, хоч сама невинна й чиста серцем,
Не вагувала ся для нього все
Покинути, з проклятим поділити
Його прокляту долю.

Наче тїнь

Вона ходила з ним. Із уст її

Ніколи Каїн не почув докору,
Хоч вид її, і голос, і любов
Були йому найтяжшим, ненастанним
Докором. Інколи, як лютий біль
Осплював його, він, мов безумний,
Гнав геть її від себе — і, послушна,
Вона щезала, тихим, скорбним гостем
Являлась між людей, дітей, унуків —
Та не надовго. Як прийшла таємно,
Так і щезала, і в пустиню йшла,
Чуттєм угадуючи ті стежки,
Куди блукав її нещасний брат.
Була мов нитка срібна, що вязала
Самотного, запеклого з життєм
Людей. Теплом, що жіврілось в її
Жіночім серці, силувалась гріти
Убивця душу.

Та дарма! Мов риба,
Що бєсь об гостру кригу, аж сама
В ній сціпеніє, так вона ввесь вік
З сил вибивалась, мов лучина та
Горіла й власним нищилась вогнем.

Раз в темних пралісах вони в скалистій
Печері ночували. Втоплена,
Вона заснула, голову поклавши
На камінь. Каїн розіклав вогонь
І сів побіля нього, в полумя
Втопивши очі. Фантастичні сцени
І явища раз-по-раз виринали
З огнистих язиків, і, ловлячи
Їх поглядом, немов здрімав ся Каїн —
Сну тихого, правдивого давно,
Давно, не знали вже його повіки!
А як настало рано, Каїн дармо
Чекав, коли вона з постелі встане,

У дикій тикві принесе води,
Плодів нарве, коріння назбирає
І меду на свідання. Сонце вже
Підхопилось високо, зазирнуло
Проміннем скісним у нутро печері, —
Тоді до неї наблизив ся Каїн,
І зараз же пізнав, що сталося з нею.
Ах, раз лишень в життю він бачив смерть,
Та той один раз вистачив по-вік,
Щоб розпізнати смерть у всякім виді.
А тут вона явилась так невинна,
Та сумирна, та радісна! Лице,
Недавно ще поморщене грижею¹⁾
І втомую, тепер мов просіяло,
Відмолодніло. Та сама любов,
Що за життя, й тепер на ній світилась, —
Та щезла туга і тривожні думи,
Немов все те, к чому душа її
Неслась і рвалась за життя — було
Осягнене тепер.

Вид смерти разом
Немов підтяв його всю волю й силу.
Ні болю він не чув, ні жалю в серці,
А лиш безсилле, повне отупіння.
Він сів над трупом, і весь день, всю ніч
Сидів недвижно. А на другий день
Він знявсь, сухого листа наносив
В печерю, трупа вкривши ним зовсім,
Потім з гори каміння навалив,
І мучив ся весь день, кривавив руки,
Аж завалив, забив ним вхід печері.
Відтак обмив криваві руки в річці —
Так як тоді, по смерті брата! — й звільна,
Не оглядаючись, не відіткнувши,
Пішов в пустиню.

¹⁾ журую

Де? Куди? По що?
Про се давно не думав він. Що й думать?
Куди б не йшов він, де б не завернув,
Усюди сум однакий, самота
Однака і однаке горе люте!

Минув ся лїс. Хрустить пісок пустинї
Під поступом важким. Там шакаль впе
В розсілнї, орел у небі крикпе,
Сверщок самотний між піском цвіркоче,
А там тиша довкола, мов в могилї.
Нераз серед тиші тієї раптом
Туман піску, мов велетень, здійметь ся
Сивавим стовпом аж під саме небо,
І, крутячись, по ровенї пройдець ся,
Мов цар — і враз прострець ся знов на землю,
Мов привид щезне.

Сонця віз огнистий
Хилив ся вже додолу. Без хмаринки
Все небо жевріло, немов казан,
В котрий води забув налить хазаїн.
А втім ген-ген, на сукрайку самім,
Де неба звід з пустиннею злшвав ся,
Обоє пурпуром ярким обліті
Під захід сонця, — видвигло ся щось
Високе, рівне, мов хрусталь блискуче.
Чи то ріка, що ледом вся замерзла,
Могутною рукою сторчки там
Поставлена поперек краєвиду?
Чи, може, то гра світла, жарт пустинї,
Що фантастичним видом в даль манить?
Похиле сонце золотом ярким
Обсипало горішній край стїни,
Її зубчасті виступи і башти,
Що мов пгли тонуть в лазурі неба.
А вниз, мов пурпуровий водопад,

Спадав вечірній сутінок і звільна
Тонув у темряві, що низ встеляла.
І був сей вид для вандрівця німого
Мов грім небесний і мов трус землі:
Він став мов вкопаний, поблід мов труц,
І очі мов два яструби шпаркії
Послав туди, в далеку даль горючу.
Ох, вид сей добре знаний був йому!
Нераз на-яві та у снах важких
Йому являв ся! Каїн затремтів,
І гострий біль прошиб його нутро,
Ненависть дика блиснула в очах,
А на устах безкровних, що сціпілпсь,
Замерло недошептане прокляття.

»То рай! Гніздо утраченого щастя,
Що, наче сон, майнуло і пропало!
То джерело безбóрежного горя,
Що так пристало до людськóго роду,
Мов власна шкура пристає до тіла,
Що поки жив, не вирвеш ся із неї!
Проклятий будь ти, привиде зрадливий,
Що лиш ятриці мої некучі рани,
А не даш ні полекші, ні смерті!
Проклятий будь і ти, і хвиля та,
Коли тебе насаджено, коли
Мій батько перший раз тебе побачив!
В імя всіх мук людськїх, усеї туги,
Усіх безцільних змагань будь проклятий!»

Зціпівши зуби, відвернув ся Каїн,
Щоб геть іти, — та враз якійсь глибокий,
Безмірний сум обняв його: почув
Себе таким слабим, самим на світі,
Таким нещасним, як іще ніколи.
Схиливши голову, закрити лице
Руками, і стояв отак на місці,

Кривавим світлом вечера облитий,
А тїнь його довжезна потяглась
Ген-ген степом і в сумерку тонула.
І забажало ся йому ще раз
Поглянути на захід. Мимоволї
Полинув зір його туди, все тіло
Туди звернулось. Та завзята воля
Ще раз перемогла той порив, руки
Закрили очі, та по хвилі знов
Безсильні впали.

Мов слабій в гарячці

Якусь безумну почуває розкіш
У власних ранах ритись, так і Каїн
Не міг від того виду відірватись,
Що все нутро його бентежив, в серці
Клубами піднімав кипучу злість,
Розпуку й жаль. Здавало ся йому,
Що пів душі в нїм гнівно рветь ся геть,
А пів без памяти, мов нетля в жар,
Летить туди, до брам хрустальних раю.
Аж ось потало сонце, і нараз,
Немов собака, спущена з припону,
Наскочила на землю пїтьма чорна,
І вид чудовий щез в далекій далі.
В знесиллі Каїн на пісок упав,
Щоб ніч пробути. Дикий звір пустинї
Його не страшив: божеє клеймо,
Наложене на нього, гнало геть
Від нього всяку твар, усяку смерть,
Та гнало геть і сон, і супокій.
Всю ніч, мов риба в сїті на піску
Холодному, він кидав ся і бив ся.
А як на сході сонце запалало
І озирнуло степ — в піску найшло
Глибокий відолінок, де спав Каїн.

А він уже віддавна був в дорозі —
Ішов на захід. Щось тягло його
Туди, хоч учорашній вид чудовий
Скривала сива мла, що залягла
Густою лавою пів видокруга.
Чого йому туди? Він сам не знав.
Нічого там не ждав, не надіявсь,
А все ж ішов. Так журавель, почувши,
Що ген за морем, в північній країні
Весна зблизилась, — розпускає крила
І, пісню дзвонячи, летить туди,
За сотні миль, не дбаючи на бурі,
На морські вали й хитрощі стрільців.
Ввесь день у млі бродив він, наче в морі.
Аж вечером розвіялась вона,
І на хвилину заходове сонце
Вказало знов вчорашній вид чудовий:
Хрустальні стіни, золоті башти, —
Та так далеко в фантастичній далі,
Що, бачилось, до неба вдвоє ближше.

Та що йому та даль? Хоч крок людський
І як дрібний, він перемірить ним
Ввесь круг землі, дійде й до краю світа,
Коли мета яка там є йому.
Від смерти брата стільки, стільки літ
Блукав він без мети, ганявсь мов звір
Сполоханий, щоб сам перед собою
Сховатись — аж ось перший раз мета
Йому заблїсла! Дух його стомлений
На ній спочити може! Хай і так,
Що се спочивок на тернах, на грані,
Та все ж спочивок, віддих, забуттє!
І, перебувши ніч в пустині, знов
В дорогу рушив. День за днем ішов він,
А вид чудовий райських стїн усе

Йому являв ся хоч на хвилю-другу,
Дразнив його спокійним своїм блиском
Та разом і манив до себе; щось
Було немов обіцянка таємна
В тім блиску золото-рожевім.

Скупо

Пустиня мачуха його кормила
Коріннем, медом диких бджіл, поїла
Солопою та затхлою водою.
Та він привик до сього. Часто ріки,
Широкі багна, соляні озера
Перебігали шлях його. Безстрашно
Ішов він в воду, з хвилями боров ся,
Вітрам, дощам і громам опирав ся.
Природа мучити його могла,
Як мачуха нелюблену дитину, —
Та смерть його боялась.

Пнколи

Його якась невиразима туга
Проймала, то знов злість, ненависть люта
Під горло підступала, серце тісла
Немов кліщами. Він грозив на захід,
Кляв Бога і себе. Та швидко напад
Минав, він чув себе ізнов безсильним,
Нікчемним червом, і в знесиллі падав
Серед пустині і лежав мов труп.
І почала його проїмать нетямна,
Страшна тривога на ту саму думку,
Що може не дійти він до мети.
Тоді зривавсь і, мов хто гнав за ним,
Заперши дух, спішив, і біг, і гнав,
Глибоко грузнучи в піску пустині,
По будяках ранив до крови ноги,
І все на захід прямував.

Як довго

Спішив отак — хто знає. Бачилось
Йому, що, може, й сотні літ. Усе
Минуле, мов потоплена країна,
Помалу западало в забуттє;
Остались тільки, як далеко в зад
Міг пам'яттю сягнути, спомини
Отсеї дивної вандрівки.

Врешті
Дійшов до ціли. Вечір був бурливий,
І сонце вже за хмари закотилось,
Коли, продроглий, хорий і нещасний,
Під райською стіною станув Каїн.
Весь низ її вже в пітьмі потонув.
Далеко десь, неначе під землею,
Грім гуркотав, і вітер за стіною
Стогнав і плакав. Чи та ніч бурлива,
Чи втома се вчинила, що в тій хвилі
Якимсь немов спокійним чув ся Каїн,
І, перший раз по смерті брата, він,
Як те дитя до мами, притулившись
До зимної стіни, заснув цю ніч.

Та супокію й тут він не найшов,
І сни страшні всю ніч його томли.
Він кидався, і кричав, і криком своїм
Глушив могуте вітру завивання.
І, рано вставши, був немов розбитий,
Ще більш нещасним чув себе, ніж досі.
Холодний ранок був, все небо скрізь
Засунуло ся хмарами й лило
Дощу потоки. Наче сіре море,
Тяглась пустиня в безконечну даль,
Понура, в своїй величі грізна.
А обіч, доки видко, одностайна
Стіна, гладка, мов лід, і височенна,
Здаєть ся, аж до неба — ні проходу,

Ні брами, ні наріжниць, — рівно-рівно
 Біжить вона, мов світ увесь на-двоє
 На віки вічні перерізати хоче.
 А на межі двох велетнів таких —
 Пустині і стіни — він, Каїн, сам,
 Слабий, дрібненький, як ота комашка!
 Та ні, комашка ще щаслива! В неї
 Є крила, їй піднятися можна вгору
 На верх стіни, заглянути у рай,
 В ту первісну, щасливу вітчину!
 Комашці підлії можна! А йому,
 Царю всіх творів, дідичеві¹⁾ раю,
 Йому не можна!

І в німій розпуці
 Він головою бив о ту стіну,
 Бив кулаками, гриз зубами, поки,
 Знесилений, не впав пеначе труп.
 Три дні отак він бив ся. Крик його,
 Мов звіря раненого рев, трівожив
 Мертву тишу пустині. Інколи
 Він намагавсь молитись, але з уст
 Його гордії, богохульні речі
 Лілись. Затвердле довгим болем серце
 Лиш шарпалось, коритись не могло.

А далі втихомривсь і сказав:
 »Нехай і так! Проклятий я, се знаю!
 Кров брата на моїх руках. Я стратив
 Дідицтво¹⁾ раю. Хай і так! Не місце
 Мені в йому. Та за весь біль безмірний,
 За всі ті муки без кінця, що зніс я
 Її зносити буду, доки тільки буду —
 Одного лиш бажаю я, о, Боже!
 Дозволь лиш раз іще, лиш на хвилинку,
 Хоч здалека заглянути у рай!

¹⁾ спадкоємцеві, дідицтво = спадкоємство, спадщина

Хоч оком скинути на се дідицтво,
Котре на віки вічні я утратив!
Лиш раз поглянути! Лиш миг потіхи!
А там — нехай ідуть всі муки й кари,
Які судили ся мені!»

Отак,

Простягнувши к небу руки, він молив ся.
Та з неба відповіді не було.
Лиш сонце сипало промінням ясним,
І каня¹⁾ десь в лазурі проквиляла,
Та шакаль вив в пустині:

»Ні, дарма!» —

Промовив Каїн, — »голос мій проклятий
До Бога не доходить. Сам я винен,
Що небо не відповіда мені!
Колись було инакше, та — пропало!
Нехай і так. Та ось що я зроблю!
Адже ж є вихід десь у тій стіні,
Куди прогнав Бог батька мого з раю.
Там, кажуть, ангел з огняним мечем
Стоїть на варті. Що ж, нехай стоїть!
Нехай убі мене, мені байдуже.
Не вбє — то впаду перед ним на землю,
І доти в поросі, немов червяк,
Там вигнись буду і молитись буду,
Кричати буду і ридати буду,
Аж доки просьби не сповніть моє!»

І сквапно, нетерпляче рушив в путь
Поуз стіні. Він думав: вхід десь близько.
Та день минув, і чорна ніч минула,
Ще день, ще ніч, і ще, і ще, і ще, —
Стіна тяглась мов в безконечну даль,
І з півдня сонце крила перед ним,
А входу як не видно, так не видно.

¹⁾ шуліка

Та Каїн вже не піддавався розпуці,
Не кляв, не рвав ся. Чув він, як зневірре,
Мов та гієна, здалека кружило
Вкруг нього й дух морозило в йому.
Та він усеї сили добував,
І гнав сю темну змору геть від себе,
І йшов, і йшов.

Аж разом — вид новий:
Серед пустині височенна, гостра
Гора. Облитий світлом сонця шпиль
Купаєть ся в небесному блакиті,
І шоломом іскрить ся ледяним,
Аж сліпить очі. Низче голі скелі
Пощарпані сторчать, неначе зуби
Грізного звіря, що пожерти хоче
На небі сонце. Низче полонини
Сіро-зелені, а ще низче ліс —
Могучий, дикий бір тоне в тумані.

Спинив ся Каїн. Рій нових думок
Сей вид в душі його збудив.

»Мабу́ть«, —

Подумав він, — »не годен я дійти
До райських брам і око-в-око стати
Супроти ангела, з ним говорить!
Мабу́ть, для мене замурована
Ся брама. Добре! Я просить не буду,
А сам візьму сю ласку. Ось гора,
Вершком своїм, запевно, таки вища,
Нїж ся стїна. Піду на той вершок,
І відтам рай побачу, заспокою
Тоту жадобу, що в душі кишить!«

І, не роздумуючи довго, рушив
В нову дорогу. Ввесь той труд, що досі
Зазнав він, був нічим супроти сеї

Вандрівки. Бачилось, що та гора
Зібрала всі завади й перешкоди,
Щоб зупинить його: потоки бистрі,
Ліси непроходимі, темні звори,
Ярі бездонні і холодні мрякп.
Лиш звільна, важко дшшучп, увесь
Облитий потом, пробрав ся Каїн
Все вище вгору. Чим палкійше рвались
Його бажання вверх, тим тяжшою
Була його дорога, немічнійшим
Все тіло, більший сум лягав на душу.

В півсумерку бродив він день за днем;
Відвічний ліс шумів над ним тужливо,
Або стогнав, і плакав, і ревів,
Вітрами битий. Лиш чуттєм одним
Кермуючись, блудив по ньому Каїн
І дер ся все туди, де найстрімкійші
Здвигались стінп. Ось скінчив ся ліс,
Та не скінчилась Каїнова мука.
Його зустріли низькі та розлогі
Кущі повзучі косодевини
Та ялівців колючих. Мов з води
В вогонь попав він: колючки густі
Що-крок йому вишвали ся у тіло,
Корінне, мов гадюки, ніг чеплялось,
І сонце холодно світило з неба,
Немов з наругою згори гляділо
На сю безплodну муку.

Але Каїн

Не зупинивсь. Адже ж вершок гори
В магічнім блиску перед ним яснів,
Манив його! Хоч весь підплилий кровю,
Посічений, пошпиганий, подертій,
Він перебув і ту страшну дорогу,
І лекше відітхнув на полонині.

Край джерела, що в зворі джуркотіло,
Упав він, відпочив, потім обмив
Все тіло у його воді погожій.
Ту й папороть солодка росла
На обриві скальному: накопав
Її коріння і, ополоскавши
В воді, поїв, а решту про запас
Сховав. Отак перепочивши день,
Пустив ся далі. Ховзають ся ноги
По мху твердім, нагужують ся жили,
Повітре леть ся в знемоцілу грудь,
Мов олово холодне, вогнянії
Колеса крутять ся перед очима,
І вітер чим раз дужший, холодніший
Проймає. Наче муравель повзе
Угору Каїн, ба, ще й муравлеві
Завидує: йому байдуже вітер,
Байдуже обриви стрімкі й ховзькі,
Байдуже втома!

Ось убога, сіра
Минулась зелень — всюди голі скелі,
Мертві, грізні. Життя тут ні сліду,
Лиш вітер свище, та орел часом
Скигліть та шарпає свою добічу.
Тут кожний крок хибний — пехибна смерть.
Тут смерть на кождім кроці розставляє
Сто вартових, закланих на добічу:
І дощ, і сніг, і вітер, сонця блиск,
Орли, й камінне, все тут з нею в змові.

Аж ось одного дня — вже вечеріло,
Як Каїн став на самому вершку —
Скелет нужденний, ранами покритий,
Продроглий весь і ледви-що живий.
Останніх сил добувши, став на голім
Леді. Куйовдили вітри могуті

Його волосся, рвали драну одіж,
І кров морозили у жилах. Каїн
Не чув нічого, весь остаток сили,
Всю душу він зосередів в очах,
І очі ті послав у даль безмірну,
Туди, де в пурпуровому промінню
Купавсь величній, ясний »город божий.«

І що ж побачив в ньому?

Пусто скрізь,
Лиш дерева самотні сумовито
Шепочуть листем, та квітки чудові
Хитають ся на стеблах. А крім них
Ані душі живої, ані звука.
Та ні! Посеред раю, на майдані
Два дерева найвищі, найпишніші.
О, Каїн добре знав ті дерева
Із оповідань батька! Це на право —
То дерево життя: небесний грім
Вершок його розтріскав, розколов
Весь пень його до самої землі,
Та не убив його живої сили!
Воно росте, пускає гиле в шир,
Пускає пасинне нове довкола!
А те на ліво — дерево знання
Добра і зла. Під ним клубить ся гад,
А на гільгах його багато плоду
Понависало. Плід той так блищить,
Манить, яснїє, душу рве до себе!
Та ось повіяв вітер, і, мов град,
Посипалась плоти оті на землю,
І всі відразу попелом розсілись,
Вогнем розприсли, розлились смолою!

І бачить Каїн далі: в млі рожевій
Щось заройлось легке, прозїрчасте,
Мов комашня. Придивлюєть ся — люде!

Се тисячі людей і міліони,
Мов пил вітрами звіяний, кружать ся,
І тягнуть, тягнуть походом безмірним.
І всі круг дерева знання товплять ся,
Всі рвуть ся, топчуть ся, падають, встають
І шарпають ся вгору, щоб захопити
Хоч плід один, хоч кісличку одну
Із дерева знання. Потоки крови
І море сліз значать їх путь, — дарма!
Що хтось укусить того плоду, тому
Він попелом розсиплеть ся в устах,
Вогнем пекучим бухне. А, вкусивши
Отого плоду, кожний ще лютіїший
Стає, озвірюєть ся на весь світ,
Мордує, ріже та кує в кайдани,
Валить і ломить те, що другий ставив,
Палить, руйнує — просто, божевільні!

А дерево життя стоїть та тужить:
Ніхто не рвєсь до нього! На йому́
Плодів не много, з виду не блискучих,
Захованих між листем та тернами,
То ж і не ласить ся ніхто на них.
А як часом, відбившись від юрби,
До нього хто навернєсь, покоштує
Плодів чудових і почне гукати
На других, щоб ішли туди, — то мов
Ворони кидають ся всі на нього,
І бють, і рвуть, і мучать, і калічать
Його, мов за найтяжчую провину.

Аж ось два звірі на майдані стали.
Один під деревом знання засів
Велічній, нерухомиї і суворий,
З лицем жіночим дивної краси,
І з тілом льва. Мов нетлі до вогню.
Так люде-привиди роєм безмірним

Його обсіли, мов про щось питають.
Глибоку тугу і пекельну муку
В їх лицях видно, тіні їх тремтять,
І очі й душі висять на устах
Почвари. Ся ж мовчить, і не змигне
Очима. Знов рої людей товплять ся
До дерева знання, і б'ють ся, рвуть ся
За плід його, їдять — і знов вертають
До звіря — та спокію не знаходять.
Мов листе те осіннє, гнане й бите
Грізними, супротивними вітрами.

А другий звір під деревом життя
Засів: з крилами лилика ¹⁾, з хвостом
Як пава, з кігтями орла, із тілом
Хамелсона, і з жалом змії.
Що-хвиля він мінив ся і метав ся,
Манив до себе всіх, і всіх відводив
Від дерева життя. А хто в ньому
Поклав усю надію і за ним
Насліпо біг, той розбивавсь о камінь,
В тернах, ярах глибоких опиняв ся.
І піднімались руки, кидались
Прокляття — не на звіря-ошуканця,
А все на дерево життя. «Воно
Химера, ошуканство і брехня!» —
Такий лунав важкий в повітрі гомін.

Глядів на вид сей Каїн, і немов
Ножем по серці різало його.
Йому здавалось, що весь біль, всі муки,
Всі розчаровання тих мільйонів
В його душі бушують, серце в нім
Кліщами тиснуть, торгають нутро.
І він закрити лице своє руками

---

¹⁾ кажан

І скрикнув: »Ох, досіть, досіть, о, Боже!
Не хочу більш глядіти на сей вид!«

В тій хвилі сонце потонуло, пітьма
Лягла на землю і закрила рай.
Та біль в душі у Каїна остав ся,
Несвітський, гострий біль. Він застогнав,
І на студену площу ледовую
Мов труп звалив ся.

Холод ледовий

Збудив його. Вже серед неба сонце
Ясніло мляво, холодно всміхалось,
Мов зраджена, ошукана падія.
Де вчора рай виднівсь, стояла нині
Піднебною стіною мряка біла,
Немов заслона. Каїн не жалів
За райським видом; він один лиш чув
У серці голос: »Геть відсіля! Геть!«
І наче злодій, що, в чужу комору
Закравшись, замість скарбу дорогого
Розпечене залізо в руку вхопив, —
Так Каїн вниз спішив з верха сніжного.
Важкі думи, мов над стервом круки,
Носили ся і крикали над ним.

І думав він: »Так от чим Бог дурив
Вігця, мене і всіх людей! Бо ж певно,
Що без його знання і волі се
Не сталося би! Бо й хто ж роздер надвоє
Житте й знаннє, і ворогів заклятих
Із них зробив? Чи ж не його це діло?
Тоді, коли осібно в раю він
Оті два дерева садив, заки ще
Создав Адама — вже прокляв його,
Вже назначив весь рід його на муку,
На вічне горе! Бо коли знаннє

Є враг життя, то по що ж нам бажанне
Знаннї? Чом ми не камінь, не рослина?
Коли хотїв, щоб ми не коштували
Плодів знаннї, по що ж садив те древо
І тим плодам таку додав приману?
Коли хотїв, щоб ми живі були,
Чому ж зпершчї нам не казав поїсти
Плодів із дерева життя?»

Мов чайка,
Що скиглить над дїтьми, понад багном
Лїтаючи, о трощу бе грудми,
То знов до сонця вивернесь в лету,
І все кричить, і беть ся, й колесить, —
Отак і Каїнова дума-скрута
В тїм безконечнику металась, блпась
Без виходу. Усївши під скалою,
Він спочивав, холодним потом злитий.
І, зажмуривши очі, знов побачив
Той райський вид, і на нову дорогу
Думки його зїйшли.

»Що се — знаннє?
Чи справдї ж так життю воно вороже?
Здасть ся — так! Оте знаннє нещасне
У моїм серці розбудило лютість
На брата, вбийником мене зробило —
За те, що він, не думавши, попросту,
Мене нагнуть хотїв у ту саму
Дитячу простоту, з котрої дух мій
Давно вже вийшов. Те знаннє куди ж
Веде потомків моїх? Звірїв, птицю
Й себе мордують, землю сплюндрували,
Шукаючи, кого б і що б убити.
Усякий камінь гострий та твердий
Для них на ніж, на спис, стрїлу придав ся;
У оленя на те ж зривають роги,

У звіря зуби. Жінка говорила,
Що винайшли якесь таке камінне,
Котре в вогні розтоплюєсь мов віск,
І вивчились робити з нього стріли,
Ножі і списи, твердші і гострійші,
Ніж з кременю. От де веде знаннє!
Кров, рани, смерть — його найперші дари.»

»Так по що ж ми бажаємо знаннє?
Значіть, бажаєм смерти? Ні, неправда!
Хиба ж я смерти Авеля бажав?
Я жить хотів по-свому — більш нічого.
Хиба стрілець бажає смерти звіря?
Він хоче жить, йому потрібно мяса!
Він хоче жить і мусить боронитись,
Щоб звір його не зів! А той, що лук
І стріли видумав, чи смерти він
Бажав чнеї? Ні, бажав лиш жити,
Придумував підмогу для життя!
Значіть — знаннє, то не бажання смерти,
Не враг життя! Воно — веде к життю!
Вбезпечує житте! От в чім вся річ!
Як та стріла, що забиває птицю,
Сама — не птиця! Як той ніж, що ріже,
Сам — не убийник! Так значіть — знаннє
Не винно тут! Воно ні зле, ні добре.
Воно стаєть ся добрим або злим
Тоді, коли на зле, чи добре вжите.
А хто ж його вживає? Хто його
В руді, держіть, як той стрілець стрілу?
Хто той стрілець?»

Непрівичний до думки
Старечий ум, мов раненая птиця,
Метав ся, тріпав ся у темноті,
Та відповіди на питаннє тее

Не міг найти. І знов у иньший бік
Звернувсь.

»А що ж те дерево життя?
Яка в плодах його укрита сила?
Чи справді в'ни безсмерте можуть дати?
Здасть ся, ні! Оті немогі люде
Там в раю, що плодів тих коштували,
Під лютими ударами юрби
Вмирали, бачилось, і пропадали.
Так що ж давав їм плід той? А! Вгадав!
Вони на смерть ішли, мов на весілле,
Вмирали з усміхом; із ран, із мук
Вони катів своїх благословляли.
Що це значить? Знать, смерть їм не страшна!
Знать, джерело життя було в їх серці!
Яке ж се джерело?...«

»Я бачив: тільки
Хто плоду з дерева життя вкусив —
Прояснювавсь увесь, благим спокоєм
Проймавсь, і голос піднімав, і кликав
Усіх до себе, ворогів найгірших
Мов другів обнімав, і був неначе
Той плястер меду чистого, солодкий
І запахущий, ясний і поживний,
Одним чуттем святим наскрізь пронятий.
Значить: чутте, великая любов —
Ось джерело життя!«

І скочив Каїн,
Мов звір сполоханий, і оглядав ся
Довкола, і шептав немов в нетямі:
»Чутте, любов! Невже ж це так, о, Боже?
Невже в тих двох словах малих лежить
Вся розгадка того, чого не дасть
Ні дерево знання, ні загадковий

Той звір не скаже? Відні, бідні люде!
Чого до того дерева претесь?
Чого від того звіря ви ждете?
Погляньте в власне серце, а воно вам
Розкаже більше, ніж всі звірі можуть!
Чутть, любов! Так ми ж їх маєм в собі!
Могучий зарід їх у кождім серці
Живе — лиш виплекать, зростить його,
Йї розіветь ся! Значить, і джерело
Життя ми маєм в собі, і не треба
Нам в рай тиснутись, щоб його дістати!
О, Боже мій! Невже ж це може бути!
Невже ж ти тільки жартував, як батько
З дїтьми жартує, в той час, як із раю
Нас виганяв, а сам у серце нам
Вложив той рай і дав нам на дорогу?»

В тій хвилі Каїн наче просіяв.
Чудовий супокій розлив ся враз
В його душі. Забулись всі страждання!
І сонце гріло, і земля яспїла,
Вся в золото йї рожевий блиск повіта,
Мов дівчина, що з купелі виходить.
На хвилю, оп'янілий щастем тим,
Він стратив пам'ять, і за грудь рукою
Хапавсь, і сам собі не вірив.

»Боже!

Невже це правда? Навіть в моїм серці,
Гнилім, побитім і закаменїлім,
Живе ще, розвиваєть ся йї цвіте
Те райське сімя, та свята любов!
О, так! Я чую це! Тепер, по довгих
Лїтах прокляття я відроджуюсь
І оживаю! Наче крига леду,
Так присла в серці моїйому ненависть.
Мені так дуже жаль усіх людей,

Тих бідних, засліплених! Я їх так
Люблю з їх сліпотою й лютим горем,
З їх поривами до добра! Страшні,
Могучі Ти покуси їм, о, Боже,
Порозставляв в дорозі, а слабою
Натуру їх вчинив! Отсе мізерне
Знаннє, котре мов пскорку хоронять
І роздувають — що їм з нього! Тьма
І загадка сидить при нїм на стражі.
А ту дорогу, що веде до серця,
До щирої любови — другий звір
Загородив, химера бистрокрила,
Котра манить і найяснїйшу правду
У привид, у ману пусу змінє.
І мечуть ся вони, мов лист сухий
В осїннїм вітрі — ріжуть і мордують
Одні другїх лютїйше звірів лютих,
І рпють ся в землі, до неба рвуть ся,
Пливають по морі — в небі, чи за морем
Шукають раю, щастя, супокію,
Шукають того, що лиш в серці своїм,
В любові взаїмній можуть знайти!»

»І ще ж, хиба ж повік їм так блудити?
Хиба ж ніколи не найдуть вони
Дороги прямої? Хиба ж надармо
Їм дане те бажаннє невсипуще?
Нї, кождому жить хочеть ся! І кождий
На те і розум має, щоб життє
Від смерти відрізнити. І коли
Йому вказать дорогу до життя,
То, певно, не підє на стежку смерти.
Так я ж отсю дорогу їм покажу!
Я, прадїд їх, відслоню правду їм,
Тяжким терпіннєм віковим здобуту.
Пригбрну їх до серця і навчу

Любить себе взаїмно, занехати
Роздорів, сварів, здирства і убивства.
Я, перший вбийник, викуплю свій гріх
Тим, що відверну всіх людей від вбивства.
О, люде, діти, внуки, спротятя!
Покиньте плакати по страті раю!
Я вам його несу! Несу ту мудрість,
Котра поможе вам його здобути,
У власних сёрцях рай новий створити!»

Так думав Каїн і поспішним ходом,
Із серцем повним туги до людей,
Невигаслої теплої любови,
Прямує до села, і спотикаєсь,
Скуїть хвилини дух перевести,
Щоб швидше лиш! Старее сердце беть ся,
Тріпочеть ся, мов пташка. Наче вихор,
Старі, давно забутії згадки
Зворушились, коли зза горбика,
Мов синя хмарка, показав ся дим
Із людської оселі. Мов дитя
Що-духу він на горбик вибіг, став,
І довго-довго вьдом тим вшивав ся,
Що розстелив ся перед ним — сто раз
Милііший, ніж недавній привид раю:

Пишний крайобраз! В глибині його
Велике озеро, мов лазурове
Хрустальне дзеркало, що в далі десь
Зливаєсь з небом. Береги, в роскішну,
Багату зелень прибрані, далеко
Повскакували в воду рукавами,
Полощуть ся та приглядають ся
Собі у тихім дзеркалі глибокім.
А близше сугорби, покриті лісом,
Немов вінком могутнім відділили

Той тихий кут від решти світа.

Глянь!

Там в тихім заліві, не дуже близько
Від берега, мов стадо каченят,
Село розсілось. На палях товстих,
Повбиваних в дно озера, стоять
Низькі хатки, покриті тростиною,
З піддашками й широкими кладками.
Дим курить ся зі стріх. Жінки в хатах
Перекликають ся. По озері,
Мов павуки, снують човни легенькі —
То рибалки великі сіти тягнуть,
Кричать, гребуть веслами, та до сонця
Поблискують зубцями спіс¹⁾ спіжевих.
А супроти села на узберіжжю
Майдан широкий, а на нім не бджоли
Роєм гуляють, не джмелі гудуть:
То молодіж сільська гуляє. В сонці
Вилскуєть ся голе, смагле тіло,
Лунають срібні голоси, легенький
Вітрець волоссе чорне розвіває.
Одні навзаводи біжать, а другі
Крутії танці водять, ті збірають
Блискучі раковини²⁾ над водою,
Тамті великий натягають лук
І до мети стріляють, деякі ж
Старого діда обступили, що
Сидить на камені, брязчить на струнах,
І щось співає.

Все те Каїн бачив
Мов на долоні, плакав і сміяв ся
Із радості. Він так давно не бачив
Людей! І вид їх мирного життя,

¹⁾ рибальський прилад (спіса), те саме, що ости

²⁾ мушлі

Їх праць, забав і рózривок щоденних
Таким йому чудово гарним видавсь.
Що, причарований, він став на місці,
Глядів і оком не змигнув, впивав ся
Тим видом, мов найбільшим щастєм земним.
Втім крик зробив ся між дїтьми: у лука
Струна порвалась. »Дїду, дїду Лемех,
Направте лук! І дід покинув грати,
І лук узяв, руками пильно щупав
З усіх боків, махаючи при тїм
Похиленою головою. Каїн
Відразу догадавсь, що він слїпий.
Ось виняв він зза пазухи струну
І на рогóвий лук напаяв, і брязнув
По нїй. Мов ластівка, зацвіркотала
Струна, і щось немов вступило в дїда.
— „Ех, дїти!“ — скрикнув він і з місця встав, —
„Старий я став, слїпий, а ще готов
Поміряти ся з вами при стрільбі.“

»Го, го, дід Лемех до стріли береть ся!« —
Загомóнили хлопці. — »Браво, дїду!
Давайте з нами до мети стріляти!«
— „Де ж та мета? Ведїть мене туди,
Де стаєтє!“

В тїй хвилі ті, що бігли,
Побачили, як Каїн наближав ся
На край майдану.

»Горе! Хтось чужий
Іде! Розбійник! Лісовий дикун!
Рятуйте, дїду!«

І, немов курчата
Від яструба, вони до дїда збіглись.
Дрогнув дід Лемех.

— „Де є той дикун?“ —

Спитав суворо.

»Ізза кедра вийшов! —

До нас іде!»

І Лемех анї слова

Не мовив бїльш, на лук нову стрїлу

Уклав і — вистрїлив.

„Стій, Лемех, стій!» —

Роздав ся голос. — „Я твій прадїд Каїн!“ ...

Та в тїй хвилині гостра стрїла

Йому попала прямо в серце. Спочив

Угору Каїн, і лицем на землю

Упав, аж вістре вилїзло плечима,

А руки судорожно в землю врились

І задубїли так.

»Гурра, дїд Лемех!» —

Хлопята крикнули, та Лемех тільки

Махнув рукою. Він, мов труп, стояв

Блїдий, недвижний, лук і стрїли впали

На землю.

»Що вам, що вам, дїду Лемех?»

Защебетали дїти, але дїд

Ледви промовив стиха: — „Що сказав

Отой дикун?“

»Сказав, що він є Каїн,

Ваш прадїд.»

— „Каїн? То не може бути!

Мій прадїд Каїн! Дїти! Се ж було б

Страшне нещастє, як була б се правда!

Глядїть лиш, де він, що з ним?“

»Він упав

Отам близь кедра і лежить спокійно.»

— „Ходім до нього! Може, він живий!
О, Боже, хорони мене від того лиха,
Щоб Каїнову кров я мав пролити!“

І, спотикаючись, тремтячи ввесь,
Дід Лемех рушив, а за ним юрбою
Ішли хлопята. Хоч сліпий, він прямо
Ішов туди, куди пустив стрілу,
Аж поки не спіткнув ся і не впав
На трупа Каїна.

— „Се він! Се він!“
Мов божевільний, скрикнув Лемех. — „Діти,
Пропали ми, пропав увесь наш рід
На віки вічні! Каїн смерть прийняв
Із моїх рук! Біжіть, зовіть батьків,
Зовіть усіх сюди!“

І поки діти
Побігли по батьків, дід Лемех сів
При трупі й, доторкаючись рукою
Лиця його й прострілених грудей,
Завів мов над колискою дитини
Тремтячим голосом старезну пісню:

*«Слухай Цілля, слухай Ада,
Дому мойого відрада,
Каже божий глас:
Хто над Лемехом глумить ся,
На нім Лемех буде мстити ся
За раз — та сім раз.
А хто Каїнія убийця,
То на тім сам Бог помстити ся
Сімдесять сім раз.»*

Раз-по-раз, мов безумний, він співав
Сю пісню. Вже зійшлося усе село
На вість трівожну. Всі широким колом
І трупа і убивця обступили.
Вкінці немов прокинувся дід Лемех

І, голову підвівши, наче сонний,
Промовив: — „Що, є тут хто при мені?“ —

»Ми всі тут, діду!« — загула громада.

— „Так плачте, діти! Се наш пращур Каїн,
Проклятий Богом за убивство брата,
І семикрот проклятий ще за те,
Що наблизивсь до нашої оселі,
І смерть прийняв із моїх рук! Та смерть
На нас прокляття боже навела
І пімсту на дітей і внуків ваших!
То ж плачте, діти! Плачте над собою!
А сього трупа, се прокляте тіло,
Не доторкаючись, похороніть,
Щоб світа божого він не поганив,
Щоби на нього сонце не гляділо,
Щоб звір, його наївшись, не сказив ся,
І птиця, наклювавшись, не здихала!
Зносіть каміння і, немов собаку,
Прикиньте ним його, піском засипте
І обсадіть тернами! Хай повік
Прокляте буде місце, де поліг він!«

І кинулась громада з диким криком
І стогоном прикидувать каміннем
Мерця. А він лежав, немов дитя
Вколисане до сну, простягши руки,
З лицем спокійним, ясним, на котрому,
Здавалось, і по смерті тліла ще
Несказана утіха і любов.
Та швидко купою каміння труп
Покрив ся; кинений ізблизька камінь
Розбив всю чашку, сплющив до землі,
Похоронив на віки під собою.

ПЯНИЦЯ.

Присвячую «великому писателеві руської землі»,
гр. Л. Н. Толстому.

Був то раз собі п'яниця:
Все пропив, що тільки мав.
Чи то піст був, чи м'ясниця,
Все один закон тримав:
Чарка, »бляшка«, чи склянниця,
Пив і все припоминав¹⁾:
»Дай нам, Боже, що нам треба,
А по смерті гоп до неба!«

Чоловіче, чи жіноче
Товариство — він любив;
Як ніхто вже шить не хоче,
Він до сволока хоч пив:
»Цур та пек! Здоров, своло́че!
Щоб ти черги не хибив!
Дай нам, Боже, що нам треба,
А по смерті гоп до неба!«

І таку вже мав натуру:
Ніде чарки не минав,
Добрий трунок²⁾ пив, чи люру³⁾,
Чи кінчив, чи починав,
То все щиро, а не з дуру

---

¹⁾ пригадував (поль.)

²⁾ напиток (нім.)

³⁾ поганий напиток

Імя боже споминав:
»Дай нам, Боже, що нам треба,
А по смерті гоп до неба!«

Та зимою раз, підпивши,
Ніччю з коршми прямцював;
Стежку простую змилвиши,
У снігу заночував, —
Мов в перину ноги вкривши,
Як заснув, то вже й не встав.
Мов пташина сонна, біла,
Дух стрепавсь і пурхнув з тіла.

Прокідаєсь. »Брр! Огідно!
Адже ж це я вмер, бігме!«¹⁾
Труп в снігу, що вже й не видно,
Дух стрілою вгору дме.
Стало страшно так і стидно...
»Ну, як чорт мене візьме?
Ще смолу заставить пити!
Краще б в «Общество»²⁾ вступити!«

Та тепер було вже пізно:
Райська брама перед ним,
І згори глядить так грізно
Огнекрилий херувим.
Коло брами не завізно —
Стука, стука бідний Клим,
Шепче, ждучи ласки з неба:
»Дай нам, Боже, що нам треба!«

Пан Біг в небі зачуває:
Знає, хто це, та мовчить,
І Петрові повідає:

---

¹⁾ йй-Богу, далєбі

²⁾ Поет має тут на думці «Общества трезвости», що то їх за-
сновували було, за почином Наумовича, москвофіли в Галичині.

»Глянь-но, Петре, хтось стучить!
Ось Петро ключа виймає
І до хвірточки спішить.

— »,Хто там, гей? Чого потреба?
Хто калатає до неба?«

»Прошу ласки« — Клим озвав ся —

»Я, п'яниця, зву ся Клим.«

— »,Що, п'яниця?« — розкричав ся
Божий ключник — »,геть із ним!

Ти, небоже, в пекло справ ся, —

Тут не є п'яницям прийм!«

Похололо в Клима в серці,

Далі так спитав крізь дверці:

»Божа воля й суд небесний,

Проти нього нам не стать!

Та скажи, мій пане чесний,

Як тебе мні величать?

Чую голос твій чудесний,

Та парсуни не видать.«

Та Петро сим образив ся,

Так на Клима розгрозив ся:

— »,Дурню, ти собі гадаєш,

Що і в нас ваш польський лад?

За що мене паном лаєш?

Чи то тут панів є склад?

Всі ми в небі рівні, знаєш!

Всякий всякому ми брат.

Я не жаден пан-кан'чучник,

Я Петро, небесний ключник!«

»А, то ти, святенький Петре!«

— Клим утішно одвічав, —

»Чом же так гірке, не тепле

Слово ти мені кричав?

А забув, як сам запекле

Ти Ісуса відрицав?

Я, що-правда, пив надмірно,
Та Христа державсь все вірно.»

Вчув Петро, висок почував,
Губи міцно затиснув,
Далі »руської« понюхав
Тай тихенько геть шмигнув.
А п'яниця слухав-слухав,
Знов у браму грюконув,
Та тремтить, та зтиха шепче:
»Дай нам, Боже, що найлекше!«

Пан Біг в небі зачуває;
Знає, хто це, та мовчить,
І Павлові повідає:
»Глянь-но, Павле, хтось стучить!«
Ось Павло свій меч виймає
І до брами ним бряжчить.
— »Хто там? Жив, знать, дуже свято,
Що так в браму беш завзято?«

»Прошу ласки« — Клим озвав ся, —
»Я, п'яниця, зву ся Клим.«
— »Що, п'яниця б тут ще пхав ся?
Чи тут коршма? Геть із ним!
Марш у пекло! К чорту став ся!
Марш в вогонь, смолу і дим!«
Став Клим, мов окропом змитий,
Далі так став говорити:

»В пекло, кажеш? Га, як мушу,
То воно вже не втече.
А ти хто, небесний мужу,
Ось що рад я знати ще.
Голос твій паде у душу,
Та не бачу у лице.«
З неба голос бє здоровий:
— »Я Павло, слуга Христовий!«

»А, то ти, святецький Павле!
— Клим до нього гнеть озвесь. —
»Ось хто тут в роскоші плавле!
Так се ти мене женеш?
А забув, колишній Савле,
Як ти двигав камінець,
Степана каменувати,
Всіх християн хтів мордувати?
Бачиш, хоч який я грішний —
Горлом більш, ніж слід, текло —
Але знає Бог всевишній,
На таке не згоден зло.
А ти в дим мя¹⁾ гониш вічний!«
Не дослухував Павло:
Сюди-туди озирнув ся,
Тай від брами геть вернув ся.
Ждав наш Клим, що з того вийде,
Далі знов до брами бє.
Каже Пан Біг: »Гей, Давиде,
А поглянь-но, хто там є?«
Взяв Давид »своє хламиде«,
Перед брамою стає:
— »Хто ти? Що там за помана
Розщипаєть ся від рана?«
»Прошу ласки« — Клим озвав ся —
»Я, п'яниця, зву ся Клим.«
— »Що, п'яниця тут припхав ся?
Тут не місце! Геть із ним!
Там у пекло к чорту став ся,
Пить вогонь, смолу і дим!«
Став наш Клим хоч сісти й плакати,
Далі так почав балакати:
»Гострий на́каз твій, та, певно,
Маєш право так владати.

---

¹⁾ мене

Та скажи, благаю ревно:
Хто ти, рад би я вгадать.
Голос твоїй страшний смертельно,
Та парсуни не видать.
— »Тай дурак же ти безмізький!
Я Давид є, цар жидівський!«
»А, то ти, Єсеїв синку?
Бач, який ти гострий став!
Чи як Урієву жінку
В чоловіка ти украв,
А самому лист в торбинку
З засудом на смерть поклав,
Як дівчат, невинні діти
Заставляв ти труп свій гріти,
Чи тоді ти присвятив ся?
Я — п'яниця, бачить Біг,
Та сли б так в гріхи вгатив ся,
Сли б такий один лиш гріх
В мене на душі світив ся,
То я б просто в пекло біг.«
Вчувши се, Давид лиш плюнув
Тай від брами геть посунув.
Знов бє в двері Клим, аж стогне;
Пан Біг слуха та мовчить.
Далі каже: »Соломоне,
Глянь-но, хто там так гурчить?«
Той надів »своє короне«,
Йде до брами тай бурчить:
— »Хто ти є? Чого бажаєш?
Що тут браму розбиваєш?«
»Прошу ласки — Клим озвав ся —
»Я, п'яниця, зву ся Клим.«
— »Що, п'яниця тут припхав ся?
Тут хиба п'яницям прийм?
Геть іді, до біса став ся,

В пекло лізь, у сірку й дим!«
Став наш Клим, засумував ся,
Далі ось як обізвав ся:

»Вже четвертий раз це чую,
Що мій пляц¹⁾ на пекла дні.
Та заки ще помандрую
Там, де пряжуть у вогні,
Ласку зволь мені отсюю:
Хто ти є, скажи мені!«
— »,Ну, се ласка не велика:
Я є Соломон владика.«

»Соломоне, як же ж марно
Смієш ти мене губить?
Чи забув ти, як то гарно
Вісімсот жінок любить?
Я з одною жив безкарно...
Також бовванам кадить
Я не думав ані трішки,
Хоч вони в нас ходять пішки.«

Вчувши слово те, як змитий,
Соломон кудись побіг.
Клим став знов у браму бити,
Далі крикнув, як лиш міг:
»Господи, чи Ти сердитий,
Чи лиш суд святих Твоїх
Від небесного одвірка
Шлють мене, де дим і сірка?

Господи, я грішний, клятий,
Та оті святці, що тут
Приходили мене гнати,
Ще грішнійшії, мабуть!
Можуть ті тут панувати,
То найди й для мене кут:

---

¹⁾ місце (нім. Platz)

Я ж не бив, не дер, не смикав,
І Твоє імя все кликав.»

Пан Біг в небі все те слухав,
Усміхавсь і ждав кінця.
Клим до брами вже не бухав,
Став, мов та блудна вівця,
І розплакався. Бог порухав
В плечі Ноя-праотця:
»Глянь-но, Ною небораче,
Там під брамою хтось плаче.«

Ной потюпав, прислухавсь:
Справді, плаче і рида:
Ось він лагідно питаєсь:
— »Хто там?« — Клим відповіда:
»Клим, п'яниця. Кепсько маєсь!
Смирно я прийшов сюда —
Ласки в Бога доступити,
А мене шлють сірку пити.«

— »Сірку пити? Тьфу, небоже!
Навіть найстаршим чортам
Се питте зовсім негоже,
Не то нам! Та біс їй там!
Хто як хто, а Ной те може
Присвідчить усім світам:
Попри звісні райські ябка¹⁾
Є найліпше — добра капка²⁾).

О, вживав, не укриваю,
Тої капочки і я,
І її ще й нині в раю
Згадує душа моя.
То й на тебе Бог, гадаю,

¹⁾ яблука (скороч. з поль.)

²⁾ капелька, глиток

Не візьме з кута кия.
 Як лиш тим гріхом ти грішний,
 То ходи у рай предвічний!«

І Ной, батько сїдоглавий,
 Клима зтиха в рай впуска.
 Пан Біг добрий і ласкавий
 Теж не вигнав пняка.
 Ну, спитає хто цікавий,
 А мораль сього яка?
 О, моралї тут три бочки,
 Ось дві-три важнійші точки:

»Любиш, брате, чарку, живо
 Дякуй Богу і за се!
 Лучше хто не мід і пиво,
 Нїж хто братню кровцю ссе.
 Не з п'яниць найбільше жниво
 Чорт у пекло понесе.
 Ти ж по смерті по-п'яцьки
 Лізь у небо хоч би рачки.

Як святі тебе полають —
 Ти надії ще не трать:
 Свій уряд вони лиш знають,
 Не всю божу благодать.
 Просьби, сльози силу мають
 Ноя в поміч підівають.
 Та ще й те май на прикметі:
 Впивсь, — спи в коршмі, не в замєті!«

Відень, грудень 1892.

ЦАР І АСКЕТ

індійська легенда.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО АВТОРА.

Легенда, котру тут подаю, є вільна перерібка одного епізоду санскритської книги Маркандея-Пурана. Книжки, звані «Пурана» (святі повісти), займають у санскритській літературі доволі видне місце. Є їх усіх 18, і разом вони обіймають 1,600.000 віршів, а майже вруге стільки обіймають тзв. „Упа-Пурани“ (менші Пурани), з чого можна собі виробити уявлення про обем тої величезної літератури. Пурани належать до найпізніших творів санскритської літератури й повстали в часі від VII. до XII. віку по Хр., а то й ще пізніше. Навязуючи до святих книг Веди й до великих національних епопей Магабгарати й Рамаяни, Пурани оповідають про сотворення й відновлення світа, про поділ часу, про встановлення законів і релігії, про родовід патріархальних родин і царських династій. Без сумніву, в тих нових Пуранах, досі ще дуже мало простудіованих європейськими вченими, в масі новішого, брагманського віршовання заховалось чимало зломків давнішої, свободнішої творчости, багато поетичних перлів високої стійности. До найкращих належить, безперечно, повість про терпіння царя Гарісчандри. Повість ся була в старій Індії дуже популярна й належить до найстарших індійських легенд; завязки її стрічаємо вже в найдавніших брагманських поясненнях Веди, в так званій Айтарея-Брагмана. Таксамо популярна була історія царя-аскета Вісвамітри. Обидві ті історії, в ріжних віках ріжно оброблювані, становлять нині великий хаос ріжнородних і незгідних зі собою варіантів. Взявши основою своєї перерібки варіант, мабуть, найпізніший, що становить глави VII. і VIII. Маркандея-Пурани — я користувався текстом транскрибованим і перекладом Ріккерта (*Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft* XII.), — я дозволив собі супроти оригіналу поробити деякі зміни. Поперед усього індійський розмір і індійський спосіб оповідання я замінив нашим, сучасним; я не хотів давати перекладу індійського тексту, але індійську легенду, по-нашому оброблену; задля того я, держачи ся взагалі вірно ходу оповідання Пурани, дозволяв собі декуди коротити, инде знов ширше малювати деякі сцени й ситуації, про те дбаючи, щоб легенда на сучасного читача робила хоч у приближенню таке вражіння, яке мусіла в санскритським оригіналі робити на давніх Індів. Задля тої самої причини мусів я мітольоґічний *deus ex machina*, котрим кінчить ся індійська легенда, усунути й замінити його закінченням, котре, на мою думку, більше відповідає нашим почуттям і поглядам.

Присвята С. І. Щербацькому.

*В непривітній, далекій чужині,
В наддунайській столиці шумній,
Мов криницю посеред пустині,
Я найшов Тебе, друже Ти мій.*

*І як рад, хто в пустині кочує,
Край криниці в жару спочиває,
Так і я, одинокий в тім здвизі,
Із Тобою любив розмовляти.*

*Як криниця і небо і зорі
Відбива на перловому дні,
Так слова Твої чесную душу,
Світлий ум виявляли мені.*

*Про індійську країну чудову,
Про індійського духа розвій
Ми не раз заводили розмову —
Тут уважний слухач був я Твій.*

*Так прийми зс отсю вбогую пісню,
Одну вітку з індійських дібров,
Яко спомин далекого друга,
Наших щирих, братерських розмов.*

I.

Дух гордости, що дметь ся над людство
І світ увесь опанувати хоче
І в своїм ході топче серце людське
Зарівно з червяком мізерним — він
Не згиб іще й, мабуть, повік не згине.
В порфірі царській, у вояцькій зброї,
В аскетовім лахмітті, чи в словах
Бездушних книжників ховаєсь він,
Немов змя в сухому листю: ось-ось,
Коли найменш її ти сподівав ся,
Вона з укриття вилізе й страшними
Суволями опугає тебе,
Затроїть душу зубом їдовитим.

Кодись лице Медузи Форкісівни
Ту силу мало, що зміняло в камінь
Усякого, хто в нього зазирнув.

Поезіє, красавице чудова!
Твоє лице подібну силу має
Зміняти камінь самолюбства й злости
У сльози, в співстражданне до людей.
От тим то ти завзятий, вічний воріг
Змії страшної — гордоців надлюдських.
Окрилюючи духа, ти заразом
Змягчаєш серце, вказуєш йому,
Як много спільного, і горя, й сліз,
І радощів дрібних, і зла, і блудів,
Наймогутнійших, велетнів людських,
З найслабшими, потоптаними вяже.
Ти вказуєш в картинах незабутніх
Капризи долі, що могутих, славних
І благородних із вершин людства
Скида на дно, і втоптує в багно,

І серце їх разить стома мечами,
Щоб знов потім, очищених стражданням,
Явить їх в людскости найкращім блиску.
Ти, що в душі Софоклевій колись
Сліпця Ойдиша постать оживила,
Ти, що Шекспірові вказала шлях,
Як самовладця і тирана Ліра
Перетворить в дитину-чоловіка —
Навчи'ї мене вкраїнським тихим словом
Причарувать замерклі, старосвітські
Величні постати знад берегів
Святого Ганґеса — старця-аскета
Грізного Вісвамітри, і царя
Прекрасного, мов місяць в повнім блиску,
Великого страждальця Гарісчандри¹⁾.

II.

У краю Косаля в великім лісі
Жив в давню давнину пустинник славний
Брагманець Вісвамітра²⁾. Походив він
З багатой сімі, не знав ніколи горя,
Мав жінку і дітей, і жив щасливо.
Та, вичитавши у брагманських книгах
Про величезну силу й міць покути,
Котра перемага людську природу,
Дає безсмертність, силу, щоб в повітрі
Лігати, вмратити й воскресати, в вогні
Стояти й не горіти, навіть силу

---

¹⁾ Гарісчандра в санскритській мові значить: «ясний місяць»
Прим. автора.

²⁾ В різних легендах походження Вісвамітри різно розказано. Найчастійше він походить із царської сімі, та я тут приймаю таку відміну, котра найліпше надаєть ся до ходу дальшого оповідання. *Прим. автора.*

Богів перемагать, небесні брами
Ламать і паном быть на всю вселенну —
Він забажав все те собі здобути.
Вглибившись пильно у святії книги,
Він вичитав із них усе: коли
І як потрібно брати ся до діла,
І як його вести, і як вершити.
Тоді покинув жінку, діти, дім,
Близь міста Косаля в великий ліс
Пішов і там в гущаві найгустійшій
Серед гадюк, і тигрів, і дерев
Молив ся духом і мовчав устами,
В одежі із кори сухої, босий,
Простовблосий, по́стив, не змигнув
Ні разу оком у твердій молитві,
На терні спав, і тіло сїк різками,
Руками за гилляку учепившись,
Ціліми днями висїв над вогнем
І дух свій углибляв в таємність Брагми.

Так вісім літ минуло тій покуті.
Про Вісвамїтру скрізь пішла по краю
Велика слава. Вченії брагманці,
Святі аскети, і царі побожні
Сходили ся до нього, щоб послухать
Його розмови і його молитви,
Поцілувать його зівялу руку,
І доступить його благословенства.
І говорив з усіми Вісвамїтра
Розумно, людяно, та розтлівала
У серці в нього гордість безконечна.
І подвоїв він ще свою по́куту,
День-в-день доводив тіло до зомління,
Щоб дух скріпити, прояснити думку.

І вже девятій рік отак минав.
Ще день один, ще ніч одна, й скінчіть ся

Страшна покута, дух розверне крила,
Проссяє наче сонце над землею,
Все обійме, всі тайники зглибїть,
Все опанує, і не буде в світі
Ні понад світом для його гряниці.
Ще день один, та це найтяжший день.
Найменша похибка, найменша слабість
Чуття і волї знівечити може
Плід довголітньої його покути.

Стоїть в твердій молитві Вісвамітра,
Стоїть мов камінь, не поворухнеть ся.
Демонів страшить стать його худая,
Поморщена, порепана від спеки,
Корою вкрита, довгеє волоссе
Нечесане, скудовчене вітрами
І слотами. Ще день один, ще ніч
Одна, і щезне сила всіх демонів,
І перейде вона до Вісвамітри,
Що станеть ся князем їх непоборним.

Та цар демонів, Рудра¹⁾, бачив се,
І в серці своїм вчув тривогу зимну,
І так почав сам в собі помишляти:
»Ще день один, а сей аскет худий
Покутою здобуде божу силу
І змусить нас усіх, щоб перед ним
Впадати на коліна, бути йому
Рабами й слугами до-віку. Сила
Його молитви і його страждання
Не дозволя мені його торкнутись;
Покус моїх давно він не лякаєсь.
Що ж маю я вчинити, щоб відразу
Понівечить весь плід його покути?
Як доведу його до того, щоб
Схибив в чімнебудь у останній хвилі?»

---

¹⁾ Одна з незлічаних назв бога Сіви. *Прим. автора*

Так клопотав ся цар лісних демонів,
Що любить всякі перепони власти
Святим аскетам та й усяким людям,
Так міркував, аж вивав на добру думку
І зараз взяв ся виконать її.

III.

У тому лісі полював в ту пору
Цар Гарісчандра, Косалі володар.
Високий, стáтний, молодий, вродливий,
Недавно ще він на престолі сів,
Недавно з Сайвією одружив ся,
Красунею із княжого гнізда,
Недавно радощів зазнав батьківських:
Рогіта, син його, семиліток,
Мов сонце красний, ріс йому на втіху.

Сьогó побачив Рудра, цар демонів,
І в тій же хвилі голосом жіночим
Незримий у гущаві закричав:
»Рятуї! Рятуїте! Гину! Бють, мордують!«

Спинив ся цар, послухав... Благородна
Душа зворушилась. Не довго й думав
І, кинувшись туди, де чути голос
Тривоги й болю, закричав: »Не бії ся!
Я тут! Я цар! Спішу тобі в підмогу!«
І біг, ламаючи перед собою
Колюче терне і густі корчі.
Крик не вгавав. Огнівавсь Гарісчандра
І крикнув голосно, як тільки міг:
»Що за безумець там вогонь у полі
Свої збирає? Що за нелюд смів
Напастувати жінку беззахісну

У моїм царстві, тут, де я паную,
Де я зближаюсь? Блиск моєї сили
Спалить його! Із мого лука стріли
Пявками стануть, що із жил його
Нехибно тепле висосуть життя!»

Так кричучи, на полянү прибіг,
Серед котрої, між дерев високих,
Стояв на покайню Вісвамітра.
Зжахнув ся цар, побачивши його,
Пізнав, що демонська була покуса,
Рад був сховатись, щезнути, пропасти,
Та вже було за пізно.

Вісвамітра,
Почувши крик могутний Гарісчандри,
Розсердив ся і скрикнув: »Чи сказив ся?
І в тій же хвилі щезла міць його,
Щез дóбуток девятилітніх трудів,
Пропало все, що мав він осягнути,
І він почув себе таким слабим,
Безсильним, грішним, злим, від святости
Далеким, як колись у світі був.
І запалав страшений гнів у серці
Його на Гарісчандру. Мов мара
Грізна, він обернув ся до царя
І крикнув: »Га, безумний! Стій! Чекай!»

Схиливши очі і зложивши руки
На груди, мов перед свягим, стояв
Цар Гарісчандра, поки звільна, ледви
Волочучи зівялі в постах ноги,
Приблизив ся до нього Вісвамітра.
Тоді, упавши перед ним на земдю,
Заговорив покірно Гарісчандра:
»Не гнівай ся, угодниче святий!
Не з злої волі, не з плохой думки

Я перебив твою тишу глибоку
І збунтував твою молитву! Пробі,
Кленусь тобі, лиш крик отой болющий,
Жіночий крик, що тутки роздавав ся
І помочі благав, мене спонукав
До того, що я з криком тут явивсь.

Вісвामітра: Нещасний! Як би знав ти, скільки горя
І страти крик твій спричинив мені!

Гарісчандра: Святий покутнице! Хай вищній Індра
Мене хоронить від лихої думки!
А сам скажи, чи, чувши крик такий,
Не мусів я з святого обов'язку
На поміч бігти? То ж не сердь ся, отче!
Давати дари, правом захищати,
Оборонять мечем і крепким луком, —
Се ж обов'язки головні царя.

IV.

Свою сердитість переміг аскет,
Та думки він про пімсту не покинув.
І, вид приймаючи святий та божий,
У серці своїм міркував: »Чекай!
На обов'язках своїх їздиш ти,
На обов'язках я тебе спіймаю!«

Вісвамітра: Се правду ти сказав, могутний царю.
Та доповідж до решти вже: кому
Давати дари? Захищать кого?
Оборонять кого мечем і луком?

Гарісчандра: Давати дари поперед усіх
Брагманцям мудрим і святим аскетам

А також всім убогим і потрібним;
Давати захист сиротам і вдовам
І всім покривдженим; меча і лука
Вживать на кривдників і розбишак.

Вісвамітра: Так от се я стою перед тобою,
Брагманець і аскет, і ти вважай
Сповнить на мні свій перший обов'язок.
Я ж сирота, покривджений тобою,
Бо своїм криком безголовим ти
Відняв у мене плід девятилітніх
Заслуг і трудів, всю чудовну силу,
Що завтра мала, наче ясне сонце,
На всі світі велично заясніти.
Отак, покривджений, я захисту
Шукаю в тебе, і повинен ти
Сповнить на мні свій другий обов'язок.
Хто кривдник тут і розбишака — знаєш,
Так сповнюй же й свій третій обов'язок!

На серці похололо в Гарісчандри.
Блідий, тремтячи, наче лист осики,
Похилений, мов тростина від вітру,
Стояв покірно він перед аскетом.

Гарісчандра: Страшний мій гріх, вина моя безмірна!
Сам бачу, що нічим її не в силі
Спокутувать! Та змилуй ся, святий
Угодниче, не знівеч, не зітри
Мене відразу в прах своїм прокляттям,
Як я на теє заслужив! Немає
Страшнішого під сонцем, ні на небі,
Як гнів святих, брагманцеве прокляття!
Скажи, яку прийять мені покуту?
Якії дари дать тобі? Промов же!
Все, все, чого ти тільки забажаєш,
Хоч як би важко се мені прийшло ся,
Все дам тобі, щоб гріх свій відмолити.

Вісвамітра: Нехай же буде так, як ти говориш!
Скажи ж тепер, що можеш дати мені?

Гарісчандра: Багато срібла, золота й каміння
Чимало дорогого.

Вісвамітра: Се за мало.

Гарісчандра: Ввесь мій маєток, сіл і міст чимало.

Вісвамітра: І се за мало.

Гарісчандра: Все царство, ввесь мій край від гір до моря.

Вісвамітра: Приймаю се; та сього ще за мало.

Гарісчандра: Чого ж ще більше в мене ти жадаєш?

Вісвамітра: Того, що всім тим дарам є корона:
Жадаю права — царську жертву діять.

Гарісчандра: Значить, жадаєш, щоб я й царську владу
Тобі віддав?

Вісвамітра: Жадаю.

Гарісчандра: Буде так.

Усе тобі прирік я, ввесь я твій,
То й право се тобі я передам.

Вісвамітра: Жадаю, щоб ти зараз се вчинив.
Отам твій кінь осідланий стоїть,
А ось на тобі царський плащ злотистий.
Сей плащ віддай мені і на коня
Всади мене, а сам за поводи
Коня візьми й веди мене у гóрод
І по дорозі викричай: »Гей, люде!
Я Гарісчандра, досі ваш володар,
По божій волі нині уступаю
І владу свою сьому передаю.
Се Вісвамітра, се святий угодник,
Що вам від нині буде царювать!«
Отак кричи, а в Індровій божниці
Передаси мені свою корону.
Коли сього не схочеш учинити,
То відко буде, що лиш на устах
Все маєш обовязок, а не в серці.

Та знай, що всемогутній мій проклин
В такому разі не мине тебе.

Гарісчандра: Святий аскете! Не допустить того
Високий Индра і пресвітлий Агні,
Щоб я ламав раз даний заповіт.
Все те, чого від мене ти жадаєш,
Наскрізь оправдане, й не може быть
Інакше, і усе те я сповню!

І, знявши царський плащ свій, він надів
Його на Вісвамітру. І, привівши
Коня, він посадив на нім аскета,
А сам узяв за поводи коня
І мов слуга у город попровадив.

V.

До заходу хлилось сонце ясне,
Коли в високій Индровій божниці
В димах пахучого кадила, серед
Врочистих співів і молитв гарячих,
Цар Гарісчандра передав свою
Корону Вісвамітрі, передав
Найвище право — царські жертви діять.
Приняв корону з рук його аскет,
І, не вкладаючи її на себе,
Отак до Гарісчандри обізвав ся:

Вісвамітра: Ще я не цар, то ж про одну ще річ
Дозволь тебе спитати. Чи ти знаєш,
Що писано в законів царських книзі?
Як цар живий передає свою
Корону другому, то з нею разом
Повинен дати йому і царську жертву,
А ні, то стільки скарбу золотого,
Щоб царську жертву можна окупить.

- Гарісчандра: Се справді так, і я нічим не хочу
Супроти тих законів прогрішитись.
Та тільки я ж увесь масток свій,
Усе добро, всі скарби і все царство
Віддав тобі, так відки ж я візьму?
- Вісвамітра: Хиба закон питає, відки ти
Візьмеш? Хиба ж для того, що тобі
Незвісно се, змінити божу волю?
Візьми, де знаєш, вижебрай, вкради,
А те, чого закон жадає, дай!
Інакше знай, що не мине тебе
Мое прокляття.
- Гарісчандра: Змилуй ся, святий!
Усе тобі віддавши, я лишив ся
Убогий, голий. Тільки жінка й син
Мені лишились. Та проте не бійсь,
Свій обовязок я сповню нехибно.
Пожди лишень, дай час мені здобути
Настільки скарбу, скільки потребуєш,
А я напевно все тобі віддам.
- Вісвамітра: Нехай і так! Та сам мені скажи,
Як довго ждять мені твого дарунку?
- Гарісчандра: Я думаю, що місяць досить буде,
За місяць чень на скарби розживусь.
- Вісвамітра: Ну, памятай же! Пристаю на се,
І з тим вкладаю царську корону,
Ну, а тепер скажи мені, коли
Ти передав мені свою корону,
Свої права і все своє добро:
Хто тут є пан і цар у цьому краю?
- Гарісчандра: Ти, батьку, і ніхто, окрім тебе.
- Вісвамітра: А чим же ти тепер себе вважаєш?
- Вісвамітра: Підданим твоїм вірним і слугою.
- Вісвамітра: Як так, так ось тобі є розказ мій:
Із свого дому і з усього краю
Ти з жінкою своєю й сином мавш

Ще нині геть іти без відволоки.
 Всі шати дорогії, всі прикраси
 Лишивши тут, ти мусиш із кори
 Тверду одежу сам собі пошити,
 А через місяць у преславний город
 Варанасі прийти повинен ти
 І перед брамою на мене ждати,
 Держачи на-готові стілько грошей,
 Що їх на жертву царськую потрібно.
 Іди ж, і, доки все се не сповниш,
 Моє прокляття висить над тобою!

VI.

»Не плач, моя голубко сизокрила,
 Моє ти сонце, квіте мій рожевий!
 Се божа воля, обовязку сила,
 Що нас нараз із висоти спихає
 В глибоку пропасть. Власть, багатство, слава,
 Все те, що досі окружало нас,
 Всміхалось нам, пестило нас, кохана, —
 Все те лиш сном було. Пресвітлий Індра
 Шле свійого слугу, щоб нас збудив.
 Не плач же, серце! Не в тім блиску й славі,
 Не в власті царській, шатах і палатах
 Лежало щастє наше, а в любові
 Взаїмній, щирій, в нашому дитяті.
 Сих скарбів нам ніхто не відібрав
 І відібрати не може. Так в спокої ся ж!
 Важкая проба жде нас, та її
 Знесімо мушно, з супокійним серцем,
 Щоб не загибіллю було для нас
 Се лихо, а заслуги джерелом!«

Так потїшав дружину Гарісчандра,
Коли під ніч, беззахисний і голый,
Погрозою брагманського прокляття
Прогонений, з палат і з міста свого
В далеку йшов, непевною дорогою.
Обтерла очі Сайвія прекрасна
І, взявши хлопчика за руку, боса,
Ледви одїта, мовчки, тихо йшла
За мужем.

Гброд ввесь заворушїв ся.
Аїодїї мїщани як уздрїли,
Що цар їх геть їде, немов невольник,
Юрбою вийшли всї за ним і стали
Поперек шляху, впали на колїна
І слїзно почали благать його:
»Куди се, наш володарю, спішиш,
Нас бїдних без опіки покидаєш?
Кому віддав ти в руки нас? Чи він,
Новий наш пан той, висохлий як скипка,
Зуміє нас в пригодї боронити?
Чи схоче він судити нас по правдї
І милувать по-людськи, скоро мїг
Тебе, наш соколе, обдерти з власти
Її без милости, під ніч, прогнать із дому,
Зпоміж людей, мов дикую звїрюку?»

Почув це Гарісчандра, зупинив ся
І супокійно до мїщан промовив:
»Брати мої і дїти, не сумуйте!
Не плачте надї мною і пустїть
Мене туди йти, де могуча доля
Встелила нам дорогу. Спогадайте,
Що не без волї божої се дїєсь.
Корїть ся свому владарю новому,
Менї ж простїть, коли в чїм не по правдї,

По людській слабости й нерозумінню,
Я з вами поступив, і прощайте!»

Жінки Айодіі поперек шляху
Його забігли й так заголосили:
»Куди ж ти йдеш від нас, красітко наша,
Наш квіте запахущий, наша мати?
Побудь іще одну хвилину з нами,
Хай наші очі мов ті божі бджоли
Впивають ся красою личка твого!
Коли ж тебе побачимо ізнов?
О, горе! Той, що ще сьогодні рано
На слоні їхав, а довкола нього
Юрбою слуги, перед ним князі,
При нім брагманці, а за ним вельможі, —
Той пішки ось іде й камінем гостре
Під босі ноги підгорта! За ним
Препишна квітка, рано ще цариця,
Тепер убога як рабійя, сумно
Спішить, дитя за ручку ведучи!
О, біле личко, як же швидко ти
В дорозі сій від спеки почорнієш!
О, кучері пахущі, як же швидко
Із шляху курява на вас насяде!
О, біднее дитятко, як же ти
Знесеш сю довгу і тяжку дорогу?»

Почув се Гарісчандра, зупинив ся
І так крізь сльози до жінок сказав:
»Не завдавайте нам, о, сестри, жалю,
Не відіймайте душам нашим силу
Таким голосінням! Дасть Бог, ми ще
Побачимось у ліпшій стані з вами.»

Почув се Вісвамітра, що тасмно
Ішов за ним, і, ставши серед шляху,
З погордою отак сказав до нього:

»Кшатріє¹⁾ віроломний! Тьфу на тебе!
Чи то твоє святе, велике слово,
Твої присяги, правда твоїх уст,
Що царство ти віддав мені своє,
У всім прирік мою сповняти волю,
І зараз же з міщанами отсими
За гóродом вмовляєш ся зрадливо,
Щоби мене ізнов з престола скинуть
І власть із моїх відобрати рук?»

Немов змія вкололо Гарісчандру
Се слово в саме серце, та уста
Не сміли з Вісвамітрою змагатись.
Схиливши смирно голову, він тільки
Одно промовив слово: »Йду вже, йду!«
І, взявши жінку дорогú за руку,
Прудкими кроками пустив ся йти.
Не здужала відразу слабосила
І ніжна жінка поспішить за ним,
Та ще з дитиною. Коли ж вона
Поперед Вісвамітру проходила,
Той разом палицю свою підняв
І вдарив нею бідную царицю.
Оглянувь на удар той Гарісчандра,
Гарячі сльози полились з очей,
Та з уст його ні слóвечка докору
Не виїшло. Власним тілом заступив
Свою дружину, взяв дитя на руки
І ще раз вимовив: »Йду вже, йду.«
А більше там ні слова не промовив.

---

¹⁾ третій стан у Індії — раби

VII.

В недолі, кажуть, звільна час минає.
Та швидко місяць промишув в недолі
Цареві Гарісчандрі. Пилом вкритий,
Від сонця обгорілий, у одежі
З кори, з дитятем хорим на руках,
З дружиною, прибитою нещастєм
І голодом і недостатком, він
Помалу наближав ся перед брами
Преславної столиці бога Сіви,
Варанасі. А в брамі, глянь, уже
Мучитель невмолимий, Вісвамітра
Стоїть, його приходу дожидає.
Побачивши його, вклонив ся низько
Цар Гарісчандра, честь йому віддав,
А потім так промовив до аскета:

Гарісчандра: Поклін тобі, святих усіх оздобо!
Ось я на рѳказ твій явив ся тут.
Скажи, чого тобі від нас потрібно?

Вісвамітра: На царську жертву грошовий дарунок
Ти обіцяв мені. По нього я
Прийшов і надіюсь, що ти додѳржиш
Обіцянки й не схочеш, щоб спалило
Тебе моє страшеннеє прокляттє.

Гарісчандра: Спаси мене від нього, світлий Боже!
Та як мені твою словнити волю,
Я й сам не знаю. Все тобі віддавши,
Я сам лишив ся бідний. Всю надію
Я покладав на княжую сімю
Моєї жінки: В край її батьків
І роду славного я й обернув ся,
Покинувши косальський рідний край.
Та горе нам! У братовбийчїм бою
Погиб ввесь рід її. Міста, і села,

І палати їх понищені, маєтки
Сплюндровані, і не лишивсь ніхто,
Щоб нам, убогим жебракам, подать
Хоч ложку страви. З того краю сліз,
І попелу, й руїни, де й свою
Надію поховали, ми йдемо
Отсе. Роби тепер, що хочеш з нами,
А скарбу золотого в нас нема.

Вісвамітра: Не хочу знать ні вас, ні ваших глупих
Надій! А що обіцяно було,
Те мусить быть мені. Коли ж не буде,
То мій проклін упаде на всіх вас.

Гарісчандра: О, стій, о стій, не проклинай нас, отче!
Чи бач, ще місяць не минув цілком,
Ще на полудні сонце, ще пів дня
Лишилось нам! До вечера завжди!

Вісвамітра: До вечера завжди ще, так годить ся.
Та знай, коли до вечера не буде
Твій дар у мене, будеш ти проклятий,
І згинеш з тілом разом і з душею.
На віки вічні!

І пішов аскет,
А цар лишивсь в трівозі і в задумі.
На камені під брамою усівши,
Схиливши голову, сціпивши губи,
Важкую думу думав Гарісчандра.

VIII.

Гарісчандра: Куди мені, нещасному, подітись?
Де стільки золота здобуть, щоби
Заспокоїть неситого брагманця?
Приятелів багатих тут не маю,
В чужих людей не випрошу нічого,

Украсти, зрабувати — гріх страшний.
А як не дам йому, чого він хоче,
То ще страшнійше жде мене нещастє.
Проклятий всемогутнім я аскетом,
Загину марне, стану червяком,
Останнім, найпідліїшим твором божим.
Хиба себе самого у неволю
Продать? Отсе, мабуть, найліпше буде.
В неволі, певно, я зазнаю муки,
Та хоч сповню обіцянку свою,
А вольними і чистими остануть
Моя кохана жінка й мій синок.

Так звільна у його душі високій
Важкая думка зріла-дозрівала.
Коли втім жінка Сайвія чудова
Його задуму перервала сими
Словами:

Сайвія: Царю, голубе мій сизий,
Чого тут довго думать? Лиш один
Тут вихід бачу. Слова свого ти
Ламать не можеш, се була би ганьба,
Було б нещастє вічне для нас всіх.
Немає вищого над обовязок,
Над непохитную правдивість, друже!
Значить, один тут вихід лиш остав си.

Гарісчандра: Який?

Сайвія: Тобі свободним бути треба,
Ти цар... Жінок найдеш собі досить...
А я...

Тут тяжко-важко заридала
І не могла скіпчить свої мови.
До серця пригортаючи дружину
І поцілунками в лица її

Спиваючи гіркі, гарячі сльози,
Ледви її в спокоїв Гарісчандра.

Гарісчандра: Душе моя! Вспокої ся, не ридай!
Важка на нас, мабуть, надходить проба,
Та твердо ми перенесім її.
Не плач! Чень Бог якусь нам вкаже раду.

Сайвія: Він вказує її! Послухай, друже!
Продай мене в неволю й заплати
Свій довг аскетові! О, не лякайся!
Ти ж будеш вольний, ти могутий лицар,
Стрілець преславний. Швидко зможеш ти
Чи в службі царській, чи в кривавім бою
Здобути стілько, щоб нас викупить.
А як би ти продав ся сам в неволю,
То що без тебе я сама почну,
Без захисту, без роду, без мастку?
Або голодна смерть мене чекає
З отсим дитяточком малим, або
Така ж неволя.

Вчувши ці слова,
Страшенно, важко заривав володар,
Зомлілий впав на землю, наче труп.
Нещасна жінка, бачучи його
Зомлілого, схилила ся над ним,
Щоб своїми слізьми його відтерти,
Та голод, спрага й безконечне горе
Із неї виссали всі сили. З тихим зойком
Вона край мужа свого в порох впала,
Мов нежива. А біднеє дитя,
Побачивши, що батько й мати так
Лежать, посиніли, не ворухнуть ся, —
Заплакало і, ходячи круг них,
Слабими рученятами старалось
Збудити їх і двігнути з землі.

ІХ.

На крик дитини старець Вісвамітра
Явив ся знов і, бачучи царя
Зомлілого, холодною водою
Його побризькав і його дружину.
Прокинувся із омління Гарісчандра,
Та, бачучи вірцтеля грізного,
Ізнов зомлів. Озлив ся Вісвамітра
І, копнувши його ногою, крикнув:
»Вставай, вставай, о, царю Гарісчандро!
Вже сонце геть з полудня похилилось!
Вже недалеко вечір! У кого
Є на сумлінню довг, той спати не може.
Вставай і думай, як довгу позбутись!
,Лиш правдою це ясне сонце ссяє,
На правді твердо ця земля стоїть;
Правдиве слово вік-віків триває,
На правді утвердилось небо й світ.
Сто тисяч жертв із коней і волів
Клади в один бік на вагу посполу,
А в другий бік лиш змісл правдивих слів —
То правда перетягне все додолу.
Ти тишиш ті священні слова
Святої Веди? Уважай, щоб нині
Твоя обіцянка була такою ж
Правдивою! А то прийдеш тобі
Ваги прокляття могого зазнати!»

Сказавши це, знов геть пішов аскет,
А Гарісчандра, мов безумний, з болю,
З тяжкої муки кидавсь і стогнав.
І знов до нього жінка підійшла,
І тихими, сердешними словами
Йому потіху каналала на душу

І додавала сили і відваги
До лютого, нечуваного діла.
»Мій друже!« — мовила, — »не піддавай ся
Надмірній тузі! Се ж лиш на часок
Розстатись нам. Ходім лишень на торг!
Чень Бог пошле нам ласкавого пана,
Тобі поталанить на скарб розжитись,
І всі ще в щастю ми заживемо!«

Зневолений погрозами аскета,
Словами жінки, горем безконечним,
Вкінці з землі підняв ся Гарісчандра,
І руки заломив, і тяжко плакав,
А далі випрямивсь і так сказав:
»Га, так і будь! Моя дружино мила,
Сповню, що кажеш! Підніму на тебе
Прокляту руку. Мов останній нелюд,
Мов дикий людоїд продам тебе.
Ох, не на те я брав тебе у батька
І не на те пестив тебе в палатах,
Щоб так з тобою розставатись нині!
Та що робить! На все те божа воля.«

І мов убитий, ввесь позеленілий
З тяжкого болю, він повів її
У гóрод, на базар, де продавали
Невольників. І, ставши на базарі,
Почав кричать, хоч серце в ньому рвалось:
»Гей, гей, купці, багатії міщане,
Послухайте, що я вам сповіщу!
І не питайте ви мене: хто я?
Я нелюд, я безумний, лютий звір,
Я грішник і дводушник! Бачте, я
Веду на продаж цю свою дружину,
Свою кохану, вірну жінку — її серце
Не трісло в мене, і не всхла рука.
Сходітесь! Придивіть ся їй! Хто з вас

Бажає сю мою голубку милу
Собі в невольниці купить — озвіть ся!»

Такеє прокричавши, зарідав
Страшенно Гарісчандра. З дивним дивом
Довкола нього стóвпились купці.
Гляділи то на нього, то на жінку,
Та приступить не важив ся ніхто.

Х.

Аж ось з юрби, що мовчки там стояла,
Ззираючись на сю чудну появу,
Якійсь старий брагманець протиснув ся
І к Гарісчандрі близько підійшов.

Брагманець: Говориш, друже, що готов продати
Отсюю жінку? Дай лиш, я погляну!
Здасть ся, молода, здорова й гарна.
Ну, що ж, давай, я буду за купця.
Біда з жінками, друже мій, неправда?
Ти, певно, не з добра й свою отсе
На продаж вигнав. А мене моя
Також сюди пригнала. Бачиш, я
Старий уже, та спокусив нечистий,
Що з молодою оженився. Гай, гай!
По невчасі¹⁾ пізнав я, у яку
Пригоду вскочив! Догори ногами.
Ввесь тихий дім мені перевернула!
Все їй не в лад, все їй подай, зроби,
І все не так! А скажеш що — кричить,
Лящить, руками і ногами трепле,
Трохи що бить старого не хапаєсь.

---

¹⁾ за пізно (поль. po niewczasie)

Сьогодні ось, мов мокреє рядно,
Пристала: йди та йди мені на торг,
Купи невольницю, щоб до послуги
Була! Я не багатий чоловік,
Та що робить! Ще й богові в душі
Подякував, що лиш на тім і стало.
А то бою ся, друже мій, що швидко
Вона напре на мене, щоб пішов
Невольника купить її молодого!
Та я розговоривсь, а ти, мабуть,
Спішиш ся! На ж тобі, мій друже, гроші:
Сто рушій золотих. Се гріш чималий.
Я лиш для тебе так даю, бо знаю,
Що не велить закон тобі з брагманцем
Ні торгуватись, ні глядіти навіть
На гроші, що він дасть тобі. Ось тут
У правий ріг поли завязую
Тобі всю суму. А тепер небого
Ходи зо мною!

І він взяв за руку
Царицю, та вона в трівозі й болю
Немов окаменіла.

»Ну, ходи!«

Брагманець грізно крикнув і, за коси
Нещасну захопивши, почав жорстоко
Тягти і шарпаль.

Бачучи, що матір

Так тягнуть, хлопчик захопив ся за ноги
Її і, попри неї біжучи,
Кричав: »Матусю! Мамочко! Куди ви?
Візьміть мене з собою! Мамо! Мамо!«

»Геть, пуцьвірку!« — сказав брагманець
[Гнівню,

І копнув хлопчика ногою так,
Що той на землю впав. Та швидко бідне
Знов схопилось і, кричучи »матусю!«,
За мамою, ридаючи, побігло.

Сайвія:

О, пане мій! Постій іще хвилину!
Єдину ласку сю мені зроби,
Купи ще се дитя! Хоч я твоя,
Та вір мені, без нього швидко я
Умру, й задармо страчене пропаде
Твоє добро.

Подумав кілька хвиль
Брагманець, щось проворкотів, а далі,
Добувши гроші, знов до Гарісчандри
Вернувся і гроші завязав йому
В пришіл. Потому жінку і дитину
Зв'язавши разом, поволік обоє
І швидко щез у торговій юрбі.

XI.

»Та, на котру ніколи досі вітер
Холодний не повіяв, сонце не світило —
Тепер пішла в тяжку, ганебну службу!
Коритись мусить злій хазяйці, гнутись
Під тягаром, з криниць носячи воду,
Із ліса дрóва! Та, котрої руки
Мов пучки рожі ніжні, запахуці —
Тепер надавлювать мозолі мусить
На пальцях, мелючи на жорнах збіжже
Та хусти перучи у річці! Та,
Котрої ясного обличчя з простих
Людей ніхто й побачити не смів —
Тепер, за коси шарпана, прилюдно

В неволю, на збиткованнє пішла!
О, Боже мій! Що стало ся зо мною!
О, Сайвіє, життє моє, мій раю!
О, сину мій, дитя моє єдине!
Се я, поганець, вас довів до того!
Я нелюд! Я проклятий! І все те
Я мусів бачити на власні очі,
І очі ті у мене не посліпли! —
Все те переболіти мусів серцем,
І серце ще не трісло там у грудях!
О, горе, горе, як бездонне море,
Тепер я чую, що ти з головою
Мене покрито і довіку вже
Не випустиш!»

Отак ридав і плакав
Серед базару Гарісчандра бідний,
Волоссе рвав на собі і об землю —
З розпуки бив ся.

Раптом розступилась
Юрба, і Вісвамїтра появил ся.

Вісвамїтра: Приходжу, Гарісчандро, по твоїй дар.
Пора тобі своє сповніти слово.

Гарісчандра: Візьми, святий! Ось все, що я добув.

З поли його сквалпно вивязав
Ті гроші Вісвамїтра й люто плюнув.

Вісвамїтра: Гидкий кшатріє! Що се ти задумав
Робити дурня з мене? Жмінку підлих
Сих срібних рупій ти давш мені
На окуп жертви царської? Мабу́ть,
Ти хочеш, щоб прокляв тебе я зараз!

Гарісчандра: Угодниче! Купець, що гроші ті
Вязав мені, брагманець чесний був,
І він сказав, що золотих сто рупій
Дав.

- Вісвामітра: Сам бачиш, що це срібняки!
- Гарісчандра: О, горе бідному мені! Мабу́ть,
Якийсь недобрый демон відмінив
Ті гроші, бо ж брагманцеві святому
Ошукувать — зовсім не до лица.
- Вісвамітра: Мабу́ть, ти сам задумав ошукати
Мене. Та ні! Я не дарую свого!
Роби, що хоч, а решту грошей зараз
Добудь мені і довше не крути!
- Гарісчандра: Пожди ще, батечку! Ти ж бачиш, я
Нічого вже не маю на всім світі.
Сих жмінка грошей — се ж ціна кривава,
За них то жінку й сина я продав.
- Вісвамітра: Байдуже се мені. Ще три години,
Заки за гори ясне сонце сяє.
Той час іще готов тобі я ждати,
Та довше ні хвилини не зажду.
- Сказавши се, помалу віддалив ся.

XIII.

Не міг нічого думать Гарісчандра.
Розпука, мов гадюка, ссала серце
І мозок бідного. А далі встав
І мов безумний знов зачав кричати:
»Гей, гей, купці! Сходіть ся! Подивіть ся!
Кому такий, як я, невольник здав ся,
Купіть мене! До всякої послуги
Способний, до найтяжшої роботи!«

І знов юрба цікавая зібралась
Довкола нього, та ніхто з купців
Не наближав ся. Враз поспішно всі
Розскочились і вулицю зробили.

До Гарісчандри прямо йшов купець,
Якого, певно, він не сподівав ся.
Се був чандал — псобийник, кат і сторож
Кладовища, огидлива поява.
Вонючий, волохатий-стрепіхатий,
Немов у кабана два кли із рота
Сторчали, з шкур шакалів одежіще,
На голові вінок мав з трупа знятий,
В руках на шнурі псів цілую низку
Наловлених по городу волік.
Отсей купець, котрого дотик сам
Нечистий і страшний, мов гріх смертельний,
На Гарісчандри крик підбіг живенько.

Чандал: Мені, мені невольника потрібно!
Скажи, небоже, швидко, скільки хочеш
За себе взять? Я дам! У мене грошей
Досить. А праці не лякайся моєї!
Тобі у мене, синку, добре буде.

Гарісчандра: Хто ти, страшна, невидана появо?

Чандал: Ого, невидана? Мене, небоже,
Всі знають в гарнім місті тім. Я пан
Великий, хоч усім смертельним служу.
Кому дасть Бог чи то на паль попасти,
Чи то на шибеницю, чи під меч,
Той все через мої проходить руки.
І ще, небоже, не було нікого,
Щоб жалкувавсь на кепську обслугу.
А ті, котрим Бог дасть без мене вмерти,
Також по смерти йдуть до мене. Я
Останнє ліжко стелю їм — з вогню,
Останню плату дістаю від них:
Сорочку з умерлого, покривало
І що там ще лучить ся. Ну, а так,
Крім того, бачиш, песиків ловлю
По городу — також спасенне діло,

Шакалів бю — їх там у моім місті
На кладовиці коло трупів купи
Так, що й заснути не дають. Ходи,
Небоже! Гарно будем жити разом!
Гарісчандра: Рятуй мене, високий Індру! Стати
Невольником нечистого чандала,
Значіть, на віки стратить тіло й душу,
Значіть, спуститись на найглибше дно
Пониження й погорди! Ні, нізащо
Сьогó не вчійню! Краще вже нехай
Клене мене аскет, нехай відразу
Прокліи його спаліть мене на попіл,
А в сю огидну службу не піду!

Ледви се вимовив, аж Вісвамітра
Явив ся. Гнівом запалали очі
Аскета, хмара на чолі лягла.

- Вісвамітра: Ну, що ж, чандал отсей, як чую, хоче
Велику суму дать за тебе. Чом же
Її не хочеш взять і заплатити
Мені належну суму за мій окуп?
- Гарісчандра: Святий аскете! Адже царський рід мій!
Неволя у чандала оскверніть
На віки вічні і мене самого,
І весь мій рід, і все моє імя.
- Вісвамітра: Брагманцеве ж прокляття гнеть спаліть
Тебе, в вогонь пекельниць вкине твоїх
Всіх предків і потомків. Вибирай!
- Гарісчандра: Нещасний я! І вибору мені
Немає! Змилуй ся, святий аскете!
Ось клянно я до твоїх ніг паду,
Твої коліна обіймаю, порох
Слізьми змиваю з твоїх стіп. Помилуй
Мене! Не погубляй з душею й тілом!
За довг, що випен я тобі, прийми

Ти сам мене в невольники! Без слова,
Без волі власної я все готов
Робить для тебе до самої смерти.

Вісвამітра: А ну, коли в неволю ти мені віддав ся,
То я з тобою, як з невольником
Зробити можу, що мені забагнесь.
І ось тебе чандалові я сьому
За золотую суму продаю.

Аж скочив з радості чандал і зараз,
Відрахувавши гроші Вісвамітрі,
Невольника свого Гарісчандру
Зв'язав тим самим ши́уром, на котрому
Були нанизані собаки. Мов мертвий,
Давав усе робить з собою бідний,
Стояв, немов осліпши і оглухши,
Аж поки палки довгої ударом
Чандал не пробудив його. Отак
То тигнучи, то палкою бючі
Його й собак посполу, серед грубих,
Огидних жартів, пасміхів, пісень,
Чандал потяг за город, де стояло
Кладовище, страшнее місто вмерлих.

XIII.

»Бодай ти, сонце, не зійшло ніколи,
На мій страшний упадок не дивилось!
Бодай ти, земле, ще сю ніч запалась
В безодню темну, щоб ти не носила
На собі мого лютого нещастя!»

Отак ридав і кляв свою недолю
Цар Гарісчандра, цар колісь, тепер
Чандал-невольник, у чандальській хаті
Ночуючи сю першу ніч.

Та сонце
Зійшло, збудивсь чандал і перед себе
Прикликав Гарісчандру.

Чандал:

Слухай, синку!

Пора тобі за діло приниматись.
Робота жде тебе не так то й мудра,
Та й не важка. Отам на кладовищі
Стоїть колиба¹⁾, се від нині буде
Твоя домівка. Станеш ти у мене
При трупах за помічника. День-в-день
Ти будеш ждять на свіжі трупи, будеш
Допомагать, як будуть їх палити,
І будеш з них здіймати покривала
І сорочки. Се буде наш заробок.
Із нього шеста часть — царю податок,
Три части йдуть для мене, дві — тобі.

Отак його нап'ютивши, чандал
Завів його під браму кладовища,
Де з бамбусових тик, пальмовим листем
Покрита, в тіні дерева стояла
Коліба. В ній по давнім сторожі
Лежала з шкур шакалевих одежа.
Отсю надів на себе Гарісчандра,
У праву руку гак узив, котрим
В вогонь волочать голі трупи, в ліву
Довжезну тик, на котрій від вітру
Трепала ся червона короговка,
І на кладовище пішов до діла.

Страшений вид йому там показав ся.
Є полудно від Варанасі святого
Стелгла ся широка рівнина,
Обкопана ровом, пальмовим лісом
Відділена від міста. Ліни де-де

---

¹⁾ шалаш, у Гуцулів: пастуша хатка

Росли по ній худії сікомори,
Кущі колючі. Поміж ними скрізь
Широкі пожарища, чорні плями
Вкривали землю. Стадами ходили
Шакалі по долині, проразливим¹⁾
Виттєм і дзвякотом глушили вуха.
Скрізь кости, черепи людській, ребра
Розкидані, одні з пожару чорні,
А другі білі, звірями із мяса
Обгризені — се бідолахів кости,
Котрим ні за що дерева купити,
Щоби спалигть доразу вьсього трупа.
Смерід нестерпний залягав долину,
Захапував непрівичнії груди.
Де-де курив ся дим, тріщав вогонь,
І коло нього чуть було ридання,
Жінок голосіння, сирітський плач.

Вночі кладовище ставало ще
Страшнійше. Мов кроваві озерá
Кипучі — полумя кострів палало.
Шакалі вили, сові та нічні
Погані птахи скігзли, немов
Пекельнії демони, що злетілись
На людське мясо.

День за днем минав.

Обжив ся, звик у сім страшнім місці
І грабарем зробив ся Гарісчандра.
Врудний, нечесаний, вонючий, в шкуру
Защитий, він від ранку аж до ночі
З гакóm в руці і з тикою у другій
По кладовищі бігав, стоси клав
І трупи обдирав. »Отсе для мене,
Се для царя, а сес для чандала« —

---

¹⁾ пронизливим, дошкульним (поль.)

Так міркував. »З онтого трупа гарну
Сорочку я здобув, а з сього гарне
Здобуду покривало.«

Далі! далі!

Все діло, все здобіча! Людське горе,
Сирітський плач, вдовиць гірке ридання,
Батьківський біль і материнські сльози —
Для нього все значило лиш одно:
Сорочка, покривало. Так немов
Ще за життя переродивсь колишній
Мяккий, сердечний, добрий чоловік.

Та, встаючи й лягаючи що-дня,
Сльозми гіркими обливав ся він
І в пісні сумовитій виливав
Своє безмірне, невтишиме горе.

Пісня Гарісчандри.

Десь там жалібниця, мила моя,
В службі тяжкій пропадає,
Вольної хвилі весь день дожидає,
К сердцю заплакане тулить дитя,
Плаче й гадає:

»Десь там мій милий у службі в царя
Зброю блискучю носить,
Срібла збирає і золота досить,
Щоб заспокоїть того оприра,
Що все більш просить.

»Цить, моя квіточко, синку мій, цить,
Вже нам не довго страждати,
Швидко твій таточко стане багатий,
Швидко прибуде і нас увільнить...
Цить, пора спати!»

Бідна жалібнице, мила моя,
Спи! Хай тобі й не присниться ся,

Де то мені довелось опинить ся!
Та вже щасливого, вольного дня
Нам не добить ся!

XIV.

Одного дня вже вниз хилилось сонце,
Коли на кладовищі Гарісчандра
Побачив жінку вбогую, що трупа
Дитини, плачучи, несла. Худа,
Бліда, обдерта жінка та нещасна
Ридала голосно, ламала руки,
Волоссе рвала, все заводячи:
»Мій синку любий! Квіточко моя!
Дитя єдине, ти моя потіхо
Остання, ох, остання на землі!
Натїшилась на тобі злая доля!
Не довго жив ти на землі, та вспів
З вершин людського щастя, блиску, слави
Упасти низько, низько, в тьму неволі.
Та скільки натерпів ся! Боже, Боже!
І голодом морив тебе наш пан,
І сік різками, кóпав як собаку,
З собаками кормив і спати клав,
Аж поки зла гадюка їдовита
Тебе у сні, мій любий, не вкусила.
О, горе, горенько моє! Я, бідна,
Кляла й благословила ту гадюку:
Кляла за те, що видерла мені
Мою єдину на землі надію;
Благославила ж я за те, що швидко,
Хоч з болем лютим, з лютої неволі
Тебе на волю, любий, довела.«

Почувши Гарісчандра крик її,
Прибіг на місце. Ставши оддалік,
Глядів на неї і на те маленьке
Посиніле, опухле тіло трупа.
Він не пізнав, нещасний, свого сина
Ні жінки Сайвії, та, дивлячись,
Подумав тільки: »Ось воно, нещастє!
Якась вдова, мабуть, невольниця
Убога. А дитя — коли отак
Лежить у неї на колінах, то
Мені здаєсь, що свого сина бачу
У матері. Де він, голубчик мій!
В такім самім віці і він тепер,
Як сей. Чи він живе? Чи, може, також
Бог Яма взяв його за ніжну ручку
І попровадив десь в тасмну путь?»

А Сайвія сиділа і ридала
Над трупом сина. Та, чандала вздрівши,
Аж затремтіла. »Боже, се ж мій муж!«
Подумала і мало не зомліла.
А далі, трупа відложивши, встала,
Хитаючись, і руки простягла
І скрикнула: »О, царю! Милій мій!
О, Гарісчандро! Що ти робиш тут?
Чи не пізнав ти Сайвії своєї?»

Яка була отих нещасних стріча,
Які там мовились слова, які
Лили ся сльози, і які зітхання
Неслись до неба — се сказать словами,
На те людськăя мова за слаба.
Ридаючи і стогнучи над сном,
Цілуючи посинілого трупа,
Розказував нещасний Гарісчандра
Своє життє на службі у чандала.

І, плачучи, розказувала жінка
Своє бідованнє в тяжкій неволі
В брагманця-ошуканця і його
Лихої жінки.

Сайвія:

Царю, пане мій

Скажи, чи є ще правда на землі?
Чи є живі боги над нами? Адже ж
Ввесь вік ми свято берегли обоє
Їх заповіти, щедрі дари клали
По нам, брагманцям, тямили за вбогих,
Творили правду сиротам і вдовам,
Карали переступних. І за що ж
Таку страшну тепер нам довелось
Терпіти кару? Без вини своєї
Ти втратив власть, багатство і державу,
Всі троє ми в неволю продались,
Дитя єдине стратили — і за що?
За прибагів неспитого аскета!
Ні, ні, немає правди на землі
Ні в небі!

Гарісчандра:

Жінко люба, цить! Не слід

Наріканнєм себе ще більш карати.
Мабуть, на щось богам була потрібна
Ся люта кара, що на нас зіслали.
Та нині закінчить ся вже вона.

Сайвія:

Ти дивно так се говориш! Як се так?
Чи ти що знавеш? Чи задумав що?

Гарісчандра:

Дружино вірна, не питай нічого!
Ходім лишень, і дерева обоє
Знесім багато, й царський стіс високий
Для сна свого бідного зложім —
А там побачимо, що нам робити.

XV.

Наклали стіс високий. Гарісчандра
В обійми сина взяв і по драбині
На стіс той виніс. Та не клав він трупа,
А, держачи його в обіймах, мовив:
»Дружино вірна, а тепер візьми
Горючую головню й положи
В сухий хворост, що в середній стоса.«

Покірно Сайвія зробила се.
І затріщав хворост, і бухнув дим,
Несмісло ще стелив ся по долині,
І полумя маленьке почало
Лизать поліна.

Гарісчандра: А тепер, сердешна,
Прости мене, коли хоч раз в життю
Тебе чимнебудь я вразив недобрим,
Хоч словом, хоч би поглядом німим!
Прости найпаче те, що через мене
В отсю страшну неволю ти попала!

Сайвія: Мій мужу любий, не кажи сьогó!
Яке ж мені життє без вас обох?
Чи кажеш своїй Сайвії нещасній
Вертаться знов у лютюю неволю
З розбитим серцем? Ні, дозвољ мені
При собі стати разом з нашим сином.
А як святєє полумя здійметься
Могуче вгору, то і наші душі
Очищені, і вольні, і веселі
Стрясуть зі себе всі терпіння земні
І полетять в щасливий, вищій світ.

Гарісчандра: О, ангельська душе! О, серце щире!
Ходи ж сюди! В обіймах спільних всі

Покинемо неволю й разом станем
Там, де нема неволі, ні страждання.

І радо Сайвія на стіс вступила.
Тоді ногою крішко Гарісчандра
Драбину геть відкинув. І обоє
На-вколішки упали коло трупа,
Зложили руки, і думки свої
Понад усі терпіння й муки земні
Знесли високо, до богів безсмертних.
І ясно, легко стало їм в душі,
Немов проходим, що з холодних дебрів,
З густого бору, із блудних стежок
На вольний, теплий, ясний степ виходять.

А там внизу вогонь тріщав, гудів,
Густими бовдурами дим валив ся,
І полумя кривавії язики
Вплиї ся вгору. Ще не досягали
Тих, що в обіймах дружніх, у молитві
Стояли на версі, та звільна їх
Немов вінцем вогнистим обплітали...

XVI.

Та що се враз за гомін ізчинив ся
При брамі кладовища? Що за люде
Валять юрбою, бігають усюди,
Когось шукають? А оті, що вкупі
К горючому костру простують, що се
За діда ветхого несуть в носилках?
Побачив Гарісчандра сей народ,
Побачив діда й стрепенув ся. Ах!
Колись він знав його, знав тих усіх
Людей! Та ж се Айодії міщани!

А дід той — се його старезний прадід,
Колишній цар Айод'ї, Девадатта,
Тепер від многих літ святий пустинник,
Чудовний лікар і порадник всіх.
Та що се сталось, що його міщани
Сюди такою купою прийшли?
І прадіда по що несуть святого?

Та ось його побачив Девадатта,
Побачили міщани.

»Царю, царю!« —
Роздав ся дружній крик їх, — »почекай!«

Девадатта: Стій, Гарісчандро! Ще тобі не час
В палату Індри! Діти, лийте воду,
Гасіть вогонь!

За кілька хвиль погас
Вогонь. Ридаючи і сміючись,
Міщани на руках знесли зі стога
Дитя, і Сайвію, і Гарісчандру.

Гарісчандра: Що завинив я вам, що ви насилу
Вертаєте мене з тієї стежки,
Що до свободи вічної веде?

Девадатта: Великий гріх твій тут тебе спинає.
Хиба забув ти, що найперша царська
Повинність — дбати про своїх підданих?

Гарісчандра: Не маю я підданих! Я не цар!
Чандал нечистий, сторож кладовища,
Здирач з умерлих шмаття — ось хто я!

Девадатта: А як мені святу складав присягу
В Айодії закону стерегти
І не лишать без влади — це забув?

Гарісчандра: Навів на мене Бог важку покусу.
В Айодії віддять я владу мусів
Аскету Вісвамітрі. Той там пан.

- Девадатта: Тиран і здирця той уже доволі
Напанував ся. Нині твій престіл
Свобідний, жде давнього свого пана.
- Гарісчандра: Не можу я на нім засісти, діду.
Я, проданий чандалові в неволю,
Лиш з дозволу його піду відсіля.
- Чандал: Ось тут я, батечку! Та ти про мене
Не дбай! Іди собі з всіма богами!
Мені оті міщани святобливі¹⁾
За тебе для заміни привели
Такого ж пана, як і ти.
- Гарісчандра: Кого?
- Чандал: Та свого ж царя, бач, Вісвамітру.
Старенький він, то правда, і бурчить,
Клене й кпдасть ся. Ну, та дасть Біг,
Що якось з ним дійдемо до ладу.
На кладовище не піде, та я
Пошлю його собак ловить по місті —
Се також діло добре — і немудре.
- Гарісчандра: Ні, не бувають в Айодії мені!
Важкі пригоди геть мене зламали,
А сина смерть життя підсікла корінь.
- Девадатта: Подай мені свою дитину, доню!

Тремтячи, Сайвія старцеві в руки,
Дитини трупа подала. Оглянув
Старий посиніле, опухле тіло,
До груди вухо притулив і слухав.
Тоді зза пазухи добув лущину
З горіха, в ній якаюсь масть була.
Отсю подав він Сайвії і мовив:
»Візьми це, доню, намасти дитя!»

І диво сталось. Де лише дітнулась
Чудовна масть до тіла, там щезала

---

¹⁾ побожні (поль.)

Гадюча пухленька і синець,
Біліло тіло, мякло, подавалось
І набирало ся тепла. На щоках
Слабенький румянець заграв, і звільна
Розкрились очі, розтулились ніжні
Уста, і ще слабій, безвладний хлопчик
Тихесенько промовив: »Мамо! Тату!«

І кинувсь на коліна Гарісчандра,
І Сайвія, надмірним щастем наче
Прибита, кинулась йому на шию,
І плакали обоє й цілували
Дитя воскресле, й дідові коліна,
І всіх, усіх Айодії міщан,
Що там з слізьми в очах на все гляділи.

Отсе вам повість про царя й аскета:
Могучим всім в науку й осторогу,
Всім твердосерним, гординим — на погрозу,
Нещасним всім, страждущим — на потїху.

Львів, у грудні, 1892.

ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЕ

лірична драма.

Переднє слово до першого (львівського) видання.

Герой отсих віршів, той, що в них виявляє своє «я» — небіжчик. Був се чоловік слабої волі та буйної фантазії, з глибоким чуттям, та мало здібний до практичного життя.

Доля звичайно кепкує над такими людьми. Здається, що сил, здібности, охоти до праці в них багато, а проте вони ніколи нічого путнього не зроблять, ні на що велике не зважують ся, нічого в життю не дібують ся. Самі їх пориви не видні для постороннього ока, хоч безмірно болючі для них самих. От тим то, вичерпавши сили в таких поривах, вони звичайно застрягають десь у якійсь темній куті суспільного життя й тують день поза день, заваджають собі й иньшим. Герой отсих віршів скінчив трохи щасливіше: раз у своїм життю він здобув ся на рішучий крок і пустив собі кульку в лоб.

Причина сеї несподіваної рішучости нікому не була відома, бо мій бідний приятель не мав звичаю нікому говорити про свою особу, про свої пляни, надії або терпіння. Тільки кілька місяців по його смерті випадком дістав ся мені в руки його дневник — помятий та поплямлений зшиток, писаний прихашцем, ночами. Я неохоче взяв ся читати його й довго мучив ся, поки дочитав до кінця. Дневник писаний був безладно; були се переважно ліричні оклики, зітхання, прокляття та бичовання себе самого, а оповідання про факти дуже мало. Я виврозумів лише стілько, що небіжчик улюбив ся був у якусь панночку, дістав від неї коша (видно, розумна панночка була, знала, який муж їй непотрібний), а потім мучив ся своєю любовю довгі літа, поки його улюблена не вийшла заміж. Тоді він покінчив зі собою.

Виміркувавши отсю фактичну основу дневника, я почав уважнійше прочитувати поодинокі його частини. Багато там було недотепної мазанини, багато немудрого філософювання та незрозумілих докорів, — та серед тої половини попадали ся місця, повні сили й виразу безпосереднього чуття, місця такі, в котрих мій покійний приятель, хоч загалом несильний у прозі, видобував зі своєї душі правдиво поетичні тони. Отсі місця робили на мене сильне вражіння. Вдумуючи ся в ситуацію, в духовий настрій автора дневника, я пробував передати ті місця віршованою мовою й пускаю їх отсе у світ.

По що? Чи варто було трудити ся, щоб пустити у світ пару жмутків зівялого листа, вкинути у круговорот нашого сучасного

життя кілька крапель, затроєних песимізмом, а, радше, безнадійністю, розпукою та безрадістю? У нас і без того сього добра так багато! Та хто його знає — думало ся мені — може, се горе таке, як віспа, котру лічать ущільюванням віспи? Може, образ мук і горя хорої душі вздоровить деяку хору душу в нашій суспільності? Мені пригадав ся Гетевий Вертер, і пригадали ся ті слова, які Гете написав на екземплярі сеї своєї книги, послаючи її одному своєму знайому. З тими словами і я подаю отсі вірші нашому молодому поколінню:

Sei ein Mann und folge mir nicht nach!

1897.

Передне слово до другого (київського) видання.

Чотирнацять дїт після появи «Зівялого листя» запотребило ся друге видання сеї збірки ліричних пісень, найсуб'єктивнїйших із усіх, які появили ся в нас від часу автобіографїчних поезій Шевченка, та при тїм найбільш об'єктивних у способі мальовання складного людського чуття.

Не можу сказати, щоб тодішня літературна критика гаразд зрозуміла інтенції та характер моєї збірки. Найпросторїйше писання про неї Василя Шурата в «Зорі» (1897. р.) силкувало ся осудити її як прояву зовсім зайвого в нас песимізму. Не тільки сам я, але — се стало мені відомо зараз тоді — також значна часть публіки зовсім инакше зрозуміла ті поезії, і я надїю ся, що й теперішнє покоління знайде в них не одно таке, що відгукнеть ся в його душі зовсім непересимістичними тонами.

Пускаючи до друку се друге видання, я, де можна, поробив язикові поправки, хоч се не скрізь було можливе. Не потребує, здаєть ся, додавати, що прозова передмова до першого видання, яка й тут друкуєть ся без зміни, також не більше, як літературна фікція. Давати ключ до пояснення поодиноких із тих віршів — не бачу потреби; мені здаєть ся, що й без автобіографїчного ключа вони мають самостійне літературне значінне.

Львів, дня 10. падолиста, 1910.

ПЕРШИЙ ЖМУТОК

[1882—1893]¹⁾

I.

По довгим, важким отупінню
Знов трискає хвиля пісень,
Неначе зпід попелу разом
Язиками блимне вогень.

Що щастем, спокоем здавалось —
Те попелу тепла верства;
Під нею жаги і любови
Не згасла ще пскра жива,

Не згасла ще, тліла, ятрилась
Помимо сліз моїх роси;
Та вітер повіяв, і попіл розвіяв —
Тепер ти вогонь той згаси!

Нї, годї! Не буду гасити!
Хай бухає грішний вогень!
І серце хай рветь ся, та вільно хай ллеть ся
Бурливая хвиля пісень!

---

¹⁾ У другому виданні зазначений 1886. р., але вірш «Не знаю, що мене до тебе тягне» написаний 1882. р., через те й поставлено таку дату на цьому місці.

II.

Не знаю, що мене до тебе тягне,
Чим вчарувала ти мене, що все,
Коли погляну на твоє лице,
Чогось мов щастя й волі серце прагне.

І в груди щось метушить ся, немов
Давно забута згадка піль зелених,
Весни і цвітів, — молода любов
З обійм виходить гробовіх, студених.

Себе я чую сильним і свободним,
Мов той, що вирвав ся з тюрми на світ,
Таким веселим, щирим і лагідним —
Яким я був за давніх, давніх літ.

І, попри тебе йдучи, я дрожу,
Як перед злою не дрожав судьбою;
В твоє лице тривожно так гляджу, —
Здаєть ся, ось би впав перед тобою.

Як би ти слово прорекла мені,
Я б був щасливий, наче цар могутий,
Та в серці щось порвалось би на дні,
З очей би сліз потік полив ся рвучий.

Не знаємось, ні брат я твоїй, ні сват,
І приязнь мусіла б нам надокучить,
В життю, мабуть, ніщо нас не сполучить,
Роздільно нам прийдець ся і вмирать.

Припадком лиш нераз тебе видаю,
На мене ж, певно, й не зирнула ти;
Та все ж таки аж в гріб мені — се знаю —
Лице твоє прийдець ся донести.

III.

Не боюсь я ні Бога, ні біса,
Маю серця гіпóтеку чисту;
Не бою ся я й вовка із ліса,
Хоч не маю стрілецького хисту.

Не боюсь я царів-держилюдів,
Хоч у них є саддати й гармати;
Не боюсь я людських пересудів,
Що потраплять і душу порвати.

Навіть гнів твій, дівчино-зірничко,
Не лякає мене ні крихітки:
Я люблю те румяне личко
І розискрені очі-красітки.

Лиш коли на те личко чудове
Ляже хмарою жальсна туга,
І болюще дрожання нервове
Ті усточка сціпнїть як шаруга¹⁾,

І докір десь у горлі пропаде,
У знесилї опустять ся руки,
І благає підмоги, поради
Прошибаючий погляд розпуки, —

Отоді моє серце стикає,
Мов кліщами, холодна тривога:
Біль нїмшїй мене більше лякає,
Нїж всі громи й злих сил перемога.

---

¹⁾ метелиця, шуря-буря (поль.)

IV.

За щб, красавице, я так тебе люблю,
Що серце треплеться в грудях несамовито,
Коли проходиш ти повз мене гордовито?
За що я тужу так, і мучусь, і терплю?

Чи за той гордий хід, за ту красу твою,
За те таємне щось, що тліє полускрито
В очах твоїх і шепче: »Тут сповито
Живую душу в пелену тісну?«

Часом причуєть ся, що та душа живая
Квилить, пручаєть ся, — тоді глибокий сум
Без твого відома лице твоє вкриває.

Тоді б я душу дав за тебе. Та в ту ж мить
З очей твоїх мигне злий на сміх, гордість, глум,
І відвертаюсь я, і біль в душі щемить.

V.

Раз зійшли ся ми случайно,
Говорили кілька хвиль —
Говорили так звичайно,
Мов краєни, що нечайно
Здблять ся зза трьохсот миль.

Я питав про щось таке,
Що й не варт було питать,
Говорив щось про ідеї —
Та зовсім не те, не те,
Що хотіло ся сказать.

Звільна, зтиха ти, о, пані,
І розсудно річ вела;
Ми розстались, мов незнані,
А мені ти на прощанні
І руки не подала.

Ти кивнула головою,
В сінях скрила ся як-стій;
Я ж, мов одурілий, стою
І безсильний за тобою
Шлю в погоню погляд свій.

Чує серце, що в тій хвилі
Ввесь мій рай був тут-отсе!
Два-три слова щирі, милі
І гарячі були б в силі
Задержать його на все.

Чує серце, що програна
Ставка вже не верне знов...
Щось щемить в душі, мов рана:
Се бліда, горем пiana,
Безнадійная любов.

VI.

Так, ти одна моя правдивая любов,
Та — що не суджено в життю їй вдовольнить ся;
Ти найтайніший порив той, що бурить кров,
Підносить грудь, та ба — ніколи не словніть ся.

Ти той найкращий слів, що в час вітхнення снить ся,
Та ще ніколи слів для себе не знайшов;
Ти славний подвиг той, що я б на нього йшов,
Коб віра сильная її могучая десниця.

Як згублену любов, несповнене бажання,
Невиспіваний спів, геройське поривання,
Як все найвище, чим душу я кормлю,

Як той вогонь, що враз і гріє й пожирає,
Як смерть, що забива й від мук ослобоняє —
Отак, красавице, і я тебе люблю.

VII.

Твої очі — як те море
Супокійне, світляне;
Серця мого давнє горе
Мов пилінка в них тонє.

Твої очі — мов криниця
Чиста на перловім дні,
А надія мов зірниця
З них проблискує мені.

VIII.

«Не надійся нічого».

Як ти могла сказати се так рівно,
Спокійно, твердо? Як не задрожав
Твій голос в горлі, серце в твоїй груді
Биттем тривожним не зглушило ті
Слова страшні: »Не надійся нічого!«

Не надійся нічого! Чи ти знаєш,
Що ті слова — найтяжшая провина,
Убивство серця, духа і думок
Живих і ненароджених? Чи в тебе
При тих словах не ворухнулась совість?

Не надій ся нічого! Земле-мамо!
Ти світе ясний! Темнотó нічна!
Зірки і люде! Чим ви всі тепер?
Чим я тепер? О, чом не пил бездушний?
Чом не той камінь, не вода, не лід?

Тоді б не чув я пекла в своїй груді,
І в мізку моім не вертів би нор
Червяк неситий, кров моя кипуча
В гарячці лютій не дзвонила б вічно
Тих слів страшних: »Не надій ся нічого!«

Та ні, не вірю! Злуда, злуда все!
Живущої води в напій мені
Ти долила, а жартом лиш сказала,
Що се отрута. Бо за що ж би ти
Могла вбивать у мене душу й тіло?

Ні, ні, не вірю! В хвилию ту, коли
Уста твої мене вбивати мали, —
Лице твоє бліде, трівожні очі,
Вся стать твоя тремтяча, мов мімоза,
Все мовило мені: »Не вір! Не вір!«

Ти добра, щира! О, не ошукаєш
Мойого серця гордості лускою!
Я зрозумів тебе! Ти добра, щира!
Лиш бурі світа, розчаровань мук
Заволокли тебе отсним туманом.

І в серці своїм знов я чую силу
Розсіяти туман той, теплотою
Чуття і жаром думки поєднати
Тебе з життєм — і в відповідь тобі
Я кличу: »Надійсь і кріпись в борні!«

IX.

Я не надіюсь нічого
І нічого не бажаю —
Що ж, коли живу і мучусь,
Не вмираю!

Що ж, коли гляджу на тебе
І не можу не глядіти,
І люблю тебе! Куди ж те
Серце діти?

Усміх твій неначе сонце
Листе покріпля зелене,
А зздає штучну краску —
Смій ся з мене!

Я не надіюсь нічого,
Але як бажання сперти?
Не бажать життя живому,
Тільки смерти?

Жиймо! Кожде своїм шляхом
Йдім, куди судьба провадить!
Здиблемось колись — то добре,
А як ні — кому се вадить?

X.

Безмежне поле в сніжному завою,
Ох, дай мені обширу й волі!
Я сам серед тебе, лиш кінь піді мною,
І в серці нестерпнії болі.

Неси ж мене, коню, по чистому полю,
Як вихор; що тутки гуляє,
А чень утечу я від лютого болю,
Що серце мое розриває.

ХІ.

Як на вулиці зустрінеш,
То мене обходиш ти.
Добре робиш! Спільним шляхом
Не судилось нам іти.

Йди направо, я наліво
Шлях верстати му в тумані,
І не здиблемось ніколи,
Як дві краплі в океані.

Як в дорозі здіблю горе,
Що тобі несе удар,
Сам його до себе справлю
І прийму його тягар.

А як щастє часом схоче
В мою хату загостить,
Я його до тебе справлю,
Хай голубочком летить.

Що мені без тебе щастє?
Звук порожній і мана!
Що мені без тебе горе?
Щезла і йому ціна.

Наче крапля в океані
Розпливусь я, потону;
Ти гуляй на сонці, пані,
Я ж спадати му ік дну.

XII.

Не минай з погордою
І не смійсь, дитя!
Може, в тім осміянім
Суть твого життя.

Може, в тім зневаженім
Твого щастя карб,
Може, в тім погордженім
Є любови скарб.

Може, сміх твій нинішній
Срібний та дзвінкий
Стане в твоїй памяти
За докір гіркий.

XIII.

Я нелюд! Часто щоб зглушить
У серці люту муку,
Я чистий образ твій убить
Здіймав проступну руку.

Я з вулиці болото брав,
Камінне кременисте,
І кидав ним у образ твій,
В лице твоє пречисте.

Я мов безумний лютував,
Мов п'яний у нетямі,
Хоч чув, що власне серце рвав
Злочинними руками.

Та як минув скажений дур,
Я чувсь брудний, недужий,
А образ твій яснів в душі,
Мов сонце верх калюжі.

XV.

Неперехідним муром поміж нами
Та доля стала! Мов два судна, море
Розносить нас між двома берегами,
Моя ти ясна, непривітна зоре!

Ще здалека тебе мій слідить зір.
Твій свіжий слід я рад би цілувати
І душу тим повітрем напувати,
Що з твоїх уст переплива в простір.

Та щезла ти! Мов в лісі без дороги
Лишив ся я. Куди тепер? За чим?
Підтяті думи, не провадять ноги,
А в серці холод... Дим довкола, дим!...

XIV.

Нераз у сні являєть ся мені,
О, люба, образ твій, такий чудовий,
Яким яснів в молодощів весні,
В найкращі хвилі свіжої любови.

Він наді мною хилить ся, страшні
Полошить мари... З трепетом, без мови
Я в тії очі знов гляджу сумні,
Що жар колись ятрили в моїй крові.

І на моє бурливе серце руку
Кладе той привид, зимну як зм'я,
І в серці втишує всі думи й муку.

На привид тихо, не змигнувши, я
Гляджу. Він хилить ся, без слів, без згуку
Моргас: »Цить! Засни! Я смерть твоя!«

XVI.

Похорон пані А. Г.

Так сталося! В труні металевій нині
Ота рука проклятая спочила,
Що ген-то, в добрій, чи лихій годині
Нас розлучила.

Я бачив, як її зашрібували,
Вложили в склеп і привалили камінь,
Цементом заліпили й прикопали —
Значить, і аміні.

А ти стояла зблизька у жалобі,
Заплакана, хоч сльози ті лиш з ока
Текли, чуття ж не зрушило зглибока
Те, що в тім гробі.

Ще душно, а ж стояв увесь холодний
Близь тебе й німо на сей гріб дивився,
Мов хмара з вітром, так в уяві бився
Засуд народній:

»Хто вбив живу душу й перед смертю
За вбивство смертну не відтерпів муку,
Той по-смерти з могили розпростерту
Простягне руку.«

І з твоїх сліз, з лица твого блідого,
З очей, що скрились у важку жалобу,
Я хотів дігти, чи та рука померша
Простягнесь з гробу?...

XVII.

Я не кляв тебе, о, зоре,
Хоч як сильно жаль мій ріс;
Насміх твій і власне горе
Я терпляче переніс.

Та боюсь за тебе дуже,
Бо любов — то мстивий бог:
Як одно її зневажить,
Любить мстити ся на обох.

Як, сміючись, ти вбивала
Чистую любов мою,
Чи ти знала, що вбивавш
Все, чим в світі я жию?

Чи ти знала, що руйнуєш
Щастя власного підклад,
Те, чого життє так мало
Звикло всякому вділять?

Чи ти знала, що небавом,
От мов раз махнуть пером,
Ти пераз заплачеш гірко
За потоптаним добром?

XVIII.

Ти плачеш. Сліз гірких потоки
На твоїому лиці блідому
Лішають слід свій — не глибокий,
Та замітний вже оку мому.

Ти плачеш. Ти, що відіпхнула
Любов мою як сиротину,
Тепер надармо просиш, ловиш
Любови хоч би крапельину.

Твоєю дивною красою
Надармо всіх маниш ти к собі:
Се труп убитої любови
Не допуска любови к тобі.

І марно линуть, марно гинуть
Літа найкращі, молодії!
Ти памятник живий, небого,
На гробі власної надії.

XIX.

Я не жалуюсь на тебе, доле:
Добре ти вела мене, мов мати.
Та ж де хліб родити має поле,
Мусить плуг квітки з коріннем рвати.

Важко плуг скришить у чорній скибі,
І квітки зітхають у сконанню...
Серце рвесь, уста німі, мов риби,
І душа вглибляєсь в люту рану.

А ти йдеш з сівнею й тихо сієш
В чорні скиби і незрослі рани
Нове сімя, новії надії,
І вдихавш дух життя румяний.

XX.

Привид.

Холодна ніч. Спокійно, важко, звільна
На місто сніг вогкий паде й паде;
З густої тьми журба якась могильна
Вихилює лице своє бліде.

Лямпи горять. Колеса світлянії
Довкола них тіснять ся, меркотить
Кривавий блиск. Неначе сонні мрії
Фіякри мигають і гинуть в-мить.

На тротоарах ще прохожих сила:
Циліндри, шуби, модні боа дам
І драні лахи — різнобарвна хвиля
Пливе, гуде, зіпреть ся тут і там.

І я в юрбі сумний і одинокий
Пливу безвладно, щоб від власних дум
Втекти, — та невідступний і глибокий
У серці все повзе зо мною сум.

І наче той, що тоне і в знесилі
Шукає гильки, корня, стебельця, —
Так я між лиць тих в пестрій люду хвилі
Шукаю щиро-дружнього лица.

І враз я здеревів і стрепенув ся,
Щось горло стисло, в груді сперло дух...
Втікати бажав, та не поворухнув ся,
Мов оглушив мене важкий обух.

То не обух! То йшла передо мною
Висока постать, пряма та струнка...
Оглянулась, хитнула головою,
Моргнула на прохожого панка,

Оглянулась ще раз ... великі очі,
Глибокі, темні, мов та чорна ніч,
Зустрілись з моїми й в бездонній ночі
Пропали. Двоє їх спішило пріч.

А я стояв мов стовп. Юрба юрбою
Мене тручала, штóвхала раз-в-раз,
Та я не чув ні холоду, ні болю,
Мов вогник свідомости в мізку згас.

»Вона!« Із уст одно те слово присло,
Та в нїм була магїчна мїць страшна!
Мов камінь млиновий за шию тисло
Мене одно се словечко: »Вона!«

Вона, ся гарна квітка »сон царівни«,
Котрої розцвітом втїшав ся я,
Котрої запах був такий чарівний,
Що й досї пiana ним душа моя!

Вона, котрій я все бажав віддати,
Ввесь скарб душі, всі думи, всі чуття,
Котрої слїд я рад був цілувати,
В котрій вбачав красу і цїль *буття.

Та, що мене однїським словом своїм
Могла героєм, генїєм зробить,
Обдарувать надїєю й спокоєм,
Заставить все найвищеє любити, —

Та, що в руці від раю ключ держала,
Вона його закинула в багно,
І чарівного слова не сказала...
Чи хоч в душі гризе її воно?

Не словом — рухом, поглядом холодним
Мене зіпхнула в темний рїв без дна.
Лечу!.. Валюсь! Та там внизу, в безодні
Хто се пропащий, стоптаний? Вона!

Стій, привиде! Скажи, яка неволя
Тебе зіпхнула з радісних вершин?
Хто смів красу й пишноту сього поля
Втоптать в болото і з яких причин?

Чи голод, холод і сирітства сльози,
Чи та жага, що серце рве й скребе,
Що хилить волю, мов та буря лози,
На сей торг ганьби випхнула тебе?

Постій! Постій! Я вмію се відчути.
Моя любов не згасла ще, горить,
Зуміє райський ключ із дна добути,
Зуміє рай запертий отворить,

Не чує? Щезла з ним у п'їтьмі ночі,
Лиш вид її прошиб мене як ніж.
О, щоб були мої ослїпли очі,
Було б в душі яснїц і смокїїїш!

Відень, 6. падолиста, 1892.

Епїльог.

Розвійте ся з вітром, листочки зівялі,
Розвійтесь, як тихе зітханнє!
Незгосні рани, невтишені жалї,
Завмерлеє в серці коханнє.

В зівялих листочках хто може вгадати
Красу всю зеленого гаю?
Хто знає, який я чуття скарб багатий
В ті вбогїї вірші вкладаю?

Тї скарби найкращї душі молодї .
Розтративши марно, без тям,
Жебрак одинокий на зустріч недолї
Пїду я сумними стежками.

ДРУГИЙ ЖМУТОК

(1895).

I.

В Перемишлі, де Сян пливе зелений,
Стояв на мості я в важкій задумі,
Про тебе думав я, душе моя,
Про щастє те, що, наче сонний привид,
Явило ся, всміхнуло ся і щезло,
Лишивши жаль по собі невмірущий.
І я згадав одно оповіданнє,
Що тут над Сяном від народа чув.

Зима була, замерз зелений Сян,
І по блискучім ледовім помості
Гладкий протерли шлях мужицькі сани.

Ось раз була неділя. В самий південь
Із церкви люде вийшли. Сяло сонце,
Искрив ся сніг. Юрба народа вийшла
Над Сян, гули веселі розговори.

За Сяном ось на полі сніговому
Щось зачорніло, дзвоники бреньчать,
Копита стукають о змерзлу землю,
І вчвал жене по втоптаній дорозі
Прешишна чвірка. Упряж дорога
Полискує до сонця; наче вихор,
Карита мчить ся, з батога візник
Мов з пістолєта лускає...

Убогий

Сільський народ глядить на сю появу,
Дивуєть ся. І хто се міг би їхать?
Ніколи тут ні чвірки, ні карити
Такої не видали. Ні старі,
Ні молоді придумати не можуть,
Хто се так їде, відки і куди?

Ось чвірка, не спиняючись ні хвилі,
На лід влетіла. Глухо застогнав
Поміст хрустальний, дзвінко задудніли
По нїм копита кінські, закрипів
Замерзлий сніг під шинами колїс.
І луснув з батога візник, мов вихор,
Несла ся чвірка.

Та нараз посеред

Ріки, де крїє ледова кора
Найглибший вир, щось хруснуло — лиш раз,
Одніський раз щось хруснуло! Широкий
Круг леду, мов обкросний, подав ся,
І чвірка, і карита, і візник,
І що було в кариті, наче сон,
Неначе ясний привид враз пропало.
Лиш Сян забулькотів неначе д'явол,
І облизав ся. Лиш зелена хвиля
Широким валом хлюпнула верх леду
І знов вернула в тасмничу тону,
А чвірки, ні карити — ні слїдї.
І не дізнали ся ніколи люде,
Хто се так їхав, відки і куди.
Нїхто за ними не питав ніколи,
Ані в ріці нїхто останків жадних
Не віднайшов. Коли б один хто бачив
Се диво, а не сотня свідків, сам він
З часом собі би вірить перестав,

Сам він з часом на тому би спинив ся,
Що се був сон.

Се мого серця драма!

Як би не ті літа важкої муки,
Пекучих болів, сліз і божевілля,
Глухої резигнації, скажених бунтів
Придавленого серця, то я сам,
Пригадуючи першу нашу стрічу
І той промінчик ясної надії,
Що блис мені тоді, — присяг би нині,
Що се був сон, надсянська легенда.

II.

Полудне.

Широкее поле безлюдне.

Довкола для ока й для вуха

Ні духа!

Ні сліду людей не видать...

Лиш трави — мов море хвилясте,

Зелене, барвисте, квітчасте,

І сверщики в травах тріщать.

Без впину

За річкою геть у долину

І геть аж до синіх тих гір

Мій зір

Летить і в тиші потопає,

У пахощах дух спочиває, —

У душу тепла доливає

Простір.

З тім — цить!

Яке ж то тихеньке ридання

В повітрі мов тужне зітханне
Тремтить?
Чи се моє власнеє горе?
Чи серце стрепало ся хоре?
Ах, ні! Се здалека десь тільки
Доносить ся голос сопілки.

І ось
На голос той серце моє потяглось,
В тім раю без краю воно заридало
Без слів.
Тебе, моя зоре, воно спогадало,
І зтиха до строю сонілки
Поплив із народнім до-спілки
Мій спів.

III.

Зелений явір, зелений явір,
Ще зеленійша пва;
Ой, між усіми дівчатоньками
Лиш одна мені мила.

Червона рожа, червона рожа
Над усі квіти гожа;
Не бачу рожі, не бачу рожі,
Лиш її личка гожі.

Золоті зорі в небеснім морі
Моргають серед ночі,
Та над всі зорі внизу і вгóрі —
Її чорнії очі.

Голосні дзвони, срібнії тони,
Слух у них потопає,
Та її голос — пшеничний колос,
Аж за серце хапає.

Широке море, велике море,
Що й кінця не видати,
Та в моім серці ще більше горе:
Я на-вік її втратив.

IV.

Ой, ти дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько — колюче терня?

Чом твої устенька — тиха молитва,
А твоє слово гостре, як бритва?

Чом твої очі ссяють тим чаром,
Що то запалює серце пожаром?

Ох, тії очі темнійші ночі,
Хто в них задивить ся, й сонця не хоче!

І чом твій усміх — для мене скрута,
Серце бентежить, як буря люта?

Ой, ти дівчино, ясная зоре!
Ти мої радощі, ти моє горе!

Тебе видаючи, любити мушу,
Тебе кохаючи, загублю душу.

V.

»Червона калино, чого в лузі гнеш ся,
Чого в лузі гнеш ся?

Чи світла не любиш, до сонця не пнеш ся?
До сонця не пнеш ся?

Чи жаль тобі цвіту на радощі світу?
На радощі світу?

Чи бурі боїш ся, чи грому з блакиту?
Чи грому з блакиту?»

»Не жаль мені цвіту, не страшно і грому,
Не страшно і грому,
І світло люблю я, купаю ся в ньому,
Купаю ся в ньому.

Та вгору не пну ся, бо сили не маю,
Бо сили не маю.

Червоні ягідки додолу схиляю,
Додолу схиляю.

Я вгору не пну ся, я дубам не пара,
Я дубам не пара;

Та ти мене, дубе, отїнив як хмара,
Отїнив як хмара.»

VI.

»Ой, ти дубочку кучерявий,
Ой, а хто ж тебе скучерявив?»

»Скучерявили густі лози,
Підмили корінь дрібні сльози.

Скучерявили темні ночі,
Зранили серце чорні очі.

Чорнії очі, пишна врода,
Гордая мова, непогода.

Гордая мова — вітер зимний,
Вічна розлука — жаль нестримний.

Вже ж моє серце сохне, тане,
Вже ж моя краса вяне, вяне.

Вже моя сила слабне, гнеть ся,
Вже мені весна не всміхнеть ся.

Падуть листочки звялі, звалі —
От так і сам я впаду далі.

Решту красоти, решту сили
Поріжуть живо гострі пили.

Гострії пили, людська злоба,
Стопче байдужість як худоба.»

VII.

Ой, жалю мій, жалю,
Гіркий не помалу!
Упустив я голубочку,
Та вже не спіймаю.

Як була близенько,
Не дав їй принади, —
А тепер я не знаходжу
Для серця розради.

Як була близенько,
Я ще вагував ся,
Щоб так швидко улетіла,
Я їй не сподівав ся.

А як улетіла,
Вернуть не схотіла,
То забрала за собою
Мою душу з тіла.

Забрала всі мрії,
Всі втіхи, надії,
Як весна бере з собою
Квіти запашніі.

VIII.

Я не тебе люблю, о, ні,
Моя хістка плече,
Не оченька твої ясні,
Не личенько блідеє.

Не голос твій, що мов дзвінок
Мою бенгежить душу,
І не твій хід, що кождий крок
Відчуттє серцем мушу.

Не ті уста, з котрих вже я
Не вчую слова ласки,
Не вид, в котрім душа твоя
Видніє вся без маски.

Не стать твою, не скромний стрій,
Котрим вона вповита,
Не гармонійний вигляд твій,
Мов пісня сумовита.

Я не тебе люблю, о, ні,
Люблю я власну мрію,
Що там у серденьку на дні
Від-малечку лелію.

Все, що дало мені життя,
В красу перетопляв я,
І всю красу, весь жар чуття
На неї перелляв я.

Вона — мій спів, вона — мій хліб!
Душа моя — аж дивно —
До неї наче той поліп
Приссалась невідривно.

Усіми нервами приляг
Мій дух до неї, мила, —
І тут вона — аж страх, аж страх!
Твій вид мені явила.

Неначе блискавка ярка,
Що зразу сліпить очі,
Що враз і тішить, і ляка,
Ніч робить з дня, день з ночі —

Отак для мене був твій вид
І розкішню й ударом;
Я чув: тут смерть моя сидить,
Краси вповита чаром.

Я чув, і з жаху весь тремтів,
І розкішню вшвавав ся;
Від тебе геть тікати хотів,
Круг тебе все снував ся.

Мов той Іксіон вплетений
У колесо-катушу,
Так рік за роком мучусь я,
І біль мою жре душу.

І дармо ліку я шукав
На сю свою хоробу;
Кого зрадливий Сфінкс піймав,
Не пустить аж до гробу.

Ні, не тебе я так люблю,
Люблю я власну мрію!
За неї смерть собі зроблю,
Від неї одурію.

ІХ.

Чому не смієш ся ніколи?
Чи в твоєму серці зима,
І горе зморозило душу,
Що сміху у горлі нема?
Чому не смієш ся ніколи?
Чи, може, лежить який гріх
Великий на твоєм сумлінню
І здавлює радісний сміх?
Лежить якийсь смуток тасмний
На твоєм чудовім чолі,
І усміх твій — наче під осінь
Всміхаєть ся сонце у млі.

Х.

В вагоні.

Мов сполохана, без тям,
Так земля зпід моїх ніг
Утіка — стовпи, смереки
Гонять, тільки миг-миг-миг.
Наче полотно простерте
Велетенська рука
Враз стяга, так лан за ланом,
Сад за садом утіка.
Тільки я стою, та зорі,
Що високо там горять,
Не втікають, мов на доказ,
Що є в світі стійкість, лад.
І сміють ся вічні зорі,
Іронічно миготять:
»Ми і ти! — неправда? — доказ,
Що є в світі стійкість, лад!«

XI.

Смійтесь з мене, вічні зорі!
Я нещасний, я черв'як!
В мене серця перві хорі
Не подужають ніяк.

Сам з собою у роздорі,
Своїх власних дум боюсь...
Смійтесь з мене, вічні зорі!
Я слабій, над труси трус.

Сам від себе геть за море
Я тікаю... Чи втечу?
Я — кайданник! Власне горе
За собою волочу.

XII.

Чого являєш ся мені
У сні?
Чого звертавш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них мов зарево червоне
Займаєть ся і знову тоне
У тьмі?

Чого являєш ся мені
У сні?
В життю ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,
Із нього визвала одні
Оті ридання голосні —
Пісні.

В життю мене ти й знать не знаєш,
Ідеш по вулиці — минаєш,
Вклонюся — навіть не зирнеш
І головою не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тям,
Як мучусь довгими почам,
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні .
У серці здавляю на дні.

О, ні!

Являйся, зіронько, мені

Хоч в сні!

В життю мені весь вік тужити —
Не жити.

Так хай те серце, що в турботі,

Неначе перла у болоті,

Марії, вяне, засиха, —

Хоч в сні на вид твої оживає,

Хоч в жалощах живійше грає,

По-людськи вільно віддиха,

І того дива золотого

Зазнає, щастя молодого,

Бажаного, страшного того

Гріха!

XIII.

Отсе тая стежечка,

Де дівчина йшла,

Що з мого сердечка

Щастє унесла.

Ось туди пішла вона,
Та гуляючи,
З иньшим, своїм любчиком
Розмовляючи.

За її слідами я
Мов безумний біг,
Обливав з слезами я
Пил із її ніг.

Наче потопаючий
Стебелиночку,
Зір мій вид її ловив
На хвилиночку.

І мов нурок перли ті
На морськóму дні,
Сквапно так мій слух ловив
Всі слова її.

Отсе тая стежечка
Ізвиваєть ся,
А у мене серденько
Розриваєть ся.

Залягло на дні його
Те важке чуття:
Тут на віки згублений
Змисл твого буття.

Все, щó найдорожше,
Найулюблене,
Чим душа жива була,
Тут загублене!

Чим душа жива була,
Чим пишала ся...
Отсе тая стежечка,
Щоб запала ся!

XIV.

Як би знав я чари, що спинають хмари,
Що два серця можуть ізвести до пари,
Що ламають пута, де душа закута,
Що в поживу ними змінить ся отрута, —
То тебе би, мила, обдала їх сила,
Всі би в твоїм серці іскри погасила,
Всі думки й бажання за одним ударом,
Лиш одна любов би вибухла пожаром,
Обняла б достоту всю твою істоту,
Мисли б всі пожерла, всю твою турботу, —
Тільки мій там образ і яснє й гріє...
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

Як би був я лицар і мав панцир добрий,
І над всіх був сильний і над всіх хоробрій, —
Я би з перемоги вороги під поги,
Що мені до тебе не дають дороги!
Я б добувсь до тебе через мури й стіни,
Я б побив драконів, розметав руїни,
Я б здобув всі скарби, що їх криє море,
І до ніг твоїх би положив, о, зоре!
Де б тебе не скрито, я б зламав верії...
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

Як би я не дурень, що лиш в думках кисне,
Що співа і плаче, як біль серце тисне,
Що будуще бачить людське і народнє,
А в сучаснім блудить як дитя голодне, —
Що із неба ловить зорі золотії,
Але до дівчини приступить не вмє, —
Ідеали бачить геть десь за горами,
А живеє щастє з рук пустив без тями,
І тепер, за пізно, плаче і дуріє —
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

XV.

Що щастє? Се ж ілюзія,
Се привид, тїнь, омана...
О, ти ілюзіє моя
Зрадлива і кохана!

Кринице радощів, чуття
Ти чарочко хрустальна!
Оmano дум, мого життя
Ти помилко фатальна!

Я хтїв зловить тебе, ось-ось,
Та враз опали крила:
З тобою жить не довелось,
Без тебе жить не сила.

З тобою жить — важка лежить
Завада поміж нами;
Без тебе жить — весь вік тужить
І днями, і ночами.

Нехай ти тїнь, що гине десь,
Мана, лудá — одначе
Чому ж без тебе серце рвєсь,
Душа болить і плаче?

Нехайі ти тїнь, мана, дїм з карт
І мрія молодеча,
Без тебе жить — безглуздий жарт,
І світ весь — порожнеча.

Як той Шлеміль¹⁾, що стратив тїнь,
Ходжү я мов заклятий,
Весь світ не годен заповнить
Менї твоєї втрати.

---

¹⁾ Герой твору німецького поета Ад. Шамісса: «Peter Schlemihl.»

XVI.

Як не бачу тебе,
Кожда хвиля — тяга безконечна;
Як побачу тебе,
Відновляється рана сердечна.

Як не бачу тебе,
То довкола і зимно, і темно;
Як побачу тебе,
Запече щось у серці страшенно.

Щоб побачить тебе,
Мов несуть мене ангельські руки;
Як побачу тебе,
Геть мов гонять пекельнії муки.

Ні без тебе нема,
Ні близь тебе спокою, мій світе!
І земля не прийма,
Ох, і небо на віки закрите.

XVII.

Як почувеш вночі край свого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не тривожся зовсім, не збавляй собі сна,
Не дивися в той бік, моя пташко!

Се не та сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко,
Се розпука моя, невтишима тоска,
Се любов моя плаче так гірко.

XVIII.

Хоч ти не будеш квіткою цвісті,
Левкою пахуче-золотою,
Хоч ти пішла серед юрби плисти
У океан щоденщини й застою,
То все ж для мене ясна, чиста ти,
Не перестанеш быть мені святою,
Як цвіт, що стужі не зазнав, ні спеки,
Як ідеал все ясний, бо — далекий.

Я понесу тебе в душі на дні,
Облиту чаром свіжости й любови,
Твою красу я переллю в пісні,
Вогонь очей в дзвінкії хвилі мови,
Коралі уст у ритми голосні...
Мов золота мушка, в бурштиновий
Хрусталь залита, в нім віки триває,
Цвісти меш ти, покіль мій спів лунає.

XIX.

Як віл в ярмі, отак я день за днем
Свій плуг тяжкий до краю дотягаю;
Немов повільним спалююсь вогнем,
Та ярко бухнуть сили вже не маю.

Замерли в серці мрії молодечі,
Глюзії криниця пересхла;
Різькі, сухі мої зробились речі, —
Пора худого жнива надійшла.

Худее жниво! Сіялось, мабуть,
За мало й ненайкращої пшениці.
А час не ждав! Холодні зливи йдуть, —
Важку ворожать осінь нам зірниці.

XX.

Сипле, сипле, сипле сніг.
З неба сірої безодні
Міріядами летять
Ті метелики холодні.

Одностайні, мов жура,
Зимні, мов лихая доля,
Приснають все життя,
Всю красу дугів і поля.

Білий килим забуття,
Одубіння, отупіння
Все покрив, стискає все
До найглибшого коріння.

Сипле, сипле, сипле сніг,
Килим важче налягає...
Молодий вогонь в душі
Меркне, слабне, погасає.

ТРЕТІЙ ЖМУТОК

[1896].

I.

Коли студінь потисне,
Не хвилює вода, не блищить:
Коли лампа розписне,
То і світло її не мигтить.

Коли струна порветь ся,
То від неї музики не жди.
Чом же пісня та леть ся
Під вагою турбот і біди?

Чи те горе як праса,
Щоб із серця пісень надушить?
Чи пісні ті як дзвони,
Щоби горя завід¹⁾ заглушить?

II.

Вона умерла! Слухай! Бам! Бам-бам!
Се в моім серці дзвін посмертний дзвонить.
Вона умерла! Мов тяжезний трам
Мене цілого щось додолу клонить.
Щось горло душить. Чи моім очам
Хтось видер світло?... Хто се люто гонить
Думки з душі, що в собі біль заперла?
Сам біль? Вона умерла! Вмерла! Вмерла!
Ось бач, ще рожі на лиці цвітуть,
І на устах краснїє ще малина...

---

¹⁾ голосіння

Та цить! І подихом одним не тругь
Її! Се твоїх бажань домовина.
Бам-бам! Бам-бам! Далеко, зично чуть
Сей дзвін... Припадь і плач, немов дитина!
Се ж твоїх мрії заслону смерть роздерла,
Розбила храм твоїй! Цить! Вона умерла!

І як се я ще досі не вдурів?
І як се я гляджу і не осліпну?
І як се досі все те я стерпів
І у петлю не кинув ся коніпну?
Адже ж найкращий мій вогонь згорів!
Адже ж тепер по-вік я не окріпну!
По-вік каліка! Серце гадь пожерла,
Сточила думи всі! Вона умерла.

Лиш біль страшній, пекучий в серці там
Все заповнив, усю мою істоту.
Лиш біль і се страшенне: бам, бам, бам,
А сліз нема, ні крови, ані поту.
І меркне світ довкола, і я сам
Лечу кудись в бездонну стужу й слоту.
Ридать! Кричать! — та горло біль запер.
Вона умерла! — Ні, се я умер.

III.

Байдужісінько мені тепер
До всіх ваших болів і турбот,
До всіх ваших боїв і ґризот!
Всі ідеї ваші, весь народ,
Поступ, слава — що мені тепер?
Я умер!

Хоч валісь, про мене, весь сей світ,
Хоч брат брата тут мордуї і ріж, —

Нічого мені тепер глядїть,
Нічого вже добивать ся більш!
В моїм серці вбитий гострий ніж
І на віки душу я запер, —
Я умер.

Хай побіда світла вас манїть,
Хай надїя додає вам крил, —
Та моя надїя ось лежить:
Я — судно без маштів і вітрил,
Я для радощів не маю сил,
І з життєм умову я роздер —
Я умер.

IV.

В алеї нічкою літною
Я йшов без тям, наче тїнь,
Горіли зорі наді мною
І неба темная глибїнь
Мов океан тиші, спокою
Лпла ся в душу. Як же я
Ще вчора вас любив, о, зорі,
Тебе, блакиті! Як моя
Душа в безмірному просторі
Купала ся, на ті прозорі
Луки летїла, де цвітуть
Безсмертні квіти, де гудуть
Несказано-солодкі співи!
А нинї темні і тяжкі ви
Для мене, весь ваш чар погас.
Ненавиджу я нинї вас!
Ненавиджу красу, і силу,
І світло, й пісню, і життє,
Ненавиджу любов, чуттє, —
Одно люблю лиш — забуттє,
Спокій, безпам'ятну могилу.

В алєї нічкою літною
Я йшов без тьми, наче тїнь.
Поперед мене, поза мною
Снували люде. Дзїнь-дзїнь-дзїнь —
Дзвонив біцикль. Несли ся шепти
Любовних пар, далекий спів...
Та в серці мійому засїв
Біль лютий, на який не всїв
Нїхто ще видумать рецепти.
Я йшов, та знав, що я — могила,
Що нерв життя у мене вмер,
Що тут, в нутрі на дні тепер
Душа моя похоронила
Всі радощі і все стражданнє,
Ввесь спів, що вже не встане знов,
Своє найвищєє бажаннє,
Свою останню любов.

V.

Покоїк і кухня, два вігна в партері,
На вігнах з квітками вазонки,
В покою два ліжка, підхилені двері,
Над вікнами білі заслонки.

На стїнах годинник, пять-шість фотографій,
Простенька комода під муром,
Насеред покою стіл круглий, накритий,
І лампа на нїм з абажуром.

На кріслі при ньому сидить моє щастє,
Само, у тужливій задумі:
Когось дожидає, чийсь хід, мабуть, ловить
У вуличнім гаморі й шумі.

Когось дожидає... Та вже ж не для мене
В очах її світло те блима!

Я, сумерком вкритий, на вулиці стою,
У рай той закрив ся очима.

Ось тут моє щастє! Як близько! Як близько!
Та як же ж далеко на віки!
І краєть ся серце, та висохли сльози,
Вогнем лиш пашіють повіки.

Гаряче чоло я в долоні сцінівши,
Втікаю від тихої хати,
Мов ранений звір той тікає у нетри,
Щоб в своїм берлозі здихати.

VI.

Розпука! Те, що я вважав
Святим і близьким ідеалу, —
Отой бездушний міль узяв
І там гризе собі помалу.

Те, що в душі лелівав я
Як скарб, як гордощі природи,
В руках у того муравля
Се іграшка, котру без шкоди
Зламати можна, покусувать,
І в кут закинути по хвилі.
А я гляджу на се, й ридать,
Ні допомгти не маю сили.

Гляджу, як квіточка моя
В руках нелюбих увяває,
Як сіра, зимная змня
По моім раю походжає.

Мене аж душить почуттє
Гірке, болюче і скажене...
Сто раз прокляте те життє,
Що так собі закило з мене!

VII.

Не можу жить, не можу згинуть,
Нести не можу, ні покинуть
Проклятий сей життя тягар!
Ходжу самотний між юрбою
І сам погорджую собою...
Ох, коб останній впав удар!

Не жаль мені життя, ні світа,
Не жаль, що марно краці літа
У горю й праці протекли.
Пропало все! Тай що ж? Пропало!
А що ж переді мною стало?
Безодня, повна тьми і мли.

Зневіривсь я в ті ярма й шлії,
Що тягну, мов той віл, на шиї
Отсе вже більш, як двацять літ —
Зовсім, як хлопчик той сарака¹⁾
Прутком по бистрій хвилі цвяка, —
Чи з того є на хвилях слід?

Даремно бить ся, працювати,
І сподівать ся, і бажати!
Пропала сила вся моя.
Лиш чорних мар гуляє зграя,
І резигнація безкрая
Засїла в серці як змя.

VIII.

Я хтів життю кінець зробить,
Марну лушпину геть розбить,
Хотїв зусплем власних рук
Здобути вихід з страшних мук,

---

¹⁾ сердега, бідолашний

Хотів я вирвать ся з ярма
Твогого чару — та дарма!
Зусиллям всім наперекір
У мні трусливий, підлий звір
Бунтуєсь, плаче, мов дитя —
Сліпая привичка життя,
Привязанне до тих кутів,
Де я не жив, а животів,
До праці, що ззідає дні,
А замість рож дає терни,
До того краю, що мов смок
Із серця ссе найкращий сок,
Аж вспхне віра в нім жива, —
Тоді отрути долива.
Я чую се — не варто жить,
Життем не варто дорожить,
Тебе утративши на вік,
Я чую се — єдиний лік,
Се кулька в лоб. Та що ж, хитка
Не підіймаєть ся рука.

Увесь свій жаль, увесь свій біль
Хтів я в одну звернути ціль,
В один набій страшний як грім,
Зібрать свою всю силу в нім
І вилить голосно мов дзвін
Останній спів, страшний проклін,
Такий проклін, щоб мерзла кров,
В ненависть зстала ся любов,
Змінялась радість в темний сум,
І щоб краси не бачив ум,
І щоби уст цурав ся сміх,
І від повік би сон відбіг,
Тюрмою весь зробив ся б світ,
І в лонї мамі гнб би плід, —
І сей проклін, душе моя,

Хотів на тебе кинуть я
За на сміх твій, за весь твій чар,
За той болючий, клятий дар —
З тернових колючок букет.
Та в серці мойому поет
Бунтуєсь, плаче мов дитя.
Для нього ти краса життя,
Струя чуття, пісень нора —
Проклін у горлі завмира.

ІХ.

Тричі мені являла ся любов.
Одна несміла, як лілея біла,
З зітхання й мрій уткана, із обнов
Сріблястих, мов метелик, підлетіла.
Купав її в рожевих блисках май,
На пурпуровій хмарі вранці сіла
І бачила довкола рай і рай!
Вона була невинна — як дитина,
Пахуча — як розцвілий свіжо гай.
Явилась друга — гордая княгиня,
Бліда, мов місяць, тиха та сумна,
Таємна й недоступна, мов святиня.
Мене рукою зимною вона
Відсунула і шепнула таємно:
»Мені не жить, то ж хай умру одна!«
І мовчки щезла там, де вічно темно.
Явилась третя — жінчина, чи звір?
Глядши на неї — і очам приємно,
Впиваєть ся її красою зір,
Та разом страх бере, душа холоне,
І сила розпливаєть ся в простір.

Зпершу я думав, що бокує, тоне
Деся в тїні, що на мене й не зирне —
Та враз мов бухло полумя червоне.

За само серце вхопила мене,
Мов Сфїнкс у душу кігтями впялилась,
І смокче кров, і геть спокій жене.

Минали дні, я думав: наситилась,
Ослабне, щезне... Та дарма! Дарма!
Вона мене й на хвилю не пустилась.

Часом на груди мбій задріма,
Та кігтями не покида стискати;
То знов прокинесь, звільна підійма

Півсонні вії, мов боїть ся втрати,
І око-в-око зазира мені.
І дивні іскри починають грати

В її очах — такі яркі, страшні,
Жагою повні, що аж серце стине.
І разом щось таке в них там на дні

Ворушить ся солодке, мельодійне,
Що забуваю ранп, біль і страх,
В марі тій бачу рай, добро єдине.

І дармо дух мій, мов у сїті птах,
Тріпочеть ся! Я чую, ясно чую,
Як стелить ся мені в безодню шлях,

І як я ним у пїтьму помандрую.

Х.

Надходить ніч. Боюсь я тої ночі!
Коли довкола світ увесь засне,
Я тільки сам замкнуть не можу очі:
Загиб спокій, і сон мина мене.

Я сам сиджу, і риюсь в своїй рані,
І плачу й тужу, плачу і клену,
І мрії всі летять, біжать, мов п'яні,
До неї! Бачуть лиш її одну.

І бачить ся, що з мріями отими
Й душа моя летить із тіла геть;
І щось немов крилаті Серафими
Несе її — і чую я їх лет.

До мене ж безграничная тривога,
Вліда розпука підсідає в-міть,
І чорні думи мов з Фортуни рога
На мене ле, щоб світ мені затьмить.

І бачить ся, що я в якійсь безодні,
Де холод, слизь і вітер, темно скрізь,
І виють звірі люті та голодні,
І стогне бір, і гиллем беть ся ліс.

Ось на розпутті я стою пустому
І ввесь тремчу, гадюка серце ссе,
Не видно шляху, тільки голос грому
Якусь погрозу дикую несе.

І я беспильний, хорий, і утома
Мов млинове камінне тисне груди, —
Бездомний — я бажав би бути дома,
В теплі бажав би, в щастю відітхнути.

Я, що так довго, гаряче кохаю
І за любов знайшов погорду й глум,
Бажаю хоч на хвилю бути в раю,
Обнять тебе, ціль моїх мрій і дум.

Обнять тебе, до серця пригорнути,
Із твоїх уст солодкий нектар пити,
В твоїх очах душею потонути,
В твоїх обіймах згинуть і ожити.

Та дощ січе, скрипить обмокле гилля,
Вихри ревуть: »Дарма! Дарма! Дарма!«
І заревло скажене божевілля
У серці: »Ні! Чи ж виходу нема?«

Ні! Мусить бути! Не хочу погібати,
Не знавши хоч на хвилечку її!
Хоч би прийшлося і чорту душу дати,
А сповнять ся бажання всі мої!

І чую, як при тих словах із мене
Обпало щось, мов листе, мов краса,
А щось влило ся темне і студене —
Се віра в чорта, віра в чудеса.

ХІ.

Чорте, демоне розлуки,
Несповнимих диких мрій,
Недрімаючої муки
І несправджених надій,

Слухай голосу розпуки!
Буду раб, невольник твій,
Ввесь тобі віддам ся в руки,
Лиш те серце заспокій!

Враз з тобою на страждання
Я готов на-вік піти, —
Лиш одно мені бажання
Заспокій тепера ти.

За один її цілунок
Хай горю сто тисяч літ!
За любов її і ласку
Дам я небо, рай, весь світ.

XII.

І він явивсь мені. Не як мара рогата,
З копитами й хвостом, як виснила багата
Уява давніх літ,
А як прємний пан в плащі і пелерині,
Що десь його я чув учора або нині —
Чи Жид, чи Єзуїт.

Спинивсь. Лиця його у п'їтми не видати.
Зареготавсь тай ну мене в плече плескати:
»Ха-ха! Ха-ха! Ха-ха!
Ось новість! Куріоз! Ось диво природниче!
Пан раціоналіст, безбожник — чорта кличе,
Ще й душу напиха!

»Мій панцю, адже ж ви не віруєте в Бога!
Я ще недавно чув край вашого порога —
Підслухую нераз —
Як голосили ви так просто конфіскабль:
»Ne croyant pas au Dieu je ne croye pas au diable!«¹⁾
Що ж сталось нині з вас?

»Невже ж я — а, pardon, що зараз не представивсь!
Та думаю, що ви — хто я є, догадались —
Невже ж я близький вам,
Чи можливійший вам здаюсь від Пана Бога?
Чи лекша вам здалась до Сатани дорога,
Аніж на небо там?

»Спасибі вам за се довірре! Розумію!
У вас бажанне є, ви стратили надію,
Сказали: як біда,
То хоч до Жида йди, чи пак до чорта; що там,
Що стілько літ його мішали ви з болотом,
Кричали: чорт — луда!

---

¹⁾ не вірячи в Бога, я не вірю в чорта

»Ось бачите, куди веде неосторожність!
Ускочили в таке, що хоч вдарийсь в побожність,
Або до чорта в путь,
Та ще й з душею! Ах! Даруйте за нечемність!
Сміять ся мушу знов. Пекельна се приємність
Від вас про душу чуть.

»Сто тисяч літ горить готові? Ха, ха! Друже!
Се спорий шмат часу! А ще недавно дуже
Чи не казали ви:
,Душа — то' нервів рух? Значіть, загинуть нерви,
То і душі капут! То як же се тепер ви
Згубили з голови?

»І що ж, скажіть мені, оферта ваша варта?
Се ж в газардовій грі фіктивна, кепська карта.
Чи чесно се, скажіть?
Вам хочесь те і те... конкретно, а мені ви
Даєте пшик. Се стид! Не думав, що такі ви!
І з чортом так не слід!

»А втім, голубчику, оферта ваша пізна!
Та ваша душенька, се коршма та заїзна, —
Давно в ній наш нічліг.
Чи я дурний у вас добро те купувати,
Що й без куповання швиденько буду мати
Без клопотів усіх!

»І знайте ще одно! Ота, що так за нею
Ви побиваєтесь і мучитесь душею,
Є наша теж якраз.
Спішіть ся ж, паночку, до некла як до балю!
Там власноручно сам віддам вам вашу кралою,
Au revoir у нас!»

Ще раз зареготавсь, і по плечі легенько
Мене він поклецав, тай геть пішов швиденько,
Мов пильне діло мав.

А я стояв мов стовп, лице моє горіло,
Стид душу жер; замість добути, на що кортіло,
Я ще від чорта облизня спіймав!

XIII.

Матінко моя ріднесенька!
В нещасний час, у годину лиху
Ти породила мене на світ!

Чи в тяжкім грісі ти почала мене,
Чи прокляв мене в твоїм лоні хто,
Чи лиш доля отак наді мною смієсь?

Не дала ти мені чарівної красп,
Не дала мені сили, щоб стіни валить,
Не дала мені роду почесного.

Ти пустила мене сиротою у світ,
Та дала ще мені три недолі в наділ,
Три недолі важкі, невідступніі.

Що одна недоля — то серце м'ягке,
То співацькеє серце вразливеє,
На красу, на добро податливе.

А що друга недоля, то хлопський рід,
То погорджений рід, замурований світ,
То затроєний хліб, безславний гріб.

А що третя недоля — то горда душа,
Що нікого не впустиць до свого нутра,
Мов запертий вогонь сама в собі згоря.

Матінко моя ріднесенька!
Не тужи ти за мною, не плач в самоті,
Не клени, як почувєш, що я зробив!

Не сумуй, що прийдець ся самій доживать,
Що прийдець ся самій у гріб лягать,
Що не буде кому очей затулить!

Не клени своє бідне, безсиле дитя!
Доки міг, то я тяг сю тачку життя,
Та тепер я зламав ся і збив ся з пуття!

Я не можу, не можу спинити тогó,
Що мов чорная хмара на мене йде,
Що мов буря здалека шумить-гуде!

Я не хочу на світї завадою буть,
Я не хочу вдурить і живцем озвіріть —
Брацце темную ніч, аніж світло зустрить!

XIV.

Пісне, моя ти підстрелена пташко,
Мушиш замовкнуть і ти.
Годї ридати і плакати тяжко,
Час нам зо сцени зійти.

Годї вглиблять ся у рану затрутую,
Годї благать о любов.
З кожною строфою, з кожною нutoю
Капає з серденька кров.

З кожною строфою, з кожною нutoю
Слабшає відгомін твоїй...
Пісне, напоєна горем-отрутою,
Час тобі вже на спокій.

XV.

І ти прощай! Твого імя
Не вимовлю ніколи я,
В лице твоє не гляну!
Бодай не знала ти по-вік,
Куди се я від тебе втік,
Чим гою серця рану.

Мене забудь швиденько ти,
Своїх діток люби, пести,
Будь вірна своєму мужу!
І не читай моїх пісень,
І не ворущ ні в ніч, ні в день
Сю тїнь мою недужу.

А як де хтось мене згада,
Хай тїнь найменша не сїда
На вид твоїй, квітко звяла!
І не блїдній, і не дужи,
А спокійнісенько скажи:
»Нї, я його не знала!«

XVI.

Даремно, пісне! Щез твоїй чар —
Втишати серця біль!
Не вирне сонце вже за хмар...
Пропала яр! Пропала яр!
На душу впала цвіль.

Даремно, пісне! Тихо будь!
Не сип ще мук до мук!
Без тебе туга тисне грудь, —
Та ти в ту ж путь, та ти в ту ж путь
Несеш жалібний згук.

Даремний спів! В акордах слів
Не виллю своїх скрут.
Як мовчки я терпів, болів,
Так мовчки впаду без жалів
В Нірвани темний кут.

XVII.

Поклін тобі, Буддо!
В темряві життя
Ти ясність, ти чудо,
Ти мир забуття!

Спокійний, величній,
Ти все поборов:
І блиск царювання,
І гнів, і любов.

З царя жебраком ти,
Душею моцар,
Пів світа осяяв
Твого духа чар.

Ти царство покинув,
Щоб духом ожить;
Зірвав усі пута
Щоб нас слобонить.

І довгі літа
Промучив ся ти,
Щоб корінь страждання
Людського знайти.

Знайшов ти той корінь .
У серці на дні,
Де пристрасти грають,
Надії марні,

Де гнів палахкоче,
Любов процвіта,
Луді павутинням
Наш дух опліта,

І мулить і мулить,
Прогонює мир,
І тягне в Сансару,
В життя дикий вир.

Та з пристрастей пекла
Ти вивів людей,
Не тьмив їх туманом
Загробних ідей.

Безсмертне лиш тіло,
Бо жаден атом
Його не пропаде
На віки віком.

Та те, що в вас плаче,
Горить і терить,
Що творить, що знає,
Що рветь ся й летить —

Те згасне, мов вогник,
Мов хвиля пройде,
В безодні Нірвани
Спокій віднайде.

Поклін тобі, світлий,
Від бідних, блудніх,
Що в пристрастей путах
Ще бють ся міцних!

Поклін і від мене,
Що скочу як-стій
Із тиску Сансари
В Нірвани спокій!

XVIII.

Душа безсмертна! Житть віковічно їй!
Жорстока думка, дика фантазія,
Льойолі гідна й Торквемади!
Серце холоне, і тьмить ся розум.

Носити вічно в серці лице твоє,
І знать, що з другим звязана вічно ти,
І бачить з ним тебе й томитись —
Ох, навіть рай мені неклем стане!

Творця хвалити? За що хвалить його?
Що в моім серці сей розпалив вогонь
І в насміх призначив розлуку?
Рай показав і затріснув браму!

Та Пану Богу я не хочу блюзнить,
Бо по що вірних щирі чуття дразнить?
Мов актор той мечем махати
На паперовій страхонуді?

Я не романтик. Мітольоґічний дим
Давно розвіявсь із голови мені;
Мене не тішать, ані страшать
Привиди давньої віри мисті.

Бо що ж є Дух той? Сам чоловік його
Создав з нічого, в кожній порі й землі
Дає йому свою подобу,
Сам собі пана й тирана творить.

Одно лиш вічне без початку й кінця,
Живе і сильне, — се є матерія:
Один атом її тривкіїший,
Ніж всі боги, всі Астарти й Ягве.

Безмірне море, що зоповня простір,
А в тому морі вир повстає сям-там —
Се планетарная система —
Вир той бурлить, і клекоче, й беть ся.
В тім вирі хвилі — сонце, планети є,
В них мільярди бомблів дрібних кишать,
А в кождім бомблі щось там мріє,
Мінить ся, пінить ся, пок' не присне.
Се наші мрії, се наша свідомість,
Дрібненький бомблик в вирі матерії.
Та бомблі згинуть, вир утихне,
Щоб закрутить ся знов десь инде.
Бездільно, вічно круговорот отсей
Іде і йти ме; сонця, планет ряди
І інфузорії дрібненькі,
Всьому однакова тут дорога.
Лише маленькі бомблики людськії,
Що в них частинка виру відбила ся,
Міркують, мучать ся, бажають
Вічності море вмістити в собі...

XIX.

»Самовбивство — се трусість,
Се втека з борні,
Ощуканська кріда« —
Так скажуть мені.

Ах, панове! Про трусість
Мовчіть ви мені!
Чи ви нюхали порох
В життєвій війні?

Чи ви лоб свій розбили
О дійсности мур?
Чи вам звісно, як смачно
На гаках тортур?

»Самовбивство — се прогріх,
Безправе і злість«...
Хай вам слово Христове
На се відповість.

Як Христос по землі ще
Навчати ходив,
То зустрів чоловіка,
Що в шабас робив.

»Як же можна! Се прогріх!«
Обурив ся хтось;
Та робітнику строго
Промовив Христос:

»Коли знаєш, що чиниш —
Блаженний еси;
А не знаєш, що чиниш —
Проклятий еси.

»Коли знаєш, що чиниш —
Закон твій — ти сам;
А не знаєш, що чиниш —
Закон є твій пан«¹⁾.

Для знающих знаннє їх
Найвищий закон;
Незнающі в законі
Хай гнуть ся карком.

---

¹⁾ Слів тих даремно шукати в евангелії, та вони заховали ся в одному старому грецькому рукописі. «Коли знаєш, що чиниш — блаженний еси. а коли не знаєш, що чиниш, проклятий еси як переступник закона». Високі й несумнівно автентичні Христові слова! *Прцм. автора.*

Чи я знаю, що чиню,
Се знаю лиш я —
І такий, що мене зна
Ще лише, ніж я.

XX.

Отсей маленький інструмент
Холодний та блискучий...
Один кивок... один момент...
І крові ключ кипучий...
Легенький крик... безсильний шепт,
А там — поклін покірний, —
Отсе весь лік, отсе рецепт
На весь мій біль безмірний.

В отсей маленький інструмент
Гладу маленьку кулю,
І замість любки на момент
Його до серця тулю.
Один кивок... легенький гук,
Неначе свічка здута,
І він з моїх упаде рук,
І з мене спадуть пута.

Один момент — хибá ж се гріх?
І по що так страждати?
Марний комар, пустий горіх,
То й по що заваджати?
Ядро завмерло — геть марну,
Порожнюю лущину!
Один кивок! За мить одну
На віки я спочину.

ВЕЛИКІ РОКОВИНИ

Прольог,
говорений перед ювілейною ви-
ставою «Наталки Полтавки» в
пам'ять столітніх відодин
української народности.

*Сцена зовсім темна, далеко видно зарево великої пожежі,
на переді сцени направо могила.*

Козак-невмирака

*старезний дід, з бандурою, сидить на могилі. Зразу в темноті
тільки слабо рисуєть ся його силует, він вдивляєть ся в пожежу
й деклямує глухо, іронічно:*

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч-куди козак!
На лихо вдав ся він проворний,
Завзятійший од всіх бурлак.
Та Греки як, спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав.
Набравши деяких Троянців,
Осмалених, як гірця, ланців,
Пятами з Трої наживав.

Він устає, випростовуєть ся, бандура брєньчить.

Вона горить! Та Троя-Україна
Палає; гине, з серця точить кров.
Здаєть ся, вже остання їй година,
Здаєть ся, хитрий воріг поборов
Усе! Здаєть ся, вся лягла дружина,
Всі мури впали, навіть той покров
Останній, що ним укривають трупи,
І той загарбали хижацькі куши!
Ні, не досить! І в нашому нутрі
Пройшов пожар, сумує попелище!
Ми хробачливі в самому ядрі,
В душі погасло вічнеє огнище
Живої віри! На страшнім кострі
Згоріла сила! Нижче, нижче, нижче
Схиляють ся колєсь так горді чбл!
О, Мамо! Бідна Ти, бездїтна й гола!

Ми всі такі! Що в иньших ганьби знак —
Се ми приймаємо як хліб насущний!
У иньших ренеґат — у нас добряк;
У иньших підлий — в нас старшім послушний;
У иньших скажуть просто, ясно так:
Безхарактерний, — в нас лиш: простодушний.
Не стало стиду в нас! Ми в супокою
Унідлимось, ще й горді підлотою.

*Далекий ґрім, пожежса зближаєть ся, на сцені робить ся виднійше.
Козак, показуючи на захід:*

О, так! Он там він, той козак моторий,
Що вирвав ся з пожежі рідних хат;
Не заперечу, вдав ся він проворний!
Нехай тут гине, пропадає брат,
Нехай тут матір шарпа ворон чорний,
Нехай борців шматує й ріже кат, —
Він рад, що врятував свої пенати,
Тікає иньшої шукати хати!

Пятами накивав від тебе, Нене!
Лишив Тебе у ранах, у крові!
Із груди вирвав серце-насталене,
А вткнув якесь собаче — і живи!
І крикнув ґрімко: »Хлопці, гей до мене!
Не буде тут роси вже, ні трави!
Пропала Мати, ми ще сеї ночі
Бидаймо трупа! Гей же, в світ за очі!

Там жде нас краща доля, там печені
Самі нам голубці влетять у рот!
Хто хоче роскошів — жиї в Карфагені;
Хто хоче вивищить ся над народ,
І слави, й блиску, й злота повні жмені, —
За мною в Рим! Там храм наш, там кивот!
Що нам ті зґарища! Забудьмо Трою!
Власть, Рим і роскош, Картаген горою!»

І рушили — народам на наругу!
Пішли нової матері шукать...
В серцях згасили навіть тую тугу,
Що тягне пса у рідній буді спать.
Де йдеш, Енею? Пугу! Пугу! Пугу!
Не чують! Дармо кликать і гукать!
Ідїть! Несїть народам всім для виду
Жебрацьку торбу і лице без стиду!

*Тимчасом розвіднюєть ся трохи, видно попалені села, поле,
вкрите трупом.*

Ох, не сходи ти, сонце, на Україні!
Злякаєш ся тих згарищ і руїн!
Осліпнїть, очі, тут же, в сїй годинї,
Щоб той страшенний образ, наче шпін
Не вбив ся в серце і не пік від нинї
Страшнїйше некла! Що се? Чути дзвін!
Се ангел дзвонить по мертвим народї,
Бо щоб живий хтось був?.. Подумать годї!

Чути далекий голос дзвона.

Так, ангел дзвонить. Молотом з алмазу
Він бє о хурсталевий неба звід.
Ох! Заболїли страшно тут відразу
Всі давнї рани! Сей крївавий слїд —
Се Берестечко! Тут у кости казу
З Чуднова взяв. Сей струп, від сотнї лїт
Незгосний — Андрусївська умова!
А тут — Полтава і смага Петрова.

Голос дзвона міцнїє й мішаєть ся з гуркотом грому — темнїє наново.

Козак паде на колїна на могилї.

О, Боже! Чи ж кїнець мовї думки?
Україна вмерла — дай менї спочить!
Дай ті катованї віддавна руки
Хоч у могилї без кайдан зложить!
Змажи нас з пам'ятї людей, щоб внуки
Не знали, як ми мусїли скінчить.
Ти сам, Святий, забудь про нас в сїй хвилї,
З землею нашї порівняй могили!

Удар грому. Козак западаєть ся в землю. Ще хвилию гуркоче грім, потім звільна прояснюєть ся, на сході займаєть ся велике розсіяве зарево — сходить сонце. Сцена представляє той самий краєвид, тільки з зеленими садами, чепурними хатками, направо, далеко, всімі міста з золоченими банями, докола могили розкішні куці.
Калина, черемха у цвітї.

Козак-невмирака

той самий, але відмолоднілий, з бандурою, виходить ізза могили. Іде зразу понурий, у задумї, та звільна його рухи роблять ся енергичні, голос міцніє.

Здорово проспав ся, бачу,
По-козацьки, сотню літ.
Ну, та виграю, чи втрачу,
А погляну ще на світ,
На ту рідну Україну,
Що колись як рай цвіла,
Що мені над все на світі
Наймилійшою була.
Хто то в ній тепер панує?
Хто то в ній тепер живе?
Як говорить, як співає
Покоління те нове?
Боже, серце жах стискає:
Адже ж, певно, нині в ній
Вже ніхто не зна, не тямить
Нашу мову і пісні!
Десь Калмики та Кіргізи
Топчуть степ, де ми лягли;
Чудь, Мордва, Чухна та Фіни
Наші села заняли.
Боже, по що з вікового
Сну мені велїв ти встать?
Чи щоби з розбитим серцем
Я в могилу ляг назад?

*Поступає наперед. За сценою чути хорому пісню — зразу ріа-
ніssіmo, потім чим раз сильнійше, та все-таки притишено, мов
із віддалення:*

*Ой, гук мати, гук
Де козаки йдуть!*

Та щаслива тая доріженька,
Та де вони йдуть.

А де вони йдуть,
Там луги гудуть,
А перед себе та вражих Ляшеньків
Облавою пруть.

Козак

із виразом найвищої радості:

Боже, наше рідне слово!
Наша пісня ще живе!
І про нас ще памятає
Покоління те нове!
Ще співає про козацтво,
Про його кривавий бій!
Ах, значить, ще не в могилі
Той народ коханий, мій!

Озираєть ся по сцені.

Ах, значить, оті цвітучі
Села, ниви і садки,
Се українські оселі,
Се України вінки!
А оті могили-горц,
Де борці старії силять,
Уквітчали любі руки,
Знать, українських дітчат!
Ще Українець збирає
Із сих нив для себе хліб,
І не топче чужениця
Нашу славу і наш гріб!

Поступає ще далі наперед і озирає публику:

Ах, а тут! Предивне диво!
Тайна поміж тайн страшних!
Се ж Енеєві потомки!
Та що стало нині з них?

Ті, що перед сто лїтами,
Як згорів наш рідний дїм,
Накивають йому пятами
Не задумались зовсїм, —
Ті під материнї крила
Знов згорнули ся в любові,
І бажають в рідній хаті
Рай зготовити собі.
І дивїть, горять їх очі
Тим самим вогнем святим,
Як горїли тої ночі,
Коли друг мій, побратим,
Коли славний, безталанний,
Щирий батько наш Богдан
У важкій годниї скликав
Запорожцїв на майдан.
Тямлю ніч сю, як сьогодні!
Вколо нас реве Днїпро
І клекоче Неіснитець,
Камяне гризе ребро.
А в степу напроти Сїчі
Се не хижая сова —
А кодацька лядська крїюсть
Свої кігті висува.
У Богдана сльози в оці,
Та вогонь в душі, в словах.
»Згинем, браття, або вгору
Піднесем свободи стяг!
Згинуть, — нам одна дорога,
Чи в кайданах, чи в вїйні;
Хто ненавидить кайдани —
Тому вїйни не страшні!
Чи послабли ваші сили?
Потушили ся шаблі?
Чи в серцях ви погасили
Дух лицарський взагалї?»

І гучнійше хвиль Дніпрових
Крик козацтва заревів:
»Або ляжем головами,
Або виб'єм ворогів!«
В жовтім світлі смолоскипів,
Що горіли серед нас,
У очах козацьких блисло
Десять тисяч искор враз.
Гей, тих десять тисяч искор,
То був, браття, той підпал,
Що підняв страшну пожежу
Аж по Буга й Сяну вал.
Гей, тих десять тисяч искор,
То був, браття, той розмах,
Що історію України
Повернув на иньший шлях.
Бачу, бачу тії искри!..
Мовиш: »мало їх?« Невже ж?
Що? На трицять мільонів
Десять тисяч не знайдеш?
Мовиш: »де нам взять Богдана?«
Тільки ти придатний будь
На святе, велике діло!
Загартуй думки і груди!
До високого літання
Ненастанно пробуй крил,
А Богдан прийде як сума
Ваших змагань, ваших сил.
До великого моменту
Будь готовий кождий з вас, —
Кождий може стать Богданом,
Як настане слухний час.
Мовиш: »ині иньші війни.«
Ну, то иньшу зброю куй,
Ум гостри, наступаюй волю,
Лиш воюй, а не тоскуй!

Лиш бори ся, не мири ся,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не кори ся,
Хоч пропадь, але не зрадь!
Кождий думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мусиш дати ти одвіт.
Кождий думай: тут, в тім місці,
Де стою я у вогні,
Важить ся тепер вся доля
Величезної війни.
Як подам ся, не достою,
Захитаю ся мов тїнь, —
Пропаде кривава праця
Многих, многих поколінь.
У таких думках держи ся
І дітей своїх ховай!
Коб лиш чистая пшениця, —
Буде паска й коровай.
»Чи побіди довго ждати?
Ждати довго!« То й не жди ж!
Нині вчи ся побіджати,
Завтра певно побідіш.
Та ж не даром пробудив ся
Український жвавий рід.
Та ж не даром іскри грають
У очах тих молодих!
Чей нові мечі засляють
У правицях у твердих.
Довго нас недоля жерла,
Досї нас наруга жре,
Та ми крикнім: *»Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмер!«*

ЗМІСТ.

	Сторона
Від Редакції	5
Іван Франко, біографічний нарис	15
Передне слово автора до другого видання	93
De Profundis (97—158)	
<i>Гимн.</i> Замість прольoga (Вічний революціонер)	99
<i>Веснянки:</i>	101—114
I. Дивувалась зима	101
II. Гремить	102
III. Гріє сонечко	103
IV. Вже сонечко знов по лугах	104
V. Земле, моя всеплодющая мати	104
VI. Розвивай ся, лозо, борзо	105
VII. Не забудь	105
VIII. Лице небесне прояснилось	107
IX. Ще щебече у садочку соловій	108
X. Весно, ох, довго ж на тебе чекати	109
XI. Рад би я, весно	110
XII. Ой, що в полі за димове	110
XIII. Весняні пісні	111
XIV. Думи, діти мої	113
XV. Vivere memento	113
<i>Осінні думи:</i>	115—117
I. Осінній вітре	115
II. Журавлі	115
III. Тихенько річка котить хвилі чисті	117
IV. Паде додолу листе з деревини	117
<i>Скорбні пісні:</i>	118—127
I. Не винен я тому	118
II. Бувають хвилі, серце мліє	118
III. До моря сліз	119
IV. Нехай і так, що згину я	119
V. Тяжко-важко вік свій коротати	120
VI. Вій, вітре, горою	120
VII. Думка в тюрмі (Ой, рано я, рано устану)	121
VIII. Невільники	122
IX. Відцурали ся люде мене	124
X. Мій раю зелений	125

	Сторона
<i>Нічні думи:</i>	127—133
I. Ночі безмірні	127
II. Непереглядною юрбою	128
III. Світ дримає	128
IV. Чи олово важке пливе у моїх жилах	129
V. Безкраї, чорні і сумні	129
VI. Догоряють поліна в печі	130
VII. Не покидай мене, пекучий болю	130
VIII. Місяцю, князю	132
IX. Пісня геніїв ночі (По боях земного життя)	133
<i>Думи пролетарія:</i>	134—143
I. На суді	134
II. Милосерним	136
III. Semper idem	137
IV. Ідеалісти	138
V. Всюди нівечить ся правда	139
VI. Супокій	140
VII. Товаришам	140
VIII. Не люде наші вороги	141
IX. Не довго жив я в світі ще	142
X. Ви плакали фальшивими сльозами	143
<i>Excelsior</i>	144—158
I. Наймит	144
II. Беркут	147
III. Христос і хрест	148
IV. Човен	150
V. Товаришам із тюрми (Обривають ся звільна всі пута)	151
VI. Каменярі	153
VII. Ідилля	155
Профілі й маски (159—256)	
<i>Поезія:</i>	161
<i>Поет:</i>	163—173
I. Пісня і праця	163
II. Чим пісня жива	164
III. Співакові	165
IV. Рідне село	166
V. Поединок	168
<i>Україна:</i>	174—178
I. Моя любов	174
II. Не пора (національний гимн)	175

III. Ляхам	176
IV. Розвивай ся, ти високий дубе	177
<i>Картка любови:</i>	179—184
I. Зближаєсь час	179
II. Плив гордо яструб в лазуровім морю	180
III. Від того дня вже другий рік пройшов	181
IV. Тріолет	181
V. Я не лукавила з тобою	182
VI. І ти підеш убитою дорогов	183
VII. Я буду жити, бо я хочу жити	184
<i>Знайомим і незнайомим:</i>	185—196
I. Корженкові	185
II. Данилові Млаці	186
III. Молодому другові	187
IV. N. N. (Виступаєш ти чемно)	188
V. Михалині Р.	189
VI. Анні П(авлик)	190
VII. N. N. (Будь здорова, моя мила)	191
VIII. К. П. (Гарна дівчино, пахучая квітко)	192
IX. Олі	193
X. О. О. (Сумоглядні наші співи)	194
XI. Тетяна Ребенщукова	195
XII. Гриць Турчин	196
<i>Оси:</i>	197—206
I. Ми осп, ми осп	197
II. Був у нас мужик колись	198
III. Яюсь то буде	199
IV. Послухай, сину, що премудрість каже	200
V. Хлібороб	201
VI. «Ужас на Русі»	202
VII. З екзамену	204
VIII. Поступовець	205
IX. Дума про Наума Безумовича	207
X. Ботокуди	215
XI. Вандрівка Русина з Бідою	238
Сонети (257—292)	
<i>Вольні сонети:</i>	259—268
I. Сонети, се раби	259
II. Чого ти, хлопе, вбравсь у стрій лицарський	260
III. Котлярєвський	260
IV. Народня пісня	261

	Сторона
V. Наука	261
VI. Дві дороги	262
VII. Незрячі голови наш вік кленуть	262
VIII. Жіноче серце	263
IX. Вам страшно тої вогняної хвилі	263
X. В снах юности	264
XI. Як те залізо з силою дивною	264
XII. Смішний сей світ	265
XIII. Сикстинська Мадонна	265
XIV. Ось спить дитя	266
XV. Пісня будущини	266
XVI. Досить, досить	267
XVII. Ні, не любив на світі я нікого	267
XVIII. І довелось мені	268
XIX. Колись в сонетах Данте і Петрарка	268
<i>Тюремні сонети:</i>	269—292
I. Се дім плачу	269
II. Вузька, важкая до добра дорога	270
III. Гей, описали нас	270
IV. Спіджу в тюрмі	271
V. Вам хочесь знать	271
VI. Не будеш тихо?	272
VII. Вже ніч, послули в казні всі	272
VIII. А ледви тільки сон нам зломить очі	273
IX. А рано, поки час ще вибе пятій	273
X. Колись в однім шановнім руськім домі	274
XI. Встаєм раненько	274
XII. Прохід	275
XIII. Ні, наш тюремний домовий порядок	275
XIV. Беруть діру, залізом обкують	276
XV. Та ви не думайте, що вища власть	276
XVI. В тих днях, коли неначе риба в сіті	277
XVII. Замовкла пісня	277
XVIII. Hausordnung	278
XIX. Не вільно в казні тютюну курити	278
XX. Ключники й дозорці	279
XXI. Что ми шумить, что ми звенить	279
XXII. Ввійшла фігура	280
XXIII. Тюремна культура	280
XXIV. Розмови	281
XXV. Пісня арештанська	281
XXVI. Хто її зложив?	282

	Сторона
XXVII. Народ наш в бідах добрий практик	282
XXVIII. Ні, ви не мали згляду надо мною	283
XXIX. У сні мені явилися дві богині	283
XXX. І говорила перша	284
XXXI. І говорила друга	284
XXXII. Сидів пустинник біля свого скиту	285
XXXIII. Росіє, краю туги і терпіння	285
XXXIV. Як я ненавиджу вас	286
XXXV. Що вовк вівцю їсть, жалко, та не диво	286
XXXVI. Легенда про Пилата (1—3)	287
XXXVII. Криваві сні (1—5)	288
XXXVIII. Багно гнилеє між країв Європи	291
XXXIX. Тюрмо народів	291
XL. Епілог	292

Галицькі образки (293—342)

I. У шинку	295
II. Великдень	296
III. Максим Цюник	297
IV. Михайло	297
V. Баба Митриха	299
VI. Галаган	300
VII. Журавлі	301
VIII. Гадки на межі (1—4)	303
IX. Гадки над мужицькою скибою (1—2)	308
X. У лісі	310
XI. Голод (уривок із поеми)	311
XII. Марійка (уривок із поеми)	313
XIII. Нове життя (уривок із поеми)	324

Жидівські мельодії (343—420)

I. Самбатіон	345
II. Пірре	349
III. Асиміляторам	351
IV. Заповіт Якова	353
V. Сурка (поема)	355
VI. У падига	366
VII. З любови (поема)	370
VIII. По-людськи (поема)	384

Панські жарти (421—550)

Передмова до четвертого видання	422
Панські жарти (поема)	424

Легенди [551—632]

I. Смерть Каїна	553
II. П'яниця	582
III. Цар і аскет	591
Переднє слово автора	591

Зів'яле листе (633—692)

Передмова	634
<i>Перший жемуток</i> (1882—1893)	636—652
I. По довгім, важкім отупінню	636
II. Не знаю, що мене до тебе тягне	637
III. Не боюсь я ні Бога, ні біса	638
IV. За що, красавице, я так тебе люблю	639
V. Раз зійшли ся ми случайно	639
VI. Так, ти одна моя правдивая любов	640
VII. Твої очі як те море	641
VIII. Не надій ся нічого	641
IX. Я не надіюсь нічого	643
X. Безмежнеє поле	643
XI. Як на вулиці зустрінеш	644
XII. Не минай з погордою	645
XIII. Я нелюд! Часто щоб зглушить	645
XIV. Неперехідним муром	646
XV. Нераз у сні являть ся мені	646
XVI. Похорон пані А. Г.	647
XVII. Я не кляв тебе, о зоре	648
XVIII. Ти плачеш. Слїз гірких потоки	649
XIX. Я не жалуюсь на тебе, доле	649
XX. Привид	650
Епільог (Розвійте ся з вітром)	652
<i>Другий жемуток</i> (1895)	653—670
I. В Перемпшлі, де Сян пливе	653
II. Полудне	655
III. Зелений явір, зелений явір	656
IV. Ой, ти дівчино, з горіха зерня	657
V. Червона калино	658
VI. Ой, ти дубочку кучерявий	658
VII. Ой, жалю мій, жалю	659
VIII. Я не люблю тебе, о ні	660
IX. Чому не смієш ся ніколи	662
X. В вагоні	662
XI. Смійтесь з мене, вічні зорі	663

	Сторона
XII. Чого являєш ся мені	663
XIII. Отсе тая стежечка	664
XIV. Як би знав я чарп	666
XV. Що щасте? Се ж ілюзія	667
XVI. Як не бачу тебе	668
XVII. Як почувеш вночі	668
XVIII. Хоч ти не будеш цвіткою цвісти	669
XIX. Як віл в ярмі	669
XX. Сипле, сипле, сипле сніг	670
<i>Третій жмуток (1896)</i>	671—692
I. Коли студінь потисне	671
II. Вона умерла!	671
III. Байдужісінько мені тепер	672
IV. В алеї нічною літною	673
V. Покоїк і кухня, два вікна в партері	674
VI. Розпука! Те, що я вважав	675
VII. Не можу жить, не можу згинуть	676
VIII. Я хтів життю кінець зробить	676
IX. Тричі мені являла ся любов	678
X. Надходить ніч	679
XI. Чорте, демоне розпуки	681
XII. І він явивсь мені	682
XIII. Матінко моя ріднесенька!	684
XIV. Пісне, моя ти підстрелена пташко	685
XV. І ти прощай! Твого імя	686
XVI. Даремне, пісне! Щез твій чар	686
XVII. Поклін тобі, Буддо	687
XVIII. Дума безсмертна, жить віковічно їй	689
XIX. Самовбивство, се трусість	690
XX. Отсей маленький інструмент	692
Великі Роковини	693

ДЕ ЩО Є ЗА АЗБУКУЮ:

	Сторона
А ледви тільки сон нам зломить очі	273
Анні П(авлик)	190
А рано, поки час ще вибе пятий	273
Асиміляторам	351
Баба Митриха	299
Багно гнилее між країв Європи	291
Байдужісінько мені тепер	672
Безкраї чорні і сумні	129
Беркут	147
Безмежнеє поле в сніжному завою	643.
Беруть діру, залізом обкують	276
Ботокуди	215
Бувають хвилі, серце мліє	118
Був у нас мужик колись	198
В алеї нічною літною	673
Вам страшно тої вогняної хвилі	263
Вам хочесь знати	271
Вандрівка Русина з Бідою	238
В вагоні (Мов сполохана без тям)	662
Ввійшла фігура	280
Великдень	296
Великі Роковини	693
Весно, ох, довго на тебе чекати	109
Веснянії пісні, веснянії сні	111
Вже ніч, послули в казні всі	272
Вже сонечко знов по лугах	104
Ви плакали фальшивими сльозами	143
Vivere memento! (Весно, що за чудо ти)	113
Від того дня вже другий рік пройшов	181
Відцурали ся люде мене	124
Віт, вітре, горю	120
Вічний революціонер	99
Вольні сонети	259—268
Вона умерла!	671
В Перемишлі, де Сян пливе	653
В снах юности	264
Всгам раненько	274
Всюди нівечить ся правда	139

	Сторона
В тих днях, коли неначе риба в сіти	277
Вузька, важкая до добра дорога	270
Гадки над мужицькою скибою	308
Гадки на межі	303
Галаган	300
Галицькі образки	293—342
Hausordnung	278
Гей, описали нас	270
Голод (уривок із поеми)	311
Гремить! Благодатна пора наступає	102
Гриць Турчин	196
Гріє сонечко	103
Данилові Млаці	186
Даремно пісне! Щез твій чар	686
Дві дороги	262
Дивувалась зима	101
До моря сліз, під тиском пересудів	119
Догоряють поліна в печі	130
Досить, досить	267
Дума про Наума Безумовича	207
Думи, діти мої	113
Думка в тюрмі	121
Душа безсмертна, жить віковічно їй	689
Епілог до сонетів (Голубчики українські поети)	292
Епілог до «Зівялого листя» (Розвійте ся з вітром)	652
Жидівські мьелодії	343—420
Жіноче серце	263
Журавлі (Журавлі ключем летять)	301
Журавлі (Понад степи і поле)	115
Замовкла пісня	277
Заповіт Якова	353
За що, красавице, я так тебе люблю	639
Зближаєсь час, і з серцем бючим	179
З голоду й нужди вмирає мужик	199
З екзамену	204
Зелений явір, зелений явір	656
Земле, моя всеплодючая мати	104
Зівяле листе (лірична драма)	633—692
З любови (поема)	370
І він явивсь мені (чорт)	682
І говорила друга	284

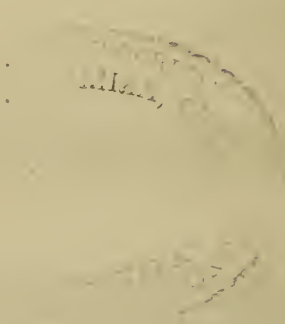
	Сторона
І говорила перша (богиня)	284
Ідеалісти	138
Ідилла	155
І довелось мені	268
І ти підеш убитою дорогов	183
І ти прощай! Твого імя	686
Каменярі	153
Ключники й дозорці	279
Корженкові	185
Коли студінь потисне	671
Колись в однім шановнім руськім дсмі	274
Колись в сонетах Данте і Петрарка	268
Котляревський	260
К. П.	192
Криваві сні (1—5)	288
Легенда про Пилата	287
Легенди	551—632
Лице небесне прояснилось	107
Ляхам	176
Марійка (уривок із поеми)	313
Матінко моя ріднесенька	684
Микола Цюник	297
Милосерним	136
Михайло	297
Ми оси, ми оси	197
Михайлині Р.	189
Мій раю зелений	125
Місяцю-князю, ти чарівниченьку	132
Молодому другові	187
Моя любов	174
Надходить ніч	679
Наймит	144
Народ наш в бідах добрий практик	282
Народня пісня	261
На суді	134
Наука	261
Національний гимн (Не пора)	175
Не боюсь я ні Бога, ні біса	638
Не будеш тихо	272
Невільники	122
Не винен я тому, що сумно співаю	118

Не вільно в казні тютюну курити	278
Не довго жив я в світі ще	142
Не забудь, не забудь юних днів	105
Не знаю, що мене до тебе тягне	631
Незрячі голови наш вік кленуть	262
Не люде наші вороги	141
Не минай з погордою	645
Не можу жить, не можу згинуть	676
Не надій ся нічого	641
Непереглядною юрбою	128
Неперехідним муром	646
Не покидай мене, пекучий болю	130
Не пора	175
Нераз у сні являється мені	646
Нехай і так, що згину я	119
Ні, ви не мали згляду надо мною	283
Ні, наш тюремний домовий порядок	275
Ні, не любив на світі я нікого	267
Н. Н. (Будь здорова, моя мила)	191
Н. Н. (Виступаєш ти чемненью)	188
Нове життя (уривок із поеми)	324
Ночі безмірні, ночі безсонні	127
Обривають ся звільна всі пута	151
Ой, жалю мій, жалю	659
Ой, рано я, рано устану (Думка в тюрмі)	121
Ой, ти дівчино, з горіха зерня	657
Ой, ти дубочку кучерявий	658
Ой, що в полі за димове	110
Олі	193
О. О. (Сумоглядні наші співи)	194
Осп	197
Осітний вітре, що могучим стоном	115
Ось спить дитя	266
Отсей маленький інструмент	692
Отсе тая стежечка	664
Паде додолу листе з деревини	117
Панські жарти (поема)	421
Пірге	349
Пісне моя, ти підстрелена пташко	685
Пісня арештанська і хто її зложив	282
Пісня будущини	266
Пісня геніїв ночі (По боях земного життя)	133

	Сторона
Пісня і праця	163
Плив гостро яструб в лазуровім морю	180
По довгім, важкім отупінню	636
Поезія	161
Поєдинок	168
Поклін тобі, Буддо	687
Покоїк і кухня, два вікна в партері	674
Полудне. Широкее поле безлюдне	656
По-людськи (поема)	384
Послухай, сину, що премудрість каже	200
Постушовець	205
Похорон пані А. Г.	647
Привид	650
Прохід	275
Пяниця (легенда)	582
Рад би я, весно, весельші нути	110
Раз зійшли ся ми случайно	639
Рідне село	166
Розвивай ся, лозо, борзо	105
Розвивай ся, ти високий дубе	174
Розмови в тюрмі	281
Розпука! Те, що я вважав	675
Росіє, краю туги і терпіння	285
Самбатіон	345
Самовбивство, се трусість	690
Світ дрімає	128
Се дім плачу	269
Semper idem	137
Сиджу в тюрмі, мов в засідці стрілець	271
Сидів пустинник коло свого сниту	285
Сикстинська Мадонна	265
Сипле, сипле, сипле сніг	670
Смерть Каїна (легенда)	553
Смійтесь з мене, вічні зорі	663
Смішний сей світ	265
Сонети, се раби	259
Співакові	165
Супокій	140
Сурка (поема)	355
Та ви не думайте, що вища власть	276
Так, ти одна моя правдивая любов	640

	Сторона
Твої очі, як те море	641
Тетяна Ребенщукова	195
Ти плачеш. Сліз гірких потоки	649
Тихенько річка котить свої хвилі	117
Товаришам	140
Товаришам із тюрми (Обривають ся звільна всі пута)	151
Тричі мені являла ся любов	678
Тріолет	181
Тюремна культура	280
Тюремні сонети	269—292
Тюрмо народів	291
Тяжко-важко вік свій коротати	120
У жас на Руси	202
У лісі	310
У сні мені явились дві богині	283
У цадика	366
У шинку	295
Хлібороб	201
Хоч ти не будеш цвіткою цвісти	669
Христос і хрест	148
Ц ар і аскет (легенда)	591
Ч ервона калино, чого в лузі гнеш ся	658
Чим пісня жива	164
Чи олово важке пливе у моїх жилах	129
Човен	150
Чого ти, хлопе, вбравсь у стрій лицарський	260
Чого являєш ся мені у сні	663
Чому не смієш ся ніколи	662
Чорте, демоне розлуки	681
Что ми шумить, что ми звенить	279
Щ е щечече у садочку соловій	108
Що вовк вівцю їсть, жалко	286
Що щастє? Се ж ілюзія	667
Я буду жити, бо я хочу жити	184
Як би я знав чари	666
Як віл в ярмі	669
Як на вулиці зострінеш	644
Як не бачу тебе	668
Якось то буде (З голоду й нужди вмирає мужик)	199
Як почувеш вночі	668

	Сторона
Як те залізо з силою дивною	264
Як я ненавижду вас	286
Я не жалуюсь на тебе, доле	649
Я не кляв тебе, о, зоре	648
Я не лукавила з тобою	182
Я не люблю тебе, о, ні	660
Я нелюд! Часто щоб зглушить	645
Я не надіюся нічого	643
Я хтів життю кінець зробити	676

СПРОБА

хронологічного впорядкування

друкованих по збірниках віршових творів

Ів. Франка 1873—1893. р.

1873. рік.

Котляревський (сонет).

Народня пісня (сонет) — друк.
1874.

1874. рік

*Моя пісня¹⁾ [»Друг« ч. 4].

1875. рік

Дві дороги (сонет — »Друг« ч. 5).

*Наш образ (сонет — »Друг«
ч. 5).

Жіноче серце (сонет).

*Могила (»Друг« ч. 13).

*Наперед (»Друг« ч. 21).

*Любов (»Друг« ч. 22).

*Божеське в людським дусі
(»Друг« ч. 3, з 13/XII).

*Бунт Митуси (»Друг« ч. 24,
з 27/XII).

*Коляда (24. XII. — Баляди й
розкази).

*Хрест (з кінцем грудня).

1876. рік

*Схід сонця (»Друг« ч. 2, 15/1).

*Задунайська пісня (»Друг«
ч. 3, з 15/1).

Поступовець (»Друг« ч. 21).

*Лицар (Баляди й розкази).

*Данина (Баляди й розкази).

*Арфярка (Баляди й розкази).

*Асколод і Дир під Царгородом
(Баляди й розкази).

*Шотлянська пісня (з Пушкіна,
Баляди й розкази).

*Рибак серед моря (Баляди й
розкази).

*Князь Олег (Баляди й розкази).

*Керманч (Баляди й розкази).

*Нещаслива (з А. Толстого,
Баляди й розкази).

*Святослав (Баляди й розкази).

*Русалка (з Пушкіна, Баляди
й розкази).

*Пімста за вбитого (з Гетого,
Баляди й розкази).

*Хрест Чигиринський (Баляди
й розкази, »Дністрянка«).

Наймит (10. X.).

*Наші чесноти: а) Діяльність,
б) Патріотизм, в) Згідливість.

1877. рік

Думка в тюрмі (Ой, рано я,
рано устану).

1878. рік

Товаришам із тюрми (Обри-
вають ся . . .).

¹⁾ Зазначені одною зіркою вірші поміщені у збірнику: «Із днів моєї молодости», двома — у збірнику: «Давне й нове».

Каменярі.
 Наука (сонет).
 Зближаєсь час (1. V.)
 Плив гордо ястріб (10. V.)
 Тяжко-важко вік свій коротати
 ** Дума про Маледикта Плоско-
 лоба червень. гл. «Давне й
 нове».
 Дума про Наума Безумовича
 (літо).

1880. рік

Голод.
 Ботокуди.
 Вій, вітре, горою (13. III.)
 Мій рау зелений (14. III.)
 Непереглядною юрбою (14. III.)
 Чи олово пливе у моїх жилах
 (14. III.)
 Дивувалась зима (27. III.)
 Гріє сонечко (28. III.)
 Розвивай ся, лозо, борзо
 Вже сонечко знов по лугах
 (28. III.)
 Лице небесне прояснилось
 (29. III.)
 Не довго жив я в світі ще (1. IV.)
 Бувають хвилі (2. IV.)
 До моря сліз (2. IV.)
 Semper idem (3. IV.)
 Тетяна Ребенщукова (5. IV.)
 Думи, діти мої (6. IV.)
 Всюди нівечить ся правда (6. IV.)
 Гриць Турчин (7. IV.)
 Не люде наші вороги (9. IV.)
 Гремить!
 Безкраї чорні і сумні (15. IV.)
 А. П(авлик).
 Товаришам (19. IV.)
 Вам страшно тої вогняної хвилі
 (сонет)
 В снах юности (сонет),
 На суді (30 IV.).

Незрячі голови наш вік кленуть
 (сонет)
 Не винен я, що сумно співаю
 (9. V.)
 Від того дня вже другий рік
 (10. V.)
 Тріолет.
 Я не лукавила з тобою
 І ти підеш убитою дорогов
 Я буду жити, бо я хочу жити
 Земле, моя всеплодющая мати
 Як те валізо з силою дивною
 (сонет)
 Пісня будущини (сонет).
 Ви плакали фальшивими сльо-
 замн (31. V.)
 Нехай і так, що згину я (31. V.)
 Милосерним (12. VI.)
 Човен (13. VI.)
 Рідне село (14. VI.)
 Вічний революціонер-дух
 Ой, що в полі за димове (23. VI.)
 Сонети — се раби
 Моя любов (Україна — 27. VI.)
 Не пора!
 Христос і хрест.
 Світ дрімає (23. IX.)
 Відцурали ся люде мене (18. XI.)
 Хлібороб.
 Якось то буде!
 Ужас на Руси (14. XII.)

1881. рік

Весно, ох, довго на тебе чекати
 Ще шебече у садочку соловії
 Рад би я, весно, в весельшій нуті
 У шинку.
 Великдень.
 Максим Цюник.
 Михайло.
 Галаган.
 Журавлі (Журавлі ключем
 летять).

Баба Митриха.
Гадки на межі.
Гадки над мужицькою скибою.
Чого ти, хлопе, вбравсь у стрій
лицарський
Смішний сей світ
Сикстинська Мадонна
Сумоглядні ваші співи
Був у нас мужик колись
Послухай, сину, що премудрість
каже
Ось спить дитя
Досить, досить слова до слів
складати
Тихенько річка котить хвилі
чисті
Паде додолу листе з деревини
Догоряють полїна в печі (18. XI.)

1882. рік

Весняні пісні.
Михалині Р. (7. IV.).
Не забудь, не забудь (10. VI.)
У лісі.
Пірге.
Не знаю, що мене до тебе тягне
(Зівяле листе)
**Воронїзачія («Зеркало» ч. 17
з 1./IX.).
Осінній вітре (9. X.)
Ідеалісти.
Корженкові (22. X.).
Ляхам (21. XI.).
Пісні генїв ночі (10. XII.).
Ночі безмірні (12. XII.).
**Дрогобицька філантропія
(«Зеркало» ч. 24 з 15. XII.).
Данилові Млаці (17. XII.).

1883. рік

Поєдинок (6.—9. I.).
N. N. (Виступаєш ти чемно —
15. III.).

Розвивай ся, ти високий дубе,
(17. III.)
Молодому другові.
К. П. (Гарна дівчино).
**Русинам-фаталїстам («Зерка-
ло» 15. V.).
Беркут (22.—24. V.)
Самбатїон.
Пісня і праця (14. VII.).
Супокій (15. VII.).
Місяцю-князю (16. VII.)
**Нове Зеркало («Н. Зеркало»
27. VII.).
Нове Життя (початок).
Vivere memento! [14. X.](?)
Журавлі (Понад степи . . .
20.—21. X.).
Не покидай мене, пекучий болю,
(28. XI.)
N. N. (Будь здорова — 14. до
18. XII.).

1884. рік

**Святовечірня казка (січень).
**Сучасний літопис (січень —
червень, вересень, грудень).
Чим пісня жива (7. III.).
**Укр. студенська мандрівка
(липень — серпень).
**Пані Февросія («Н. Зеркало»,
13. IX.).
**Де єсть руська отчина («Н.
Зеркало», 27. X.).
**Женщина («Н. Зеркало»,
13. XII.).

1885. рік

Нове Життя (продовження).
Марїїка (?).

1886. рік

Ідилля.
Олі (Коли часом).

1887. рік

Панські жарти (січень — лютий).

1888. рік

Співакові (4. VI.).
З екзамену (13. IX.).

1889. рік

З любови (21.—28. VIII.).
У падики (28.—30. VIII.).
По-людськи (1.—5. IX.).
Ні, ви не мали згляду наді мною
(7. IX.).
Сурка (7.—8. IX.).
В тих днях, коли неначе риба
(8. IX.).
Як я ненавиджу вас (9. IX.).
Що вовк вівцю їсть (9. IX.).
Легенда про Пилата (9. IX.).
Сиджу в тюрмі (10. IX.).
Вузька, важкая до добра дорога
(10. IX.).
Сидів пустинник біля скиту
(13. IX.).
Росіє, краю туги і терпіння
(13. IX.).
Hausordnung (15 IX.).
Не вільно в казні тютюну курити
(15. IX.).
Гей, описали нас немов худобу
(16. IX.).
Прохід (16. IX.).
Замовкла пісня (16. IX.).
Ключники й дозорці (16. IX.).
Народ наш в бідах практик
(16. IX.).
Вам хочесь знать (17. IX.).
Не будеш тихо (17. IX.).
Вже ніч. Поснули в казні
(17. IX.).
А ледви тільки сон нам (17. IX.).
А рано поки час ще вибе пятий
(17. IX.).
Колись в однім шановнім русь-
кім домі (17. IX.).
Встаєм раненько (18. IX.).

У сні мені явились дві богині
(18. IX.).
І говорила перша (18. IX.).
І говорила друга (18. IX.).
Се дім плачу і смутку (19. IX.).
Ні, наш тюремний домовий поря-
док (19. IX.).
Беруть діру, залізом обкують
(19. IX.).
Та ви не думайте, що вища
владсть (19. IX.).
Аспмілятором (19. IX.).
Ввійшла фігура (19. IX.).
Что ми шумить (20. IX.).
Тюремна культура (20. IX.).
Заповіт Якова (20. IX.).
Пісня арештанська (20. IX.).
Хто її зложив (21. IX.).
Розмови (21. IX.).
Криваві сні (22. IX.).
Колись в сонетах Данте і Пе-
трарка (24. IX.).
Ні, не любив я в світі (2. X.).
І довелось мені за се страждати
(2. X.).
Багне гнилес між країв Європи
(4. X.).
Тюрмо народів (4. X.).
Смерть Каїна.

1892. рік

Привид («Зівяле листе» 6. XI.).
Пяниця (XII., у Відні).
Цар і аскет (XII., у Львові).

1893. рік

Ми оси (20. III.).
Поезія (30. III. до 1. IV.).
Вандрівка Русина з Бідою
(20. III. — 13. IV.).
Був у нас мужик (перерібка)
Епільог до сонетів (6. VI.).
Зівяле листе (закінчено перший
жмуток; другий — 1895, третій
— 1896).

